

UNIwersytet śląski w Katowicach
Wydział Prawa i Administracji

Damian Maria Bielicki

Nr albumu 4787

Militaryzacja i zbrojenia kosmosu.
Studium prawnomiędzynarodowe.

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
naukowym Prof. dr hab. Barbary Mikołajczyk

KATOWICE 2014

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	3
1. Organizacje narodowe i międzynarodowe	3
2. Umowy międzynarodowe	4
3. Zbiory dokumentów i periodyki	6
4. Skróty techniczne	7
5. Inne	8
WSTĘP	9
ROZDZIAŁ I: ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE I ŹRÓDŁA PRAWA	15
1. Rozwój astronautyki i prawa kosmicznego	15
2. Podstawowe definicje i koncepcje	23
2.1. Definicja kosmosu	23
2.2. Pojęcie prawa kosmicznego	26
2.3. „Metaprawo”	27
2.3.1. Geneza i definicje	27
2.3.2. Koncepcje Andrew Haleya i Ernsta Fasana	29
2.3.3. SETI	31
2.3.4. Aksjologia	32
3. Podstawowe problemy prawa kosmicznego	34
3.1. Stosowanie analogii	34
3.2. Delimitacja przestrzeni powietrznej i kosmicznej	39
4. Źródła prawa kosmicznego	46
4.1. Prawo zwyczajowe	49
4.2. Umowy wielostronne i dwustronne	51
4.3. Doktryna i orzecznictwo	53
4.4. Akty jednostronne	54
4.5. Soft law	56
4.6. Krajowe prawa kosmiczne	58
5. Wnioski	59
ROZDZIAŁ II: CYWILNO-WOJSKOWY STATUS PERSONELU I OBIEKTÓW	64
1. Personel	64
1.1. Terminologia	68
1.2. Przywileje i obowiązki	73
1.3. Szpiegostwo	79
1.4. Działania w kierunku prywatyzacji i outsourcingu	83
2. Obiekty	88
2.1. Definicje	88
2.2. Kontrola importu i eksportu	90
2.3. Bazy wojskowe i instalacje na ciałach niebieskich	92
3. Wnioski	93
ROZDZIAŁ III: POKOJOWE WYKORZYSTANIE PRZESTRZENI KOSMICZNEJ A WYŚCIG ZBROJEŃ	98
1. Pojęcie pokojowego wykorzystania kosmosu	98
1.2. Ewolucja prawa	99
1.2.1. ONZ wobec problemu pokojowego wykorzystania	99
1.2.2. Corpus Iuris Spatialis	101
1.2.3. Inne umowy wielostronne	105
1.2.4. Umowy dwustronne i prawa krajowe	109
1.3. Kierunki interpretacyjne	112

2. Zbrojenia i ich zapobieganie	116
2.1. Podwójne zastosowanie obiektów kosmicznych	119
2.1.1. Telekomunikacja	120
2.1.2. Teledetekcja	123
2.1.3. Bezpośrednie nadawanie satelitarne	126
2.1.4. Nawigacja satelitarna	129
2.2. Rekonesans satelitarny	130
2.3. Broń kosmiczna	133
2.3.1. Broń nuklearna i masowej zagłady	133
2.3.2. Broń kinetyczna	136
2.3.3. Nowe rodzaje broni	138
2.4. Szczątki kosmiczne	142
3. Wnioski	145
ROZDZIAŁ IV: POTENCJALNE UŻYCIE SIŁY	153
1. Wprowadzenie	153
2. Zakaz użycia siły	155
2.1. Ataki cybernetyczne a teorie użycia siły	160
2.2. Cechy charakterystyczne „ataków kosmicznych”	166
3. Wyjątki od zakazu użycia siły	170
3.1. Prawo do samoobrony	170
3.2. Akcja Rady Bezpieczeństwa	175
4. Zasady przeprowadzania ataków i środki ostrożności	177
4.1. Rozróżnianie, konieczność i proporcjonalność	177
4.2. Niszczenie i konfiskata mienia	184
4.3. Neutralność	186
5. Odpowiedzialność za szkody	187
6. Wnioski	190
ZAKOŃCZENIE	195
BIBLIOGRAFIA	200
1. Monografie i prace zbiorowe	200
2. Artykuły w czasopismach naukowych	207
3. Publikacje techniczne (nieprawnicze)	220
WYKAZ ŹRÓDEŁ PRAWA	222
1. Umowy wielostronne i statuty trybunałów	222
2. Umowy dwustronne	225
3. Deklaracje, zasady i memoranda porozumień	227
4. Prawo Unii Europejskiej i Rady Europy	228
5. Rezolucje i dokumenty ONZ	228
6. Raporty, projekty i dokumenty programowe	233
7. Prawo Rzeczypospolitej Polskiej	233
8. Prawo wybranych państw obcych	234
WYKAZ ORZECZEŃ	236
1. Orzecznictwo międzynarodowe	236
2. Orzecznictwo sądów Stanów Zjednoczonych	238
ŹRÓDŁA INTERNETOWE	240

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Organizacje narodowe i międzynarodowe

AIAA	Amerykański Instytut Aeronautyki i Astronautyki
ARABSAT	Organizacja Arabskiej Komunikacji Satelitarnej
ASIL	American Society of International Law
COPUOS	Komitet do spraw Pokojowego Wykorzystania Przestrzeni Kosmicznej
ECSL	European Centre for Space Law
ELDO	Europejska Agencja Rozwoju Rakiet Nośnych
ESA	Europejska Agencja Kosmiczna
ESRO	Europejska Organizacja Badań Kosmicznych
EUMETSAT	Europejska Organizacja Eksploatacji Satelitów Meteorologicznych
EUTELSAT	Europejska Organizacja Łączności Satelitarnej
FAA	Federal Aviation Administration
FAI	Międzynarodowa Federacja Lotnicza
IAEA	Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej
IAF	Międzynarodowa Federacja Astronautyczna
ICAO	Międzynarodowa Organizacja Lotnictwa Cywilnego
IISL	Międzynarodowy Instytut Prawa Kosmicznego
ILA	Stowarzyszenie Prawa Międzynarodowego
IMO	Międzynarodowa Organizacja Morska
IMSO	Międzynarodowa Organizacja do spraw Satelitów Komórkowych
INMARSAT	Międzynarodowa Organizacja Morskiej Łączności Satelitarnej
INTELSAT	Międzynarodowa Organizacja Telekomunikacyjna
ITSO	Międzynarodowa Organizacja do spraw Telekomunikacji Satelitarnej
ITU	Międzynarodowy Związek Telekomunikacyjny
JAXA	Japońska Agencja Kosmiczna
MTKJ	Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii
MTKR	Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy
MTS	Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
NASA	Narodowa (Amerykańska) Agencja Aeronautyki i Przestrzeni Kosmicznej
NATO	Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
OOSA	Biuro (ONZ) do spraw Przestrzeni Kosmicznej
PAN	Państwowa Akademia Nauk
RB	Rada Bezpieczeństwa
ROSKOSMOS	Federalna (Rosyjska) Agencja Kosmiczna
SETI	Search for Extra-Terrestrial Intelligence
STSM	Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej
UE	Unia Europejska
UNESCO	Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury
WE	Wspólnota Europejska
WTO	Światowa Organizacja Handlu
ZO	Zgromadzenie Ogólne

2. Umowy międzynarodowe

IGA	The Intergovernmental Agreement concerning Cooperation on the Civil International Space Station, z dnia 29 stycznia 1998 r. (TIAS 12927)
KNZ	Karta Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 r. (Dz.U. z 1947 r., nr 23, poz. 90)
Kodeks sportowy FAI	Kodeks sportowy Międzynarodowej Federacji Lotniczej z dnia 17 kwietnia 2009 r.
Konstytucja/Konwencja ITU	Konstytucja i Konwencja Międzynarodowego Związku Telekomunikacyjnego z dnia 20 grudnia 1992 r. (Dz.U. z 1998 r., nr 35, poz. 196; 1825 UNTS 1; 1996 UKTS 24)
I Konwencja genewska	I Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956r., nr 38, poz. 171; 75 UNTS 31)
II Konwencja genewska	II Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r., nr 56, poz. 175; 75 UNTS 85)
III Konwencja genewska	III Konwencja genewska o traktowaniu jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r., nr 38, poz. 175; 75 UNTS 135)
IV Konwencja genewska	IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956, nr 38, poz. 171 z załącznikami; 75 UNTS 287)
Konwencja chicagowska	Konwencja chicagowska o międzynarodowym lotnictwie cywilnym z 7 grudnia 1944 r. (Dz.U. z 1959 r., nr 35, poz. 212; 15 UNTS 295)
Konwencja haska IV	IV Konwencja haska dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z 1907 r. (Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161)
Konwencja Inmarsat	Konwencja o utworzeniu Międzynarodowej Organizacji Morskiej Łączności Satelitarnej oraz Porozumienie eksploatacyjne dotyczące Międzynarodowej Organizacji Morskiej Łączności Satelitarnej z dnia 3 września 1976 r.

	(Dz.U. z 1980 r., nr 7, poz. 19 z zał.; 1143 UNTS 105; 1979 UKTS 94; 31 UST 1)
Konwencja o broni chemicznej	Konwencja z dnia 13 stycznia 1993 r. o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów (Dz.U. z 1999 r., nr 63, poz. 703; 1997 UNTS 317)
Konwencja o odpowiedzialności	Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne z dnia 29 marca 1972 r. (Dz.U. z 1973, nr 27, poz. 154; 961 UNTS 187)
Konwencja o rejestracji	Konwencja o rejestracji obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z dnia 14 stycznia 1975 r. (Dz.U. z 1979 r., nr 5, poz. 22; 1023 UNTS 15)
Porozumienie turyńskie	Agreement Between the Government of the Italian Republic and the Government of the French Republic on Cooperation In the Field of Earth Observation, Done In Turin, 29th January 2001. Gazzetta Ufficiale, nr 25, 31/01/2004
Protokół Dodatkowy I	Pierwszy Protokół Dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992, nr 41, poz. 175 z załącznikami; 1125 UNTS 3)
Protokół Dodatkowy II	Drugi Protokół Dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175 z załącznikami; 1125 UNTS 609)
Statut IAEA	Statut Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej z dnia 26 października 1956 r. (Dz.U. z 1958 r. nr 41, poz. 187; 276 UNTS 3)
Traktat ABM	Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, 26 May 1972 (23 UST 3435; TIAS No. 750)
Traktat o Księżycu	Układ normujący działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich z 18 grudnia 1979 r. (18 ILM 1434)

Umowa o ratowaniu astronautów	Umowa o ratowaniu kosmonautów, powrocie kosmonautów i zwrocie obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z dnia 22 kwietnia 1968 r. (Dz.U. z 1969 r., nr 15, poz. 110; 672 UNTS 119.)
Układ z 1967 r.	Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi z 1967 r. (Dz.U. z 1968 r., nr 14, poz. 82; 610 UNTS 205).

3. Zbiory dokumentów i periodyki

AA	Acta Astronautica
AASL	Annals of Air and Space Law
ADV	Archiv des Völkerrechts
AFLR	Air Force Law Review
AJIL	American Journal of International Law
BCICLR	Boston College International and Comparative Law Review
BYIL	British Yearbook of International Law
CILJ	Cornell International Law Journal
CLOS	Colloquium on the Law of Outer Space
CLP	Current Legal Problems
CYIL	Canadian Yearbook of International Law
Dz.U.	Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
EJIL	European Journal of International Law
ETS	European Treaty Series
ICJ Rep.	International Court of Justice Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders
GJASL	German Journal of Air & Space Law
GWLR	George Washington Law Review
GYIL	German Yearbook of International Law
HILJ	Harvard International Law Journal
HLR	Harvard Law Review
ICLQ	International and Comparative Law Quarterly
IJIL	Indian Journal of International Law
ILM	International Legal Materials
ILR	International Law Reports
JALC	Journal of Air Law and Commerce
JBIS	Journal of the British Interplanetary Society
JDI	Journal du Droit International
JPR	Journal of Peace Research
JSL	Journal of Space Law
JYIL	Japanese Yearbook of International Law
KJASL	Korean Journal of Air and Space Law
LNTS	League of Nations Treaty Series
MJIL	Michigan Journal of International Law
MLJ	McGill Law Journal
MLR	Michigan Law Review

NILR	The Netherlands International Law Review
NLR	Nebraska Law Review
NZJEL	New Zealand Journal of Environmental Law
OYOA	Official Yearbook of Australia
PASIL	Proceedings of the American Society of International Law
PCLOS	Proceedings of the Colloquium on the Law of Outer Space
PIAFC	Proceedings of the International Astronautical Federation Congress
PiP	Państwo i Prawo
PYIL	Polish Yearbook of International Law
RCADI	Recueil des Cours de l'Academie de Droit International
RGDA	Revue Générale de l'Air
RGDIP	Revue générale de droit international public
RJLA	Revue Juridique de la Locomotion Aerienne
SCJ	Space Communications Journal
SJLS	Singapore Journal of Legal Studies
SGP	Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo
TIAS	Treaties and Other International Acts Series
TSJ	Telecommunication & Space Journal
UNTS	United Nations Treaty Series
WILJ	Wisconsin International Law Journal
WPP	Wojskowy Przegląd Prawniczy
YASL	Yearbook of Air and Space Law
YBILC	Yearbook of International Law Commission
YIL	Yearbook of International Law
YJIL	Yale Journal of International Law
YUN	Yearbook of the United Nations
ZLR	Zeitschrift für Luftrecht
ZLW	Zeitschrift für Luftrecht und Weltraumrecht

4. Skróty techniczne

ABM	Pociski anty-balistyczne
ASAT	Broń przeciwsatelitarna
EAR	Export Administration Regulations
EGNOSS	Europejski Geostacjonarny System Nawigacji
GLONASS	Rosyjski Globalny System Nawigacji Satelitarnej
GMES	Global Monitoring for Environment and Security
GNSS	Globalne Systemy Nawigacji Satelitarnej
GPS	Globalny System Pozycjonowania
ICBM	Międzykontynentalne rakiety balistyczne
ISS	Międzynarodowa Stacja kosmiczna
ITAR	International Traffic in Arms Regulations
MOU	Memorandum of Understanding

5. Inne

Art.	Artykuł
Doc.	Documents
Par.	Paragraf
Rep.	Reports
Str.	Strona
Sygn.	Sygnatura
V./Vs.	Versus

WSTĘP

W VI wieku przed Chrystusem, Sun Tzu, jeden z najwybitniejszych strategów militarnych w historii ludzkości, stworzył w Chinach pierwsze pełne kompendium wojskowe o nazwie „Sztuka Wojny”¹. Pisząc o „terenie”, jako miejscu walki, rekomendował on, aby objąć teren położony możliwie najwyżej, co pozwoli zdobyć przewagę nad przeciwnikiem i tym samym zwiększyć prawdopodobieństwo zwycięstwa². Współcześnie zasada ta zyskuje nowe znaczenie w odniesieniu do przestrzeni kosmicznej. Państwo posiadające w swojej dyspozycji zaawansowaną technologię kosmiczną przeznaczoną do celów wojskowych jest w stanie osiągnąć dominację nad państwami niekorzystającymi z takiego potencjału³. Militarna ekspansja w przestrzeń kosmiczną stworzyła z kolei potrzebę zapewnienia specjalnej regulacji prawnej, korespondującej ze specyficznymi cechami tych działań i warunkami w jakich się odbywają.

Militaryzacja przestrzeni kosmicznej – to jest umieszczanie w kosmosie i na ciałach niebieskich obiektów, urządzeń i personelu wojskowego – rozpoczęła się wraz z wystrzeleniem pierwszego sztucznego satelity Sputnik-1 w 1957 r. Z biegiem lat obiekty kosmiczne o różnorodnym przeznaczeniu stały się bardzo ważnym narzędziem w rękach wojsk wielu państw. Jednocześnie większość państw zgodziła się na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), że przestrzeń kosmiczna powinna być wykorzystywana jedynie do celów pokojowych dla wspólnego interesu całej ludzkości. Z końcem XX-wieku Zgromadzenie Ogólne (ZO) ONZ przyjęło dodatkowo rezolucję mającą na celu zapobieżenie wyścigu zbrojeń w kosmosie⁴. W rezolucji tej podkreślono, iż wyścig zbrojeń w kosmosie może stanowić ogromne zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, a szerokie przystępowanie państw do

¹ Tekst polski: Sun Tzu, *Sztuka Wojny*, Wyd. II, Gliwice 2008. Kodyfikacje zasad działań wojennych pojawiały się już wcześniej, m.in. w kodeksie Hammurabiego, w hinduskim kodeksie Manu, czy starożytnej Grecji i Rzymie. Nigdy nie były to jednak pełne wojskowe kompendia skupione wyłącznie na kwestii działań wojskowych, lecz regulowały jedynie pewne ogólne kwestie wraz z innymi dziedzinami prawa. Zob. T. Leško, *Międzynarodowe ograniczenia w prowadzeniu konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1990, str. 99; R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, str. 28.

² Sun Tzu, *op. cit.*, rozdział IX – „Wojsko w marszu”, str. 6 i 13; zob. także rozdział X – „Ukształtowanie terenu”, str. 6.

³ Por. M. Bourbonniere, *Legal Regime for Keeping Outer Space Free of Armaments*, *Annals of Air and Space Law (AASL)*, t. 27, nr 109, 2002; A. Rosas, *The Militarization of Space and International Law*, *Journal of Peace Research (JPR)*, nr 20, 1983, str. 357-67; L. Tate, *The Status of Outer Space Treaty during “War” and “Those Measures Short of War”*, *Journal of Space Law (JSL)*, nr 32, 2006, str. 177-202.

⁴ Rezolucja A/RES/54/53, „*Prevention of an arms race in outer space*” z 1 grudnia 1999 r.

reżimu prawnego regulującego kwestie przestrzeni kosmicznej jest w stanie temu zapobiec i jednocześnie przełożyć się na efektywność tego reżimu⁵.

Wraz z nowym millenium sytuacja zaczęła się drastycznie zmieniać. Wojna z terroryzmem i związane z tym operacje militarne w różnych państwach sprawiły, że przestrzeń kosmiczna stała się strategicznym miejscem dla zbrojeń – to jest fizycznego umieszczania broni w kosmosie, służącym do ataku, uszkodzenia lub niszczenia celów naziemnych, jak również w atmosferze ziemskiej, w kosmosie jako próżni, ale i na jakimkolwiek ciele niebieskim. Kierunki polityki takich państw jak Stany Zjednoczone czy Rosja, zostały skierowane w stronę kosmicznych zbrojeń, co z kolei zmotywowało inne państwa, jak Chiny i Indie, do rozwoju technologicznego w tym kierunku. Może to doprowadzić do sytuacji, w której dotychczasowe obiekty kosmiczne używane do wspomagania i ulepszania efektywności sił zbrojnych i wojskowych systemów naziemnych, zostaną wzbogacone o arsenał faktycznej kosmicznej broni, co z kolei może przenieść pole bitwy na zupełnie nowy obszar.

Na określenie tego fenomenu przyjęto pojęcie „militaryzacji i zbrojeń w przestrzeni kosmicznej”, podążając za angielską terminologią: „*militarization and weaponization of space*”. Niniejsza rozprawa odnosi się do tego problemu z prawnomiędzynarodowego punktu widzenia, zwracając uwagę nie tylko na kwestie legalności nowoczesnych technologii przeznaczonych do walki w oraz z przestrzeni kosmicznej, ale także na legalność celów, jakim technologie te mogą służyć.

Celem niniejszej rozprawy jest przede wszystkim zbadanie w jakim zakresie współczesne prawo międzynarodowe jest w stanie uregulować zjawiska związane z militaryzacją i zbrojeniami w kosmosie. Następnie, rozprawa ma na celu wykazanie sfer wymagających zmian oraz sformułowanie nowych regulacji.

Niniejsza rozprawa ma za zadanie udowodnienie następującej tezy: Użycie broni w kosmosie, oprócz broni nuklearnej i masowej zagłady, nie jest zabronione w świetle obecnie obowiązującego prawa międzynarodowego. Prawo powinno jednak zostać doprecyzowane tak, aby zabronić użycia jakiegokolwiek rodzaju broni w przestrzeni kosmicznej i na wszelkich ciałach niebieskich, dla celów innych niż pokojowe. Niniejsza rozprawa wykaże, iż należy zostawić „otwartą furtkę” dla wykorzystania broni w kosmosie (w tym broni nuklearnej) „dla celów pokojowych”, lecz termin ten powinien zostać odpowiednio uściślony, a realizacja ewentualnych

⁵ Zob. Preambuła do rezolucji ZO ONZ: A/RES/54/53.

celów wojskowych, na tyle na ile jest to możliwe, powinna mieć miejsce na Ziemi, a nie w kosmosie.

Praca podzielona jest na cztery rozdziały, zwieńczone wnioskami na końcu każdego z nich.

Pierwsza część rozprawy obejmuje tło historyczne rozwoju astronautyki i prawa kosmicznego, które niezbędne jest dla prowadzenia rozważań dotyczących militaryzacji i zbrojeń kosmosu. Podjęta jest ponadto analiza prawno-historyczna, ze wskazaniem miejsca, jakie w strukturach prawa międzynarodowego publicznego zajmuje prawo kosmiczne. Przedstawione są podstawowe pojęcia i terminologia, jak „przestrzeń kosmiczna”, „prawo kosmiczne” itp. Szczególna uwaga zwrócona jest na koncepcję „metaprawa”, która określa zasady regulujące stosunki pomiędzy cywilizacją ziemską, a potencjalnymi cywilizacjami pozaziemskimi. Poruszona została tematyka stosowania analogii do innych gałęzi prawa, ich wzajemnego oddziaływania, ze wskazaniem różnic oraz wspólnych tendencji rozwojowych. Autor odnosi się także do fundamentalnego problemu prawa kosmicznego, jakim jest delimitacja przestrzeni powietrznej i kosmicznej, która może niekiedy wpłynąć na rodzaj stosowanego reżimu prawnego. Ostatnia część rozdziału poświęcona jest zagadnieniom związanym z podstawowymi źródłami prawa kosmicznego. Uwzględniono problematykę prawa zwyczajowego oraz wkład prawa kosmicznego w rozwój tego źródła. Autor zwraca uwagę na niespotykaną w innych działach prawa międzynarodowego kwestię „natychmiastowego zwyczaju”. Przedstawione są także podstawowe umowy dwustronne i wielostronne, regulujące różnorodne kwestie związane z eksploracją kosmosu oraz rola doktryny, orzecznictwa oraz aktów jednostronnych. Szczególną praktyką prawa kosmicznego jest wykorzystywanie innych, niewiążących formalnie instrumentów, klasyfikowanych jako „miękkie prawo”. Ze względu na ich ogromną liczbę dokonano odpowiedniej selekcji i wybrano te, które są najbardziej charakterystyczne i najczęściej stosowane w praktyce rządowych i pozarządowych agencji kosmicznych, tj. rezolucje oraz memoranda porozumień. Ostatnim omówionym źródłem są tak zwane „krajowe prawa kosmiczne”, mające na celu krystalizację ogólnego prawa kosmicznego.

W Rozdziale II podjęta została problematyka statusu prawnego personelu i obiektów wojskowych w kosmosie. Zrewidowano definicje prawne „astronauty” jako osoby posiadającej immunitet „wysłannika ludzkości” pod kątem wojskowym, z uwzględnieniem obecnie istniejących w Rosji „wojsk kosmicznych”, oraz możliwości

pełnienia funkcji szpiega przez taką osobę zgodnie z prawem kosmicznym. Autor zwraca ponadto uwagę na takie kwestie jak definicja prawna „obiektu kosmicznego”, dopuszczalność tworzenia baz wojskowych na „wspólnym dziedzictwie ludzkości” oraz ich wykorzystanie podczas potencjalnego konfliktu zbrojnego.

W rozdziale III omówiona jest fundamentalna zasada „pokojuowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej”, przejawiająca się w najważniejszych umowach międzynarodowych. Zaprezentowane zostały główne nurty rozwojowe i interpretacyjne tego pojęcia. Kwestia ta jest kluczowa dla tezy rozprawy, gdyż wskazuje na okoliczności wymuszające konieczne zmiany w obecnie obowiązującym prawie międzynarodowym. Rozdział ten odnosi się ponadto do prawnych aspektów zbrojeń w przestrzeni kosmicznej. Zdefiniowano tu podstawowe, dualistyczne systemy satelitarne, niebędące bronią samą w sobie, lecz służące celom wojskowym, w tym celom pokojowym. Zalicza się tu satelity teledetekcyjne, telekomunikacyjne, nawigacyjne, bezpośrednie nadawanie satelitarne. Przedstawiona została szczegółowa analiza prawna wykorzystania takich obiektów. Osobny punkt stanowi rekonesans satelitarny, który jest specyficzną formą szpiegostwa łączącą niejako cywilne i wojskowe funkcje systemów dualistycznych. Kolejna część rozdziału skupia się na regulacjach prawnych systemów kosmicznych będących bronią, do których zalicza się broń nuklearną i masowej zagłady, broń kinetyczną i wiele innych - zwłaszcza nowych broni, w tym mających na celu manipulację naturalnym środowiskiem ziemskim (jak manipulacja pogodowa) oraz kosmicznym (wykorzystanie szczątków kosmicznych). W rozdziale tym przedstawione zostały regulacje prawne odnoszące się do poszczególnych rodzajów broni, zarówno *de lege lata*, jak i *de lege ferenda*.

W rozdziale IV podjęta została kwestia dopuszczalności użycia siły i użycia broni, a także realizacja prawa do samoobrony, pod kątem specyficznego środowiska kosmicznego. Użycie siły przedstawione zostało zarówno w odniesieniu do obiektów kosmicznych, jak również z kosmosu przeciwko obiektom naziemnym. Zrewidowane zostało prawo do samoobrony, uwzględniając jego najnowsze trendy rozwojowe. W nawiązaniu do poprzednich rozdziałów, przedstawiających prawne aspekty broni kosmicznych, uwaga skupiona jest na zasadach rozróżniania, proporcjonalności i konieczności jako podstawowych elementów, niezbędnych przy realizacji prawa do samoobrony i użycia siły. W rozprawie udzielone zostały odpowiedzi na takie pytania jak: Na ile proporcjonalne jest użycie technologii kosmicznej w odpowiedzi na atak naziemny? Czy zniszczenie obiektu kosmicznego, jako środek odwetowy nie jest

nadmierne, przez co niezgodne z prawem? Czy ze względu na tworzenie się szczątków kosmicznych, nie należałoby wprowadzić wiążącej zasady prawnej, wymuszającej przeniesienie areny walki na Ziemię?

Ostatnią część stanowią ogólne wnioski końcowe związane z tezą i celami badawczymi rozprawy.

W rozprawie wykorzystywane są metody prawnoporównawcza, analityczna i historyczna. Badania nad pracą prowadzone były przez autora w instytucjach bezpośrednio i pośrednio związanych z tematyką, takich jak Europejska Agencja Kosmiczna (ESA⁶), amerykańska NASA, japońska JAXA⁷, International Space University, Queen Mary University of London, Università di Genova, oraz przy współpracy czołowych ekspertów z dziedziny militaryzacji i zbrojeń kosmosu z Australii, Francji, Izraela, Japonii, Kanady, USA, Rosji, Wielkiej Brytanii i Włoch.

Badaniom posłużyły dokumenty prawa międzynarodowego – umowy dwustronne i wielostronne; uchwały, sprawozdania i raporty organizacji międzynarodowych (rządowych i pozarządowych), a także dokumenty zaliczane do „miękkiego prawa”. Szeroko wykorzystano literaturę przedmiotu i to zarówno prawniczą, jak i opracowania z zakresu politologii, wojskowości oraz techniczną. Żadna z obecnie istniejących prac nie ujmuje problemu w sposób podobny do zaproponowanego w niniejszej dysertacji. Ponadto w polskiej literaturze nie ma jeszcze wyczerpującego i aktualnego opracowania dotyczącego militaryzacji i zbrojeń kosmosu. Przeważająca część zasadniczej literatury przedmiotu – zarówno polskiej jak i zagranicznej – powstała w XX wieku i, co naturalne, nie może uwzględniać wszystkich aktualnych wydarzeń. Z racji tego, iż tematyka badań jest stosunkowo nową kwestią w polskiej literaturze prawniczej, wykorzystana została przede wszystkim różnorodna bibliografia światowa, głównie anglojęzyczna, francuskojęzyczna i rosyjska. W kwestiach dotyczących ogólnych zagadnień prawa, wykorzystano również dorobek polskiej doktryny prawa międzynarodowego. Ze względu na specyfikę tematu posłużono się także źródłami internetowymi, zwłaszcza dokumentami i aktualnymi informacjami publikowanymi na oficjalnych stronach takich agencji kosmicznych jak NASA, ESA, JAXA czy Roskosmos.

Autor pragnie zwrócić uwagę przedstawicieli nauki i praktyki na aktualną problematykę wojskowego sektora kosmicznego, stanu normatywnego i tendencji

⁶ Od ang. *European Space Agency*.

⁷ Od ang. *Japan Aerospace Exploration Agency*.

rozwojowych, a także odpowiednich kwestii technicznych związanych z militaryzacją i zbrojeniami w kosmosie. Jest to o tyle ważne, gdyż Polska, jako członek Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), Unii Europejskiej (UE) oraz ESA, coraz częściej korzysta z potencjału kosmicznego, wykorzystując go nie tylko do celów cywilnych, lecz także wojskowych.

ROZDZIAŁ I: ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE I ŹRÓDŁA PRAWA

1. Rozwój astronautyki i prawa kosmicznego

Początki idei napędu raketowego sięgają odległych czasów. Już w I wieku, Grek, Heron z Aleksandrii, wynalazł tzw. Aeolipil, który jest pierwszym odnotowanym pierwowzorem turbiny parowej, podobnej w pewnych aspektach do tej wykorzystywanej w obecnych rakietach⁸.

W X wieku za dynastii Song w Chinach zaczęto używać tzw. 'ognistych strzał', które były pierwszymi rakietami w mechanizmie i konstrukcji⁹. W XII wieku za tej samej dynastii wynaleziono fajerwerki¹⁰. W 1232 r. Chińczycy położyli kolejny „kamień węgielny” na kartach historii technologii kosmicznej, używając po raz pierwszy w dziejach prawdziwych rakiet, wykorzystując je w praktyce podczas walki z Mongołami w Kai-feng¹¹. W tym samym wieku rakiety pojawiły się w Europie, gdzie zostały użyte najpierw w Polsce podczas ataku Tatarów w Bitwie pod Legnicą w 1241 r.¹², a następnie przez Arabów na Półwyspie Iberyjskim w 1249 r.¹³ I chociaż w czasach tych istniały już kodeksy z zasadami walki, nie istniała jeszcze potrzeba kreowania specjalnego reżimu prawnego związanego z użyciem rakiet podczas konfliktów.

W XIV wieku Mikołaj Kopernik jako pierwszy sformułował pełną heliocentryczną kosmologię, która wyparła dotychczasową koncepcję Ziemi jako

⁸ Przez wiele stuleci wynalazek nie znalazł żadnego praktycznego zastosowania i dlatego turbina Herona pozostawała raczej ciekawostką techniczną. Zob. J. Mokyr, *Twenty-five centuries of technological change*, London 2001, str. 11.

⁹ Chińskie kompendium wojskowe o nazwie “Wu-ching Tsung-yao” (武经总要; dosłownie: Kolekcja Najważniejszych Technik Wojskowych) napisana w 1044 r., opisuje ‘ogniste strzały’ jako proste rakiety na paliwo stałe, które wyglądały najprawdopodobniej jak obecne rakiety wykorzystywane do sztucznych ogniów. Chińczycy wystrzeliwali je w salwach ze stojących w szyku cylindrów lub skrzyń, które mogły pomieścić aż do 1000 strzał każdy. Napędzane były przez proch i mogły osiągnąć pułap do 1000 stóp (~300 metrów). Zob. P. Buckley-Ebrey, *The Cambridge Illustrated History of China*, Cambridge University Press 1999, str. 10-20.

Warto nadmienić, że już około 200 r. przed Chrystusem, za panowania chińskiej dynastii Han wynaleziono petardę. Przyjmuje się, że pierwsze petardy były najprawdopodobniej kawałkami zielonego bambusa rzucanego w ogień. Zob. J. Mingo, W. Dotz, G. Moyer, *Firecrackers: The Art and History*, Hong Kong 2000, str. 3-4.

¹⁰ A. W. Crosby, *Throwing Fire: Projectile Technology Through History*, Cambridge University Press 2002, str. 100 i n.

¹¹ Używali przy tym prochu jako siły napędowej, odkrytego także przez Chińczyków w IX wieku. Zob. tamże, str. 100–103.

¹² W. Geisler, *History of the Development of Rocket Technology and Astronautics in Poland before 1949*, NASA TT F-15744, N-74-28347, NASA Technical Translation, Washington D.C., July 1974, str. 1.

¹³ Encyclopaedia Britannica Online: <http://www.britannica.com/facts/5/520790/Battle-of-Legnica-as-discussed-in-rocket-and-missile-system-weapons-system> (10-04-2012).

miejsca w centrum wszechświata¹⁴. Prace M. Kopernika bezpośrednio wpłynęły na dalszy rozwój astronomii, fizyki, prawa i innych dziedzin. Jego dzieło kontynuowali między innymi Kepler, Galileusz, Newton i Einstein¹⁵.

Za twórcę nowożytnej inżynierii kosmicznej uważa się Rosjanina, Konstantego Ciołkowskiego, który w 1903 r. sformułował teorię lotu rakiety i dał podstawy do fundamentalnych zasad konstrukcji rakiety kosmicznej. Pomimo, iż nigdy żadnej nie wystrzelił, postulował, że tylko rakiety wielostopniowe są w stanie osiągnąć prędkość naddźwiękową wymaganą do lotu kosmicznego¹⁶.

Pierwsza wzmianka o nadchodzącej konieczności sformułowania prawa kosmicznego została przedstawiona przez belgijskiego prawnika, Emilie Laude, w 1910 r. w dziele *“Comment s'appelera le droit qui regira la vie de'air”*¹⁷. W tym samym okresie niektóre prace dotyczące prawa międzynarodowego a odnoszące się do kwestii górnego limitu suwerenności państw – fundamentalnego problemu w prawie kosmicznym po dzień dzisiejszy¹⁸ – podnosiły kwestię przyszłego prawa kosmicznego. Wspomnieć tu należy przede wszystkim prace V.A. Zarzara¹⁹ oraz E.A. Korovina²⁰. W 1928 r. Herman Potočnik ze Słowenii, pod pseudonimem Hemann Noordung opublikował *“The Problem of Space Travel: The Rocket Motor”*, w którym to dziele przedstawił ideę utworzenia stacji kosmicznej na orbicie geostacjonarnej, służącej do obserwacji Ziemi. Koncepcja ta była jednak bardzo techniczna, a nie prawna²¹. Najprawdopodobniej pierwszą w historii rozprawę naukową dotyczącą prawa kosmicznego napisał Czech Vladimir Mandl w 1932 r.,

¹⁴ Nicolai Copernici Torinensis *De revolutionibus orbium coelestium, Libri VI* (O Obrotach Sfer Niebieskich, Ksiąg VI), po raz pierwszy wydrukowane w 1543 r. w Norymberdze tuż przed śmiercią Kopernika. Istotnym faktem jest, że grecki matematyk, Arystarch z Samos, przedstawił heliocentryczną hipotezę już w III wieku p.n.e. Jednakże jest bardzo mało dowodów na to, że kiedykolwiek rozwinął tę koncepcję poza podstawowy zarys. Zob. J.L.E. Dreyer, *A History of Astronomy from Thales to Kepler*, New York 1953, str. 135-148; Ch.M. Linton, *From Eudoxus to Einstein—A History of Mathematical Astronomy*, Cambridge 2004, str. 39.

¹⁵ Zob. S. Hawking, *On The Shoulders of Giants. The Great Works of Physics and Astronomy*, Penguin Books, London 2002.

¹⁶ G. Reynolds, R. Merger, *Outer Space: Problems of Law and Policy*, 2nd ed., Westview Press, Oxford 1998, str. 1-2.

¹⁷ E. Laude, *Comment s'appelera le droit qui regira la vie de'air*, *Revue Juridique de la Locomotion Aerienne* (RJLA), t.1, 1910, str. 16-18.

¹⁸ Zob. dalej rozdział I(3)3.2 niniejszej rozprawy.

¹⁹ V.A. Zarzar, *Mezhdunarodnoye publichnoye vozdušnoye pravo, Voprosi vozdušnogo prava, Soyuz obshchestv družbi aviatsionnoi i khimicheskoy oboroni i promishlennosti*, t.1, 1927, str. 90-103.

²⁰ E.A. Korovin, *La conquête de la Stratosphère et le droit international*, *Revue générale de droit international public* (RGDIP), 1934, str. 675-686. Zob. więcej: G. Gál, *Space Law*, Oceana Publications: Dobbs Ferry, New York 1969, str. 23

²¹ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law: A Treatise*, Ashgate: Surrey (England) 2009, str. 5

który nazywany jest niekiedy ojcem prawa kosmicznego²². Stworzył on studium problemów przyszłego prawa kosmicznego w dziele zatytułowanym: „*Das Weltraumrecht, Ein Problem der Raumfahrt*” (*Prawo Kosmiczne, Problem Podróży Kosmicznej*)²³. V. Mandl proponował by ‘prawo kosmiczne’ było czymś odrębnym i innym od pozostałych działów prawa międzynarodowego, chociaż brał pod uwagę użycie analogii do prawa lotniczego, prawa morza i innych²⁴.

W 1933 r. powstało w Londynie Brytyjskie Towarzystwo Międzyplanetarne²⁵. Jest to obecnie najstarsza istniejąca organizacja poświęcona wyłącznie wspieraniu i promocji astronautyki. Od 1934 r. Towarzystwo publikuje *Journal*, w którym wiele aspektów podróży kosmicznej zostało opisanych na długo przed tym zanim stały się rzeczywistością²⁶.

W czasie drugiej wojny światowej udoskonalona została technologia rakietowa. Podczas pierwszych eksperymentów z rakietami w trakcie wojny główną rolę odgrywali Robert H. Goddard²⁷, Wernher von Braun²⁸, Hermann Oberth²⁹. Pod koniec II wojny światowej, i wkrótce po niej, czołowi rosyjscy i niemieccy naukowcy wyemigrowali, głównie do Stanów Zjednoczonych, gdzie kontynuowali prace nad programami kosmicznymi³⁰. Zaraz po wojnie Arthur C. Clarke podkreślił, że nauka związana z technologią rakietową umożliwiła dostęp do orbity geostacjonarnej

²² Zob: V. Kopal, *Vladimir Mandl – Founder of Space Law*; oraz G. Reintanz, *Vladimir Mandl – The Father of Space Law*, CLOS, t. 11, 1968, odpowiednio str. 357 i 362. Zob także: N. Jasentuliyana, *International Space Law and the United Nations*, The Hague 1999, str. 2

²³ V. Mandl, *Das Weltraumrecht, Ein Problem der Raumfahrt*, Pilsen 1932. Zob. także: M. Żylicz, *Some Problems of Astronautical Law* [w:] Legislative Reference Service The Library of Congress, *Legal Problems of Space Exploration*, A Symposium prepared for the use of the Committee on Aeronautical and Space Sciences United States Senate, Washington 22 March 1961, str. 1158.

²⁴ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law, A Treatise...*, str. 6.

²⁵ Od ang. *The British Interplanetary Society*.

²⁶ Zob. oficjalna strona Towarzystwa: <http://www.bis-spaceflight.com/AbouttheSociety.htm> (21-11-2009).

²⁷ R. Goddard opisał pierwszą raketę sondażową (sub-orbitalną), jednocześnie sugerując, że to właśnie dzięki rakietom byłaby możliwość dostania się na Księżyc. Był pionierem kontrolowanej rakiety na paliwo ciekłe. Uzyskał w sumie 214 patentów za opracowania z dziedziny techniki rakietowej. W 1926 r. odbył się udany start rakiety eksperymentalnej konstrukcji R. Goddarda.

²⁸ Wernher von Braun był czołowym niemieckim konstruktorem technologii rakietowej zarówno przed jak i w czasie II wojny światowej. Był odpowiedzialny za zaprojektowanie i realizację rakiet V-2. Po wojnie był uczestnikiem amerykańskiego programu kosmicznego – został pierwszym dyrektorem centrum lotów kosmicznych *Marshall Space Flight Center* w Alabamie. Pracował nad amerykańskim programem międzykontynentalnych rakiet balistycznych. Miał także znaczący wkład w ulepszenie rakiet Saturn V dla programu Apollo (pierwsza misja na Księżyc).

²⁹ Oberth był zaangażowany w serie projektów naukowo-badawczych nad rakietami dla Niemiec. Podczas II wojny światowej pracował dla Wernhera von Brauna nad programem rakiet Vergeltungswaffe 2 (V-2).

³⁰ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law, A Treatise...*, str. 7.

i zasugerował, że jest to odpowiednie miejsce dla satelitów komunikacyjnych, co zostało w praktyce zrealizowane wiele lat później³¹.

Pierwsza rozprawa doktorska związana z prawem kosmicznym została napisana przez Welfa Heinricha, Księcia Hanoweru, i obroniona na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu w Getyndze w 1953 r. Tytuł pracy brzmiał „*Luftrech und Weltraum*” (*Prawo Lotnicze i Kosmos*)³². Dalsze pionierskie prace na szeroką skalę we wczesnej literaturze prawa kosmicznego powstawały w latach 50-tych, 60-tych i 70-tych XX wieku, głównie przez autorów związanych z prawem lotniczym, w tym między innymi: A. Ambrosini³³, C. Berezowski³⁴, B. Cheng³⁵, A.A. Cocca³⁶, J.C. Cooper³⁷, A.G. Haley³⁸, C. Jenks³⁹, P.C. Jessup i H.J. Taubenfeld⁴⁰, J. Kroell⁴¹, M. Lachs⁴², A. Meyer⁴³, E. Pépin⁴⁴.

³¹ Tamże, str. 8.

³² N. Jasentuliyana, *International...*, str. 2.

³³ A. Ambrosini, *Proceedings of the VIIth IAF Congress*, Remarks, Rome 1956, str. 899-903; A. Ambrosini, *L'uomo nel cosmo e il diritto*, *Diritto Aereo*, t. 10, nr 295, 1971.

³⁴ C. Berezowski, *Remarks on the Limitations of Air sovereignty*, ILA Space Law Report Dubrovnik 1956, str. 167-168; C. Berezowski, *Zagadnienia zwierzchnictwa terytorialnego*, PWN, Warszawa 1957; C. Berezowski, *Międzynarodowe prawo lotnicze*, Warszawa 1964.

³⁵ B. Cheng, *International Law and High Altitude Flights: Balloons, Rockets and Man-Made Satellites*, *International and Comparative Law Quarterly (ICLQ)*, 1957, str. 487-505; B. Cheng, *Problems of Space Law: Should there be an agreed upper limit to national airspace?*, *The New Scientist*, t. 7, London 1960 str., 1256-8; B. Cheng, *The 1967 Space Treaty*, *Journal du Droit International (JDI)*, 1968; B. Cheng, *The Legal Regime of Airspace and Outer Space – the Boundary Problem. Functionalism versus Specialism: the Major Premises*, *AASL*, t. 5, 1980; B. Cheng, *The Legal Status of Outer Space*, *JSL*, t. 1, nr 1 & 2, 1983; B. Cheng, *Studies in International Space Law*, Oxford 1997; B. Cheng, *Article VI of the 1967 Space Treaty Revisited: “International Responsibility”, “National Activities”, and “The Appropriate State”*, *JSL*, t. 26, nr 1, 1998.

³⁶ A.A. Cocca, *Un Derecho en Formación: El Interplanetario*, *Derecho Internacional Publico Aeronáutico*, Buenos Aires 1953, str. 282-345; A.A. Cocca, *Mankind As a New Legal Subject, a New Juridical Dimensions Recognized by the United Nations*, *Proceedings of the XIII Colloquium on the Law of Outer Space (PCLOS)*, 1970; A. A. Cocca, *Consolidacion del derecho espacial: Contribucion del pensamiento argentino a la codificacion del espacio*, Buenos Aires 1971; A.A. Cocca (et al), *Encuadre Juridico de la Actividad Economica en el Espacio / Legal Framework for Economic Activity in Space*, Buenos Aires 1983; A.A. Cocca, *Prospective Space Law*, *JSL*, t. 26, 1998.

³⁷ J.C. Cooper, *High Altitude Flight and National Sovereignty*, *International Law Quarterly (ILQ)*, t. 4, nr 411, 1951; J.C. Cooper, *Aerospace Law, Subject Matter and Terminology*, *Journal of Air Law and Commerce (JALC)*, t. 20, 1963; J.C. Cooper, *Self-Defence in Outer Space and the United Nations*, [w:] I.A. Vlasic (ed.), *Explorations in Aerospace Law: Selected Essays by John Cobb Cooper 1946-1966*, McGill University Press, Montreal 1968.

³⁸ A.G. Haley, *Space Law and Metalaw: A Synoptic View*, *Harvard Law Review (HLR)*, nr 23, str. 435-450; A.G. Haley, *Droit de L'Espace et Metadroit – limites de juridiction*, *Extrait de la Revue Générale de l'Air*, Paris 1957; A.G. Haley, *Space Law and Government*, New York 1963.

³⁹ C.W. Jenks, *International Law and Activities in Space*, *ICLQ*, t. 5, 1956, str. 99-144; W.C. Jenks, *Space Law*, London 1965; C.W. Jenks, *Liability for Ultra-Hazardous Activities in International Law*, *Recueil des Cours de l'Academie de Droit International (RCADI)*, t. 117, 1966.

⁴⁰ P.C. Jessup, H.J. Taubenfeld, *Controls for Outer Space and the Antarctic Analogy*, New York 1959; H.J. Taubenfeld (ed.), *Space and Society*, Oceana Publications Inc: Dobs Ferry, New York 1964.

⁴¹ J. Kroell, *Einem Weltraumrecht entgegen*, *Zeitschrift für Luftrecht (ZLR)*, t. 1, 1952, str. 246-253; J. Kroell, *Éléments créateurs d'un droit astronautique*, *RGDIP*, t. 16, Paris 1953.

Jedną z głównych instytucji utworzonych we wczesnych latach 50-tych i ciągle aktywną do dziś jest Międzynarodowa Federacja Astronautyczna (ang. IAF)⁴⁵. Utworzona w 1951 r. z główną misją wzmocnienia międzynarodowej współpracy w obszarach wiedzy i działalności kosmicznej⁴⁶. Inną międzynarodową grupą prawników aktywną w prawie kosmicznym do dnia dzisiejszego jest Stowarzyszenie Prawa Międzynarodowego (ILA)⁴⁷. Stowarzyszenie odniosło się do prawa kosmicznego po raz pierwszy w 1956 r. w Dubrowniku, podczas swojej 47-ej Konferencji rozważając raport zatytułowany „Granice Suwerenności Powietrznej”, przedłożony przez holenderskiego profesora D. Goedhiosa. W kilka lat później Stowarzyszenie utworzyło Komitet ds. Prawa Kosmicznego, który przyczynił się między innymi do opracowania Projektu konwencji o rozwiązywaniu sporów w prawie kosmicznym⁴⁸, a także Projektu międzynarodowego instrumentu o ochronie środowiska przed zniszczeniami powodowanymi przez szczątki kosmiczne⁴⁹. W 1960 r. powstała instytucja o nazwie Międzynarodowy Instytut Prawa Kosmicznego (IISL)⁵⁰, która prowadzi coroczne

⁴² M. Lachs, *Przestrzeń kosmiczna – nowy wymiar prawa międzynarodowego*, Państwo i Prawo (PiP), nr 3, 1966; M. Lachs, *The law of outer space: An experience in contemporary law-making*, Leiden 1972; M. Lachs, *Some reflections on the State of the Law of Outer Space*, JSL, t. 9, nr 1-2, 1981; M. Lachs, *Outer Space, the Moon and other Celestial Bodies* [w:] M. Bedjaoui (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, Paris and Dordrecht 1991, str. 959-974; M. Lachs, *Freedoms of the Air: The Way to Outer Space*, [w:] T.L. Masson-Zwaan, P. Mendes de Leon (ed.), *Air and Space Law: De Lege Ferenda: Essays in Honour of Henri A. Wassenberg*, Martinus Nijhoff Publishers 1992.

⁴³ A. Meyer, *Rechtliche Probleme des Weltraumfluges*, ZLR, t. 2, nr 1, 1953, str. 31-42; A. Meyer, *Legal Problems of Flight in Outer Space*, [w:] *Legal Problems of Space Exploration: A Symposium*, prepared for the Committee on Aeronautical and Space Sciences, U.S. Senate, Library of Congress Legislative Reference Service, 22 March 1961, Washington 1961, str. 9-19; A. Meyer, *Space Law and Government: Considerations on the Book with the Same Title by Andrew G. Haley*, *Zeitschrift für Luftrecht und Weltraumrecht (ZLW)*, t. 13, 1964; A. Meyer, *Legal Problems of Outer Space*, [w:] *Space Exploration and Applications*, vol. 2 (14-27 August 1968 in Vienna), United Nations, New York 1969, str. 1135 i n.

⁴⁴ E. Pépin, *Study and Research on Legal Problems Posed by Space-Flight*, VII PIAFC, Rome 1956, str. 17-22; E. Pépin, *The Legal Status of the Airspace in the light of progress in aviation and astronautics*, McGill Law Journal (MLJ), nr 3, Montreal 1957; E. Pépin, *International Institute of Space Law – A Brief History*, AIAA, New York 1982. Zob. więcej na temat ówczesnych autorów: G. Gál, *Space Law...*, str. 24-27.

⁴⁵ Ang. *International Astronautical Federation*.

⁴⁶ Zob. oficjalna strona Federacji: <http://www.iafastro.org/?id=60> (21-11-2009).

⁴⁷ Od ang. *International Law Association*. Utworzone w Brukseli w 1873 r. jest pozarządową organizacją pracującą na zasadzie wolontariatu. Posiada status konsultatywny w wielu wyspecjalizowanych agencjach ONZ i innych organizacjach. Stowarzyszenie pomaga w klaryfikacji wielu aspektów prawa międzynarodowego. Zob. F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law, A Treatise...*, str. 10.

⁴⁸ Zob. K-H. Böckstiegel, *Proposed Draft Convention on the Settlement of Space Law Disputes*, JSL, t. 12, 1985, str. 136 i n.

⁴⁹ Zob. *Draft International Instrument on the Protection of the Environment from Damage Caused by Space Debris*. Przyjęte przez ILA w 1994 r.

⁵⁰ Od ang. *International Institute of Space Law*. IISL prowadzi doroczne kolokwia podczas Kongresu IAF, a także organizuje regionalne kolokwia w częściach świata odległych od lokacji ostatnio prowadzonego Kongresu IAF. Każde doroczne kolokwium skupia się na kilku głównych działach tematycznych (zazwyczaj 3-4) a ich przebieg wnosi znaczący wkład do korpusu prawa kosmicznego. Od 1992 r. IISL organizuje także doroczny konkurs dla studentów prawa z całego świata, który jest

kolokwia dotyczące prawa kosmicznego. Ich przebieg jest publikowany przez Amerykański Instytut Aeronautyki i Astronautyki (AIAA)⁵¹.

Od lipca 1957 r. do grudnia 1958 r. rozpoczął się tzw. Międzynarodowy Rok Geofizyczny. W tym właśnie czasie, 4 października 1957 r., Związek Radziecki umieścił na orbicie pierwszego sztucznego satelitę: Sputnik-1⁵². Przyjmuje się, że wraz z tą datą rozpoczął się tzw. „kosmiczny wyścig” pomiędzy Związkiem Radziecki i Stanami Zjednoczonymi. Miesiąc później, 3 listopada, Rosjanie wysłali w kosmos pierwszą żywą istotę: psa o imieniu Łajka. W rok później, w październiku 1958 r. w USA została utworzona amerykańska agencja kosmiczna NASA⁵³. Kolejnymi przełomowymi momentami były pierwsze loty człowieka w kosmos, dokonane przez Rosjanina Jurija Gagarina 12 kwietnia 1961 r. i Rosjankę Walentinę Tierieszkową 16 czerwca 1963 r. Historia kosmicznego wyścigu kończy się na Amerykaninie Neilu Armostrongu, który 21 lipca 1969 r. jako pierwszy człowiek stanął na powierzchni Księżyca. Wydarzenia te bezpośrednio wpłynęły na środowisko prawnicze i niejako wymusiły sformułowanie międzynarodowych zasad dla działań człowieka w przestrzeni kosmicznej, gdyż sfera ta była poza dotychczasowymi regulacjami istniejącego prawa międzynarodowego⁵⁴.

13 grudnia 1958 r. ONZ, utworzyła Komitet do spraw Pokojowego Wykorzystania Przestrzeni Kosmicznej (COPUOS)⁵⁵, jako jeden z Komitetów ZO ONZ⁵⁶. COPUOS po raz pierwszy zebrał się w 1962 r. i rozpoczął studia nad problematyką prawną oraz technicznymi aspektami związanymi z eksploracją

symulacją procedury sądowej z zakresu prawa kosmicznego, a finaliści bronią sprawy przed sędziami Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (MTS). Konkurs nazwany został imieniem polskiego prawnika i dyplomaty (byłego Przewodniczącego MTS): *Manfred Lachs Space Law Moot Court Competition*. Zob.: F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law...*, str. 10. Zob. także oficjalną stronę IISL: <http://www.iislweb.org/about.html> (21-11-2009) oraz oficjalną stronę konkursu: <http://www.spacemoot.org/> (21-11-2009).

⁵¹ Ang. *American Institute of Aeronautics and Astronautics* (AIAA).

⁵² Stało się to dokładnie trzy dni przed otwarciem w Barcelonie VIII Kongresu IAF. Szczegóły dotyczące Sputnika zostały uwzględnione w dokumencie przedstawionym podczas konferencji w Barcelonie. Zob.: E. Pépin, *Legal Problems Created by the Sputnik*, w: Legislative Reference Service The Library of Congress, *Legal Problems of Space Exploration*, A Symposium prepared for the use of the Committee on Aeronautical and Space Sciences United States Senate, Washington 22 March 1961, str. 182.

⁵³ Od ang. *National Aeronautics and Space Administration*: Narodowa Agencja Aeronautyki i Przestrzeni Kosmicznej.

⁵⁴ N. Jasentuliyana, *International...*, str. 1; B.A. Hurwitz, *The Legality of Space Militarization*, Amsterdam 1986, str. 1.

⁵⁵ Od ang. *Committee on the Peaceful Uses of Outer Space*.

⁵⁶ COPUOS został powołany Rezolucją 1472 (XIV) z 12 grudnia 1959 r. zatytułowaną „Międzynarodowa Współpraca dla Pokojowego Użycia Przestrzeni Kosmicznej”. Pierwotnie został utworzony jako komitet ad hoc, szybko stał się jednak komitetem stałym. Obecnie składa się z 65 członków, w tym Polski. Zob.: P.P.C. Haanappel, *The Law and Policy of Air Space and Outer Space – A Comparative Approach*, The Hague/London/New York 2003, str. 8.

przestrzeni kosmicznej⁵⁷. Utworzone zostały także dwa stałe Podkomitety: Biuro do spraw Przestrzeni Kosmicznej (OOSA)⁵⁸ mające na celu implementację decyzji ZO i COPUOS, oraz Podkomitet do spraw Naukowych i Technicznych. W ciągu kilku lat ONZ opracowało pięć traktatów wielostronnych, które zostały podpisane i ratyfikowane przez wiele państw w przeciągu 12 lat. Są nimi kolejno: 1) Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi z 1967 r.⁵⁹; 2) Umowa o ratowaniu kosmonautów, powrocie kosmonautów i zwrocie obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z 1968 r.⁶⁰; 3) Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne z 1972 r.⁶¹; 4) Konwencja o rejestracji obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z 1975 r.⁶²; 5) Układ normujący działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich z 1979 r.⁶³.

ZO przyjęło pięć zbiorów zasad prawnych związanych z przestrzenią kosmiczną. Są to „Deklaracje”: 1) zasad prawa kosmicznego; 2) bezpośredniego nadawania telewizyjnego; 3) teledetekcji; 4) źródeł napędu atomowego; 5) zasad otrzymywania korzyści z przestrzeni kosmicznej⁶⁴. Zbiory te mają status prawny rezolucji ZO.

⁵⁷ N.M. Matte, *Space Activities and Emerging International Law*, Montreal 1984, str. 56.

⁵⁸ Od ang. *Office for Outer Space Affairs*.

⁵⁹ Otwarty do podpisu w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie 27 stycznia 1967 r. Do końca 2009 r. został ratyfikowany przez 98 państw i podpisany przez 27 innych, Dz.U. z 1968 r., nr 14, poz. 82. Teksty rosyjski, angielski i francuski: 610 UNTS 205.

⁶⁰ Otwarta do podpisu w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie 22 kwietnia 1968 r., Dz.U. z 1969, nr 15, poz. 110. Teksty rosyjski, angielski i francuski: 672 UNTS 119. Do końca 2009 r. została ratyfikowana przez 88 państw i podpisana przez 25 innych. Dodatkowo ESA oraz Europejska Organizacja Eksploatacji Satelitów Meteorologicznych (ang. EUMETSAT – *European Organisation for the Exploitation of Meteorological Satellites*) zadeklarowały akceptację praw i zobowiązań zawartych w tym akcie prawnym.

⁶¹ Otwarta do podpisu w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie 29 marca 1972 r., Dz.U. z 1973, nr 27, poz. 154. Teksty rosyjski, angielski i francuski: 961 UNTS 187. Do końca 2009 r. została ratyfikowana przez 83 państw i podpisana przez 25 innych. Dodatkowo ESA, EUMETSAT oraz Europejska Organizacja ds. Satelitów Telekomunikacyjnych (ang. EUTELSAT – *European Telecommunications Satellite Organisation*) zadeklarowały akceptację praw i zobowiązań w niej zawartych.

⁶² Otwarta do podpisu w Nowym Jorku 14 stycznia 1975 r., Dz.U. z 1979, nr 5, poz. 22. Teksty rosyjski, angielski i francuski: 1023 UNTS 15. Do końca 2009 r. została ratyfikowana przez 46 państw i podpisana przez 4 inne. Dodatkowo ESA i EUMETSAT zadeklarowały akceptację praw i zobowiązań w niej zawartych.

⁶³ Otwarty do podpisu w Nowym Jorku 18 grudnia 1979. Do końca 2009 r. został ratyfikowany przez 12 państw i podpisany przez 4 inne. Dokument ten nie został ani podpisany ani ratyfikowany przez Polskę. Teksty rosyjski, angielski i francuski: 18 ILM 1434.

⁶⁴ W kolejności: 1) The Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, przyjęta 13 grudnia 1963 r. [Rezolucja ZO 1962 (XVIII)]; 2) The Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting, przyjęte 10 grudnia 1982 r. (Rezolucja ZO 37/92); 3) The Principles Relating to

W latach 70-tch XX wieku Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) rozpoczął Program Salut mający za zadanie umieszczenie na orbicie okołozemskiej radzieckich stacji kosmicznych. Pod nazwą Salut wysłano dwa typy stacji: cywilne *Zarja* (ros. Zorza) oraz wojskowe *Ałmaz* (ros. Diament). W dwa lata po umieszczeniu stacji przez ZSRR, Amerykanie umieścili na orbicie własną stację orbitalną o nazwie Skylab. W późniejszych latach powstała jeszcze radziecka stacja Mir oraz obecnie orbitujące Międzynarodowa Stacja Kosmiczna⁶⁵ i chińska Tiangong-1 (chin. 天宫, *Pałac Niebiański*)⁶⁶.

W 1975 r. utworzona została ESA⁶⁷, której Polska stała się 20-tym członkiem 1 stycznia 2013 r.⁶⁸. ESA nie jest agencją czy też tworem poległym UE. I chociaż ESA ma dwóch członków nienależących do UE (Norwegię i Szwajcarię) to są one ze sobą powiązane. Dyrektorat ESA oficjalnie potwierdził w 2007 r., iż ESA dąży do tego, by stać się Agencją UE⁶⁹. Od grudnia 2009 r. polityka kosmiczna jest przedmiotem głosowania na posiedzeniach Rady Europejskiej.

W 1989 r. powstał pierwszy w świecie uniwersytet skupiający się wyłącznie na wielodyscyplinarnej edukacji związanej z eksploracją kosmosu: International Space University z siedzibą we Francji⁷⁰.

Z początkiem XXI wieku międzyrządowe organizacje rządowe i pozarządowe, jak również prywatne korporacje i działacze, zaczęli coraz aktywniej partycypować w działalności związanej z przestrzenią kosmiczną. Sprawilo to, że działalność kosmiczna nie mogła dłużej być regulowana tylko przez ogólne prawo

Remote Sensing of the Earth from Space, przyjęte 3 grudnia 1986 r. (Rezolucja ZO 41/65); 4) The Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space, przyjęte 14 grudnia 1992 r. (Rezolucja ZO 47/68); 5) The Declaration on Outer Space Benefits, przyjęta 12 grudnia 1996 r. (Rezolucja ZO 51/122). Pięć głównych Traktatów oraz ww. Deklaracje zostały skompilowane w: UN Doc. A/AC.105/572/Rev. 1, of April 1996, *United Nations Treaties and Principles on Outer Space*.

⁶⁵ Ang. ISS – *International Space Station*. Jest to pierwsza stacja kosmiczna wybudowana z założenia przy współudziale wielu państw. Pierwsze moduły stacji zostały wyniesione na orbitę i połączone ze sobą w 1998 r. Obecnie następujące państwa biorą udział w projekcie: USA, Rosja, Kanada, Japonia, Brazylia oraz członkowie ESA (Belgia, Dania, Francja, Hiszpania, Holandia, Niemcy, Norwegia, Szwajcaria, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy).

⁶⁶ Pierwsza chińska stacja orbitalna umieszczona na orbicie 29 września 2011 r.

⁶⁷ Agencja powstała z połączenia jej poprzedniczek – Europejskiej Organizacji Badań Kosmicznych (ESRO) i Europejskiej Agencji Rozwoju Rakiet Nośnych (ELDO).

⁶⁸ Pozostałe państwa to: Austria, Belgia, Czechy, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Norwegia, Portugalia, Rumunia, Szwajcaria, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy. Ponadto Kanada jest obecnie tzw. członkiem stowarzyszonym. Kolejnymi członkami ESA mają być Estonia i Węgry (2015 r.).

⁶⁹ Zob. *Agenda 2011 – A Document by the ESA Director General and the ESA Directors*, BR-268, September 2007, str. 25.

⁷⁰ Oficjalna strona uczelni: <http://www.isunet.edu/>

międzynarodowe (publiczne i prywatne), z KNZ na czele. Regulacje międzynarodowe zostały rozszerzone o szereg wewnętrznych, krajowych regulacji prawnych⁷¹, które wraz z prawem międzynarodowym tworzą system prawa kosmicznego⁷².

2. Podstawowe definicje i koncepcje

2.1. Definicja kosmosu

W wielu podstawowych podręcznikach do nauki prawa międzynarodowego publicznego, zarówno polskich jak i obcojęzycznych, tematyka prawa kosmicznego omawiana była najczęściej w dziale dotyczącym terytorium⁷³. Z biegiem czasu tendencja ta zaczęła jednak stopniowo zanikać i obecnie większość autorów dedykuje odrębny rozdział poświęcony prawu lotniczemu i kosmicznemu⁷⁴. Ma to swe uzasadnienie historyczne, gdyż z początku prawo kosmiczne regulowało dwie podstawowe kwestie: status określonego środowiska oraz działalność państw związaną z tym środowiskiem. Dopiero później doszły szczegółowe regulacje odnoszące się do innych kwestii, jak status osób podróżujących w kosmos, jego komercyjne wykorzystanie itd. Kluczowe znaczenie ma jednak precyzyjne określenie danego środowiska oraz jego sytuacji prawnej. Powstaje zatem konieczność zdefiniowania pojęcia kosmosu jako obszaru, którego rozumienie techniczne niekoniecznie będzie pokrywać się z ujęciem prawnym.

Słowo *kosmos* wywodzi się z języka greckiego i oznacza „porządek”, „wszechświat”, ale i „ład wszechświata”⁷⁵. W polskiej doktrynie prawa kosmicznego zauważono, iż wszechświat jest pojęciem fizycznym, a kosmos jest pojęciem

⁷¹ G. Zhukov, Y. Kolosov, *International Space Law*, New York 1984, str. 2-4.

⁷² Więcej na temat rozwoju astronautyki i prawa kosmicznego zob.: D.M. Bielicki, *Air Law & Space Law – Historical Aspects and Perspectives for Future*, Journal of the British Interplanetary Society (JBIS), t. 63, nr 7, London 2010.

⁷³ Tak np. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo Międzynarodowe Publiczne*, Warszawa 2004 (Rozdział VI); A. Łazowski, A. Zawadzka-Łojek, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 2, Warszawa 2011 (Rozdział VII); D.J. Bederman, *International Law Frameworks*, New York 2001 (Rozdział 10).

⁷⁴ Tak np.: W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe w zarysie*, wydanie XIV, LexisNexis 2011 (Rozdział IX); T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa, *Prawo międzynarodowe publiczne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2009 (Rozdział IX); P. Malanczuk, *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, 7th Revised Ed., New York 1997 (Rozdział 13); M.N. Shaw, *International Law*, 5th Ed., Cambridge 2003 (Rozdział X); R. Jennings, A. Watts, *Oppenheim's International Law*, Vol. 1: Peace, 9th Ed., Oxford University Press 2008 (Part 2, Chapter 8).

⁷⁵ Encyklopedia Britannica Online: <http://www.britannica.com/>; Encyklopedia PWN Online: <http://encyklopedia.pwn.pl/>; R. Homburg, *Droit astronautique et droit aérien*, Revue Générale de l'Air (RGDA), t. 21, 1958, str. 11-16.

prawnym⁷⁶. Jednakże zarówno w doktrynie, jak i w umowach międzynarodowych nie ma jednolitej terminologii odnoszącej się do środowiska, które ma być przedmiotem regulacji prawa kosmicznego. Klasycznym przykładem jest jedna z podstawowych umów międzynarodowych, którą jest Układ z 1967 r. Został on sporządzony w pięciu językach jednakowo autentycznych: angielskim, francuskim, rosyjskim, hiszpańskim i chińskim⁷⁷. Tekst rosyjski używa określenia „przestrzeń kosmiczna” (*kosmicheskoje prostranstvo / космическое пространство*), na którego wzór powstało tłumaczenie polskie. Pojęcie to w tekście angielskim występuje jako *outer space* (dosłownie: przestrzeń zewnętrzna), w tekście francuskim jako *l'espace extra-atmosphérique* (przestrzeń pozaatmosferyczna), a w hiszpańskim *espacio ultraterrestre* (przestrzeń pozaziemska). Brak jednolitego, precyzyjnego określenia tego pojęcia miało bezpośredni wpływ na rozwój wielu aspektów prawa kosmicznego, o czym na kolejnych stronach niniejszej rozprawy.

W polskiej doktrynie prawa kosmicznego wskazuje się niekiedy, że w sytuacji, gdy „brak jest jednolitych kryteriów fizycznych dla określenia pojęcia kosmosu, brak jest też umownego ścisłego rozgraniczenia tego środowiska, a stosowana terminologia jest nader zróżnicowana, to należy poszukać w miarę obiektywnego punktu odniesienia, umożliwiającego wyodrębnienie tych szczególnych cech prawnych, które charakteryzują kosmos jako specyficzne środowisko podlegające odrębnej regulacji prawno-międzynarodowej”⁷⁸.

Warty uwagi jest fakt, iż w wielu artykułach Układu z 1967 r. używane jest pojęcie „przestrzeń kosmiczna, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi”. W nawiązaniu do art. 31 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r.⁷⁹, zgodnie z klasyczną definicją *ciało niebieskie* to „każdy obiekt fizyczny oraz układ powiązanych ze sobą obiektów lub ich struktur, występujący w przestrzeni kosmicznej poza granicą atmosfery ziemskiej”⁸⁰. Problematyczne w tej definicji pozostaje to,

⁷⁶ Warto także nadmienić, że w opracowaniach technicznych określa się kosmos jako część wszechświata, a niekiedy pojęcia te pokrywają się. Por. M. Gregorczyk, *Prawo kosmiczne*, Warszawa-Kraków 1973, str. 83; A. Wasilkowski (red.), *Działalność kosmiczna w świetle prawa międzynarodowego*, PAN, Wrocław 1990, str. 6-7.

⁷⁷ Art. XVII Układu.

⁷⁸ Z. Galicki, *Status prawny kosmosu* [w:] A. Wasilkowski (red.), *Działalność...*, str. 7-8; K. Myszona-Kostrzeva, *Nawigacja satelitarna w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2011, str. 40.

⁷⁹ Dz.U. 1990, nr 74, poz. 439: „traktat należy interpretować w dobrej wierze, zgodnie ze zwykłym znaczeniem, jakie należy przypisywać użytym w nim wyrazom w ich kontekście, oraz w świetle jego przedmiotu i celu”.

⁸⁰ *Słownik Wyrazów Obcych*, PWN 2011.

że niewiadomo gdzie dokładnie przebiega granica atmosfery ziemskiej, a ponadto interpretacja ta pozostaje w konflikcie z tzw. koncepcją ‘metaprawa’, o czym na kolejnych stronach niniejszej rozprawy⁸¹.

Jedyny kontekst w odniesieniu, do którego istnieje pewna definicja kosmosu, stworzony został dla celów telekomunikacyjnych. Regulacje Radiowe przyjęte przez Międzynarodowy Związek Telekomunikacyjny (ang. ITU)⁸² podczas Nadzwyczajnej Administracyjnej Konferencji Radiowej w Genewie w 1963 r.⁸³ definiują *stację kosmiczną* jako „stację znajdującą się na obiekcie, który jest poza, jest planowany być poza, lub był poza, główną częścią atmosfery ziemskiej”⁸⁴. Słabość tej definicji polega na tym, iż nie jest sprecyzowane czy ‘główna część’ odnosi się do fizycznej gęstości, czy wysokości, czy może do innego kryterium. W Regulacjach Radiowych znajduje się również definicja *głębokiej przestrzeni*. Jej treść przeszła pewną ewolucję. W oryginalnej wersji przyjętej w 1963 r., która utrzymała się przez resztę XX wieku, istniała w brzmieniu: „głęboka przestrzeń to przestrzeń w odległościach od Ziemi w przybliżeniu równych, lub większych niż, dystans pomiędzy Ziemią a Księżycem”⁸⁵. Także i ta definicja była wysoce nieprecyzyjna, gdyż odległość pomiędzy tymi ciałami waha się pomiędzy 356,400 km w perygeum (gdy oba ciała są w najbliższej względem siebie odległości) i 406,700 km w apogeum (gdy są od siebie najbardziej oddalone). Pomimo, iż można matematycznie wyliczyć średnią odległość⁸⁶, nigdy nie byłaby ona idealną stałą liczbą, chociażby z racji tego, iż każdego roku Księżyc oddala się od Ziemi o kilka centymetrów⁸⁷. XXI wiek przyniósł zmianę tej definicji i w Regulacjach

⁸¹ Zob. rozdział I(2)2.3 niniejszej rozprawy. Więcej na temat definicji: A. Górbiel, *Legal Definition of Outer Space*, Prace Międzyuczelnianego Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1980.

⁸² *Od International Telecommunication Union*.

⁸³ Zob. Extraordinary Administrative Radio Conference to Allocate Frequency Bands for Space Radiocommunication Purposes (Space Radiocommunication Conference), Geneva 1963, oraz wszelkie kolejne dostępne na <http://www.itu.int/en/history/radioconferences/Pages/ListRadioConferences.aspx> (01/08/2012).

⁸⁴ Regulacja 84AE. Regulacje uaktualniane są mniej więcej co cztery lata. W wersji z 2004 r. przepis ten istniał w takim samym brzmieniu i występował w art. I, sekcji IV, regulacja nr 1.64.

⁸⁵ Zob. art. 1, sekcja II. Warto nadmienić, iż późniejsze Światowe Administracyjne Konferencje Radiowe nie wprowadziły żadnych znaczących poprawek do powyższych definicji. Regulacje Radiowe zostały skompilowane przez ITU w 1976 r. i są dostępne na: http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/oth/02/02/S02020000084503PDFE.pdf (01/08/2012). W kompilacji tej definicja znajduje się w Sekcji IIB, regulacja nr 84BA. Zob. także: C.W. Jenks, *Space...*, str. 189-191; F. Nozari, *The Law of Outer Space*, Stockholm 1973, str. 113; G.C.M. Reijnen, *Legal Aspects of Outer Space*, Utrecht 1976, str. 92.

⁸⁶ Szacuje się, że przeciętna odległość od środka Ziemi do środka Księżyca wynosi 384,400 km / 238,855 mil.

⁸⁷ Dzieje się tak za sprawą tzw. efektu pływowego, co powoduje nie tylko odsuwanie się naszego naturalnego satelity od Ziemi, ale i wydłuża dobę. Zostało to po raz pierwszy zauważone podczas Programu Apollo. Więcej na ten temat: C.D. Murray, S.F. Dermott, *Solar System Dynamics*, Cambridge

Radiowych uaktualnionych w 2008 r. pojawiła się ona w brzmieniu: „przestrzeń w odległościach od Ziemi równych, lub większych niż, 2×10^6 km”⁸⁸, czyli 2 miliony kilometrów, co wprowadza dość miarodajny zakres terytorialny.

Jedyną definicję przestrzeni kosmicznej w akcie prawa wewnętrznego posiadają Stany Zjednoczone w tzw. *Code of Federal Regulations*. Jest to kodyfikacja ogólnych, stałych zasad publikowanych w Rejestrze Federalnym przez departamenty i agencje Rządu Federalnego. Definicja znajduje się w tytule odnoszącym się do wewnętrznych dochodów, w dziale o źródłach pochodzących z działalności kosmicznej i oceanicznej: „Dla celów niniejszej sekcji, przestrzeń kosmiczna oznacza jakikolwiek obszar poza obrębem jurysdykcji (jak uznano przez Stany Zjednoczone Ameryki) obcego państwa, własności Stanów Zjednoczonych, Stanów Zjednoczonych, i nie na międzynarodowych wodach”⁸⁹.

2.2. Pojęcie prawa kosmicznego

Prawo kosmiczne jako nazwa dziedziny przeszła długą ewolucję. We wczesnej literaturze posługiwano się terminami ‘prawo astronauty’, ‘prawo przestrzeni’, ‘prawo aeronautyczne’ itp.⁹⁰ W językach słowiańskich upowszechniło się określenie ‘prawo kosmiczne’⁹¹ – rosyjskie: *kosmicheskoe pravo* (космическое право); czeskie: *kosmické pravo*; bułgarskie: *kosmichesko pravo*; serbskie/chorwackie: *kosmicko pravo*. Różna była też ewolucja nazwy w innych krajach i grupach językowych. W tzw. literaturze zachodniej ustabilizowały się następujące nazwy: angielskie: *space law*; niemieckie: *Weltraumrecht*; hiszpańskie: *derecho espacial*; francuskie: *droit spatial/droit de l'espace*; włoskie: *diritto spaziale*; czy wreszcie łaciński neologizm *ius spatiale*⁹².

Zakres pojęcia „prawo kosmiczne” początkowo ograniczano do funkcji normowania żeglugi do punktów położonych poza powierzchnią Ziemi, a z biegiem

University Press 1999, str. 184; R. Ray, *Ocean Tides and the Earth's Rotation*, IERS Special Bureau for Tides 15 May 2001, retrieved 17 March 2010.

⁸⁸ ITU-R z 2008, art. I, sekcja VIII, regulacja nr 1.177.

⁸⁹ Tłumaczenie autora. Title 26 – Internal Revenue, § 1.863-8, 5(d) Source of income derived from space and ocean activity under section 863(d). Dostępne na: <http://www.gpo.gov/fdsys/browse/collectionCfr.action?collectionCode=CFR> (05/08/2012).

⁹⁰ A. Górbiel, *Międzynarodowe Prawo Kosmiczne*, PWN, Warszawa 1985, str. 9-10.

⁹¹ Zob. *Słownik Wyrazów Obcych*, PWN 2011. Por. także: T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa, *Prawo...*, str. 286.

⁹² Por. M. Polkowska, *Prawo kosmiczne w obliczu nowych problemów współczesności*, Warszawa 2011, str. 38.

czasu rozszerzano jego zakres do regulacji ogółu stosunków powstających w związku z badaniem i użytkowaniem kosmosu⁹³. Obecnie w literaturze dominują dwie podstawowe kategorie znaczeniowe. Pierwsza to międzynarodowe prawo kosmiczne w jego węższym rozumieniu, tj. całokształt norm traktatowych i zwyczajowych o wzajemnych uprawnieniach i obowiązkach państw i organizacji międzynarodowych odnoszących się do poczynąń podejmowanych dla eksploracji i wykorzystywania kosmosu. Druga kategoria to prawo kosmiczne w szerokim znaczeniu, na które obok wspomnianych norm składają się jeszcze tzw. wewnętrzne prawa krajowe, regulujące aspekty kosmicznej, oraz wszelkie inne regulacje związane z omawianym przedmiotem⁹⁴. W niniejszej pracy używana jest ta ostatnia kategoria znaczeniowa. Konsekwentnie autor posługuje się pojęciem „prawo kosmiczne” zamiast, jak w niektórych opracowaniach, „międzynarodowe publiczne prawo kosmiczne”, gdyż omawiana tematyka dotyczy nie tylko norm obowiązujących pomiędzy państwami, ale także pomiędzy organizacjami międzynarodowymi, agencjami kosmicznymi itp.

2.3. „Metaprawo”

2.3.1. Geneza i definicje

Metaprawo, zwane niekiedy „prawem międzyplanetarnym”, początkowo używane było jako synonim prawa kosmicznego, to jest tej części prawa międzynarodowego publicznego, która reguluje całokształt stosunków związanych z kosmiczną działalnością państw⁹⁵. Później pojęcia te zaczęto odróżniać, traktując „prawo kosmiczne” jako międzynarodową regulację poczynąń państw dotyczących samej przestrzeni kosmicznej z wyłączeniem ciał niebieskich, natomiast „metaprawo” jako międzynarodową regulację działalności ludzkich dotyczących wyłącznie samych ciał niebieskich⁹⁶.

Dziś metaprawo to swoista koncepcja uniwersalnego prawa kosmicznego, dopuszczającego występowanie we wszechświecie innych istot obdarzonych

⁹³ S. Gorove, *On the Threshold of Space, Towards a Cosmic Law, Problems of the Upward Extent of Sovereignty*, I PCLOS, The Hague 1958, str. 71; E. Fasan, *Weltraumrecht*, Mainz 1965, str. 16.

⁹⁴ Szczegółowo o prawach krajowych zob. rozdz. II niniejszej rozprawy. Por. także: A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 10-11. Zob. także oficjalną stronę Biura ONZ ds. Przestrzeni Kosmicznej: <http://www.unoosa.org/oosa/en/FAQ/splawfaq.html> (06/12/2011).

⁹⁵ G.A. Osnicka, *K Woprosu o mieždupłanietnom prawie*, Sowietkoje Gosudarstwo i Prawo (SGP), nr 7, 1958, str. 52-58; E.A. Korowin, *Miežpłanietnoje prawo?*, *Mieždunarodnaja Žizń*, nr 3, 1964, str. 128-130.

⁹⁶ A.A. Cocca, *Basic Statute for the Moon and Heavenly Bodies*, V PCLOS, Varna 1962, str. 2. Por. także: A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 12-13.

inteligencją. Prawo to reguluje wzajemne stosunki między ludźmi a tymi istotami, mające na celu uniknięcie jakichkolwiek szkodliwych działań. Jak podkreśla wielu czołowych naukowców zarówno z dziedziny prawa jak i astrofizyki czy astrobiologii, niewyobrażalnie ogromna – i w dodatku ciągle rozszerzająca się – przestrzeń kosmiczna sprawia, że ostatecznie nie można całkowicie odrzucić tej koncepcji, jednak wymaga ona bystrej spekulacji osób o otwartym umyśle⁹⁷. Koncepcja ta stworzona została przez amerykańskiego prawnika Andrew G. Haleya w 1956 r., a rozwinięta w 1970 r. przez Austriaka Ernsta Fasana, a następnie przez innych autorów⁹⁸.

Do tej pory powstały dwie główne definicje metaprawa. Zgodnie z definicją A. Haleya reguluje ono „prawa inteligentnych istot różnych natur żyjących w nieskończonej ilości różnych ram praw naturalnych”⁹⁹. Natomiast zgodnie z definicją E. Fasana, metaprawo jest „całkowitą sumą zasad prawnych regulujących związki pomiędzy różnymi rasami we wszechświecie; jest pierwszym i podstawowym 'prawem' pomiędzy rasami”¹⁰⁰.

⁹⁷ E. Fasan, *Relations with Alien Intelligences: The Scientific Basis of Metalaw*, Volkerrecht und Politik, Berlin 1970; V. Kopal, *International Law Implications of the Detection of Extraterrestrial Intelligent Signals*, Acta Astronautica (AA), nr 21 (2), 1990, str. 123-126; G.S. Robinson, „Metalaw” *Prolegomena to Qualification of Ius Naturale*, George Washington Law Review (GWLR), t. 40, 1972, str. 709 i n.; G.S. Robinson, H.M. White, *Envoys of Mankind*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C. 1986; G.S. Robinson, *Transcending to a Space Civilization: The Next Three Steps toward a Defining Constitution*, JSL, nr 32, 2006, str. 147-175; R.A. Freitas, *Xenology: An Introduction to the Scientific Study of Extraterrestrial Life, Intelligence, and Civilization*, First Edition, Xenology Research Institute, Sacramento, CA, 1979 (dostępne online na: <http://www.xenology.info/Xeno.htm>); P.M. Sterns, *SETI and Space Law: Jurisprudential and Philosophical Considerations for Humankind in Relation to Extraterrestrial Life*, AA, nr 46 (10-12), 2000, str. 759-763; P.M. Sterns, *Metalaw and Relations with Intelligent Beings Revisited*, Space Policy, nr 20, 2004, str. 123-130; A.A. Harrison, *After Contact: The Human Response to Extraterrestrial Contact*, Plenum Trade, New York 1997; J. Billingham, *Cultural Aspects of the Search for Extraterrestrial Intelligence*, AA, nr 42 (10-12), 1998, str. 711-719; S. Dick (ed.), *Many Worlds: The New Universe, Extraterrestrial Life & the Theological Implications*, Templeton Foundation Press, Philadelphia and London 2000; M.A.G. Michaud, *Contact with Alien Civilizations: Our Hopes and Fears about Encountering Extraterrestrials*, Copernicus Books, New York 2007; A.C. Korbitz, *The Limits of Metalaw and the Need for Further Elaboration*, Paper IAC-10-A4.2.10, presented at the 39th Symposium on the Search for Extraterrestrial Intelligence, 61st IAC, Prague 2010.

⁹⁸ Przykładowo: P. Magno, *Possibility of Existence of Extraterrestrial Beings*, PCLOS, t. 6, nr 40, 1963; P. Magno, *Prematurity and Anthropocentricity in Legal Regulation of Space?*, PCLOS, t. 7, nr 46, 1964; G.H. Stine, *A Matter of Metalaw*, DAW Science Fiction, October 1986; P.M. Sterns, *Metalaw and Relations with Intelligent Beings Revisited*, Space Policy, nr 20, 2004.

⁹⁹ A.G. Haley, *Space Law and Metalaw...*, str. 3 i n.

¹⁰⁰ E. Fasan, *Relations...*, str. 5 i n.

2.3.2. Koncepcje Andrew Haleya i Ernsta Fasana

Według A. Haleya podstawą ‘prawa antropocentrycznego’ (tj. ludzkiego) inkorporowaną do metaprawa miałyby być koncepcja *absolutnej sprawiedliwości*, oparta na prawie naturalnym (*ius naturale*). Jednak w przypadku metaprawa należy wziąć pod uwagę nieskończoną ilość różnych natur i co za tym idzie nieskończoną liczbę ram prawa naturalnego¹⁰¹. Dlatego też A. Haley odrzuca ideę Konfucjusza, Arystotelesa, Hillela i innych, by postępować wobec obcych tak, jak życzylibyśmy sobie by postępowano wobec nas w analogicznej sytuacji¹⁰². W niektórych sytuacjach bowiem, traktowanie innych tak jak my pragnęlibyśmy być traktowani mogłoby równie dobrze oznaczać ich destrukcję, dlatego należałoby raczej „czynić im tak, jak oni by sobie tego życzyli”¹⁰³. A. Halley nazywa to „Międzygwiezdą Złotą Zasadą”, którą należałoby przestrzegać przy wszystkich kontaktach z nowo napotkanymi istotami pozaziemskimi. Z biegiem czasu A. Haley zaproponował kilka pochodnych zasad w tym zakaz jakiegokolwiek użycia siły w relacjach z istotami pozaziemskimi¹⁰⁴.

Poszukując wśród tradycyjnej filozofii prawa istotnych reguł mogących mieć znaczenie dla podróży kosmicznych, istotnym jest cofnięcie się wstecz do XV i XVI wieku, gdyż badania nad prawem międzynarodowym w tamtych czasach były prowadzone z tego samego powodu co obecnie metaprawa – odkrywania nowych światów. Reprezentantem szkoły prawa międzynarodowego, u której podstaw leży również prawo naturalne jest hiszpański prawnik Francisco de Vitoria. Rozszerzył on zasady prawa naturalnego i zastosował je do prawa międzynarodowego jako podstawa współpracy w światowej społeczności. Motywacją do tego były raporty przesyłane do Hiszpanii a dotyczące warunków w Nowym Świecie i haniebnym traktowaniem tubylców przez poszukiwaczy przygód nastawionych jedynie na gromadzenie wartościowych surowców. Sukces poszukiwaczy oznaczał jednocześnie unicestwienie Indian. Z racji tego F. de Vitoria postanowił stworzyć prawo rządzące działaniami państw na nowych terytoriach i relacjami z tubylcami. F. de Vitoria, podobnie jak Św. Tomasz z Akwinu, stał na stanowisku, iż prawo naturalne przysługuje człowiekowi

¹⁰¹ A.G. Haley, *Space Law and Metalaw...*, str. 3-4.

¹⁰² Więcej na ten temat: G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. 1, Lublin 2008; R. Tokarczyk, *Klasyfikacja praw natury*, Lublin 1988; L. Strauss, *Prawo naturalne w świetle historii*, Warszawa 1969; J. Finnis, *Prawa naturalne i uprawnienia naturalne*, Warszawa 2001; H. Olszewski, M. Zmierzczak, *Historia doktryn Politycznych i prawnych*, Poznań 1993.

¹⁰³ A.G. Haley, *The Present Day Developments in Space Law and the Beginnings of Metalaw*, Canadian Oil Journal, Edmonton, Alberta, Canada 1957, str. 12.

¹⁰⁴ A.G. Haley, *Space Law and Government...*, str. 394 i n.

(wg A. Haleya: istocie) z racji tego, że jest człowiekiem (istotą) i nie może mu/jej być ani nadane ani zabrane¹⁰⁵. Prawo naturalne nie jest zatem nieuchwytne i nieistniejące, jak podkreślają przedstawiciele szkoły pozytywistycznej. Nie jest narzucane przez suwerena czy legislaturę, lecz rozwijało się zanim jakiegokolwiek inne powstało. W tradycyjnej szkole naturalnej podkreśla się, iż jest to pewien „stan umysłu, gdzie niektóre prawa i obowiązki stały się konieczne wraz z rozwojem cywilizacji”¹⁰⁶. To prawo naturalne może być jednak inne dla różnych istot. I tak na przykład obce istoty mogą być z natury wrogo do nas nastawione, co z kolei wymusi u nas naturalne prawo do samoobrony.

F. de Vitoria krytykował natomiast zasadę stanowiącą, że „co należy do nikogo, jest przyznawane pierwszemu okupantowi”. W odniesieniu do Ameryk brał pod uwagę fakt, iż w istocie ziemie te prawnie należą i są własnością Indian. Podkreślał także, że „Hiszpanie mają prawo podróżować do tych miejsc i tam przebywać, zapewniając jednak, że nie będą czynić krzywdy miejscowym, a miejscowi nie będą temu zapobiegać [mieć nic przeciwko]”¹⁰⁷. Według F. de Vitori, to prawo narodów, które jest także prawem naturalnym, czy też zaczerpnięte z prawa naturalnego, stanowi podstawę we wszelkich relacjach. Generalnie można je sprostować do stwierdzenia: „wszystko jest dozwolone, co nie jest zabronione lub (...) raniące lub krzywdzące dla innych istot”¹⁰⁸. Prawo to zostało później rozwinięte przez innego Hiszpana – Francisco Suareza, który wprowadził zaakceptował główne zasady F. de Vitori, lecz wprowadził też dystynkcję pomiędzy prawem naturalnym a prawem narodów. Istnieje jednak opinia, iż antropocentryczne prawo nie może być pogodzone z metaprawem, gdyż system F. de Vitori jest oparty na wspólnocie - społeczności niezależnych państw (nawet jeśli mowa o rdzennych mieszkańcach Ameryk) - gdzie każdy posiada pewne prawa i wzajemne obowiązki¹⁰⁹. Natura ustabilizowała więc międzyludzką i niekoniecznie podobną więc może istnieć między ludźmi a rasą pozaziemską.

E. Fasan znacząco rozwinął ideę A. Haleya. Po pierwsze sprecyzował do jakich istot prawo ma się odnosić, a mianowicie musi to być inteligentne życie, dążące do

¹⁰⁵ G. Radbruch, *Zarys filozofii prawa*, Księgarnia Powszechna, Warszawa-Kraków 1938, str. 57 i in; E. Nys (ed.), *De Indis et De Ivre Belli being parts of Relectiones Theologicae XII by Franciscus de Victoria*, Oceana Publications Inc. Online: <http://www.constitution.org/victoria/victoria.txt>

¹⁰⁶ G. Radbruch, *Zarys...*, str. 63 i in; J. Zajądło, *Formuła Radbrucha. Filozofia prawa na granicy pozytywizmu prawniczego*, Gdańsk 2001, str. 73 i n.

¹⁰⁷ Tłumaczenie autora, Zob.: E. Nys, *op. cit.*

¹⁰⁸ Tamże.

¹⁰⁹ A.G. Haley, *Space Law and Metalaw...*, str. 14.

samorealizacji, posiadające wolną wolę i odróżniające idee dobra i zła. Istoty te muszą być wykrywalne przez człowieka, muszą być egzystujące, istniejące w trzech wymiarach lub trójwymiarowej przestrzeni. Ponadto muszą posiadać elementarną wolę życia. Bazując na tych cechach charakterystycznych, E. Fasan sformułował w latach 70-tych ubiegłego wieku swoistą 'Kartę Jedenastu Zasad' regulującą chronologicznie (począwszy od najważniejszej) wzajemne relacje różnych ras: 1) Żaden partner (strona) Metaprawa nie może żądać niemożliwego; 2) Nie można wymagać podporządkowania się jakiegokolwiek zasadzie Metaprawa jeśli jej przestrzeganie doprowadziłoby w praktyce do samobójstwa; 3) Inteligentne rasy we wszechświecie mają co do zasady równe prawa i wartości; 4) Każdy partner (strona) Metaprawa ma prawo do samostanowienia; 5) Należy unikać jakichkolwiek działań prowadzących do szkody dla innej rasy; 6) Każdej rasie przysługuje własna przestrzeń do życia; 7) Każda rasa ma prawo do własnej obrony przeciwko szkodliwemu działaniu dokonywanemu przez inną rasę; 8) Zasada ochrony danej rasy jest nadrzędna w stosunku do zasady rozwoju [ekspansji] rasy; 9) W przypadku szkody, ten kto ją wyrządził zobowiązany jest do wynagrodzenia stronie poszkodowanej; 10) Metaprawne porozumienia i traktaty muszą być zachowywane; 11) Pomoc drugiej rasie przez własne działania nie jest prawną lecz podstawową etyczną zasadą¹¹⁰. W późniejszej publikacji z 1990 r., E. Fasan powiązał prace nad metaprawem z SETI¹¹¹, sprowadzając powyższe jedenaście zasad do tylko trzech: 1) Zakaz wyrządzania szkody drugiej rasie; 2) Prawo rasy do samoobrony; 3) Prawo do odpowiedniej przestrzeni życiowej¹¹².

2.3.3. SETI

SETI (ang. *Search for Extra-Terrestrial Intelligence*) to międzynarodowy program, którego celem jest nawiązanie kontaktu z pozaziemskimi cywilizacjami. Program prowadzony jest przez Instytut SETI, który choć powstał oficjalnie 1 lutego 1985 r. w Kalifornii, to swymi korzeniami sięga lat 50-tych ubiegłego wieku. Instytut składa się z trzech centrów: 1) Centrum ds. Badań SETI, odpowiedzialne za poszukiwanie dowodów na istnienie życia we wszechświecie; 2) Centrum Carla Sagana, skupiające czołowych astrobiologów poszukujących odpowiedzi

¹¹⁰ E. Fasan, *Relations...*, str. 3 i n.

¹¹¹ Zob. rozdział I(2)3.3 niniejszej rozprawy.

¹¹² E. Fasan, *Discovery of ETI: Terrestrial and Extraterrestrial Legal Implications*, AA, nr 21, 1990, str. 131-135. Zob. Także: E. Fasan, *Legal Consequences of a SETI Detection*, AA, nr (10-12), 1998, str. 677-679.

na fundamentalne pytania dotyczące życia we wszechświecie; 3) Centrum ds. Edukacji i Świadczeń Publicznych propagujące edukację związaną z programem SETI. Instytut znacząco przyczynił się do powstania ciągle rozbudowywanej mapy wszechświata, lokalizując miliony obiektów w przestrzeni kosmicznej. Przeszukuje ponadto kosmos w celu odnalezienia życia poprzez wyszukiwanie i wysyłanie sygnałów (głównie radiowych, świetlnych, mikrofal itp.)¹¹³. W ramach SETI tylko raz udało się odebrać potencjalnie sztucznie wytworzony sygnał pochodzący z poza Układu Słonecznego. Trwał jednak zaledwie 72 sekundy, po czym już się nie powtórzył¹¹⁴. Program wspierany jest przez NASA oraz amerykański Departament ds. Energii¹¹⁵.

SETI wspierane jest także przez Międzynarodowy Instytut Prawa Kosmicznego, COPUOS, OOSA, Międzynarodową Unię Telekomunikacyjną i Sekretarza Generalnego ONZ. Przy ich współpracy przyjęto szereg dokumentów prawnych, odnoszących się do poszukiwania cywilizacji pozaziemskich, które często kwalifikowane są w kategorii metaprawa. Dokumentami tymi są: Deklaracja zasad dotyczących przeprowadzania poszukiwań inteligencji pozaziemskiej z 1989 r.¹¹⁶, Deklaracja zasad dotyczących działań następujących po wykryciu inteligencji pozaziemskiej z 1989 r.¹¹⁷, Projekt deklaracji zasad dotyczących nawiązywania łączności z inteligencją pozaziemską z 1995 r.¹¹⁸, oraz Projekt deklaracji zasad dotyczących wysyłania odpowiedzi do inteligencji pozaziemskiej z 2007 r.¹¹⁹

2.3.4. Aksjologia

Wojny, kolonializm i silny nacjonalizm w różnych miejscach i okresach na Ziemi przytłoczyły nieco podstawy prawa naturalnego, za którymi opowiadał się F. de Vitoria i jego następcy. I chociaż niektóre zasady prawa międzynarodowego są nimi natchnione, to dzisiejsze prawoznawstwo odnosi się do teorii prawa naturalnego raczej jako poglądu, który łączy prawo z moralnością, postulującego niezależność

¹¹³ SETI to przede wszystkim tzw. pasywne poszukiwania sygnałów, tj. bez wysyłania jakichkolwiek z naszej strony. Dla odróżnienia, aktywne poszukiwania zwane są „Active SETI” albo METI (ang. *Messaging to Extra-Terrestrial Intelligence*).

¹¹⁴ Sygnał odebrany był 15 sierpnia 1977 r. w Obserwatorium w Ohio i otrzymał nazwę „Sgnał Wow!”.
Zobacz więcej: <http://www.seti.org/faq>

¹¹⁵ Zobacz oficjalna strona SETI: <http://www.seti.org/>

¹¹⁶ Zmieniona 30 września 2010 r. i dostępna na: http://www.setileague.org/iaaseti/protocols_rev2010.pdf (21/07/2012).

¹¹⁷ Dostępna na: <http://www.setileague.org/iaaseti/protdet.htm> (21/07/2012).

¹¹⁸ Dostępna na: <http://www.setileague.org/iaaseti/reply.htm> (21/07/2012).

¹¹⁹ Dostępna na: <http://www.setileague.org/iaaseti/position.pdf> (21/07/2012).

od prawodawcy i niejako czekającego na swe odkrycie¹²⁰. Wielu komentatorów zauważyło, że formuła A. Haleya jest ściśle związana z subiektywną, czy relatywną (i dlatego nieadekwatną), koncepcją 'dobra' i 'zła'¹²¹. Ponadto krytycy uważają, iż nie ma żadnej gwarancji na to, że potencjalna inteligencja pozaziemska dostosuje się do jakiejkolwiek zasady stworzonej przez człowieka¹²². Idea metaprawa A. Haleya i E. Fasana jest silnie zakorzeniona w 'Kantowskim Imperatywie Kategorycznym',¹²³ i została dostosowana w wysoce dedukcyjny sposób, aniżeli empirycznie przez właściwą instytucję prawną¹²⁴. Z drugiej strony niektórzy widzieli w koncepcji A. Haleya i E. Fasana modele nie tylko dla całkiem możliwych, przyszłych relacji prawnych z cywilizacjami pozaziemskimi, lecz także czynnik wpływający na relacje międzyludzkie. Cytując Georga Harryego Stinea: „Jak możemy oczekiwać przyjaznych stosunków z inteligencją pozaziemską, jeśli nie możemy oczekiwać tego samego tu na Ziemi?”¹²⁵.

Postęp nauki i podążającego za nią prawa często nie jest linearny. Jak pokazała historia podboju kosmosu, niekiedy istnieje już jakaś technologia, albo możliwość osiągnięcia pewnego punktu zwrotnego, lecz prawo nie jest jeszcze na to gotowe i *vice versa*. Międzynarodowa współpraca pomiędzy Instytutem SETI a IISL, jak i COPUOS pokazuje, iż tematyka metaprawa nie jest tylko czystą abstrakcją. Ponadto analiza metaprawa wykazała, że wszelkie rozważania na temat cywilizacji pozaziemskich zawierają w sobie myśli wynikające z czysto prewencyjnej ludzkiej postawy, która drzemie w podświadomości naszego gatunku (i w zasadzie w każdej formie egzystencji na Ziemi), iż pewnego dnia możemy stanąć na granicy konfliktu z potencjalnym wrogiem, którego natura na dzień dzisiejszy nie jest nam znana.

¹²⁰ G.S. Robinson, *Ecological foundations of Haley's Metalaw*, JBIS, nr 22, 1969, str. 266-274.

¹²¹ Dla przykładu: G.H. Reynolds, R.P. Merges, *Outer Space...*, str. 408; P. Magno, *Possibility of Existence of Extraterrestrial Beings*, PCLOS, t. 6, nr 40, 1963; P. Magno, *Prematurity and Anthropocentricity in Legal Regulation of Space?*, PCLOS, t. 7, nr 46, 1964; G.S. Robinson, *Metalaw...*, str. 709-725.

¹²² G.H. Reynolds, *International space law: Into the Twenty-First Century*, Vanderbilt Journal of Transnational Law, nr 25, 1992, str. 225-255.

¹²³ Zob. więcej: T. Kroński, *Kant*, Warszawa 1966; O. Höffe, *Immanuel Kant*, Warszawa 1994.

¹²⁴ G.S. Robinson, *Ecological...*, str. 266-274.

¹²⁵ G.H. Stine, *A Matter of Metalaw*, DAW Science Fiction, October 1986. Stine napisał tę książkę pod pseudonimem Lee Correy.

3. Podstawowe problemy prawa kosmicznego

3.1. Stosowanie analogii

Analogia odgrywała istotną rolę w tworzeniu prawa kosmicznego, gdyż czerpiąc z rozwiązań normatywnych odnoszących się do innych obszarów i środowisk, wiele istotnych, a obecnie obowiązujących, zasad zostało sformułowanych i zaakceptowanych¹²⁶. Przy tworzeniu prawa kosmicznego stosowano analogię przede wszystkim do prawa lotniczego, prawa morza i Traktatu Antarktycznego.

Analogią mającą największe zastosowanie jest ta do prawa morza, a dotycząca *res communis*: podobnie jak morze otwarte, przestrzeń kosmiczna nie jest przedmiotem zawłaszczenia¹²⁷. Ponadto zaczerpnięta została zasada „wolności morza pełnego” – podobnie jak morze pełne „przestrzeń kosmiczna, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, jest wolna dla badań i użytkowania przez wszystkie państwa bez jakiegokolwiek dyskryminacji, na zasadzie równości i zgodnie z prawem międzynarodowym; dostęp do wszystkich obszarów ciał niebieskich jest wolny”¹²⁸. Jeszcze jedną analogią jest prawo statku kosmicznego do wejścia w przestrzeń powietrzną innego państwa oraz lądowanie na jego terytorium, bądź na morzu pełnym, w sytuacji niebezpieczeństwa, na zasadzie analogii do zasady nieszkodliwego przepływu przez morze terytorialne¹²⁹. Prawo kosmiczne nie tylko korzystało

¹²⁶ J. Nowacki, *Analogia legis*, PWN, Warszawa 1966, str. 12 i in.; B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 29; M. Koszowski, *Fenomen analogii*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny nr 10 (1/2010), str. 7 i in.

¹²⁷ Zgodnie z art. 137 Konwencji o prawie morza z 1982 r. (Dz.U. z 20 maja 2002 r., nr 59, poz. 543): „Żadne państwo nie może zgłaszać roszczeń ani wykonywać suwerenności lub suwerennych praw nad jakąkolwiek częścią Obszaru lub jego zasobów ani też żadne państwo lub osoba fizyczna albo prawna nie może zawłaszczyć jakiegokolwiek jego części. Nie uznaje się żadnego takiego roszczenia lub wykonywania suwerenności albo suwerennych praw ani takiego zawłaszczenia”. Natomiast zgodnie z art. II Układu z 1967 r. „przestrzeń kosmiczna, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, nie podlega zawłaszczeniu przez państwa ani poprzez ogłoszenie suwerenności, ani w drodze użytkowania lub okupacji, ani w jakikolwiek inny sposób”. Wprawdzie Konwencja o prawie morza weszła w życie dopiero w latach 80-tych XX wieku, czyli przed Układem regulującym kwestie kosmosu, jednakże usystematyzowała i ujednoliciła ona obowiązujące już od stuleci prawo zwyczajowe. Prace nad konwencją prowadzone były od 1949 r. stąd autor cytuje tę właśnie konwencję.

¹²⁸ Art. I Układu z 1967 r. w odniesieniu do art. 87 Konwencji o prawie morza: „Morze pełne jest otwarte dla wszystkich państw, zarówno nadbrzeżnych, jak i śródlądowych. Korzystanie z wolności morza pełnego odbywa się zgodnie z warunkami określonymi w niniejszej konwencji i w innych normach prawa międzynarodowego. Wolność ta obejmuje między innymi, zarówno dla państw nadbrzeżnych, jak i śródlądowych (...)”. Zob. także: G. Zhukov, *The Problem of Outer Space Qualifications*, Proceedings of the American Society of International Law (PASIL), 1963, str. 194.

¹²⁹ Art. V Układu z 1967 r.: „Państwa Strony (...) udzielają [kosmonautom] wszelkiej możliwej pomocy w razie wypadku, niebezpieczeństwa lub przymusowego lądowania na terytorium innego Państwa Strony Układu lub na morzu pełnym”. Z kolei art. 17 i n. Konwencji o prawie morza: „Z zastrzeżeniem postanowień niniejszej konwencji statki wszystkich państw, zarówno nadbrzeżnych, jak i śródlądowych, korzystają z prawa nieszkodliwego przepływu przez morze terytorialne”. Art. 18.2.: „(...) Przepływ

z doświadczeń wypracowanych przez prawo morza, lecz również, na zasadzie wzajemności, dawało podstawy dla nowych zasad tworzonych z biegiem czasu w prawie morza. I tak na przykład implementowana została koncepcja „wspólnego dziedzictwa ludzkości”, (*res communis humanitatis*, względnie *res nullius*)¹³⁰, która w art. I Układu z 1967 r. brzmi następująco: „Badanie i użytkowanie przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, prowadzone lub wykonywane są dla dobra i w interesie wszystkich państw, niezależnie od stopnia ich rozwoju gospodarczego czy naukowego, i stanowi dorobek całej ludzkości”. Określenie to zostało również użyte w podobnym kontekście w późniejszym Traktacie o Księżycu z 1979 r.¹³¹. Ponadto zakaz rozmieszczania broni masowego rażenia

obejmuje jednakże zatrzymanie się i zarzucenie kotwicy, ale tylko wówczas, gdy jest to związane ze zwyczajną żeglugą albo jest konieczne z powodu siły wyższej lub niebezpieczeństwa, albo w celu udzielenia pomocy ludziom, statkom morskim lub powietrznym, znajdującym się w niebezpieczeństwie lub krytycznym położeniu”. Zasada ta znajdowała się również w art. 12 Konwencji genewskiej o morzu pełnym z 1958 r. (Dz.U. z 1963 r., nr 33, poz. 187; wersja angielska 450 UNTS 82). Zob.: L. Lipson, N.D. Ketzebach, *Report to the NASA on the Law of Outer Space*, Chicago: American Bar Foundation 1961, str. 74; R. Zaorski, *Konwencje genewskie o prawie morza*, Gdynia 1962, str. 85 i n.

¹³⁰ Preambuła Konwencji o prawie morza: „Państwa-Strony niniejszej Konwencji (...) pragnąc rozwijać, za pomocą niniejszej konwencji, zasady zawarte w rezolucji 2749 (XXV) z dnia 17 grudnia 1970 r., w której ZO ONZ uroczyście oświadczyło między innymi, że znajdujący się poza granicami jurysdykcji państwowej obszar dna mórz i oceanów oraz jego podziemie, jak również jego zasoby, stanowią wspólne dziedzictwo ludzkości, oraz że badanie i eksploatację tego obszaru należy prowadzić dla dobra całej ludzkości, niezależnie od geograficznego położenia państw (...)”. Ponadto art. 136 Konwencji o prawie morza: „Obszar i jego zasoby stanowią wspólne dziedzictwo ludzkości”, w związku z art. 1.1.1.: „'Obszar' oznacza znajdujące się poza granicami jurysdykcji państwowej dno mórz i oceanów oraz ich podziemie”. Zob. T. Gadkowski, *Koncepcja wspólnego dziedzictwa ludzkości w międzynarodowym prawie morza*, Prace Instytutu Nauk Społecznych WSI, nr VI, Koszalin 1986, str. 27-39; T. Gadkowski, *Prawo do wspólnego dziedzictwa ludzkości* [w:] *Encyklopedia Praw Człowieka*, Ossolineum 1990, str. 51-62.

¹³¹ Art. 11 Układu z 1979 r.: „Księżyc i jego zasoby naturalne stanowią wspólne dziedzictwo ludzkości, które znajduje wyraz w postanowieniach niniejszego Układu (...)”. Warto zwrócić uwagę, iż polskie tłumaczenie używa określenia „dorobek całej ludzkości”, podczas gdy inne wersje językowe używają następujące zwroty: angielskie *province of all mankind* (Układ z 1967 r.) oraz *common heritage of mankind* (Układ z 1979 r.); francuskie *l'apanage de l'humanité tout entire* (Układ z 1967 r.) oraz *le patrimoine commun de l'humanité* (Układ z 1979 r.); rosyjskie: *достоянием всего человечества* (Układ z 1967 r.) oraz *общим наследием человечества* (Układ z 1979 r.); hiszpańskie: *incumben a toda la humanidad* (Układ z 1967 r.) oraz *patrimonio común de la humanidad* (Układ z 1979 r.). Więcej na temat 'wspólnego dziedzictwa ludzkości' zob.: Ł. Kułaga, *Przestrzeń kosmiczna – jako wspólne dziedzictwo ludzkości. Kontrowersje wokół Porozumienia regulującego działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich* [w:] Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzeva (red.), *Wykorzystanie przestrzeni kosmicznej, Świat-Europa-Polska*, Warszawa 2010, str. 25 i n.; J. Machowski, *Paragrafy dla kosmosu*, Warszawa 1965, str. 24 i n.; D. Tan, *Towards a New Regime for the protection of Outer Space as the „Province of All Mankind”*, *Yale Journal of International Law* (YJIL), nr 25, nr. 24, 2000, str. 145 i n.; K. Baslar, *The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law*, *The Hague* 1997; G. Gál, *Some Remarks to General Clauses of Treaty Space Law*, *1 Miskolc Journal of International Law* (Miskolci Nemzetközi Jogi Közlemények), 2004, str. 1–8. J. Frakes, *The Common Heritage of Mankind Principle and the Deep Seabed, Outer Space, and Antarctica: Will Developed and Developing Nations Reach a Compromise?*, *Wisconsin International Law Journal* (WILJ), nr 21, 2003, str. 409 i n.; R.K. Narayana, *Common Heritage of Mankind and the Moon Treaty*, *Indian Journal of International Law* (IJIL), nr 21, 1981, str. 275 i n.; N. Sehgal, *The Concept of the Common Heritage of Mankind*

zgodnie z art. IV Układu z 1967 r. posłużył jako wzór do stworzenia podobnej regulacji w Konwencji o zakazie umieszczania broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów oraz w jego podłożu z 1971 r.¹³²

Pewnym szczególnym rodzajem analogii do prawa morza jest korzystanie z jego zwyczajowych, a nie traktatowych postanowień. Przykładem jest art. VIII Układu z 1967 r., który stanowi, że państwo zachowuje jurysdykcję i kontrolę nad zarejestrowanym w swoim kraju obiektem kosmicznym, niezależnie od tego czy obiekt jest w kosmosie czy gdziekolwiek na Ziemi, włączając suwerenne terytoria innych państw. Norma ta została zapożyczona od zasady prawa morza, nieskodyfikowanej jak do tej pory w jakiegokolwiek prawnie wiążącej umowie międzynarodowej, stanowiącej, że nie wolno dobywać własności innego państwa bez jego zgody¹³³.

Prawo lotnicze dało przede wszystkim podstawy dla zasady rejestracji obiektów kosmicznych, początkowo uregulowanej w art. VIII Układu z 1967 r., a następnie rozwiniętej w Konwencji o rejestracji 1975 r.¹³⁴ Prawo lotnicze stało się również podstawą dla ustanowienia zasady przelotu statku kosmicznego nad terytoriami innych państw¹³⁵, która obecnie stanowi w prawie kosmicznym zasadę prawa zwyczajowego¹³⁶.

and the Moon Treaty, IJIL, nr 26, 1986, str. 112 i n.; G.M. Danilenko, *The Concept of the "Common Heritage of Mankind"* in *International Law*, XIII AASL, 1988, str. 247–263; G. Nicholson, *The Common Heritage of Mankind and Mining: An Analysis of the Law as to the High Seas, Outer Space, the Antarctic, and World Heritage*, New Zealand Journal of Environmental Law (NZJEL), nr 6, 2002, str. 177 i n.; C.C. Joyner, *Legal Implications of the Concept of the Common Heritage of Mankind*, ICLQ, nr 35, 1986, str. 190 i n.

¹³² Dz.U. z 1972 r., nr 44, poz. 275; wersja angielska 955 UNTS 115. Zob. także G. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 17

¹³³ Zob. sprawa *Sea Hunt v. Unidentified Shipwrecked Vessel*, 221 F.3d 634 (2000); M.J. Listner, *The Ownership and Exploitation of Outer Space: A Look at Foundational Law and Future Legal Challenges to Current Claims*, Regent Journal of International Law, t. 1, nr 75, 2003, str. 76. Dla przykładu, Stany Zjednoczone pogwałciły tę zasadę kiedy CIA przystąpiło w 1974 r. do ściśle tajnego w tamtym czasie Projektu Azorian, mającego na celu wydobywanie i eksploatację wraku zatopionego na dnie morza, radzieckiego okrętu podwodnego K-129, uzbrojonego w trzy nuklearne rakiety balistyczne. Więcej: N. Polmar, M. White, *Project Azorian: The CIA and the Raising of the K-129*, Naval Institute Press, 2010; R.C. Dunham, *Spy Sub - Top Secret Mission To The Bottom Of The Pacific*, New York 1996.

¹³⁴ W prawie lotniczym zasada ta znajduje się w art. 17-20 Konwencji chicagowskiej o międzynarodowym lotnictwie cywilnym z 7 grudnia 1944 r. (Dz.U. z 1959 r., nr 35, poz. 212; wersja angielska: 15 UNTS 295): „17) Statki powietrzne mają przynależność państwową Państwa, w którym są zarejestrowane; 18) Statek powietrzny nie może być ważnie zarejestrowany więcej niż w jednym Państwie (...); 20) Każdy statek powietrzny używany w międzynarodowej żegludze powietrznej powinien nosić właściwe znaki przynależności państwowej i rejestracyjne”. Zob. I.H.P. Diederiks-Verschoor, *Similarities with and Differences between Air and Space Law, Primarily in the Field of Private International Law*, III RCADI, 1982, str. 394-403.

¹³⁵ Art. 5 Konwencji chicagowskiej: „Każde Umawiające się Państwo zgadza się, by wszelkie statki powietrzne innych Umawiających się Państw, nie używane w regularnej międzynarodowej służbie powietrznej, posiadały prawo wlotu lub przelotu nad jego terytorium bez lądowania oraz prawo

Traktat Antarktyczny z 1959 r.¹³⁷ w głównej mierze stanowił wzór dla koncepcji użytkowania kosmosu wyłącznie w celach pokojowych¹³⁸, a także – podobnie jak prawo morza – dla idei wolności badań naukowych i międzynarodowej współpracy w tym zakresie¹³⁹.

Jednakże nie wszystko może być wprowadzone na zasadzie analogii. Należy pamiętać, że każdy z działów prawa międzynarodowego jest inny i służy różnym środowiskom. Jest kilka głównych różnic między wspomnianymi gałęziami a prawem kosmicznym. Dla przykładu, nie wszystkie państwa mają dostęp do morza, ale nie ma takiego kraju, który nie byłby kompletnie otoczony przestrzenią kosmiczną i dlatego potencjalnie każde państwo może zostać dotknięte działalnością kosmiczną – zarówno w pozytywnym jak i negatywnym znaczeniu. Działania wojskowe, a zwłaszcza użycie broni nuklearnej, nie są zabronione przez prawo morza lecz ograniczone, natomiast w niektórych przypadkach są wykluczone, przez prawo, w kosmosie. W przypadku Traktatu Antarktycznego, państwa strony nie zrzekły się swoich roszczeń terytorialnych na obszarze Antarktydy, przeciwnie do stron Układu z 1967 r.¹⁴⁰. Analizując z kolei analogię do prawa lotniczego, państwa sprawują suwerenność nad otaczającą ich granice przestrzenią powietrzną, ale nie kosmiczną¹⁴¹. Ponadto konwencja chicagowska

ładowania w celach niehandlowych, bez konieczności otrzymania uprzedniego zezwolenia (...). B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 31. Zob. także: I.H.Ph. Diederiks-Verschoor, *An Introduction to Space Law*, Second Revised Edition, Kluwer Law International, The Hague 1999, str. 12; M. Żylicz, *International Air Transport Law*, Dordrecht 1992, str. 73 i in.; M. Żylicz, *Prawo lotnicze międzynarodowe, europejskie i krajowe*, Warszawa 2002, str. 57 i n.; M. Żylicz, *Realizacja idei „otwartego nieba” w prawie lotniczym*, PiP, nr 5, 2003; C. Berezowski, *Międzynarodowe...*, str. 45 i n.

¹³⁶ Więcej na ten temat w rozdziale dotyczącym źródeł prawa.

¹³⁷ Dz.U. z 21 października 1961 r., nr 46, poz. 237. Wersja angielska: 402 UNTS 71.

¹³⁸ Art. IV ust. 2 Układu z 1967 r.: „Księżyc i inne ciała niebieskie użytkowane są przez wszystkie Państwa Strony Układu wyłącznie w celach pokojowych. Zakazuje się zakładania wojskowych baz, instalacji oraz fortyfikacji na ciałach niebieskich, dokonywania na nich prób z jakimikolwiek typami broni oraz przeprowadzania manewrów wojskowych. Korzystanie z personelu wojskowego w celu badań naukowych lub w jakichkolwiek innych celach pokojowych nie jest zabronione. Nie zabrania się również korzystania z wszelkiego sprzętu lub urządzeń koniecznych dla pokojowych badań Księżyca i innych ciał niebieskich”. Podobnie w art. I Traktatu Antarktycznego: „1. Antarktydę wykorzystuje się wyłącznie w celach pokojowych. Zabrania się w szczególności wszelkich przedsięwzięć o charakterze wojskowym, jak tworzenie baz wojskowych, przeprowadzanie manewrów wojskowych oraz doświadczeń ze wszelkimi rodzajami broni. 2. Niniejszy Układ nie zabrania korzystania z personelu lub sprzętu wojskowego dla nadań naukowych lub dla wszelkich innych celów pokojowych”. Zob. także: I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford 2008, str. 255-256.

¹³⁹ Art. II Traktatu Antarktycznego: „Wolność badań naukowych w Antarktyce oraz współpraca w tej dziedzinie, jak to miało miejsce podczas Międzynarodowego Roku Geofizycznego, będą kontynuowane zgodnie z postanowieniami niniejszego Układu”. Przepis ten jest dalej rozwijany w kolejnych artykułach Traktatu, a w szczególności w art. III i IX. Zob. B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 31-32. Więcej na temat analogii do Traktaty Antarktycznego: P.C. Jessup, H.J. Taubenfeld, *Controls...*, str. 55-78.

¹⁴⁰ B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 30-31.

¹⁴¹ J.C. Cooper, *Self-Defence in Outer Space and the United Nations*, [w:] I.A. Vlasic (ed.), *Explorations...*, str. 156-159.

odnosi się do międzynarodowej awiacji cywilnej i cywilnych statków powietrznych, a tylko incydentalnie pojawiają się kwestie militarne czy związane z centralną administracją państwową. Prawo kosmiczne odnosi się natomiast do wszystkich działań w przestrzeni kosmicznej i do wszystkich obiektów kosmicznych, unikając różnorodnych form militaryzacji kosmosu, kładąc nacisk na jego pokojowe wykorzystanie¹⁴². Kolejną różnicą jest to, że aeronautyka ma swoją własną wyspecjalizowaną organizację o charakterze międzynarodowym i publicznym – ICAO. Astronautyka nie ma takiej organizacji. Znajduje się jednak pod egidą ONZ, a istniejące państwowe i prywatne agencje kosmiczne stanowią funkcjonalny dodatek o światowym lub regionalnym zasięgu¹⁴³.

Warto nadmienić, że istnieje koncepcja stosowania analogii do niektórych regulacji prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Dla przykładu, jedną z podstawowych zasad prawa humanitarnego jest obowiązek stron wojujących do podjęcia środków zapobiegawczych w celu ochrony obiektów cywilnych przed konsekwencjami ataków¹⁴⁴. Zakładając, że umieszczony w kosmosie obiekt wojskowy może być potencjalnie przedmiotem ataku, zgodnie z analogią do prawa humanitarnego, obiekt ten powinien być umieszczony w takim miejscu (na takiej orbicie), które znajdowałoby się w odpowiedniej odległości od obiektów cywilnych¹⁴⁵. Dystans ten miałby zapewnić bezpieczeństwo innych obiektów przed ewentualnymi zniszczeniami spowodowanymi przez szczątki kosmiczne. Na poparcie tej tezy praktyczną sytuacją, 11 stycznia 2007 r. Chiny przeprowadziły test broni przeciwsatelitarnej, który w rezultacie skutkował rozprzestrzenieniem się setek tysięcy szczątków, będących niezwykle niebezpiecznych dla znajdujących się już na orbicie jak

¹⁴² P.P.C. Haanappel, *The Law and Policy...*, str. 11.

¹⁴³ Dla przykładu: Międzynarodowa Organizacja ds. Satelitów Telekomunikacyjnych (ang. INTELSAT - *International Telecommunications Satellite Organisation*), Międzynarodowa Organizacja ds. Satelitów Morskich (ang. INMARSAT – *International Maritime Satellite Organisation*), Międzynarodowa Organizacja ds. Satelitów Komórkowych (ang. IMSO – *International Mobile Satellite Organisation*), a także regionalne organizacje, jak np. ESA, a także NASA, czy japońska JAXA. Zob. P.P.C. Haanappel, *The Law...*, str. 29-41.

¹⁴⁴ Zob. art. 51-52 Pierwszego Protokołu Dodatkowego do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczącego ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992, nr 41, poz. 175 z załącznikami), wersja angielska: 1125 UNTS 3. Zob. także Opinia doradcza z dnia 8 lipca 1996 r. w sprawie *Legalności groźby i użycia broni jądrowej*, 1996 ICJ Rep. 226, par. 78.

¹⁴⁵ M. Bourbonnière, R.J. Lee, *Legality...*, str. 899-900; D.M. Bielicki, *International Humanitarian Law of Armed Conflicts and Space Law*, [w:] J. Nowakowska-Małusecka (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne – antecedeny i wyzwania współczesności*, Branta: Bydgoszcz-Katowice 2010, str. 13-14.

i przyszłych satelitów i misji kosmicznych¹⁴⁶. Większość tych szczątków prawdopodobnie pozostanie w kosmosie już na zawsze, stanowiąc tym samym permanentne zagrożenie. Wprowadzenie w życie powyższej zasady prawa humanitarnego w środowisku kosmicznym jest jednak dość problematyczne, gdyż utworzenie 'chronionych' czy też 'odrębnych' stref wojskowych, jak i 'cywilnych' czy 'komercyjnych' stref w kosmosie jest trudne do zdefiniowania czy opisania, a jeszcze trudniejsze do implementacji ze względu na charakterystykę tego środowiska¹⁴⁷.

3.2. Delimitacja przestrzeni powietrznej i kosmicznej

Kwestia granicy pomiędzy przestrzenią powietrzną a kosmiczną jest jednym z fundamentalnych problemów prawa kosmicznego, dyskutowanym od początków istnienia astronautyki. Jest to zarazem kluczowe zagadnienie dla militaryzacji kosmosu, gdyż potencjalna granica decyduje o reżimie prawnym, który należałoby stosować do danej sytuacji. Źródłem problemu z fizycznego punktu widzenia jest fakt, że atmosfera ziemską nie kończy się w jednym konkretnym miejscu, lecz stopniowo się rozprasza¹⁴⁸. Granica ta nie została zatem przeprowadzona ani w prawie lotniczym, ani kosmicznym¹⁴⁹. Oba reżimy diametralnie różnią się od siebie w wielu kluczowych regulacjach. Dla wojska przede wszystkim istotna jest rozbieżność w kwestii suwerenności, która w prawie międzynarodowym uznawana jest za prawo zwyczajowe¹⁵⁰, sięgająca swymi korzeniami wieków średnich¹⁵¹. Zgodnie z art. I Układu z 1967 r. przestrzeń kosmiczna i wszelkie ciała niebieskie nie są przedmiotem zawłaszczenia (*res extra commercium*)¹⁵², podczas gdy prawo lotnicze

¹⁴⁶ Zob. oficjalne dane opublikowane przez ESA w styczniu 2009 r.: http://www.esa.int/SPECIALS/ESOC/SEM2VM5NDF_mg_1.html (26-11-2009).

¹⁴⁷ M. Bourbonnière, R.J. Lee, *Op.cit.*, str. 899-900.

¹⁴⁸ G. Reynolds, R. Merger, *Outer Space.*, str. 5; A.K. Kuhn, *International Aerial Navigation and the Peace Conference*, *American Journal of International Law* (AJIL), t. 2, 1920, str. 369 i n.

¹⁴⁹ K. Myszone Kostrzewa, *Nawigacja...*, str. 40.

¹⁵⁰ Wyrok MTS z dnia 27 czerwca 1986 r. w sprawie *Militarnych i paramilitarnych aktywności w i przeciwko Nikaragui* (*Nicaragua vs. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej*), ICJ Reports 1986, par. 202.

¹⁵¹ Zasada suwerenności po raz pierwszy została zastosowana w Europie w odniesieniu do pewnych feudalnych lordów. Za panowania Henryka III Walezego (1551-1589) we Francji, pojęcie suwerenności było traktowane naukowo w celu zastosowania jej do władzy królów francuskich. Utrzymywano, że prawo rządzące społecznościami zostało stworzone przez władzę zwierzchnią, która nie była przedmiotem żadnej władzy. Ta suwerenna władza była cechą charakterystyczną niezależnego państwa. Od ciągłej i absolutnej władzy pochodziły suwerenne prawa, które stworzyły tę doktrynę wartościowym narzędziem dla władz rządowych. Doktryna ta została opisana przez Jean'a Bodin'a w pracy zatytułowanej: *“Les six livres de la République”* (*Sześć Ksiąg Republiki*), Paryż 1578. Zob.: N.M. Matte, *Space Activities...*, str. 128-129.

¹⁵² Art. I Układu z 1967 r.

nadaje każdemu państwu całkowitą i wyłączną suwerenność w przestrzeni powietrznej nad swoim terytorium¹⁵³. A zatem im wyższa granica suwerenności sprawowanej przez dany kraj, tym większa ochrona przed nieprzyjacielskim przelotem rakiety czy obiektu kosmicznego, ale mniejsza możliwość użycia niższych partii przestrzeni dla jakichkolwiek (innych) celów¹⁵⁴. Delimitacja jest ponadto istotna przy rozważaniu kwestii potencjalnej odpowiedzialności za szkody, gdyż i tu oba reżimy przewidują kompletnie różne mechanizmy¹⁵⁵.

Od samego początku rozważania problemu definicji i delimitacji przestrzeni kosmicznej aż do czasów obecnych, do Podkomitetu Prawnego COPUOS wpłynęło wiele różnych opinii i propozycji na ten temat. Daleko idąca rozbieżność poglądów zaistniała najpierw w odniesieniu do tego, na jakim kryterium należałoby oprzeć delimitację – przestrzennym, terytorialnym, funkcjonalnym, biologicznym, fizycznym, czy może jeszcze innym¹⁵⁶. Wysuwano też twierdzenia, że ściśle definiowanie pojęcia przestrzeni kosmicznej i delimitacja są niecelowe, niepotrzebne, bądź nawet niemożliwe z czysto naukowego punktu widzenia¹⁵⁷. Wbrew tym twierdzeniom zagadnienie nie przestaje koncentrować na sobie uwagi licznych teoretyków i to nie tylko prawa. Nie ma jednak żadnego jednoznacznego porozumienia między państwami, a w konsekwencji nie ma jednej powszechnie zaakceptowanej definicji tej granicy¹⁵⁸.

W prawie UE możemy odnaleźć tylko jeden przepis, który związany jest tematycznie z delimitacją kosmosu. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 388/2012 z 19 kwietnia 2012 r. reguluje system kontroli wywozu, transferu, pośrednictwa i tranzytu w odniesieniu do produktów podwójnego zastosowania (cywilno-wojskowych)¹⁵⁹. Rozporządzenie to stanowi, iż „[produkt] klasy kosmicznej”

¹⁵³ Art. 1 Konwencji chicagowskiej. Zob. także: F. Nozari, *The Law...*, str. 113.

¹⁵⁴ Na przykład korzystanie z cywilnego satelity telekomunikacyjnego będącego własnością innego państwa. Ponadto istotne jest także wzięcie pod uwagę pasażerskich lotów suborbitalnych (tzw. turystyki kosmicznej). Zob. G.Reynolds, R.Merger, *Outer Space...*, str. 6.

¹⁵⁵ K. M. Gorove, *Delimitation of Outer Space and the Aerospace Object – Where Is the Law?*, JSL, t. 28, nr 1, 2000, str. 13.

¹⁵⁶ Wszystkie te teorie wraz z proponowanymi definicjami zostały skompilowane przez COPUOS i znajdują się pod sygnaturą A/AC.105/C.2/7 (7 maja 1970) oraz w Addendum z 21 stycznia 1977 r. Zostały one również opisane w: R.F.A. Goedhart, *The Never Ending Dispute: Delimitation of Air Space and Outer Space*, France 1996. Niektóre z nich zostały szczegółowo opisane w języku polskim przez Prof. Andrzeja Górbiela w: A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 150 i n.

¹⁵⁷ M. Polkowska, *Prawo kosmiczne...*, str. 39; B.Cheng, *Studies...*, str. 8-9.

¹⁵⁸ Zob: *Historical Summary on the Consideration of the Question on the Definition and Delimitation of Outer Space*, Report of the Secretariat, Legal Subcommittee Forty-first session, item 6(a) of the provisional agenda, UN COPUOS: Vienna, 2-12 April 2002.

¹⁵⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 388/2012 z dnia 19 kwietnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie Rady (WE) nr 428/2009 ustanawiające wspólnotowy system kontroli

odnosi się do produktów projektowanych, wytwarzanych i testowanych w taki sposób, żeby spełniały specjalne wymagania elektryczne, mechaniczne lub środowiskowe, związane z ich stosowaniem podczas wystrzeliwania i wykorzystywania satelitów lub urządzeń latających na dużych wysokościach, od 100 km wzwyż”¹⁶⁰.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną szczególną umowę międzynarodową, a mianowicie kodeks sportowy Międzynarodowej Federacji Lotniczej (fr. FAI)¹⁶¹ z 17 kwietnia 2009 r.¹⁶², który wyraźnie odróżnia aeronautykę od astronautyki, przeprowadzając swoistą demarkację na potrzeby Federacji. Część ósma kodeksu całkowicie poświęcona została astronautyce, „dla zapewnienia międzynarodowego uznania lotów w kosmosie dokonywanych przez mężczyzn i kobiety oraz ich osiągnięć”¹⁶³. W art. 2.18.1. kodeks stanowi, że „wszystkie loty muszą przekroczyć wysokość 100 km, aby kwalifikowały się do rekordów [sportowych]”. Liczba ta jest wyznaczona na podstawie tzw. „Linii von Kármána”¹⁶⁴, stanowiącą wysokość, na której atmosfera jest zbyt rozrzedzona dla celów aeronautyki i gdzie każdy pojazd musi osiągnąć odpowiednią prędkość kosmiczną potrzebną do dalszego lotu bądź do utrzymania się na orbicie¹⁶⁵. Słabą stroną tego kryterium jest fakt, że będzie się ono zmieniać w miarę postępu technologicznego¹⁶⁶. Kodeks sportowy wyróżnia ponadto loty suborbitalne uznając, że „misja jest suborbitalna jeśli każdy z łuków trajektorii powyżej wysokości 100 km ma długość mniejszą niż 40,000 km (w nierotacyjnych geocentrycznych osiach)”¹⁶⁷. Pewnym mankamentem jest to, że kodeks odnosi się tylko i wyłącznie do misji załogowych¹⁶⁸.

wywozu, transferu, pośrednictwa i tranzytu w odniesieniu do produktów podwójnego zastosowania (Dz.U. UE z 2012, L.129/12, z dnia 16 maja 2012 r.)

¹⁶⁰ Warto nadmienić, iż jako pewien kompromis, czasem proponuje się w doktrynie prawa międzynarodowego przestrzeń 100 km nad poziomem morza, jako granicę między Ziemią a kosmosem. Zob. więcej: M.N. Shaw, *International...*, str. 512; A.Górbieł, *Legal Definition...*, str. 7-14.

¹⁶¹ Of francuskiego: *Fédération Aéronautique Internationale*, to międzynarodowa organizacja powstała w 1905 r. w Paryżu, zrzeszająca aerokluby narodowe. Zajmuje się m.in. ustanawianiem ogólnościowych norm w sportach lotniczych. W 2012 r. 85 państw było reprezentowanych jako aktywni członkowie FAI (w tym Aeroklub Polski), 7 jako członkowie stowarzyszeni, 10 jako tymczasowi, 4 ubiegały się o aktywne członkostwo, a 3 zostały zawieszone.

¹⁶² Dostępny na: <http://www.fai.org/fai-documents> (04/08/2012).

¹⁶³ Art. 1 Kodeksu sportowego.

¹⁶⁴ Linia nazwana została nazwiskiem Theodore'a von Kármána, amerykańskiego fizyka węgierskiego pochodzenia, który ją wyliczył.

¹⁶⁵ Zob. więcej art. 2.7.2 kodeksu sportowego FAI. Ponadto: R. Monahan, *The Sky's the Limit? Establishing a Legal Delimitation of Airspace and Outer Space*, Durham University Pub. 000487832, str. 45 i n.

¹⁶⁶ A. Górbieł, *Międzynarodowe...*, str. 162-163.

¹⁶⁷ Art. 2.18.6 Kodeksu sportowego FAI.

¹⁶⁸ Art. 2.18.3 i 2.18.4 *supra*.

Dodatkiem do dyskusji nad delimitacją na forum międzynarodowym była Deklaracja bogotańska podpisana w 1976 r.¹⁶⁹ przez osiem państw równikowych¹⁷⁰, które zadeklarowały, iż segmenty geostacjonarnej orbity synchronicznej¹⁷¹ są częścią terytorium, nad którym państwa równikowe sprawują swoją suwerenność¹⁷². Deklaracja przytacza artykuł 33(II) Międzynarodowej konwencji telekomunikacyjnej z dnia 6 listopada 1982 r.¹⁷³ (obecnie art. 44 Konstytucji ITU z dnia 20 grudnia 1992 r.)¹⁷⁴ stanowiący, że „częstotliwości i orbita satelitów geostacjonarnych są ograniczonymi zasobami naturalnymi, które powinny być wykorzystywane racjonalnie, wydajnie i ekonomicznie”, a które do tej pory były wykorzystywane głównie przez państwa posiadające odpowiednie technologie i środki finansowe, pozbawiając tym samym sprawiedliwego dostępu dla innych państw, zwłaszcza tych rozwijających się. W celu ochrony i jednocześnie zapobiegając wyczerpaniu się tego źródła, państwa równikowe uznały za konieczne sprawowanie przez nie suwerenności nad tymi segmentami i wymagały, od krajów pragnących umieścić na orbicie okołoziemskiej jakiegokolwiek urządzenie, uzyskania uprzedniej i wyraźnej zgody państwa równikowego, nad którego terytorium miałyby znajdować się wymagany odcinek orbity. Ponadto funkcjonowanie takiego urządzenia miało być podporządkowane prawu wewnętrznemu tego państwa¹⁷⁵. Żądania te nie uzyskały międzynarodowego poparcia poza państwami, które przystąpiły do Deklaracji. Stały się jednak kolejnym elementem w dyskusji nad granicą sfery ziemskiej i kosmicznej, a w konsekwencji granicą suwerenności danego państwa¹⁷⁶.

¹⁶⁹ Declaration of the First Meeting of Equatorial Countries z dnia 3 grudnia 1976 r., Doc. A/AC.105/C.2/L.137, oraz Doc. A/AC.105/320 (1983), str. 25-28.

¹⁷⁰ Brazylię, Ekwador, Indonezję, Kenię, Kolumbię, Kongo, Ugandę i Zair.

¹⁷¹ Orbita geostacjonarna to orbita okołoziemska, która zapewnia krążącemu po niej satelicie zachowanie stałej pozycji nad wybranym punktem równika Ziemi, przez co jest zarazem szczególnym przypadkiem tzw. orbity geosynchronicznej. Przebiega na wysokości 35,786 km nad równikiem (42,160 km od środka Ziemi).

¹⁷² Art. 1 Deklaracji *supra*.

¹⁷³ Dz.U. z 1986 r., nr 35 poz. 173.

¹⁷⁴ Dz.U. z 1998 r., nr 35, poz.196.

¹⁷⁵ Art. 3(d) Deklaracji *supra*.

¹⁷⁶ Zob. więcej: B. Cheng, *The Legal Status...*, str. 89 i in.; B. Cheng, *The Legal Regime...*, str. 323 i n.; M.S. Dodge, *Sovereignty and the Delimitation of Airspace: A Philosophical and Historical Survey Supported by the Resources of the Andrew G. Hailey Archive*, JSL, t. 35, nr 1, 2009, str. 5-35; F. von der Dunk, *The Sky Is the Limit: But Where Does It End?*, [w:] 48 PCLOS, 2005, str. 84-94; G. Lafferrandier, *Towards an Integrated Airspace Law? – Reflections on the Definition and Delimitation of Outer Space* [w:] S. Ulrich, G. Schnedl, R. Pirstner-Ebner (ed.), *Funktionen des Rechts in der pluralistischen Wissensgesellschaft: Festschrift für Christian Brunner zum 65. Geburtstag*, Böhlau 2007; S. Mishra, T. Pavlasek, *On the Lack of Physical Bases for Defining a Boundary between Air Space and Outer Space*, AASL, t. VII, 1982, str. 339; G. Oduntan, *The Never Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane Between Airspace and Outer Space*, Hertfordshire Law Journal, t. 1, nr 2, 2003, str. 64-84; T.W. Goodman, *To the End of the Earth: A Study of the Boundary between Earth and Space*, JSL, t. 36, nr 1, 2010; A. Harris, R. Harris, *The Need for Air Space and Outer Space*

Na 839 spotkaniu Podkomitetu Prawnego COPUOS, które miało miejsce 19 marca 2012 r. ponownie powołano specjalną Grupę Roboczą do spraw Definicji i Delimitacji Przestrzeni Kosmicznej¹⁷⁷. Grupa ta ma zebrać wszystkie pytania i opinie przedkładane przez państwa członkowskie¹⁷⁸, jak również krajowe regulacje prawne odnoszące się do tej materii¹⁷⁹. W swoim projekcie raportu Grupa Robocza podkreśliła, iż delegacje z niektórych krajów uznały stworzenie definicji i delimitacji za konieczne¹⁸⁰. Co ciekawe, pozostała część wyraziła przeciwny pogląd stanowiący, że państwa powinny kontynuować operacje w aktualnych ramach prawnych, które jak do tej pory dobrze funkcjonowały, oraz że w obecnym czasie jakakolwiek próba definicji czy delimitacji kosmosu byłaby czysto teoretyczna (a wręcz „ćwiczeniem akademickim”) i skomplikowałaby istniejące działania nie dając możliwości przewidzenia przyszłego postępu technologicznego¹⁸¹.

Pewne regulacje związane z delimitacją obu przestrzeni możemy odnaleźć w wewnętrznych legislacjach poszczególnych państw. Jak wskazano powyżej, są one w centrum zainteresowania COPUOS, gdyż mogą one stanowić podstawę dla potencjalnego prawa zwyczajowego, gdzie – jak wielokrotnie podkreślał MTS – obok praktyki, *opinio juris sive necessitatis* indywidualnych państw jest istotnym czynnikiem do jego utworzenia¹⁸².

Demarcation, Space Policy, t. 22, nr 1, 2006, str. 2-7; Q. He, *The Problem of Definition and Delimitation of Outer Space*, JSL, t. 10, 1982, str. 157; M. Van der Heijden, *Ceiling of Sovereignty: Matters Relating to the Definition and/or Delimitation of Outer Space and Outer Space Activities, Bearing in Mind, Inter Alia, Questions Relating to the Geostationary Orbit*, National and International Boundaries, t. 14, 1985, str. 783-791; Y. Kolossov, D.V. Gonchar, *Delimitation of Airspace and Outer Space: A Legal View*, Revista Brasileira de Direito Aeronáutico e Espacial, nr 89, 2006.

¹⁷⁷ Zob. rezolucja A/RES/66/71 „*International cooperation in the peaceful uses of outer space*” z 9 grudnia 2011 r.

¹⁷⁸ Dostępne na: <http://www.oosa.unvienna.org/oosa/SpaceLaw/national/def-delim/question.html> (02/08/2012).

¹⁷⁹ Dostępne na: <http://www.oosa.unvienna.org/oosa/SpaceLaw/national/def-delim/index.html> (02/08/2012).

¹⁸⁰ Punkt 4 Projektu, raport z 26 marca 2012, zob: A/AC.105/C.2/2012/DEF/L.1.

¹⁸¹ Punkt 5 *supra*.

¹⁸² Wyrok MTS z dnia 12 kwietnia 1960 r. w sprawie *Przejścia przez terytorium indyjskie (Portugalia vs. Indie)*, ICJ Rep. 1960, str. 40; Wyrok MTS z dnia 12 października 1984 r. w sprawie *Delimitacji granicy morskiej w zatoce Maine (Kanada vs. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej)*, ICJ Rep. 1984, str. 304; Wyrok MTS w sprawie *Nikaragui*, ICJ Rep. 1986, par. 97-98; Wyrok MTS z dnia 20 lutego 1969 r. w sprawie *Szelfu kontynentalnego Morza Północnego (Republika Federalna Niemiec vs. Dania i Holandia)*, ICJ Rep. 1969, par. 44. Ponadto opinia sędziego Maxa Hubera w *the Palmas Island Arbitration (1928)*, Permanent Court of Arbitration, 2 UN Reports of International Arbitral Awards 829, str. 838-839.

W Republice Południowej Afryki głównym aktem prawnym odnoszącym się do kwestii kosmicznych jest *Space Affairs Act* z 1993 r.¹⁸³ Definiuje on pojęcie przestrzeni kosmicznej jako „przestrzeń powyżej powierzchni ziemi od wysokości na której w praktyce możliwe jest operowanie obiektu na orbicie wokół ziemi”¹⁸⁴. Jak do tej pory najniższe perygeum to 96 km, osiągnięte przez brytyjskiego wojskowego satelitę telekomunikacyjnego Skynet-2A w 1974 r., choć wysokość ta może zostać obniżona w dobie lotów suborbitalnych¹⁸⁵.

Australijski *Space Activities Act of 1998* (obecnie: *Act of 2010*)¹⁸⁶, zawiera szereg definicji mające duże znaczenie dla demarkacji. „Wystrzelenie obiektu kosmicznego”, jak i jego „powrót”, oznacza bowiem wystrzelenie/powrót tego obiektu w/z obszar(u) w odległości powyżej 100 km nad poziomem morza, lub próbę takiego dokonania¹⁸⁷. Podobnie „obiekt kosmiczny oznacza rzecz składającą się z (...) ładunku (jeśli jest jakikolwiek), który pojazd nośny przenosi w kierunku, lub powraca z, obszaru poza dystansem 100 km nad poziomem morza (...)”¹⁸⁸. Chociaż nie jest to definicja *sensu stricto*, jest to prawdopodobnie jeden z kilku indykatorów potencjalnej przyszłej akceptacji granicy na tym poziomie. Ponadto warto zaznaczyć, że wprowadzone do aktu poprawki zmieniły zwrot *przestrzeń kosmiczna* na „obszar poza odległością 100 km”¹⁸⁹.

Stany Zjednoczone pośrednio odnoszą się do tematu delimitacji poprzez jedną regulację wewnętrzną. Dotyczy ona wyróżnień wojskowych, gdzie uregulowane jest przyznawanie tzw. „Wojskowej Odznaki Astronauty”, jednego z najważniejszych wyróżnień amerykańskiej astronautyki. Odznaka przyznawana jest „personelowi, który ukończył minimum jedną misję operacyjną w przestrzeni kosmicznej (minimum

¹⁸³ Space Affairs Act, 6 September 1993, assented to on 23 June 1993, No. 84 of 1993; Statutes of the Republic of South Africa – Trade and Industry, Issue No. 27, 21-44. Zob. także: No. 65 Space Affairs Amendment Act, No. 1530 (6/10/1995)

¹⁸⁴ Artykuł 1 *supra*.

¹⁸⁵ Misja Skynet-2A zakończyła się niepowodzeniem przez usterkę systemu kierowania rakiety. Część źródeł podaje, że satelita ten osiągnął perygeum 104 km, a całkowity czas na orbicie to 104.10 min. Zob.: B. Cheng, *Studies...*, str. 450-451; S. Hobe, *Legal Aspects of Space Tourism*, Nebraska Law Review (NLR), t. 86, nr 2, 2007, str. 442; Encyclopedia Astronautica Online <http://www.astronautix.com/craft/skynet.htm> (03/08/2012)

¹⁸⁶ Space Activities Act, No. 123 of 1998, wielokrotnie nowelizowany; ostatnia zmiana w Space Activities Act No. 8 of 2010, dostępne na <http://www.comlaw.gov.au/Series/C2004A00391> (03/08/2012). Zob. także: COPUOS Doc. *National Legislation and Practice Relating to the Definition of Outer Space*, A/AC.105/865/Add.1, 20 March 2006.

¹⁸⁷ Part. 2, sec. 8, Space Activities Act, No. 8 of 2010.

¹⁸⁸ Part. 2, sec. 8, space object (b), *supra*.

¹⁸⁹ W ang. oryginale: *outer space* oraz *an area beyond the distance of 100 km*.

50 mil nad ziemią)”¹⁹⁰. Ponadto osoby, które spełniają kryteria astronauty, automatycznie otrzymują „Odznakę Awiacji” obok ww. odznaczenia¹⁹¹. Wysokość ta jest równa ~80 km, a samo odznaczenie przyznane zostało kilku pilotom, którzy przekroczyli ten próg wysokości lecąc nie na statku kosmicznym, lecz na doświadczalnym samolocie rakietowym X-15, zdolnym także do lotów suborbitalnych¹⁹². Próg ten jest zatem niższy niż dla wyróżnień przyznawanych przez FAI.

Białoruskie prawo dzieli przestrzeń na dwie kategorie: sklasyfikowaną i niesklasyfikowaną. Ta pierwsza znajduje się poniżej wysokości 20,100 km i wszelkie loty w jej obrębie podlegają zasadom białoruskiego kodeksu lotniczego oraz ustawie o nazwie Zasady użytkowania przestrzeni powietrznej, przyjętej rozporządzeniem Rady Ministrów 4 listopada 2006 r. Druga przestrzeń uważana jest za kosmiczną i podlega powszechnym zasadom prawa międzynarodowego¹⁹³.

Serbia w kontekście częstotliwości radiowych definiuje termin „przestrzeń kosmiczna” jako znajdująca się „w odległości 2 milionów kilometrów lub więcej od Ziemi”¹⁹⁴. Gdyby przyjąć tę definicję, Księżyc nie byłby w przestrzeni kosmicznej. Z drugiej strony przepis ten jest w sprzeczności z wyżej wymienionymi przepisami Regulacji Radiowych ITU¹⁹⁵.

Obecnie dwa państwa posiadają w swoich konstytucjach wzmiankę korespondującą z tematyką delimitacji obu przestrzeni: Kolumbia i Meksyk. W art. 101(4), w rozdziale czwartym dotyczącym terytorium w ustawie zasadniczej Kolumbii czytamy: „Częścią Kolumbii jest także podłoże ziemi, może terytorialne, strefa przyległa, szelf kontynentalny, wyłączna strefa ekonomiczna, przestrzeń powietrzna, segment orbity geostacjonarnej, spektrum elektromagnetyczne i przestrzeń, w której oddziałuje, zgodnie z Prawem Międzynarodowym, lub prawami kolumbijskimi w razie braku norm międzynarodowych”¹⁹⁶. Z kolei artykuł 42.VI Konstytucji Meksyku

¹⁹⁰ Army Regulation 600-8-22, Military Awards, 11 December 2006/RAR 15 September 2011, art. 6-12 oraz 8-28 b (6) c.

¹⁹¹ *Supra*. Zobacz także: Army Regulation 670-1, Wear and Appearance of Army Uniforms and Insignia, 3 February 2005/RAR 11 May 2012.

¹⁹² Zob. http://www.nasa.gov/worldbook/astronaut_worldbook.html (05/08/2012).

¹⁹³ UN GA Addendum A/AC.105/865/Add.4; para. II (5).

¹⁹⁴ UN GA Addendum A/AC.105/865/Add.6.

¹⁹⁵ Zobacz rozdział III(2)2.1.1. niniejszej rozprawy.

¹⁹⁶ *Constitucion Politica de Colombia 1991*, rozdział IV: terytorium dostępna na oficjalnej stronie rządu kolumbijskiego: http://www.secretariassenado.gov.co/senado/basedoc/cp/constitucion_politica_1991.html (04/08/2012).

stanowi: „na terytorium państwa składa się (...) przestrzeń nad terytorium kraju w zakresie i na warunkach określonych przez prawo międzynarodowe”¹⁹⁷.

4. Źródła prawa kosmicznego

Okoliczność, że prawo kosmiczne jest integralną częścią prawa międzynarodowego publicznego, determinuje zakres i charakter jego źródeł¹⁹⁸. Dlatego też punktem wyjścia dla źródeł prawa kosmicznego jest art. 38 Statutu MTS¹⁹⁹. Z zawartego wyliczenia MTS w niniejszym opracowaniu pominięte zostaną zasady ogólne prawa, gdyż jest to kategoria zbyt szeroka i niejasno zdefiniowana²⁰⁰, by móc ją szczegółowo uwzględnić w źródłach prawa kosmicznego. Omówione zostaną natomiast dodatkowe źródła, jak „miękkie prawo”, często określane w literaturze polskiej angielską nomenklaturą *soft law* (m.in. uchwały organizacji międzynarodowych, memoranda porozumień itd.), a ponadto tzw. krajowe prawa kosmiczne²⁰¹, gdyż stanowią istotny wkład w kształtowanie prawa kosmicznego.

Niniejsza praca używa pojęcia „źródła prawa” w znaczeniu formalnym, jako określenie zewnętrznego wyrazu procesu tworzenia prawa, tj. formę, w której prawo się przejawia. Źródła prawa są tu szeroko rozumiane, jako postanowienia działające w obrębie systemu prawnego, ale na technicznym poziomie, i dlatego tak skrajne źródła jak ‘rozsądek’ czy ‘moralność’ nie są brane pod uwagę²⁰².

Z racji tego, że art. 38 Statutu MTS nie stanowi hierarchii źródeł²⁰³, niniejszy rozdział w pierwszej kolejności rozważa prawo zwyczajowe, a nie traktatowe,

¹⁹⁷ *Constitucion Politica de Los Estados Unidos Mexicanos de 1917*, zob.: <http://www.constitution.org/cons/mexico.htm> (05/08/2012).

¹⁹⁸ A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 9-10.

¹⁹⁹ Karta Narodów Zjednoczonych wraz ze Statutem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 26 czerwca 1945 r. (Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90). Por także: G. Fitzmaurice, *Some Problems Regarding the Formal Sources of International Law*, *Symbolae Verziji*, 1958, str. 153 i in.; W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne – zagadnienia systemowe*, wyd. 2, Warszawa 2004, str. 18 i n.; M. Frankowska, *Prawo traktatów*, Warszawa 1997, str. 25 i n.; M. Iwanejko, *Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości*, Kraków 1974, str. 15 i n.; V. Tunkin, *General Theory of Sources of International Law*, *IJIL* 1979, str. 474; A. Cassese, *International Law*, Second Edition, Oxford University Press: New York 2005, str. 156; M.O. Hudson, *The Permanent Court of International Justice*, New York 1934, str. 601. Zob. także: I. Brownlie, *Principles...*, str. 4 i n.; E. Lauterpacht (ed.), *International Law, Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht, Volume 1: The General Works*, Cambridge University Press: Cambridge 1970, str. 56.

²⁰⁰ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law...*, str. 40-41.

²⁰¹ L.F.L. Oppenheim, *International Law: A Treatise*, Vol. I.–Peace, Eight Edition by H. Lauterpacht, Longmans, Green and Co: London/New York/Toronto 1955, str. 24 i n.; Por. I. Brownlie, *Principles...*, str. 5-56.

²⁰² M.N. Shaw, *International...*, str. 66; W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo...*, str. 16 i n.

²⁰³ *Castillo v. Zalles*, Chile Supreme Court, Judgment 19 August 1955, ILR nr 22, str. 540. Zob. także odrębna opinia sędziego Tanaki do wyroku MTS z dnia 18 lipca 1966 r. w sprawie

gdyż w prawie kosmicznym to właśnie zwyczaj jest pierwotnym źródłem prawa, powstałym wiele lat przed pierwszą powszechnie wiążącą umową międzynarodową. Pozostała kolejność źródeł nie ma związku hierarchicznego.

Pozostając jeszcze w tematyce hierarchii, warto zwrócić uwagę na kwestię istnienia, bądź nieistnienia, norm bezwzględnie wiążących w prawie kosmicznym (*ius cogens*). Pomimo, iż w prawie międzynarodowym nie ma pełnej zgodności co do katalogu norm imperatywnych i nawet MTS i inne trybunały²⁰⁴ nie zdołały zlikwidować niepewności towarzyszącej konstrukcji tych norm, jej niedookreśloności i charakteru²⁰⁵, część autorów uważa, że można je wyodrębnić poprzez analizę Układu z 1967 r.²⁰⁶ Regulacją najczęściej omawianą w tym zakresie jest art. I(1) stanowiący, że badania i użytkowanie kosmosu i ciał niebieskich „prowadzone są dla dobra i w interesie wszystkich państw, niezależnie od stopnia ich rozwoju gospodarczego czy naukowego, i stanowi dorobek całej ludzkości”²⁰⁷.

Południowo-Wschodniej Afryki (Etiopia vs. Afryka Południowa), ICJ Reports 1966, par. 300, jak również opinia sędziego Moreno Quintana w sprawie *Przejścia przez terytorium indyjskie*, ICJ Rep. 1960, par. 90. Ponadto sprawa *Nikaragui, Merits*, ICJ Rep. 1986, par. 90.

²⁰⁴ Wyrok MTS z dnia 9 kwietnia 1949 r. w sprawie *Cieśniny Korfu (Wielka Brytania vs. Albania)*, ICJ Rep. 1949, str. 22 i n.; Opinia doradcza MTS z dnia 7 grudnia 1944 r. w sprawie *Odszkodowań za szkody poniesione w służbie ONZ*, ICJ Rep. 1949, str. 183 i n.; Opinia doradcza MTS z dnia 20 listopada 1950 r. w sprawie *Zastrzeżeń do Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa*, ICJ Rep. 1951, str. 23 i n.; Wyrok MTS z dnia 5 lutego 1970 r. w sprawie *Barcelona Traction, Light and Power Company Limited (Belgia p. Hiszpania)*, druga faza 1962, ICJ Rep. 1970, str. 30 i n.; Opinia doradcza z dnia 21 czerwca 1971 r. w sprawie *Skutków dla państw nielegalnej obecności RPA w Namibii*, ICJ Rep. 1971, str. 55 i n.; Wyrok MTS z dnia 19 grudnia 1978 r. w sprawie *Szelfu Morza Egejskiego (Grecja vs. Turcja)*, ICJ Rep. 1976, str. 39 i n.; Wyrok MTS z dnia 24 maja 1980 r. w sprawie *Amerykańskiego personelu dyplomatycznego i konsularnego w Teheranie (Stany Zjednoczone vs. Iran)*, ICJ Rep. 1979, str. 19 i n., oraz ICJ Rep. 1980, str. 39 i n.; Wyrok MTS z dnia 11 lipca 1996 r. w sprawie *Zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (Bośnia i Hercegowina vs. Serbia i Czarnogóra)*, ICJ Rep. 1993, str. 320 i n. Ponadto Międzynarodowy Trybunał Karny ds. byłej Jugosławii (MTKJ) w orzeczeniu w sprawie *Prokurator vs. Furundzija*, wyrok Izby Orzekającej z dnia 10 grudnia 1998 r., sygn. IT-95-17/1-T, dostępne również w: ILM nr 38, 1999, str. 317 i n.; *Prokurator vs. Kupreskic*, wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 14 stycznia 2000 r., sygn. IT-95-16-T, dostępne również w: ILM 12, 2000, pkt. 520.

²⁰⁵ A. McNair, *The Law of Treaties*, Oxford 1961, str. 4; S.E. Nahlik, *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1966, str. 33 i n.; P. Guggenheim, *The Concept of Jus Cogens in Public International Law*, Geneva 1967, str. 5 i n.; S.E. Nahlik, *Kodeks prawa traktatów*, Warszawa 1976, str. 43 i n.; G. Gaja, *Jus Cogens beyond the Vienna Convention*, III RCADI, nr 297, 1981, str. 8 i n.; L. Hannikainen, *Peremptory Norms (ius cogens) in International Law*, Helsinki 1988, str. 3 i n.; M. Koskonieni, *The Politics of International Law*, European Journal of International Law (EJIL), nr 1, 1990, str. 4-9; G.M. Danilenko, *International 'Jus Cogens': Issues of Law-Making*, EJIL, nr 2, 1991, str. 44 i n., W. Czapliński, A. Wyrozumski, *Prawo...*, str. 20 i n.; J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2007, str. 101 i n.

²⁰⁶ C.Q. Christol, *The Jus Cogens Principle and International Space Law*, CLOS, t. 26, nr 1, 1983; K. Tatsuzawa, *The International Cooperation on the Space Station*, CLOS, t. 33, nr 252, 1991; F.G. von der Dunk, *Jus Cogens Sive Lex Ferenda: Jus Cogendum?*, [w:] T.L. Masson-Zwaan, P. Mendes de Leon (ed.), *Air and Space Law...*, str. 219 i n.

²⁰⁷ M.G. Markoff, *Disarmament and 'Peaceful Purposes' Provisions in the 1967 Outer Space Treaty*, JSL, t. 4, nr 3, 1976; N.M. Matte, *Aerospace Law: Telecommunications Satellites*, Recueil des Cours,

Przeciwnikami tej propozycji są przedstawiciele środowiska wojskowego, gdyż zarówno koncepcyjnie, jak i *prima facie*, bardzo trudno jest uargumentować jak np. satelita szpiegowski, zaprojektowany dla konkretnych celów jednego lub kilku państw, ma działać dla dobra i w interesie wszystkich państw²⁰⁸. Drugą najczęściej proponowaną regulacją jest omawiany już wcześniej art. I(2) stanowiący zasadę wolności badań i użytkowania kosmosu²⁰⁹. Jednak i ten artykuł jest dyskusyjny, choćby ze względu na to, że wolność ta ograniczona jest przez szereg czynników fizycznych, w tym m.in. limit dostępu do slotów orbitalnych, których liczba w przestrzeni kosmicznej jest ograniczona, a które stały się podstawą do stworzenia Deklaracji bogotańskiej państw równikowych. Trzecią proponowaną normą jest art. II Układu z 1967 r. stanowiący, że przestrzeń kosmiczna i ciała niebieskie nie są przedmiotem zawłaszczania. Brak jednak zgody co do tego gdzie kończy się przestrzeń powietrzna a zaczyna kosmiczna sprawia, że nie wiadomo tak naprawdę gdzie ta norma peremptoryjna miałaby zastosowanie: do lotów powyżej 100 km?; do orbity geostacjonarnej zgodnie z Deklaracją bogotańską?; a może do orbity Księżyca jak w niektórych propozycjach?²¹⁰ W końcu ostatnim kandydatem do *ius cogens* prawa kosmicznego jest art. IV odnoszący się do zasady pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, która miałaby bezwzględnie obowiązywać w związku z art. 2(4) KNZ, dotyczącym użycia siły, najczęściej uważanym za normę bezwzględnie wiążącą prawa międzynarodowego publicznego²¹¹. Przeciwnicy tej idei argumentują, że art. IV Układu z 1967 r. reguluje nie tylko kwestię pokojowego wykorzystania

t. 166, nr 119, 1980, str. 147 i n.; R. Abeyratne, *The Application of Intellectual Property Rights to Outer Space Activities*, JSL, t. 29, nr 1&2, 2003, str. 6 i n.

²⁰⁸ C.Q. Christol, *Judge Manfred Lachs and the Principle of Jus Cogens*, JSL, nr 22, 1994, str. 33; G. Neuneck, A. Rothkirch, *The Possible Weaponisation of Space and Options for Preventative Arms Control*, German Journal of Air & Space Law (GJASL), t. 55, nr 501, 2006, str. 501-516; M. Bourbonnière, R.J. Lee, *Legality ...*, str. 883.

²⁰⁹ Zob. rozdział I(3)3.1 niniejszej rozprawy.

²¹⁰ Tamże.

²¹¹ K. Skubiszewski, *The Problem of the Application of Military Measures by the General Assembly of the United Nations*, [w:] V. Ibler (ed.), *Mélanges offerts à Juraj Andrassy*, The Hague 1968, str. 248 i n.; G. Schwarzenberger, *The Law of Armed Conflict*, London 1968, str. 112; T.M. Franck, *Who Killed Article 2(4)? Or: Changing Norms Governing the Use of Force by States*, AJIL, t. 64, 1970, str. 809 i n.; A. Jacewicz, *Pojęcie siły w Karcie Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 1977, str. 15 i n.; M.J. Glennon, *The constitution and chapter VII of the UN Charter*, AJIL, t. 85, 1991, str. 15 i n.; M.N. Shaw, *International...*, str. 1017; L. Łukaszuk, *Prawo międzynarodowej otwrotności*, Moskwa 2004, str. 107 i n.; J. Kranz, *Wojna, pokój czy uspokajanie? Współczesne dylematy użycia siły zbrojnej*, Warszawa 2006, str. 78 i n.; W. Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenie prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009, str. 18-29; J. Kranz (red.), *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej. Dylematy prawa i polityki*, Warszawa 2009, str. 91 i n.

kosmosu, lecz również zakazuje umieszczania w kosmosie broni nuklearnej i jej podobnych, która w prawie międzynarodowym nie jest zakazana²¹².

Wątpliwości może nasuwać również fakt, że co do zasady normy *ius cogens* są – z założenia – skuteczne *erga omnes*, gdyż chronią ważny interes wspólny, niektórych lub wszystkich państw²¹³. Z racji tego, część autorów stoi na stanowisku, że nie można mówić o normach skutecznych wobec wszystkich, jeśli Układ z 1967 r. ratyfikowany był przez zaledwie 98 państw²¹⁴, a ich praktyka jest jeszcze mniejsza, gdyż tylko niektóre państwa bezpośrednio angażują się w praktyczną działalność kosmiczną, czy to ze względów finansowych czy przez niedostateczne zaawansowanie technologiczne. *A contrario*, niektórzy argumentują, że potencjalnie każde państwo na Ziemi może być dotknięte działalnością kosmiczną, gdyż nie ma takiego kraju, który nie byłby otoczony przestrzenią kosmiczną. Ponadto jeszcze jedną sporną kwestią jest to, że nie ma jednolitego stanowiska co do tego czy norma peremptoryjna może zostać zawarta w traktacie, czy też musi mieć charakter wyłącznie zwyczajowy²¹⁵.

4.1. Prawo zwyczajowe

Prawo kosmiczne dostarcza przykładu prawa zwyczajowego opartego na samym początku na *opinio necessitatis*, a dopiero w drugiej kolejności na *usus*. Po tym jak Związek Radziecki wystrzelił pierwszego sztucznego satelitę Sputnik-1, a następnie do 'kosmicznego wyścigu' dołączyły Stany Zjednoczone, powstał tzw. 'niemy konsensus', dzięki któremu państwa umieszczające obiekty na orbicie okołoziemskiej, nie musiały prosić o specjalną autoryzację innych krajów, nad których terytoriami obiekty kosmiczne przelatywały. Pozostałe państwa niejako ugięły się pod technologiczną wyższością USA i ZSRR i poddały swoje teoretyczne wtedy prawa do znajdującej się bezpośrednio nad ich terytoriami przestrzeni kosmicznej²¹⁶. W doktrynie podkreśla się niekiedy, iż w przypadku, gdy jednostronne działanie jest stale sukcesywnie realizowane bez negatywnej reakcji czy protestu innych państw można uznać,

²¹² Ponadto artykuł ten zakazuje szeregu innych kwestii o charakterze wojskowym. Zob. więcej: M. Bourbonnière, R.J. Lee, *Legality...*, str. 897.

²¹³ C. Tomuschat, *Obligations Arising for States Without or Against Their Will*, RCADI, nr 142, 1993, str. 195 i n.; B. Simma, *From Bilateralism to Community Interest in International Law*, RCADI, nr 250, 1994, str. 218 i n.; A. Wyrozumska, *Ewolucja statusu prawnego Antarktyki a państwa trzecie*, Łódź 1995, str. 118 i n.; M. Ragazzi, *The Concept of International Obligations erga omnes*, Oxford 1997, str. 3 i n.

²¹⁴ Stan na lipiec 2012. Zobacz rozdział I(1) niniejszej rozprawy.

²¹⁵ W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo...*, str. 24.

²¹⁶ A. Cassese, *International...*, str. 95.

że istnieje *opinio juris* i uznanie nowego prawa zwyczajowego²¹⁷. Uznaje się, że zasada wolnego przelotu stała się zarazem pierwszym w historii zwyczajem prawa kosmicznego²¹⁸. Konsekwencją tego było uznanie kosmosu jako otwartego dla wszystkich dla użytkowania i eksploracji (*res communis omnium*) w Traktacie Kosmicznym z 1967 r.²¹⁹. Mówi się także przy tej okazji o stworzeniu przez prawo kosmiczne tzw. ‘natychmiastowego zwyczaju’ (ang. *instant custom*), jako że „prawo niewinnego przelotu” ewoluowało na zasadzie wzajemności. Państwa zaangażowane w działalność kosmiczną, które wielokrotnie nie informowały innych krajów o swoich planach wystrzelenia obiektu, czy nie prosiły o pozwolenie przelotu przez przestrzeń innych państw, nie spotkały się ze sprzeciwem z ich strony, ani też żaden z pozostałych krajów nie rościł sobie prawa do sprzeciwu w tych przypadkach. Dla wojska jedną z pierwszych praktycznych tego korzyści stał się rekonesans kosmiczny. Inny przykład to teledetekcja (ang. *remote sensing*)²²⁰.

Należy dodać, że ilekroć zachodzi sytuacja konfliktująca interesy (ekonomiczne, polityczne itp.), element praktyki może nabyć większego znaczenia w formacji danej zasady prawa zwyczajowego. W innych przypadkach *usus* może mieć mniejsze znaczenie – jak w przypadku, kiedy z początku tylko USA i ZSRR miały technologiczne możliwości użytkowania przestrzeni kosmicznej²²¹. Inny przykład dostarcza porównanie do gazu, który jako broń i metoda walki nie był ‘nielegalny’

²¹⁷ E.R.C. Van Bogaert, *Aspects of Space Law*, Kluwer Law and Taxation Publishers: Deventer 1986, str. 21; O. Schachter, *New Custom Power, Opinio Juris and Contrary Practice*, [w:] J. Makarczyk (red.), *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century, Essays in Honour of K. Skubiszewski*, The Hague 1996, str. 531 i n.

²¹⁸ Uważa się za generalnie akceptowalne, że powszechna i długotrwała praktyka teledetekcji Ziemi i jej naturalnych surowców dała początek zasadzie prawa zwyczajowego, zgodnie z którą istnieje prawo przeprowadzania teledetekcji bez wcześniejszej zgody skanowanych państw. Por. V.S. Vereshchetin, G.M. Danilenko, *Custom as a Source of International Law of Outer Space*, JSL, nr 13, 1985, str. 22-35. Podobnie zasada, która stanowi, iż kosmos jest „wspólnym dziedzictwem ludzkości”. Por. R.V. Dekanozov, *Forming of the Principle ‘Common Heritage of Mankind’ and the Rules of Customary International Law of Outer Space*, 25 PCLOS, nr 219, 1982.

²¹⁹ Inną podobną sytuacją, gdzie *opinio necessitatis* odegrało pierwszorzędą rolę, była sprawa Szelfu Kontynentalnego przed MTS. Zgodnie z zasadami dotyczącymi szelfu, każde państwo posiadające wybrzeże ma wyłączną jurysdykcję nad zasobami naturalnymi znajdującymi się podłożu ziemi, dnie morskim, szelfie kontynentalnym poniżej morza pełnego, ale przylegającego do wybrzeża. Zob. sprawa *Szelfu kontynentalnego Morza Północnego*, ICJ Rep. 1969, par. 77. Por. A. Cassese, *International...*, str. 158.

²²⁰ Manfred Lachs w swej końcowej mowie podczas Sesji dot. Międzynarodowego Prawa Zwyczajowego i Ogólnych Zasad Prawa w Kolonii: K.-H. Böckstiegel (ed.), *Environmental Aspects of Activities in Outer Space (Proceedings of a Colloquium)*, Cologne 1988, str. 187-190. Zob. także: N.M. Matte (ed.), *Space Activities...*, str. 75-83. M. Lachs, *The Law of Outer Space...*, str. 135-136.

Są jednak opinie przeciwne ‘natychmiastowemu zwyczajowi’; por.: H.A. Wassenbergh, *Principles of Outer Space in Hindsight*, Dordrecht 1991, str. 35.

²²¹ B. Cheng, *United Nations Resolutions on Outer Space: ‘Instant’ International Customary Law?*, IJIL nr 5, 1965, str. 23-43.

podczas pierwszej wojny światowej. Został powszechnie potępiony dopiero w Protokole genewskim z 1925 r.²²² Odwrotne zjawisko ma miejsce w stosunku do przestrzeni kosmicznej gdzie zawłaszczenie czy użycie broni jądrowej zostało z góry 'potępione' przez *opinio iuris*, lecz bez jakiegokolwiek wcześniejszej praktyki państw. A zatem czynnik czasu (to jest istnienie zwyczaju przez długi okres) stracił stopniowo na swej ważności na rzecz gwałtownego rozwoju technologicznego i korespondujących relacji międzypaństwowych²²³.

4.2. Umowy wielostronne i dwustronne

Pierwszorzędne znaczenie wśród umów wielostronnych prawa kosmicznego ma wspomniane już wcześniej pięć traktatów przyjętych pod egidą ONZ, określane często jako *Corpus Iuris Spatialis*²²⁴. Spośród nich, niewątpliwie najważniejszą umową międzynarodową jest Układ z 1967 r., nazywany niekiedy *Magna Carta* prawa kosmicznego²²⁵. Traktat ten, jako fundament prawa kosmicznego, uznawany jest jednocześnie za zbiór zasad kosmicznego prawa zwyczajowego²²⁶. *A contrario*, najmniejsze znaczenie przypisuje się Traktatowi o Księżycu, który nie uzyskał powszechnej akceptacji państw, a jego praktyczne znaczenie jest często podważane²²⁷.

Istotne znaczenie mają ponadto wielostronne umowy międzynarodowe zawierane przez agencje kosmiczne i organizacje wyspecjalizowane, jak ESA²²⁸,

²²² Dz.U. z 1976 r., nr 1, poz. 1.

²²³ Por. V.S. Vereshchetin, G.M. Danilenko, *Custom...*, str. 117.

²²⁴ Zobacz rozdział I(1) niniejszej rozprawy.

²²⁵ S. Gorove, *Sources and Principles of Space Law*, w: N. Jasentuliyana (ed.), *Space Law: Development and Scope*, IISL, Westport, Connecticut 1992, str. 46.

²²⁶ Traktat zawiera wiele zasad uwzględnionych we wcześniejszej Deklaracji Zasad Prawnych Rządzących Działalnością Państw w Eksploracji i Użyciu Przestrzeni Kosmicznej z 1963 r., Rezolucja ZO 1962 (XVIII). Por. F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law...*, str. 41.

²²⁷ Traktat o Księżycu ratyfikowany został tylko przez 13 państw i żadne z nich nie należy do aktywnie partycypujących w użytkowaniu i eksploracji kosmosu. Więcej: K. Wiewiórowska, *Implications of the Moon Agreement for the Legal Status of Outer Space*, CLOS, nr 23, 1980, str. 83; C.Q. Christol, *The Common Heritage of Mankind Provision in the 1979 Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*, *International Lawyer*, t. 14, 1980, str. 437 i n.; D.S. Myes, *The Moon Treaty in Legal and Political Perspective*, CLOS, nr 23, 1980, str. 49 i n.; S.M. Williams, *The Law of Outer Space and Natural Resources*, *ICLQ*, t. 36, 1987, str. 142; F.G. von der Dunk, *The Role of Law with respect to Future Space Activities*, *Space Policy*, t. 12, 1996, str. 5 i n.; R.P. Merges, G.H. Reynolds, *Space Resources, Common Property and the Collective Action Problem*, *New York University Environmental Law Journal*, t. 6, 1997, str. 107 i n.; V. Pop, *Who Owns the Moon? – Extraterrestrial Aspects of Land and Mineral Resources Ownership*, *Space Regulatory Library*, t. 4, Springer 2009, str. 2 i n.

²²⁸ Konwencja o ustanowieniu Europejskiej Agencji Kosmicznej z 30 maja 1975 r. (weszła w życie 30 października 1980 r.). Opublikowana w: 14 ILM 855, 864 (1975) pod angielską nazwą: *Convention for the Establishment of a European Space Agency*. Konwencja ESA, w której jako cel Agencji ustanowiono zapewnienie i promocję, wyłącznie dla celów pokojowych, współpracy pomiędzy Krajami Europejskimi

Organizacja Arabskiej Komunikacji Satelitarnej (ARABSAT)²²⁹, EUMETSAT²³⁰, Europejska Organizacja Łączności Satelitarnej (EUTELSAT)²³¹, INMARSAT²³², INTELSAT²³³, INTERSPUTNIK²³⁴, Międzynarodowa Organizacja do spraw Telekomunikacji Satelitarnej (ITSO)²³⁵, ITU²³⁶ i wiele innych²³⁷. Działalność wszelkich tego typu organizacji przyczynia się do rozwoju prawa kosmicznego poprzez zawierane umowy wielostronne (czy to z innymi państwami czy z organizacjami międzynarodowymi), na podstawie których powstały²³⁸. Postanowienia tworzone przez wyżej wymienione organizacje są specyficzne dla działalności kosmicznej i odnoszą się do niej bezpośrednio. Są jednak i takie, które nie służą wyłącznie regulacji aspektów w kosmosie, lecz ujmują szeroko pewne szczególne materie, mogące mieć odniesienie również do przestrzeni kosmicznej. Jest tak w przypadku Traktatu o zakazie testów nuklearnych z 1963 r.²³⁹ czy Traktatu o nieprolifracji broni jądrowej z 1968 r.²⁴⁰

Poza umowami wielostronnymi istotne są także wszelkie umowy dwustronne. Ich liczba jest ogromna. Dla przykładu NASA do roku 2008 podpisała ponad

w badaniach kosmicznych, technologii i ich zastosowaniu. Zob. M. Bourély, *International Arrangements for Space Co-operation in Europe*, 24th PCLOS, 1981, str. 159-169.

²²⁹ *Agreement of the Arab Corporation for Space Communications* (ARABSAT), 14 April 1976 (C.VII.1; 44 *Telecommunications Journal* IX/1977); powielony w: N. Jasentuliyana, S.K. Lee Roy (ed.), *Manual on Space Law – Volume II*, Oceana Publications Inc./Dobbs Ferry N.Y. 1979, str. 345.

²³⁰ Np. *Agreement on an initial joint polar-orbiting satellite system, with annex*, 19 November 1998, *Treaties and Other International Acts Series* (TIAS) 12998.

²³¹ *Convention Establishing the European Telecommunications Satellite Organization* (EUTELSAT), Paris, 15 July 1982 with amendments, XI AASL, nr 416, 1986.

²³² *Convention on the International Maritime Satellite Organization* (INMARSAT), London, 3 September 1976, 1143 UNTS 105, TIAS 9605, 31 UST 1, UKTS 1979 No. 94.

²³³ *Ang. Agreement Relating to International Telecommunications Satellites Organisation* (ITSO); 20 August 1971, 23 UST 3813, TIAS No. 7532.

²³⁴ Porozumienie tworzące INTERSPUTNIK podpisane w listopadzie 1972 r., weszło w życie po ratyfikacji w lipcu 1972 r. (862 UNTS 3).

²³⁵ *Agreement Relating to the International Telecommunications Satellite Organization* (ITSO) with annexes done at Washington on 20 August 1971 amended July 2001, (23 UST 3813; 4091 TIAS 7532).

²³⁶ Unia zapewniła fundamentalne regulacje administracyjne dotyczące aspektów telekomunikacji satelitarnej. Zob. *Collection of the basic texts of the International Telecommunication Union adopted by the Plenipotentiary Conference*, 3rd ed., Geneva 2007.

²³⁷ Warto nadmienić, iż termin 'organizacja międzynarodowa' nigdy nie został zdefiniowany w żadnym znaczącym traktacie czy konwencji. Por. I.H.Ph. Diederiks-Verschoor, *An Introduction to Space Law...*, str. 15.

²³⁸ Por. M. Polkowska, *Prawo kosmiczne...*, str. 48. Więcej na ten temat: M. Lachs, *Umowy wielostronne*, PWN, Warszawa 1958, str. 14 i n.; T. Elias, *Modern Law of Treaties*, Dobbs Ferry 1974, str. 65 i n.; E. Nahlik, *Kodeks...*, str. 75 i n.; M. Frankowska, *Umowy międzynarodowe w formie uproszczonej*, Warszawa 1981, str. 12 i n.; W. Czapliński, *Podstawowe zagadnienia prawa umów międzynarodowych*, Biuletyn Informacyjny BSM Kancelarii Sejmu, Warszawa 1995, str. 8 i n.; M. Frankowska, *Prawo traktatów...*, str. 57 i n.

²³⁹ Traktat Zakazujący Testów Broni Nuklearnej w Atmosferze, w Przestrzeni Kosmicznej i Pod Wodą z 5 sierpnia 1963 r., Dz.U. 1963 Nr 52 poz. 288. Wersje w innych językach opublikowane w: TIAS No. 5433; 480 UNTS 43.

²⁴⁰ Dz.U. 1970, Nr 8, poz. 60. Więcej na ten temat: E.R.C. van Bogaert, *Aspects...*, str. 16-17; A.S. Piradov, *International Space Law*, Moscow 1976, str. 70.

4000 prawnie wiążących umów z rządami i organizacjami w ponad 100 krajach²⁴¹. Podobna praktyka jest też w Rosji i innych państwach²⁴². Niektóre z nich miały strategiczne znaczenie wojskowe, jak np. Traktat o pociskach anty-balistycznych (tzw. ABM Treaty)²⁴³.

Nie można zapomnieć o organizacjach pozarządowych, których porozumienia międzynarodowe również wnoszą wkład w formowanie się prawa kosmicznego. Jedną z najważniejszych jest IAF²⁴⁴, do której należy ponad 160 instytucji i stowarzyszeń astronautycznych z ponad czterdziestu państw, w tym także o charakterze wojskowym²⁴⁵. Wymienione przykłady nie są sumą wszystkich traktatowych praw i zobowiązań w odniesieniu do prawa kosmicznego. Istnieje wiele innych umów, które będą przewijały się na kolejnych stronach niniejszej pracy.

4.3. Doktryna i orzecznictwo

Literatura prawa kosmicznego brana jest pod uwagę „jako środek pomocniczy do stwierdzania przepisów prawnych”²⁴⁶. Podobnie jak orzecznictwo, doktryna wyjaśnia i precyzuje przepisy prawa. Istnienie zgodnych stanowisk w doktrynie może stanowić dowód istnienia normy prawnej²⁴⁷. Wydaje się, że w prawie kosmicznym większe znaczenie przypisuje się jednak opiniom zbiorowym, zwłaszcza instytucji naukowych jak IAF, IISL, Instytutu Prawa Międzynarodowego, czy Komisji Prawa Międzynarodowego²⁴⁸.

Jak do tej pory MTS nie rozpatrywał żadnej sprawy stricte z zakresu prawa kosmicznego. Nigdy nie powstał też specjalny trybunał do rozpatrywania spraw z tej dziedziny - jak np. na wzór Międzynarodowego Trybunału Prawa Morza. Nie było również żadnej oficjalnej publikacji orzeczeń stworzonych w ramach międzynarodowego arbitrażu. Wprawdzie sprawy arbitrażowe w sporach z zakresu prawa kosmicznego miały miejsce, jednak nie są publicznie dostępne ze względów

²⁴¹ NASA, *A View of NASA's International Cooperation*, Global Reach, Washington 2008, dostępne na: <http://oiir.hq.nasa.gov/globablreach2008.pdf> (09/08/2012).

²⁴² G.P. Zhukov and Y. Kolosov, *International...*, str. 10.

²⁴³ *Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems*, 26 May 1972; 23 UST 3435; TIAS No. 7503. Jednakże 14 grudnia 2001 r. Stany Zjednoczone odstąpiły od tego Traktatu.

²⁴⁴ Zob. oficjalna strona: <http://www.iafastro.com/>

²⁴⁵ Stan na lipiec 2014. Zob. <http://www.iafastro.org/activities/iaf-global-networking-forum-gnf/> (13/07/2014).

²⁴⁶ Art 38(1) Statutu MTS.

²⁴⁷ W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo...*, str. 30.

²⁴⁸ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law...*, str. 31-32.

tajemnicy handlowej²⁴⁹. Wiele spraw miało natomiast miejsce w sądach krajowych poszczególnych państw²⁵⁰. Ich tematyka jest bardzo różnorodna, od kwestii jurysdykcji i suwerenności²⁵¹, przez prawo traktatów²⁵², deliktów²⁵³ i własności intelektualnej²⁵⁴, po podatkowe²⁵⁵, antymonopolowe,²⁵⁶ środowiska²⁵⁷ i wiele innych²⁵⁸. Z racji tego, że większość operacji kosmicznych była i ciągle jest przeprowadzana przez Stany Zjednoczone, najwięcej spraw ma miejsce przed amerykańskimi sądami, stąd tamtejsza linia orzecznictwa w danej materii jest niezmiernie istotna²⁵⁹.

4.4. Akty jednostronne

Pomimo, iż art. 38 Statutu MTS nie wymienia aktów jednostronnych jako źródło prawa, czasem dają one podstawę do międzynarodowych przepisów prawa kosmicznego. Jednocześnie należy podkreślić, że akty jednostronne są tu bardzo

²⁴⁹ Tamże, str. 40.

²⁵⁰ Por. Jeden z pierwszych zbiorów spraw z zakresu prawa kosmicznego: S. Gorove, M. Gorove, *Cases on Space Law. Texts, Comments and References*, JSL 1996. Por. również: K.-H. Böckstiegel, *Case Law on Space Activities* [w:] N. Jasentuliyana (ed.), *Space Law...*, str. 15 i n.

²⁵¹ Przykładowo: *United States v. Causby*, 328 U.S. 256, 66 S. Ct. 1062 (1946); *United States v. Cordoba*, 89 F. Supp 298 (E.D.N.Y 1950) *Berg. Reaction Motors Division*.

²⁵² *Martin Marietta v. INTELSAT*, 763 F Supp 1327 (D.Md.1991); *Martin Marietta v. INTELSAT*, 991 F. 2d 94 (4th Cir. 1992); *Transpace Carriers v. United States*, 22 Cl. Ct. 80 (1990); *Hughes Communication Galaxy v. United States* 998 F. 2d 953 (Fed. Cir. 1993); *American Satellite Co. v. United States*, 26 Cl. Ct. 146 (1992); *American Satellite Co. v. United States*, 998 F. 2d 950 (Fed. Cir. 1993); *Appalachian Insurance v. McDonnell Douglas* 214 Cal. App 3d 1, 262 Cal. Rptr. 716 (Cal. App. 4th Dist. 1989).

²⁵³ *Berg v. Reaction Motors Division* 37 N.J. 396, 181 A.2d 487 (N.J. 1962); *Smith v. Lockheed Propulsion*, 247 Cal. App. 2d 774 56 Cal. Rptr. 128 (Cal. App. 4th Dist. 1967); *Pigott v. Boeing*, 240 So. 2d 63 (Miss. 1970); *Smith v. Morton Thiokol*, 712 F. Supp. 893 (M.D. Fla. 1988); *Smith v. United States*, 877 F. 2d 40 (11th Cir. 1989); *Smith v. United States*, 113 S. Ct. 1178, 122 L. Ed. 2d 548 (1992); *Smith v. United States*, 507 U.S. 197 (1993).

²⁵⁴ *Hughes Aircraft Co. v. United States* 29 Fed. Cl. 197 (1993).

²⁵⁵ *COMSAT v. Franchise Tax Board*, 156 Cal. App. 3d 726 203 Cal. Rptr. 770 (Cal. App. 1st Dist. 1984).

²⁵⁶ *Alpha Lyracom Space Communications v. COMSAT 1990-2 Trade Cas. (CCH) P69*, 188 (S.D.N.Y. 1990); *Alpha Lyracom Space Communications v. COMSAT* 946 F.2d 168 (2d Cir 1991) cert. Den. 112 S. Ct. 1174 (1992); *Alpha Lyracom Space Communications v. COMSAT 1993-1 Trade Cas. (CCH), P70*, 184 (S.D.N.Y. 1993).

²⁵⁷ *Florida Coalition for Peace and Justice v. George Herbert Walker Bush*, Civil Action No. 89-2682-OG (D.D.C. 1989); *Florida Coalition for Peace and Justice v. George Herbert Walker Bush*, Civil Action No. 89-2682-Og (D.D.C. 1990); *Environmental Defence Fund v. Massey*, 986 F.2d 528 (D.C. Cir. 1993).

²⁵⁸ *United States v. One Lucite Ball Containing Lunar Material*, 2003 U.S. Dist Lexis 467 (2003); *European Communities, Court of Justice, Judgment of March 18, 1980. (Procureur du Roi v. Marc I.V.C. Debaue and Others; European Communities, Court of Justice, Judgment of March 18, 1980 (S.A. Compagnie Générale pour la Diffusion de la Télévision, Coditel, and others; United States v. Causby*, 328 U.S. 256 (1946); *Smith v. Lockheed Propulsion Company*, Court of Appeals California, 1967; *Pigott v. Boeing Company*, Supreme Court of Mississippi, 240 So. 2d 63 (Miss.1970).

²⁵⁹ I.H.Ph. Diederiks-Verschoor, *An Introduction to Space Law...*, str. 160.

szeroko rozumiane, gdyż obejmują akty państwowe, ale i akty jurysdykcyjne, akty prawa wtórnego UE i inne²⁶⁰.

Akty jednostronne mogą być odzwierciedlone w prawach krajowych. Mogą być również aktami administracyjnymi, które stanowią część procesu tworzenia traktatu. Za przykłady służą tu deklaracje wymieniane przez państwa w zakresie pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej. W wielu innych przypadkach jednostronne akty państwowe stanowią akty międzynarodowego prawa kosmicznego tylko w zakresie, w jakim przyczyniają się do powstawania zwyczajowej zasady, której stanowią podstawę. Stąd niektóre postanowienia z *American National Aeronautics and Space Act* z 1958 r.²⁶¹, jak i z *Communication Satellite Act* z 1962 r.²⁶² są uważane za mające moc prawną jednostronnych aktów państw²⁶³.

Z punktu widzenia militaryzacji i zbrojeń kosmosu, jednostronne oświadczenia o rezygnacji z instalacji jakiejkolwiek broni jądrowej lub innych rodzajów broni masowego rażenia na ciałach niebieskich lub stacjonowania takiej broni w przestrzeni kosmicznej w jakikolwiek inny sposób, mogą prowadzić bezpośrednio do powstania obowiązku prawnego.

Aktami jednostronnymi są również akty prawa wtórnego UE. Powodują powstanie prawa z samej woli instytucji. Pierwszy rodzaj aktów dotyczy tych, które pojawiają się w art. 288 Traktatu o funkcjonowaniu UE²⁶⁴: rozporządzenie, dyrektywa, decyzja, opinie i zalecenia. Jako przykład stanowi tu Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 388/2012 z 19 kwietnia 2012 r.²⁶⁵ regulujące system kontroli wywozu, transferu, pośrednictwa i tranzytu w odniesieniu do produktów podwójnego zastosowania (cywilno-wojskowych). Drugi rodzaj aktów nie jest ujęty w tym artykule. Są to akty nietypowe, takie jak komunikaty czy białe i zielone

²⁶⁰ Zdefiniowanie pojęcia 'akt jednostronny' rodzi poważne problemy w teorii prawa, gdyż niemal wszystkie definicje rodzą wiele pytań. Najbardziej klasyczna stanowi, że 'czynności (transakcje) inne niż traktaty czy same tylko negocjacje (...) wchodzą w zakres aktów jednostronnych'. Do klasycznych aktów powszechnie zalicza się przyrzeczenie, uznanie, protest, zrzeczenie, jednak nie istnieje żaden wiążący wykaz aktów jednostronnych. Por. P. Sagane, *Akty jednostronne w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2010, str. 10 i n.

²⁶¹ USC 2451.

²⁶² 47 USC 701.

²⁶³ Ch-J. Cheng, *New sources of international space law*, [w:] Ch-J. Cheng (ed.), *The use of air and outer space: Cooperation and Competition*, The Hague 1998, str. 221.

²⁶⁴ Dz.U. UE nr C 326 z 26 października 2012 r.

²⁶⁵ Rozporządzenie Rady (WE) nr 428/2009 z dnia 5 maja 2009 r. *ustanawiające wspólnotowy system kontroli wywozu, transferu, pośrednictwa i tranzytu w odniesieniu do produktów podwójnego zastosowania* (Dz.U.UE L z dnia 29 maja 2009 r.).

księgi²⁶⁶. Przykładem może być tu Europejska Biała Księga przyjęta przez Parlament Europejski w 2003 r. pod nazwą „przestrzeń kosmiczna: nowa europejska granica dla rozszerzającej się Unii”²⁶⁷.

4.5. Soft law²⁶⁸

Soft law w odniesieniu do prawa kosmicznego najczęściej tworzone jest w celu wypełnienia, w pewnym stopniu luki pomiędzy tzw. „próżnią prawną” (kiedy brak jest jakichkolwiek regulacji na nowy temat – zwłaszcza w kontekście nowych technologii), a pełną akceptacją określonych zobowiązań prawnych²⁶⁹. *Soft law* operuje w dwóch sferach wymagających specjalnej uwagi ze względu na swą specyfikę w prawie kosmicznym i przedmioty, które obejmują: rezolucje ZO oraz memoranda porozumień.

Od czasów wydania pierwszej Deklaracji zasad prawnych rządzących działalnością państw w eksploracji i użyciu przestrzeni kosmicznej z 1963 r.²⁷⁰ przyjęta została ogromna liczba kolejnych rezolucji ZO odnoszących się do prawa kosmicznego. Ich rola w prawie międzynarodowym jest kontrowersyjna²⁷¹. MTS w opinii doradczej

²⁶⁶ Zob. http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/decisionmaking_process/114528_pl.htm (28/07/2014).

²⁶⁷ Europejska Biała Księga przyjęta przez Parlament Europejski dnia 11 listopada 2003 r. pod nazwą „przestrzeń kosmiczna: nowa europejska granica dla rozszerzającej się Unii” (COM(2003)0673), dostępna na: http://ec.europa.eu/white-papers/index_en.htm (04/01/2014).

²⁶⁸ W polskiej literaturze prawniczej nie ma zgodności, co do terminologii tego pojęcia. Oprócz zapożyczonego z języka angielskiego terminu *soft law*, istnieją także propozycje określeń typu „miękkie prawo”, „słabe prawo” (od ang. *weak law*), zobowiązania „paraprawne” (*para-juridiques*) lub poprzedzające prawo (*préjuridiques*), prawo niedoskonałe (*lex imperfecta*). R. Bierzaniek, J. Symonides, *Prawo...*, str. 113.

²⁶⁹ G. J. H. van Hoof, *Re-thinking the Sources of International Law*, Deventer 1983, str. 189; A. E. Boyle, *Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law*, ICLQ, nr 48, 1999, str. 905; F. Francioni, *International "Soft Law": A Contemporary Assessment*, [w:] V. Lowe, M. Fitzmaurice, *Fifty Years of the International Court of Justice*, Cambridge 2007, str. 169; J. Gold, *Strengthening the Soft International Law of Exchange Arrangements*, AJIL, t. 77, 1983, str. 443; G.J.H. van Hoof, *Re-thinking...*, str. 187; C. M. Chinkin, *The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law*, ICLQ, nr 38, 1989, str. 850; L. Henkin, *International Law, Politics and Values*, Dordrecht 1995, str. 94 i 192; W. M. Reisman, *The Concept and Functions of Soft Law in International Politics*, [w:] E.G. Bello, B. Ajibola (ed.) *Essays in Honour of Judge Taslim Olawale Elias*, t. 1., Dordrecht 1992, str. 135; A.E. Boyle, *Some Reflections...*, str. 901.

²⁷⁰ Przyjęte jednomyślnie rezolucją nr 1962 (XVIII) z 13 grudnia 1963 r.

²⁷¹ Por. B. Sloan, *General Assembly Resolutions Revisited (Forty Years Later)*, British Yearbook of International Law (BYIL), nr 58, 1987, str. 39-130; D-H. Johnson, *The Effect of Resolutions of the General Assembly of the United Nations*, BYIL t. 31, nr 97, 1955; C.C. Joyner, *UN General Assembly Resolutions and International Law: Rethinking the Contemporary Dynamics of Norm-Creation*, California Western International Law Journal, nr 11, 1981, str. 445-478; H.H. Almond, *General Principles of Law – Their Role in the Development of the Law of Outer Space*, University of Colorado Law Review, nr 57, 1986, str. 871-73; L.F.E. Goldie, *A Note on Some Diverse Meanings of 'The Common Heritage of Mankind'*, Syracuse Journal of International Law and Commerce, nr 10, 1983, str. 69-112; V. Kopal, *The Role of United Nations Declarations of Principle in the Progressive Development of Space Law*, JSL, nr 16, 1988, str. 5-20; F. Pocar, *The Normative Role of COPUOS* [w:] G. Lafferranderie (ed.), *Outlook on Space Law Over the Next 30 Years*, Essays published

w sprawie *Legalności groźby i użycia broni jądrowej* stwierdził, iż rezolucje ZO „nawet jeśli nie są wiążące, mogą mieć czasem wartość normatywną”²⁷². Dzieje się tak zwłaszcza w przypadku, gdy zostają zatwierdzone przez znaczącą większość jako rekomendacje²⁷³. W takich przypadkach mogą być uważane jako wyraz ogólnej akceptacji jakiejś zasady. Jednakże wartość takiego źródła nie może być przesadzona. ZO ma kompetencję określania rekomendacji, jednak nie mogą one narzucać obowiązkowych zasad prawnych. Rekomendacje te mogą być natomiast widziane jako wyraz consensusu, ciągle będąc jednak *ius imperfectum*²⁷⁴. Z prawnego punktu widzenia nie mogą być także asymilowane do faktycznych konwencji²⁷⁵.

W ostatnich dekadach, zwłaszcza w prawie kosmicznym, powstała szczególna praktyka, zgodnie z którą strony (państwa, agencje rządowe, korporacje itd.) zawierają tzw. memoranda porozumień (ang. MOU)²⁷⁶, zamiast formalnych umów. Nie ma żadnej uzgodnionej definicji czym jest MOU w sensie prawnym. Wydaje się, że MOU jest bardziej formalne niż tzw. ‘porozumienie gentlemańskie’ (ang. *gentleman’s agreement*), jednak ‘mniej niż umowa’²⁷⁷. MOU może, ale nie musi, poprzedzać umowę. Jest z pewnością postanowieniem (choć niekoniecznie wyczerpującym) tego co strony zaplanowały. We wspólnych przedsięwzięciach jest tym, co strony ustaliły, jako ich retrospektywne zobowiązania (czy zaangażowania), które mogą zawierać np. ustalenia finansowe, techniczne itp., jednak te zawarte „zobowiązania” nie są uważane za prawo. Memoranda są swoistą formą *soft law*. Nie wpisują się starannie w tradycyjną analizę ‘prawa’. Bez względu jednak na to jak memoranda zostaną scharakteryzowane, nie zmieni to faktu, że są integralnym, bardzo ważnym narzędziem,

for the 30th Anniversary of the Outer Space Treaty, The Hague 1997; I. Brownlie, *Principles...*, str. 15-17; L. Henkin, P.R. Crawford, O. Schachter, H. Smit, *International Law – Cases and Materials*, Third Edition, American Casebook Series, St. Paul (MN) 1993, str. 129.

²⁷² ICJ Rep. 1996, par. 70; 35 ILM 1996, str. 809-826. Warto także nadmienić, że w wielu orzeczeniach MTS pojawiają się nawiązania do rezolucji ZO. W wyroku MTS z dnia 3 lutego 2006 r. w sprawie *Działalności zbrojnych na terytorium Kongo (Nowy wniosek: 2002)* (Demokratyczna Republika Konga vs. Rwanda), ICJ Rep.2006, par. 162 Trybunał zacytował rezolucję ZO 3341 (XXIX) z 14 grudnia 1974 r. dot. definicji agresji, oraz rezolucję 2625 (XXV) z 24 października 1970 r. dot. przyjaznych stosunków pomiędzy państwami. MTS podkreślił przy tym, że są one deklaratoryjne w międzynarodowym prawie zwyczajowym.

²⁷³ Karta NZ wspomina funkcję rekomendacyjną ZO w rozdziale IV. Por. N.M. Matte (ed.), *Space Activities...*, str. 84.

²⁷⁴ E.R.C. Van Bogaert, *Aspects...*, str. 19.

²⁷⁵ Zob. A. Bükling, *Entschliessungen der Vereinten Nationen für das Weltraumrecht, Rechtsnatur und Bedeutung*, ZLW, 1964, str. 193; E. Schwelb, *Neue Etappen der Fortentwicklung des Völkerrechts durch die Vereinten Nationen*, Archiv des Völkerrechts (ADV), 1966, str. 44; M.A. Dausies, *Neuere Fragen des Weltraumrechtes*, ADV, 1976, str. 52.

²⁷⁶ Ang. *Memorandum of Understanding*.

²⁷⁷ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law...*, str. 37.

w opracowywaniu, rozwoju i dopracowywaniu praw, obowiązków i przywilejów w działalności kosmicznej²⁷⁸. Dla Polski, jako członka ESA, nie pozostaje bez znaczenia fakt, że memoranda są częstą formą, w której agencja ta dokonuje międzynarodowych ustaleń²⁷⁹. Ponadto narzędzie to było ekstensywnie używane zwłaszcza w interakcji uczestników przy konstrukcji i użytkowaniu międzynarodowej stacji kosmicznej²⁸⁰, tj. prawdopodobnie największym do tej pory międzynarodowym przedsięwzięciem w historii ludzkości²⁸¹.

4.6. Krajowe prawa kosmiczne

Krajowe prawa kosmiczne (ang. *national space legislations*) to regulacje wewnętrzne poszczególnych państw odnoszące się bezpośrednio do ich działalności kosmicznych. Liczba państw posiadających tzw. narodowe prawa kosmiczne jest stosunkowo niewielka. Kraje, które przyjęły takie wewnętrzne regulacje, to między innymi: Norwegia (1969), Szwecja (1982), Wielka Brytania (1986), Stany Zjednoczone (1994), Rosja (1996), Ukraina (1996), Belgia (2006), Francja (2008), Holandia (2008)²⁸². Warto przypomnieć, że dwa państwa – Kolumbia i Meksyk – przyjęły w swych ustawach zasadniczych specjalne regulacje odnoszące się do przestrzeni kosmicznej²⁸³.

Wiele praktycznych regulacji różnych aspektów działalności kosmicznych pojawia się i ewoluuje w obrębie krajowych systemów prawnych. Dlatego też upatruje się w nich możliwość skryształizowania prawa kosmicznego w pewnych niezwykle

²⁷⁸ Tamże, str. 37-38.

²⁷⁹ Przykładowe ustalenia ESA w memorandumach: *Memorandum of understanding for a cooperative program concerning design (Phase B) of a permanently manned space station*, 3 June 1985, TIAS 11351; *Memorandum of understanding concerning the Solar Terrestrial Science Program, with related exchange of letters*, 30 November 1989, TIAS 12216; *Memorandum of understanding concerning space shuttle flight activities in the launch and retrieval of the European Retrieval Carrier Spacecraft*, 3 October 1991, TIAS 12217; *Memorandum of understanding enabling early utilization opportunities of the international space station*, 11 and 19 March 1997, TIAS 12844.

²⁸⁰ Powstało kilka Memorandów dotyczących Współpracy na Cywilnej Międzynarodowej Stacji Kosmicznej; dla przykładu: Memorandum pomiędzy NASA i Kanadyjską Agencją Kosmiczną, NASA i ESA, NASA i Rządem Japonii, czy NASA i Rosyjską Agencją Kosmiczną (ROSKOSMOS).

²⁸¹ Zob. więcej: A. Farand, *ISS Utilisation, Current Legal Issues* [w:] K.-H. Böckstiegel (ed.), *Project 2001 – Legal Framework for the Commercialisation and Use of Outer Space. Recommendations and Conclusions to Develop the Present State of Law*, Cologne 2002; F.G. Von Der Dunk, M.M.T.A. Brus (ed.), *The International Space Station – Commercial Utilization from a European Legal Perspective*, Martinus Nijhoff Publishers: Leiden/Boston 2006; J. Ryzenko, *Międzynarodowa Stacja Kosmiczna. Przykład współpracy międzynarodowej państw w badaniu i eksperymentalnym wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej* [w:] Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa (red.), *Wykorzystanie...*, str. 69 i n.

²⁸² Zob. UN/Nigeria Workshop on Space Law, *Meeting International Responsibilities and Addressing Domestic Needs. National Legislations and Policy Selected Texts*, Abuja, Nigeria, 21-24 November 2005.

²⁸³ Zob. rozdział I(1) niniejszej rozprawy.

ważnych aspektach, jak granica przestrzeni kosmicznej, kwestia szczątków kosmicznych czy rozwiązywanie sporów. Warunkiem jest jednak odpowiednia liczba takich uregulowań z jednoczesną wzajemną harmonizacją²⁸⁴.

Polska wprowadzie jeszcze nie posiada ustawy o prawie kosmicznym, jednak jej projekt znajduje się w wykazie prac legislacyjnych i programowych Rady Ministrów²⁸⁵. Upatruje się, że ustawa obejmie następujący zakres regulacji: - zasady wyrażania zgody na działalność w przestrzeni kosmicznej przez podmioty państwowe oraz wyznaczenie organu odpowiedzialnego za nadzór tego rodzaju działalności; - zasady prowadzenia narodowego rejestru obiektów kosmicznych; - zagadnienia dotyczące odpowiedzialności państwa oraz odszkodowawcze²⁸⁶. Istnieje ponadto projekt ustawy o utworzeniu polskiej agencji kosmicznej²⁸⁷. Agencja ta miałaby realizować zadania państwa w zakresie badań przestrzeni kosmicznej i ich wykorzystania w rozwoju technologii kosmicznych i satelitarnych oraz ich zastosowania dla celów użytkowych, przemysłowych, obronnych oraz naukowych w ramach programów narodowych, dwustronnej lub wielostronnej współpracy międzynarodowej, programów UE, ESA i innych organizacji międzynarodowych, których Polska jest członkiem²⁸⁸. Z punktu widzenia wojskowego znamienne jest, że do zadań agencji należałoby między innymi analizowanie i doradzanie w sprawach wykorzystania technologii kosmicznych w celach wojskowych i obronności, biorąc pod uwagę aktualny rozwój nauki w tych dziedzinach²⁸⁹. Przy realizacji tych zadań Agencja miałaby współdziałać z odpowiednimi służbami i organami wojskowymi²⁹⁰.

5. Wnioski

Jak pokazuje historia, to właśnie wpływ wojen i przygotowań wojskowych miały największy wpływ na technologię, która zrewolucjonizowała pozycję przestrzeni

²⁸⁴ *Need and Prospects for National Space Legislation*, Proceeding of the Project 2001 Working Group on National Space Legislation, Legal Framework for the Commercial Use of Outer Space, Munich, 5-6 December 2000, str. 6.

²⁸⁵ Zob. <http://bip.kprm.gov.pl/kpr/form/r1478,Zalozenia-projektu-ustawy-prawo-kosmiczne.html> (07/07/2014).

²⁸⁶ Zobacz projekt numer: ZD105.

²⁸⁷ Zob. http://mojepanstwo.pl/dane/sejm_druki/2204665 (07/07/2014).

²⁸⁸ Art. 3 Projektu ustawy, dostępne na: [http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/Projekty/7-020-849-2013/\\$file/7-020-849-2013.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/Projekty/7-020-849-2013/$file/7-020-849-2013.pdf) (07/07/2014).

²⁸⁹ Art. 3(2)10 Projektu.

²⁹⁰ Art. 4 Projektu. Zob. więcej: A. Kotarski, *Krajowe prawo kosmiczne, aspekty prawne i organizacyjne polskiej polityki kosmicznej* [w:], Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa (red.), *Wykorzystanie...*, str. 177 i n.

kosmicznej w naszym życiu i, konsekwentnie, reżim prawny tej gałęzi prawa. Dziedzina ta jest częścią ogólnego prawa międzynarodowego publicznego i w tym kontekście nie jest odseparowanym systemem prawnym²⁹¹. Odzwierciedleniem tego jest art. III Układu z 1967 r. stanowiący, że „Państwa Strony Układu prowadzą działalność w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, zgodnie z prawem międzynarodowym, łącznie z Kartą Narodów Zjednoczonych (...)”. Jednakże poza aspektem publiczno-międzynarodowym, ma także aspekt prywatno-międzynarodowy, aspekt narodowy, oraz hybrydowe aspekty gdzie te kategorie się łączą²⁹². Szukając reguł mogących mieć zastosowanie do działań w przestrzeni kosmicznej, korzystanie z dorobku innych działów prawa jest wręcz nieuniknione. Stąd analogia do prawa lotniczego, prawa morza, konfliktów zbrojnych, prawa traktatów i innych, nie tylko ma ogromny wpływ na kształt prawa kosmicznego, ale i często na rozwój prawa międzynarodowego w całości²⁹³.

Prawo międzynarodowe nie ma ograniczeń w stosunku do lokalizacji miejsca regulacji, czego przykładem jest środowisko kosmiczne. Wpływ na to miał między innymi fakt, że wybitne autorytety specjalizujące się w różnych dziedzinach prawa międzynarodowego, pośrednio lub bezpośrednio, wniosły ogromny wkład w tworzenie prawa kosmicznego²⁹⁴. Pamiętać jednak należy, że są pewne różnice między poszczególnymi gałęziami prawa międzynarodowego i środowiskami, które regulują. Odrębne punkty odniesienia sprawiają, że w pewnych aspektach regulacje różnych dziedzin zmuszone są do ewolucji w kierunkach, które nie będą się ze sobą pokrywały, tak jak ma to miejsce w prawie kosmicznym.

Wiele pytań zadanych już w latach 50-tych XX wieku ciągle pozostaje bez odpowiedzi. Jedno z głównych dotyczy definicji prawa kosmicznego, które z kolei prowadzi do fundamentalnego pytania odnośnie granicy między przestrzenią

²⁹¹ B. Cheng, *Problems of Space Law*, w: Legislative Reference Service The Library of Congress, *Legal Problems of Space Exploration*, A Symposium prepared for the use of the Committee on Aeronautical and Space Sciences United States Senate, Washington 1961, str. 666.

²⁹² Lyall, Larsen, *Space Law...*, str. 31.

²⁹³ M. Lachs, *General Trends in the Development of the Law of Outer Space*, [w:] Thesaurus Acroasium of the Institute of Public International Law and International Relations of Thessaloniki, *Air and Outer Space Law*, Vol. X, Thessaloniki 1981, str. 19-20.

²⁹⁴ Dla przykładu: Eugène Pépin, John Cobb Cooper, Bin Cheng, Antonio Ambrosini, R.Y. Jennings, Alex Meyer, Andrew G. Haley, McNair, R.Y. Jennings, J.E.S. Fawcett, Philip C. Jessup, Howard J. Taubenfeld, Korovine, G. P. Zhukov, Manfred Lachs, Léon Babiński, Jacek Machowski, R.H. Mankiewicz, Yuiohi Takano, Fumio Ikeda, Haroldo Valladão, Modesto Seara Vazquez. Zob. więcej: C. Wilfred Jenks, *Space Law...*, str. 102-165.

powietrzną i kosmiczną. Aglomeracja unilateralnych definicji granicy powietrznej i kosmicznej w wewnętrznych krajowych aktach prawnych, jeśli jednolita, mogłaby skryształować prawo w tej materii²⁹⁵. Ewentualnie istnieje możliwość arbitralnej delimitacji, gdyby pojawiła się praktyczna sprawa wymagająca precyzyjnego uściślenia granicy obu przestrzeni. Wydaje się jednak, że na dzień dzisiejszy brak powszechnie wiążącej definicji sprzyja nie tylko rozwojowi technicznemu, ale i prawu.

Podczas gdy pierwsze loty w kosmos odbyły się jeszcze przed istnieniem jakiejkolwiek wiążącej normy międzynarodowej, metaprawo niejako czerpiąc z tego doświadczenia, prewencyjnie reguluje kwestię, która choć w praktyce jeszcze nie zaistniała, nie jest też wykluczona. Na pewno nie pozostaje bez znaczenia zaangażowanie w proces legislacyjny COPUOS i OOSA, jak i innych instytucji odgrywających obecnie czołową rolę w eksploracji kosmosu. Funkcjonalne znaczenie ambitnych i wnikliwych dyskusji nad metaprawem to przede wszystkim szersze spojrzenie na prawo z perspektywy niewyobrażalnie ogromnego kosmosu, które pewnego dnia może wymusić na nas tworzenie zasad wykraczających daleko poza powszechnie obowiązujące prawo antropocentryczne, czy nawet rozumienie tego prawa. Wydaje się, że metaprawo ma jeszcze jedną stronę. Nasza ciągła ekspansja w przestrzeń zabiera nas w tak odległe miejsca jak Księżyc, Mars, asteroidy a nawet poza granice naszego układu słonecznego. Ekspansja ta sprawi, że prędzej czy później człowiek opuści Niebieską Planetę w inne zakątki wszechświata²⁹⁶. Wraz z człowieczeństwem podąży też prawo, które od początków istnienia cywilizacji jest jego nierozdzielalną częścią²⁹⁷. Metaprawo stawia swoiste podstawy do wszelkich tego typu misji, niezależnie od tego czy napotkana zostanie inteligentna cywilizacja pozaziemska, czy życie w jakiegokolwiek innej postaci.

Wraz z rozwojem potencjału militarnego upatruje się niekiedy ewolucji źródeł prawa. Rozwój ten zachodzi nie tylko w sektorze publicznym, lecz ostatnimi czasy przede wszystkim w prywatnym, który głęboko angażuje się w różnorakie aspekty

²⁹⁵ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law...*, str. 169; F.G. von der Dunk, *The Delimitation of Outer Space Revisited: The Role of National Space Laws in the Delimitation Issue*, 46 PCLOS, 1998, IISL-98-IISL.4.02, str. 254-264.

²⁹⁶ Prezydent Barack Obama ogłaszając nowy amerykański program kosmiczny na XXI wiek podkreślił, że obecna polityka USA skierowana jest m.in. na wylądowanie astronautów na asteroidzie do 2030 r. oraz pierwszej załogowej misji na Marsa do 2040 r. Zob. oficjalne przemówienie prezydenta z 15 kwietnia 2010 r.: http://www.nasa.gov/news/media/trans/obama_ksc_trans.html (06/08/2012) oraz utrzymanie tej polityki w informacji o zmianach budżetowych: <http://www.space.com/14551-nasa-budget-2013-request-obama-mars.html> (06/08/2012).

²⁹⁷ A.G. Haley, *Space Law and Metalaw...*, str. 6-7.

kosmicznej wojskowości²⁹⁸. Ma to bezpośredni wpływ na charakter prawa kosmicznego.

Praktyka międzynarodowego prawa kosmicznego pokazała, że zwyczaj, jako źródło praw i obowiązków państw, może być ustanowiony w relatywnie krótkim czasie, nawet zanim państwa osiągną porozumienie na szczeblu międzynarodowym²⁹⁹. O rzeczywistym i aktualnym znaczeniu norm zwyczajowych świadczy również okoliczność, iż *Magna Carta* prawa kosmicznego nie jest traktatem o szerokim zasięgu, o czym świadczy chociażby liczba jej ratyfikacji. Jeszcze niższa jest liczba państw, które ratyfikowały pozostałe akty zaliczane do *Corpus Iuris Spatialis*³⁰⁰. Dlatego też prawo kosmiczne dokonało niejako renesansu prawa zwyczajowego, gdyż dla tej konkretnej dziedziny prawa międzynarodowego stało się ono pierwszorzędym źródłem w obliczu drastycznego postępu technologicznego, za którym kodyfikatory nie są w stanie podążyć, a często stają w obliczu nieoczekiwanego zdarzenia czy wynalazku. Bywa też, że jest on jedynym źródłem, zwłaszcza w przypadku niechęci państw do wiązania się umowami międzynarodowymi. Ponadto, oprócz kluczowej roli normatywnej, podkreśla się często pomocniczą funkcję zwyczajów, którą w praktyce spełniają jako czynnik ułatwiający wykładnię nieprecyzyjnych, lub zbyt ogólnikowych, dyspozycji traktatowych, stosownie do tradycyjnej formuły justyniańskiej: *consuetudo optima legum interpret*³⁰¹.

Umowy międzynarodowe nie były w stanie uregulować wszystkich kwestii związanych z eksploracją i użyciem kosmosu, dlatego też dużego znaczenia nabrały pozostałe źródła prawa, w tym te formalnie niewiążące. *Soft law* może być wykorzystane jako środek wykładni lub prac przygotowawczych w odniesieniu do wiążących aktów prawnych. Nie powinno być jednak traktowane jako prawo ani wyposażone w skuteczność normatywną, gdyż taka sytuacja skutkowałaby niejasnością, brakiem ciągłości procesu prawodawczego oraz brakiem pewności w dziedzinie, w której jasność i pewność prawna powinny mieć zasadnicze znaczenie³⁰². Z drugiej strony, dokument nie musi być prawnie wiążący by mieć wpływ

²⁹⁸ C.J. Cheng, *New Sources of International Space Law*, [w:] C.J. Cheng (ed.), *The Use...*, str. 207 i n.; M. Polkowska, *Prawo kosmiczne...*, str. 50.

²⁹⁹ V.S. Vereshchetin, G.M. Danilenko, *Custom...*, str. 125-126; C.W. Jenks, *Space Law...*, str. 187-188.

³⁰⁰ Zob. rozdział I(1) niniejszej rozprawy.

³⁰¹ Łac. „zwyczaj jest najlepszą wykładnią praw”. Por. A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 26-27; J. Stańczyk, *Space Law and the Roman Law Concepts*, CLOS, nr 27, 1984, str. 51 i n.; G.P. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 14.

³⁰² Zwłaszcza w systemie *common law* uważa się, że ‘miękkie prawo’ to nie prawo. Por. M.N. Shaw, *International...*, str. 110-111.

na międzynarodową politykę - także kosmiczną – czego dowodem może być Helsiński Akt Końcowy z 1975 r.³⁰³ *Soft law* pozwala na naturalny, elastyczny proces tworzenia zasad postępowania, umożliwiając danemu kontekstowi rozwinięcie i dostosowanie się do nowych wymagań i zmian technologicznych w sposób, który jest o wiele trudniejszy w prawie traktatowym.

³⁰³ Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z dnia 1 sierpnia 1975 r., 14 ILM 1307. Zob. A. Florczak, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] T. Łoś-Nowak, *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota - mechanizmy działania - zasięg*, wyd. 4., Wrocław 2004, s. 139 i n.

ROZDZIAŁ II: CYWILNO-WOJSKOWY STATUS PERSONELU I OBIEKTÓW

1. Personel

W astronautyce osoba profesjonalnie odbywająca loty kosmiczne określana jest najczęściej mianem „astronauty” lub „kosmonauty”³⁰⁴. Wybór używanej nazwy miał dawniej podłoże polityczne: w ZSRR, Polsce i innych państwach bloku wschodniego, nazywano ich kosmonautami, podczas gdy w USA i państwach zachodu – astronautami³⁰⁵. Konsekwentnie nazewnictwo to pojawia się odpowiednio w jednakowo autentycznych tekstach Układu z 1967 r. Po pierwszym chińskim locie załogowym w 2003 r. do międzynarodowej terminologii doszedł termin „tajkonauta”³⁰⁶, co ma symbolizować „rosnące wpływy Chin na świecie”³⁰⁷. Istnieje jeszcze kilka innych terminów, jednakże nie przyjęły się one do powszechnej terminologii³⁰⁸. W ramach tych trzech podstawowych nazw, określających niejako tę samą jednostkę,

³⁰⁴ Oba terminy są synonimami pochodzącymi od trzech greckich słów: *naútēs* (ναύτης) – żeglarz; *kosmos* (κόσμος) – przestrzeń kosmiczna, *ástron* (ἄστρον) – gwiazda. Tradycją rosyjską jeszcze z czasów ZSRR jest nadawanie honorowego tytułu „Pilot-Kosmonauta” każdemu profesjonalnemu astronautce, który sukcesywnie ukończył lot kosmiczny. Por. Encyklopedia Britannica Online: <http://www.britannica.com/>; Encyklopedia PWN Online: <http://encyklopedia.pwn.pl>.

³⁰⁵ Termin *astronauta* jest spójny z większością terminów związanych z badaniem przestrzeni kosmicznej z przedrostkiem *astro*, z kolei określenie *kosmonauta* oddaje cel podróży. F.G. von der Dunk, *A Sleeping Beauty Awakens: The 1968 Rescue Agreement after Forty Years*, *Space and Telecommunications Law Program Faculty Publications*, JSL, t. 34, 2008, str. 417 i n. Obecnie największy zbiór terminologii astronautycznej – *Encyclopedia Astronautica* – definiuje astronautę jako „kategoria osób, stosowana do jednostek przeszkolonych do lotów kosmicznych poza Rosją i Chinami”. Zob. *Encyclopedia Astronautica* Online: <http://www.astronautix.com/>

³⁰⁶ Tajkonauta (ang. *taikonaut*) to chińsko-greckie połączenie słów: chiń. *taikong* (太空) – dosł. „największa pustka”, albo „przestrzeń kosmiczna”, analogicznie do ang. *space*. Termin ten po raz pierwszy użyto w żartobliwym kontekście na internetowej grupie dyskusyjnej w 1998 r. przez Malezyjczyka chińskiego pochodzenia o imieniu Chiew Lee Yih (赵里昱). Od misji Shenzhou-7 w 2008 r. zaczęto już oficjalnie używać tego terminu podkreślając, że trafił on m.in. do Oxford English Dictionary i słownika Longmana. W kolokwialnym chińskim istnieje podobny zwrot – *taikong ren* (太空人), czyli „człowiek kosmosu”, używany najczęściej na Tajwanie i w Hong Kongu. Należy jednak podkreślić, że we wszelkich wewnętrznych chińskich publikacjach, także w narodowych mediach, używany jest termin *yǔhángyuán* (宇航员) – dosł. „kosmiczny nawigator/podróżnik/żeglarz”, jako synonim „kosmonauty”, oraz *hángtiānyuán* (航天员) – dosł. „podniebny nawigator/podróżnik/żeglarz”, jako odpowiednik „astronauty”.

³⁰⁷ Zob. depesza rządowej chińskiej agencji Xinhua z 25 września 2008 r.: http://news.xinhuanet.com/english/2008-09/25/content_1011749.htm (26/08/2012).

³⁰⁸ Przykładowo termin *spationaut* jest łacińskim neologizmem od słowa *spatium*, używanym na określenie francuskich astronautów. W Malezji używa się terminu *angkasawan*, począwszy od pierwszej osoby z tego państwa lecącej w kosmos w ramach Programu Angkasawan w 2007 r. Z kolei na Węgrzech używa się terminu *űrhajós*, od słów *űr* (przestrzeń) oraz *hajós* (żeglarz). Podobnych przykładów jest więcej, jednak żaden z tych terminów nie przeszedł do oficjalnej międzynarodowej terminologii.

doszło do swoistej ewolucji pojęciowej, gdzie wyłoniły się inne terminy mające oddać charakter i funkcje sprawowane przez daną jednostkę.

Od początku istnienia załogowych misji kosmicznych przeważającą większość stanowił personel wojskowy, głównie piloci myśliwców³⁰⁹. Selekcja astronautów dyktowana była przede wszystkim przez kryterium medyczne (dobre zdrowie), psychologiczne (stabilność emocjonalna), oraz fizyczne (element specjalnego treningu)³¹⁰. Korelatywnie, do adekwatności używania tego terminu istotny był element wysokości nad poziomem morza, na której dana osoba miała się znaleźć³¹¹. Z biegiem czasu nacisk na element wojskowy zmalał³¹². Najlepszym przykładem był nabór do korpusu astronautów ESA w 2009 r., kiedy to spośród kilku tysięcy kandydatów wyselekcjonowano sześć osób, z których tylko połowa była oficerami wojskowymi³¹³.

W latach 70-tych XX wieku NASA utworzyła grupę tzw. astronautów-naukowców (ang. *scientist astronaut*), którzy nie mieli doświadczenia wojskowego, a rekrutowani byli na podstawie ich osiągnięć badawczych i akademickich. Wśród nich znalazł się geolog Harrison Schmitt, który odbył misję na Księżyc w ramach programu

³⁰⁹ S. Hobe, B. Schmidt-Tedd, K-U. Schrogl, G.M. Goh (ed.), *Cologne Commentary on Space Law in three Volumes, Volume 1: Outer Space Treaty*, Carl Heymanns Verlag 2009, str. 85.

³¹⁰ Dla przykładu 8 maja 2008 r. ESA ogłosiła pierwszą od 1992 r. selekcję do swojego Korpusu Astronautów. W informacji dla mediów wskazano kryteria selekcji, którymi były m.in.: wiek 27-37 lat, specjalizacja w istotnych dyscyplinach naukowych, umiejętności inżynierskie lub pilotażowe, dobra pamięć, logiczność rozumowania i wnioskowania, zdolność orientacji w przestrzeni, sprawność manualna. Biegła znajomość języka angielskiego była obowiązkowym kryterium, a zaletą dodatkowa znajomość rosyjskiego. Ponadto nacisk położono na: wysoką motywację, łatwość przystosowywania się, zdolność do pracy zespołowej, empatię oraz stabilność emocjonalną. Aplikanci zobowiązani byli do przedłożenia raportów medycznych zgodnie ze standardami wymaganymi dla pilotów – weryfikowanymi przez specjalistów z ESA w późniejszej fazie selekcji. ESA przygotowała dwa etapy mające na celu ocenę psychologicznych i profesjonalnych zdolności, włączając test cech poznawczych i zachowawczych. Do ESA wpłynęło w sumie 8413 uzasadnionych aplikacji. Podczas trwającej rok selekcji, ostatecznie wybrano 6 astronautów, tj. 1 kobietę pochodzącą z Włoch, oraz 5 mężczyzn pochodzących kolejno z: Danii, Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii i Włoch. Zob. http://www.esa.int/esaHS/SEMPQG3XQEF_index_0.html oraz http://www.esa.int/SPECIALS/Astronaut_Selection/index.html

NASA ma zbliżone wymagania: osoba musi być obywatelem USA, zdać rygorystyczny egzamin fizyczny, posiadać perfekcyjny wzrok 20/20 (6/6), ciśnienie w pozycji siedzącej nie wyższe niż 140/90. Ponadto piloci i dowódcy muszą mieć wysokość 158-188 cm, przynajmniej tysiąc godzin wylatanych na odrzutowcach jako pilot dowodzący, dyplom ukończenia szkoły wyższej w inżynierii, biologii, fizyce lub matematyce, a także minimum trzy lata doświadczenia zawodowego. Zob.: <http://astronauts.nasa.gov/> (27/08/2012).

³¹¹ Zobacz rozdział I(3)3.2 niniejszej rozprawy.

³¹² R.P. Veldhuyzen, T.L. Masson-Zwaan, *ESA Policy and Impending Legal Framework for Commercial Utilisation of the European Columbus Laboratory Module of the ISS* [w:] F.G. von der Dunk, M.M.T.A. Brus (ed.), *The International...*, str. 47 i 54-55.

³¹³ Byli to: Timothy Peake (pilot i major Korpusu Lotniczego Wojsk Lądowych Wielkiej Brytanii), Samantha Cristoforetti i Luca Parmitano (kapitani Włoskich Sił Powietrznych). Pozostali to: Duńczyk Andreas Mogensen (specjalista w inżynierii kosmicznej), Francuz Thomas Pesquet (pilot Air France), Niemiec Alexander Gerst (doktor fizyki).

Apollo-17 w 1972 r.³¹⁴ Podobnie klasyfikowano międzynarodowych członków załogi podczas misji rosyjskich³¹⁵.

W latach 80-tych XX wieku pojawił się nowy termin, tzw. *payload specialist*, odnoszący się do osób spoza faktycznego korpusu astronautów, którzy zostali wyselekcjonowani i wytrenowani przez inne niż NASA agencje kosmiczne, jak również organizacje komercyjne i badawcze, do lotu z konkretnym ładunkiem podczas misji amerykańskiego wahadłowca. Wśród tych osób znalazło się wielu astronautów ESA, ale i amerykański inżynier Charles D. Walker³¹⁶, czy politycy Jake Garn i Bill Nelson³¹⁷.

W tym samym okresie rozwinął się jeszcze jeden termin, a mianowicie „uczestnik lotu kosmicznego” (ang. *spaceflight participant*), który powstał dla programu mającego na celu wysyłanie w kosmos cywili niesprawujących jakichkolwiek funkcji rządowych, wojskowych czy naukowo-badawczych. W ramach tego terminu oficjalnie poleciała tylko jedna osoba – amerykańska nauczycielka Christa McAuliffe – gdyż program został zamknięty po jej tragicznej śmierci w katastrofie wahadłowca Challenger w 1986 r.³¹⁸ Niekiedy podaje się, że termin ten powinien być przypisany również japońskiemu dziennikarzowi Toyohiro Akiyamie³¹⁹ oraz pierwszej brytyjskiej

³¹⁴ R.W. Orloff, *Apollo by the Numbers: A Statistical Reference*, NASA History Division, Office of Policy and Plans, NASA History Series, Washington D.C. 2013, str. 5 i n.

³¹⁵ V.S. Vereshchetin, *Legal Status of International Space Crews*, III AASL, 1978, str. 552.

³¹⁶ Charles D. Walker był cywilem, pierwszą osobą całkowicie niezwiązaną z rządem USA, która odbyła podróż kosmiczną. Brał udział w dwóch misjach wahadłowca: w 1984 i 1985 r.

³¹⁷ Jake Garn był senatorem ze stanu Utah, pierwszym członkiem Kongresu Stanów Zjednoczonych w kosmosie, podczas misji wahadłowca Discovery (STS-51-D) w kwietniu 1985 r. Podczas lotu dostał choroby kosmicznej (zaniku czynności motorycznych organizmu spowodowany długotrwałym przebywaniem w stanie nieważkości), która była na tyle poważna, że stała się przedmiotem dyskusji nad właściwością i celowością wysyłania ludzi fizycznie nieprzygotowanych do takiego lotu. Z kolei Bill Nelson był członkiem Izby Reprezentantów USA w czasie lotu na wahadłowcu Columbia w 1986 r. (misja STS-61-C). Później został senatorem ze stanu Floryda.

³¹⁸ Christa McAuliffe była amerykańską nauczycielką wyselekcjonowaną spośród ponad 11.000 nauczycieli do programu kosmicznego NASA o nazwie *Teacher in Space*. Zginęła 28 stycznia 1986 r. w katastrofie wahadłowca Challenger. Jako że nie była pracownikiem NASA, jej reprezentanci podnieśli roszczenie odszkodowawcze, które zostało zakończone ugodą. Zob. J.A. Beckman, *Citizens Without a Forum: The Lack of an Appropriate and Consistent Remedy for United States Citizens Injured or Killed as a Result of Activity Above the Terrestrial Air Space*, Boston College International and Comparative Law Review (BCICLR), t. 22, 1999, str. 249-278; H.A. Douglas, *Death in Pursuit of Space Travel: An Analysis of Current Methods of Recovery for Families of Astronauts and the Need of Reform*, Whittier Law Review, t. 26, 2004, str. 333-357.

³¹⁹ Toyohiro Akiyama był japońskim dziennikarzem-kosmonautą, który odbył lot w 1990 r. na pokładzie Sojuza TM-11. Lot był sponsorowany przez japońską stację telewizyjną TBS, która nawiązała umowę z rządem ZSRR. Akiyama spędził w przestrzeni 7 dni 21 godzin i 54 minuty. Był pierwszym Japończykiem w kosmosie, chociaż pierwszym zawodowym astronautą japońskiej agencji kosmicznej NASDA był Mamoru Mohri w 1992 r. Dekretem prezydenta Dmitrija Miedwiediewa, nr 437 z 12 kwietnia 2011 r., został odznaczony medalem „za zasługi w podboju kosmosu”. Zob. dekret w oficjalnej wersji rosyjskiej: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d36902b985e69bfeb8.pdf>

astronautce, Helen Sharman³²⁰, którzy odbyli podróż kosmiczną w ramach radzieckiego programu kosmicznego.

W 2001 r. Dennis Tito stał się pierwszym w historii „kosmicznym turystą”, który odbył lot na Międzynarodową Stację Kosmiczną, całkowicie pokrywając koszty z tym związane z własnych funduszy³²¹. Wkrótce po nim dołączyły kolejne osoby³²². Następnym etapem mają być loty suborbitalne, organizowane przez prywatną korporację Virgin Galactic i inne³²³. Ich specyfika polega na tym, że statek jest w stanie osiągnąć przestrzeń kosmiczną (w zależności od tego gdzie ostatecznie zostanie ustalona demarkacja), ale jego trajektoria lotu przecina atmosferę jednego lub kilku państw. W ramach tego przedsięwzięcia powstały dwa pojęcia: „komercyjny astronauta” (ang. *commercial astronaut*) oraz „astronauta pasażer” (ang. *astronaut passenger*). To pierwsze oznacza osobę wytrenowaną do dowodzenia, pilotowania lub służby jako członek załogi, na prywatnie finansowanym statku kosmicznym. Tytuł ten nadawany jest wraz z odznaczeniem przez Federalną Administrację Lotnictwa (ang. FAA)³²⁴.

(25/08/2012). Zob. także Y. Hashimoto, *The Status of Astronauts towards the Second Generation of Space Law*, 36th PCLOS, Graz 1993, str. 17.

³²⁰ Helen Sharman była pierwszą Brytyjką w kosmosie i pierwszą kobietą, która odwiedziła rosyjską stację kosmiczną MIR w 1991 r. Była chemiczką, która wygrała konkurs zasłyszany w radiu, wygrywając z ponad 13,000 kandydatami. Poleciała na MIR w ramach projektu o nazwie Juno, który był brytyjsko-radzieckim porozumieniem o współpracy. Dwukrotnie próbowała później zostać astronautką ESA (w 1992 r. i 1998 r.), jednak nie została wyselekcjonowana.

³²¹ Amerykański multimilioner Dennis Anthony Tito spędził w kosmosie 7 dni, 22 godziny i 4 minuty. Podróż odbył z Rosjanami, gdyż NASA nie zgodziła się na jego lot argumentując, iż sprzęt kosmiczny jest zbyt cenny, aby miał z nim kontakt ktoś niewykwalifikowany. Więcej: G. Klerkx, *Lost in Space, The Fall of NASA*, New York 2004, str. 7 i n.

³²² Byli to kolejno: Mark Richard Shuttleworth z RPA w 2002 r., Gregory Hammond Olsen z USA w 2005 r., Anousheh Ansari z Iranu w 2006 r. (pierwsza turystka w kosmosie), Charles Simonyi z USA – dwukrotnie, w 2007 i 2009 r., Richard Garriott z USA w 2008 r. oraz Guy Laliberté z Kanady w 2009 r.

³²³ Nad projektami pracują m.in.: XCOR, Armadillo Aerospace, EADS (Airbus) Astrium oraz Excalibur Almaz.

³²⁴ Ang. FAA – *Federal Aviation Administration*. Jest to agencja wyspecjalizowana Departamentu Transportu odpowiedzialna również za sektor kosmiczny. Zob. <http://www.faa.gov/> Do 2013 tylko dwie osoby otrzymały to odznaczenie: Mike Melvill i Brian Binnie – piloci pierwszego prywatnego załogowego statku SpaceShipOne. Drugie pojęcie jest niekiedy używane przez firmę Virgin Galactic na określenie osób mających odbyć taki lot jako pasażerowie. Do końca 2012 r. Virgin miało zarejestrowanych pięćset osób, które wykupiło bilety na tego typu lot. Wprawdzie osoby te nie mogą wykonywać żadnych funkcji operacyjnych, lecz i tak zobowiązane są przejść elementarny trening, w tym testy zdrowotne, jako najważniejszy element. Więcej: <http://www.virgingalactic.com> oraz <http://www.virgingalactic.com/news/item/our-500th-astronaut/> (26/08/2012).

1.1. Terminologia

Jedynym państwem, które posiada specjalne militarne jednostki związane z eksploracją i użytkowaniem kosmosu jest Rosja. Tak zwane „Wojska Kosmiczne Rosji” (ros. Космические войска России) zostały utworzone 10 sierpnia 1992 r., to jest po rozpadzie ZSRR i utworzeniu Rosyjskich Sił Zbrojnych. Utrzymały się pod tą nazwą do roku 2011³²⁵. Należały do sił zbrojnych na prawach samodzielnej, niezależnej formacji³²⁶. Do głównych zadań tych wojsk należały: obrona przeciwrakietowa; informowanie władz państwowych i wojskowych o zagrożeniach atakiem rakietowym; budowa, dowodzenie oraz kontrola satelitów i statków kosmicznych. Formacja ta wraz z Rosyjską Federalną Agencją Kosmiczną (Roskosmos) sprawowała kontrolę nad kosmodromem ulokowanym w Bajkonurze na terytorium Kazachstanu – najstarszym miejscem startów ракет zarówno ze sztucznymi satelitami jak i załogowymi statkami kosmicznymi³²⁷. Operowała ponadto rosyjski kosmodrom w Plesiecku³²⁸ oraz koło miasta Swobodny³²⁹. Wojska te sprawowały również kontrolę nad systemem nawigacyjnym GLONASS³³⁰, systemem radarowym w Kabali do roku 2012 na zasadzie dzierżawy od władz Azerbejdżanu, oraz stacją śledzenia lotów kosmicznych ‘Okno’ znajdującą się koło miejscowości Norak w Tadżykistanie³³¹.

Obok tej formacji istniały ponadto Wojska Rakietowe Strategicznego Przeznaczenia Federacji Rosyjskiej (Ракетные войска стратегического назначения Российской Федерации) sprawujące kontrolę nad rosyjskimi międzykontynentalnymi systemami rakietowych pocisków balistycznych, odpowiedzialne za ich utrzymanie w stanie gotowości bojowej oraz operacyjne użycie w warunkach bojowych. Ten rodzaj wojsk jest jednym z trzech, obok strategicznych komponentów marynarki wojennej i sił powietrznych, elementów rosyjskiej triady nuklearnej³³².

³²⁵ Przed ich powstaniem, począwszy od 1967 r., istniały tzw. Wojska Anty-Rakietowe i Obrony Anty-Kosmicznej (ros. войска противоракетной и противокосмической обороны).

³²⁶ Armia Rosyjska składa się z trzech podstawowych rodzajów: wojsk lądowych, lotnictwa oraz marynarki wojennej, a także samodzielnych formacji, jak właśnie siły kosmiczne, powietrznodesantowe, strategiczne. Zob. oficjalna strona rosyjskiego Ministerstwa Obrony: <http://www.mil.ru/>

³²⁷ <http://www.russianspaceweb.com/baikonur.html> (26/08/2012).

³²⁸ Oficjalna strona kosmodromu w Plesiecku: <http://www.plesetzk.ru/>

³²⁹ <http://www.russianspaceweb.com/svobodny.html> (26/08/2012).

³³⁰ Zob. dalej, rozdział III(2)2.1.4 niniejszej rozprawy.

³³¹ W polskiej nomenklaturze często używa się dawnej nazwy tego miasta: Nurek. Więcej: oficjalna strona rosyjskiego Ministerstwa Obrony: <http://www.mil.ru/>

³³² Więcej: P. Podwig, O. Bukharin, T. Kadyshev, E. Miasnikow, I. Sutyagin, *Russian Strategic Nuclear Forces*, The MIT Press and Moscow Institute of Physics and Technology 2004.

1 grudnia 2011 r. prezydent Dmitrij Miedwiediew połączył tę formację pod jednym dowództwem wraz z kilkoma innymi odpowiedzialnymi za obronę i ataki lotnicze, jednocześnie wprowadzając nową nazwę: Wojska Obrony Lotniczo-Kosmicznej (ros. VKO – Войска воздушно-космической обороны)³³³. Ich kompetencje, oprócz wszystkich wyżej wymienionych, zostały rozszerzone o nadzorowanie wszelkich ataków nie tylko kosmicznych, ale i powietrznych czy suborbitalnych, niejako odpowiadając na amerykańskie plany komercyjne. Ponadto dowództwo to przejęło kontrolę nad największym centrum testów i kontroli rosyjskich satelitów cywilnych i wojskowych imienia Ghermana Titova w Krasnoznamieńsku, a także nad głównym centrum wczesnego ostrzegania przed atakiem raketowym w Timonowie i nad centrum wywiadu kosmicznego w Nogińsku³³⁴. Niekiedy podaje się, że zmiany te były odpowiedzią na plan budowy tarczy antyrakietowej w Polsce i innych państwach³³⁵.

Przechodząc na poziom definicji prawnych należy wskazać, że termin astronauta pojawia się po raz pierwszy w rezolucji 1802 (XVII) ZO z 19 grudnia 1962 r., gdzie ZO zwraca się do COPUOS z prośbą o przygotowanie podstawowych zasad dotyczących udzielania pomocy astronautom i ich powrotu na Ziemię³³⁶.

Specjalny słownik technicznych określeń stworzony przez NASA w 1965 r. dość szeroko ujmuje „astronautę”, traktując go jako każdą osobę, „która leci lub podróżuje na statku kosmicznym”³³⁷. Jednakże żaden z późniejszych traktatów przyjętych pod egidą ONZ nie definiuje tego terminu. Co więcej, w Umowie o ratowaniu astronautów oprócz tytułu i preambuły, w ogóle nie znajdujemy tego określenia. Umowa ta posługuje się zwrotem „załoga statku kosmicznego” (ang. *personnel of a spacecraft*)³³⁸. Pierwszy projekt Układu z 1967 r. również przewidywał – obok astronauty – podobną terminologię: *crew of a spaceship*³³⁹.

³³³ Składają się one z czterech głównych dowództw: 1) Kosmiczne, 2) Obrony Powietrznej i Rakietowej, 3) Testów (głównie kosmodrom w Plesiecku), 4) Arsenau. Nowa struktura formacji znajduje się na jej oficjalnej stronie <http://structure.mil.ru/structure/forces/cosmic.htm> (wersja rosyjska).

³³⁴ Zob. więcej: <http://eng.mil.ru/en/structure/forces/cosmic/structure.htm> (26/8/2012).

³³⁵ Zob. http://en.ria.ru/military_news/20111201/169208932.html (26/8/2012).

³³⁶ Zob. preambuła oraz par. I.3 rezolucji: A/RES/1802(XVII) „International co-operation in the peaceful uses of outer space”.

³³⁷ W.H. Allen (ed.), *Dictionary of Technical Terms for Aerospace Use*, Scientific and Technical Information Division, NASA, Washington D.C. 1965, str. 16.

³³⁸ Zob. art. 1-4 Umowy.

³³⁹ UN Doc. A/AC.105/C.2/L.2/Rev.1, Agreement on the rescue of astronauts and spaceships in the event of accident or emergency landing, USSR Revised Draft, 9 March 1964; UN Doc. A/AC.105/C.2/L.2/Rev.2 Agreement on the rescue of astronauts and spaceships in the event of accident or emergency landing, USSR Revised Draft, 26 October 1964.

Pytaniem bez odpowiedzi pozostało czy wszyscy członkowie załogi statku kosmicznego są astronautami³⁴⁰. W okresie powstawania traktatów kosmicznych oba terminy były w praktyce traktowane jak synonimy, jednak w dobie rozwoju technologicznego i uczestnictwa nowych podmiotów nie jest to już tak jednoznaczne³⁴¹.

Również Traktat o Księżycu z 1979 r. posługuje się zwrotem *załoga statku kosmicznego* i to w kontekście użycia siły na Księżycu³⁴². Traktat ten posiada jeden istotny parametr dla definicji astronauty stanowiąc, że „Państwa Strony (...) uważać będą każdą osobę znajdującą się na Księżycu za będącą astronautą w rozumieniu artykułu V Traktatu [Układu z 1967 r.]”³⁴³ i za będącą członkiem personelu statku kosmicznego [w rozumieniu Umowy o ratowaniu astronautów]”³⁴⁴. Z pewnością nie trzeba lecieć aż na Księżyc, żeby zostać astronautą, aczkolwiek element ten – pomimo niewielkiej akceptacji samego Traktatu – nie jest bez znaczenia. Jako otwarte pozostaje jednak pytanie czy kosmiczni turyści, uczestnicy lotu kosmicznego, czy w końcu osoby biorące udział w lotach suborbitalnych – zakładając, że ich statek może być traktowany jako kosmiczny, o czym dalej³⁴⁵ – mogą być traktowani w kategoriach „astronauty”

³⁴⁰ UN Doc. A/AC.105/21, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of the Second Part of its Third Session (5-23 October 1964), Annex IV, Note by the Secretariat, 23 October 1964, str. 4; UN Doc. A/AC.105/C.2/L.18, Agreement on the Rescue of Astronauts in the Event of Accident or Emergency Landing, USSR Revised Draft, 19 June 1967. Inne dokumenty, w których pojawia się dwuznaczna terminologia: UN Doc. A/AC.105/C.2/L.9, International Agreement on Assistance to and Return of Astronauts and Objects Launched into Outer Space, United States Proposal, 9 March 1964; UN Doc. WG.I/30, USA: Proposal, w: UN Doc. A/AC.105/29, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of its Fourth Session (20 September – 1 October 1965), Annex I, Proposals and Amendments Relating to Assistance to and Return of Astronauts and Space Vehicles, 1 October 1965, str. 2; UN Doc. WG.I/30, Australia and Canada: Proposal, w: UN Doc. A/AC.105/21, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of the Second Part of its Third Session (5-23 October 1964) to the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Annex I, Proposals and Amendments Relating to Assistance to and Return of Astronauts and Space Vehicles, 23 October 1964; UN Doc. A/AC.105/C.2/L.20, Assistance to and Return of Astronauts and Space Objects, Revised Australian-Canadian Proposal Submitted as a Working Paper, 21 June 1967; UN Doc. A/AC.105/C.2/L.23, Agreement on Assistance to, and Rescue and Return of Astronauts, 23 June 1967; UN Doc. A/AC.105/21, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of the Second Part of its Third Session (5-23 October 1964), Annex III, Text of Certain Provisions of a Draft Agreement on Assistance to and Return of Personnel and Spacecraft, on which Preliminary Agreement was reached by the Informal Working-Party of the Sub-Committee, 23 October 1964.

³⁴¹ Por. S. Hobe, *Space tourism as a challenge to the astronaut concept* [w:] G. Lafferranderie, S. Marchisio (ed.), *The Astronauts and the Rescue Agreement – Lessons Learned*, The European Centre for Space Law, Paris 2011, str. 71 i n.; M. Sundhal, *The Duty to Rescue Space Tourists and Return Private Spacecraft*, JSL, t. 35, 2009, str. 167 i n.; F. Lyall, *Who is an astronaut? The inadequacy of current international law*, AA, nr 6, 2009, str. 1614 i n.

³⁴² Art. 3(2) Traktatu o Księżycu z 1979 r.

³⁴³ Artykuł V Układu z 1967 r. traktuje astronautów jako „wysłanników ludzkości w przestrzeni kosmicznej”; więcej: rozdział II(1)1.2 niniejszej rozprawy.

³⁴⁴ Art. 10 Traktatu o Księżycu z 1979 r.

³⁴⁵ Zob. rozdział II(2)2.1 niniejszej rozprawy.

lub „załogi statku kosmicznego” i korzystać z przywilejów nadanych im w ramach obowiązującego prawa międzynarodowego³⁴⁶.

Jedynym porozumieniem międzynarodowym, w którym znajduje się faktyczna definicja terminu *astronauta*, jest Kodeks sportowy FAI: „słowo ‘astronauta’ może być stosowane zarówno do członków załogi, jaki i personelu naukowego na pokładzie statku kosmicznego, którzy odgrywają aktywną rolę w misji podczas lotu”³⁴⁷. Jak wspomniano już wcześniej³⁴⁸, lot musi ponadto przekroczyć wysokość 100 km, by mógł zostać uznany przez FAI³⁴⁹. I chociaż kodeks osobno traktuje loty suborbitalne, nie odnosi się do ich uczestników w żaden określony terminologicznie sposób.

Międzyrządowe porozumienie ustanawiające zakres współpracy na Międzynarodowej Stacji Kosmicznej z 1998 r. (IGA)³⁵⁰ używa określenia „załoga” stanowiąc, że „każdy Partner ma prawo do zapewnienia wykwalifikowanego personelu do służby na sprawiedliwej podstawie jako członkowie załogi Stacji Kosmicznej”³⁵¹. Selekcja i zadania tychże osób miały zostać ustalone w późniejszych memorandum porozumień pomiędzy poszczególnymi państwami³⁵². W Kodeksie zachowania załogi stacji z 2000 r.³⁵³ ustalono, że dla celów kodeksu termin „członek załogi międzynarodowej stacji kosmicznej” oznacza „jakąkolwiek osobę zatwierdzoną do lotu na stację, włączając załogę ekspedycji i załogę wizytującą, począwszy od przydzielenia załodze konkretnej misji i skończywszy na ukończeniu działań związanych z misją po odbytym locie”³⁵⁴.

³⁴⁶ S. Gorove, *Legal Problems of the Rescue and Return of Astronauts*, International Lawyer, t. 3, 1968-1969, str. 898-890. O przywilejach patrz rozdział II(1)1.2 niniejszej rozprawy.

³⁴⁷ Art. 2.14 Kodeksu.

³⁴⁸ Zob. rozdział I(3)3.2 niniejszej rozprawy.

³⁴⁹ Art. 2.18.1. Kodeksu.

³⁵⁰ The Intergovernmental Agreement (IGA) concerning Cooperation on the Civil International Space Station, podpisane w Waszyngtonie 29 stycznia 1998 r., weszło w życie 27 marca 2001 r., pomiędzy rządami USA, Kanady Japonii, Rosji i 10 państw ESA (Belgii, Danii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Niemiec Norwegii, Szwajcarii, Szwecji i Włoch); zob.: TIAS 12927.

³⁵¹ Art. 11(1) Porozumienia: Agreement Between NASA and RSA on Human Space Flight Cooperation of 5 October 1992, and the Protocols to that Agreement of 16 December 1993, and 7 February 1997.

³⁵² Art. 11(1) i (2) *supra*. Podpisano w sumie cztery takie memoranda, pomiędzy NASA a odpowiednio: ESA, Kanadyjską Agencją Kosmiczną, Roscosmos i japońską JAXA.

³⁵³ Code of Conduct for the International Space Station Crew, 15 September 2000, dostępne online: http://download.esa.int/docs/ECSS/ISS_Crew_Code_of_Conduct.pdf (28/08/2012).

³⁵⁴ Art. I.C(7) Kodeksu. Tłumaczenie autora.

Na szczęble dwustronnym NASA i Roskosmos podpisały w 1992 r. Porozumienie o współpracy dotyczące załogowych lotów kosmicznych³⁵⁵, które miały odbywać się w latach późniejszych na amerykańskich wahadłowcach. Umowa przewidywała, iż kandydaci musieli być aktywnymi członkami korpusu amerykańskich astronautów lub rosyjskich kosmonautów, którzy mieli już wcześniej zdobyte doświadczenie w lotach kosmicznych. Ponadto Amerykanie musieli posiadać wystarczającą znajomość języka rosyjskiego w mowie i piśmie, a Rosjanie – analogicznie – języka angielskiego³⁵⁶.

Szczątkowych informacji na temat personelu dostarczają amerykańskie wewnętrzne regulacje wojskowe, które wyznaczają przyznanie Wojskowej Odznaki Astronauty „personelowi, który ukończył minimum jedną misję operacyjną w przestrzeni kosmicznej (powyżej 50 mil nad ziemią)”³⁵⁷. Pomimo, iż regulacje te nie podają żadnych innych kryteriów czy definicji, są one pośrednim dowodem na to, iż astronautą jest profesjonalna osoba przekraczająca określoną wysokość w przestrzeni.

Stany Zjednoczone mają najbardziej rozbudowane wewnętrzne prawo cywilne odnoszące się do kwestii personelu. Wprawdzie nigdzie nie odnajdujemy bezpośrednich definicji astronauty, jednakże pośrednio kwestia ta regulowana jest przez FAA. I tak na przykład Agencja przyznaje odznaczenia „komercyjnym astronautom”, którzy uczestniczyli w locie kosmicznym powyżej 80 km n.p.m., jednakże jak do tej pory nie przygotowała żadnego formalnego dokumentu odnoszącego się do tej kwestii, a sama odznaka ma jedynie charakter prestiżowy i symboliczny aniżeli prawny³⁵⁸. Inną ustawą, która odnosi się do astronautów jest znowelizowany w 2011 r. *Commercial Space Launch Act*³⁵⁹. Opracowana przez FAA, a dotycząca wszelkich kosmicznych lotów komercyjnych, wyraźnie wprowadza dystynkcję pomiędzy „załogą lotu”, a „uczestnikami lotu kosmicznego”³⁶⁰. W poprawkach z sierpnia 2012 r.

³⁵⁵ Implementing Agreement between NASA and Roscosmos on Human Space Flight Cooperation, podpisany w Moskwie 5 października 1992 r., ogłoszony 29 kwietnia 1993 r. Dostępny na: http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_4/4-2-2-4/index_e.html (27/08/2012).

³⁵⁶ Art. IV Porozumienia *supra*.

³⁵⁷ Army Regulation 600-8-22, Military Awards, 11 December 2006/RAR 15 September 2011, art. 6-12 oraz 8-28 b (6) c.

³⁵⁸ S. Ospina, *Lessons from "The Little Prince" on Space Flight*, 49th PCOL, 2005, str. 192; Y. Zhao, *Developing a Legal Regime for Space Tourism: Pioneering a Legal Framework for Space Commercialization*, 48 PCOL, 2005, 198, str. 203-4.

³⁵⁹ Commercial Space Launch Act of 2011, 51 U.S.C. Ch. 509, §§ 50901-23 (2011).

³⁶⁰ Tzw. ‘space-flight participants’. Zob. 49 US Code Sec. 7001, z poprawkami przyjętymi w Commercial Space Launch Amendments Act 2004 (Public Law 108-429). Ponadto US Federal

FAA definiuje to pierwsze pojęcie jako załogę, która jest na pokładzie wehikułu podczas startu i powrotu, a to drugie jako jednostkę, która nie jest załogą, lecz znajduje się na pokładzie pojazdu suborbitalnego lub kosmicznego lecącego w kosmos lub powracającego z orbity³⁶¹. W innym miejscu ustawa stanowi, że sekretarz do spraw transportu może określić dodatkowe wymagania licencyjne (na pojazdy kosmiczne do wynajmu lub z osobą na pokładzie, która ma prawo do odszkodowania) w celu ochrony zdrowia i bezpieczeństwa załogi lub uczestników lotu, tylko wtedy, gdy takie wymogi nałożone są na mocy wiążących przepisów³⁶².

1.2. Przywileje i obowiązki

Obecnie obowiązujące prawo kosmiczne nadaje pewnego rodzaju przywileje i obowiązki związane ze statusem astronauty, a także precyzuje jak należy ich traktować w określonych sytuacjach. Ze względu na tematykę rozprawy omówione są następujące zasady: 1) astronautom udzielana jest wszelka możliwa pomoc w razie wypadku, niebezpieczeństwa lub przymusowego lądowania na terytorium innego państwa lub na morzu pełnym; 2) astronauta udzielają sobie wzajemnej pomocy, niezależnie od ich kraju pochodzenia; 3) bezpieczne i niezwłoczne odsyłanie astronautów do państwa, w którym zarejestrowany jest ich statek kosmiczny 4) uznawanie ich za wysłanników ludzkości w przestrzeni kosmicznej.

Udzielanie pomocy astronautom zostało uregulowane w art. V Układu z 1967 r.³⁶³ W odniesieniu do pomocy na Ziemi artykuł ten wskazuje na okoliczności jak „wypadek”, „niebezpieczeństwo” czy „przymusowe lądowanie”, które w praktyce mogą zaistnieć jednocześnie. *Wypadek* jest dość szerokim określeniem, zwłaszcza w przypadku takich dziedzin jak astronautyka czy lotnictwo. Zazwyczaj odnosi się do zdarzeń, które pociągają za sobą śmierć lub poważne obrażenia albo wskazują

Aviation Administration: 'Human Space Flight Requirements for Crew and Space Flight Participants: Final Rule', (2006) 71 Fed. Reg. no. 241, 75616-45; CFR Parts 401, 415, 431, 435, 440, 460. Zob. także: 14 CFR § 401.5 oraz FAA 'Draft Guidelines for Commercial Suborbital Reusable Launch Vehicle Operations with Space Flight Participants, dostępne na oficjalnej stronie <http://www.faa.gov/>

³⁶¹ Zob. 51 USC Sec. 50902; Title 14 – Aeronautics and Space, Vol. 4, Chapter III, Commercial Space Transportation, Federal Aviation Administration, Department of Transportation, e-CFR 23/08/2012, § 401.5:Definitions. Dostępne na http://ecfr.gpoaccess.gov/cgi/t/text/text-idx?c=ecfr&tpl=/ecfrbrowse/Title14/14tab_02.tpl (27/08/2012). Ewolucja tychże regulacji zob. E. Rosenberg, *Space Travel (and Politics): The Evolution of the Commercial Space Launch Amendments Act of 2004*, JSL, t. 31, 2005, str. 1-79 oraz 493-495.

³⁶² Tłumaczenia autora. Zob.: Commercial Space Launch Amendment Act, 49 U.S.C. §70105(b)(2)(D).

³⁶³ Art. ten znajduje się w podobnej formie w art. 9 Deklaracji zasad prawa kosmicznego z 1963 r.; rezolucja ZO 1962 (XVIII).

na istnienie poważnych usterek technicznych na statku powietrznym czy kosmicznym³⁶⁴. Australijskie krajowe prawo kosmiczne określa *wypadek* jako występujący: „jeśli (a) osoba umiera lub cierpi na poważną szkodę (...) lub (b) obiekt kosmiczny jest zniszczony lub poważnie uszkodzony lub powoduje uszkodzenie mienia”³⁶⁵. Z kolei *niebezpieczeństwo*, będąc terminem o wiele szerszym, może odnosić się do przypadków, w których astronauta wprawdzie nie doznają uszczerbku, ale są w stanie zagrożenia, a przynajmniej nie można takiego stanu wykluczyć, nawet jeśli w ostateczności nie dojdzie do wypadku, tragedii czy innej sytuacji³⁶⁶. *Awaryjne* czy też *przymusowe lądowanie* przedstawia taki przypadek, w którym istnieje rzeczywiste zagrożenie, a wszelkie działania dokonywane przez astronautów aktywnie skierowane są na dążenie do zapobieżenia wypadkowi lub przynajmniej zminimalizowania jego wagi. Powyższe trzy terminy wydają się pokrywać - mniej lub bardziej kompleksowo - wszelkie negatywne sytuacje, w których mogą znaleźć się astronauta.

Wielokrotnie podkreśla się, że reżim prawny przestrzeni kosmicznej bardzo często analogiczny jest do tego z prawa morza³⁶⁷. Dlatego też i w tym kontekście należałoby odwołać się do powszechnego obowiązku pomocy osobom i statkom w potrzebie na morzu pełnym³⁶⁸. Obowiązek i standardy udzielania pomocy powinny być interpretowane zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego, jak: zasada odpowiedzialności za nieratowanie w niektórych przypadkach³⁶⁹, zasada dobrego Samarytanina³⁷⁰, sprawiedliwości³⁷¹, wzajemności³⁷² i dobrej wiary³⁷³.

³⁶⁴ Por. art. 26 Konwencji chicagowskiej. Zob. także rozdział 1 (definicje), załącznika 13 do konwencji chicagowskiej: „Badanie wypadków i incydentów statków powietrznych”. B.A. Garner (ed.), *Black’s Law Dictionary*, 8th ed., Thomson/West, St Paul 2004, str. 15.

³⁶⁵ 1998 Australian Space Activities Act, section 85, no 123 of 1998.

³⁶⁶ Por. A. Garner (ed.), *Black’s...*, str. 563.

³⁶⁷ B. Cheng, *Outer Space: The International Legal Framework – The International Legal Status of Outer Space, Space; Space Objects and Spacemen*, Thesaurus Acroasium, t. 19, nr 41, 1981.

³⁶⁸ Zob. Art. 98 oraz 19(2) Konwencji o prawie morza; Międzynarodowa konwencja o bezpieczeństwie życia na morzu z dnia 1 listopada 1974 r., Dz.U. z 1984 r., Nr 61, poz. 318 ze zmianami oraz Dz.U. z 2005 r., nr 120, poz. 1016 (wersja angielska 289 UNTS 3); Dokument międzynarodowej Organizacji Morskiej Doc A1/C/9.28; Międzynarodowa konwencja o poszukiwaniu i ratownictwie morskim z dnia 27 kwietnia 1979 r., Dz.U. z 1988 r., nr 27, poz. 184, wersja angielska 1143 UNTS 347; IMO: SAR/CONF/10 (Art. I=VIII), Annexes SAR/CONF/11. Zob. również: B. Cheng, *General Principles of Law As Applied by International Courts and Tribunals*, Cambridge 1987, str. 69-77.

³⁶⁹ T.M. Benditt, *Liability for Failing to Rescue*, Law and Philosophy 1981, str. 319; L.S. Chan, *Humanitarian Assistance by International Organisations: A Question of Compulsory Access to Victims*, Singapore Journal of Legal Studies (SJLS), 1991, str. 320.

³⁷⁰ C.M. Chinkin, *The state that acts alone: bully, good Samaritan or iconoclast?*, EJIL, nr 11(1), 2000, str. 31.

³⁷¹ R. Higgins, *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Oxford 1994, str. 219-237; I. Brownlie, *Principles...*, str. 25-27. Zob. także sprawy przed MTS: *Szelfu kontynentalnego Morza Północnego*, ICJ Rep. 1969, str. 46-52; *Barcelona Traction*, druga faza 1962, ICJ Rep. 1970, str. 48-50.

Jeszcze jedną praktyką płynącą od zwyczajowych zasad prawa morza jest możliwość ustanowienia mechanizmu lub funduszu na pokrycie kosztów ewentualnego ratowania lub wymaganego wsparcia. Fundusze mogłyby być używane jako rekompensata za asystę państwa udzieloną na zasadzie dobrego Samarytanina, w ramach środków przygotowawczych lub celem umożliwienia pomocy państwom trzecim w potrzebie. Niektórzy sugerują, że każde państwo partycypujące w działaniach kosmicznych powinno być finansowo odpowiedzialne za wydatki związane z wyposażeniem, szkoleniami i procedurami niezbędnymi dla bezpieczeństwa i ratowania astronautów³⁷⁴. Jednak praktyka nie wskazała jak dotychczas na taką konieczność.

Obowiązki z art. V Układu z 1967 r. zostały rozszerzone i skonkretyzowane³⁷⁵ w Umowie o ratowaniu astronautów, która zobowiązuje – w razie niemożności zidentyfikowania i natychmiastowego porozumienia się z władzą danego państwa – do niezwłocznego podania faktu o wypadku, niebezpieczeństwie lub przymusowym lądowaniu, do publicznej wiadomości za pośrednictwem wszelkich odpowiednich środków łączności, jakimi dysponuje dane państwo³⁷⁶. O fakcie powinien być także powiadomiony Sekretarz Generalny ONZ, który również zobligowany jest do rozpowszechnienia tej informacji³⁷⁷. Warto przy tej kwestii zwrócić uwagę na fakt, że Umowa o ratowaniu astronautów powstała w ekspresowym tempie jednego roku od przyjęcia Układu z 1967 r.³⁷⁸ Kwestia ratowania astronautów była na tyle priorytetowa, że nawet Konwencja o odpowiedzialności została przyjęta dopiero pięć lat później. Bezpośrednim bodźcem było ryzyko związane z załogowymi misjami kosmicznymi oraz śmierć trzech astronautów i jednego kosmonauty już w 1967 r.³⁷⁹

³⁷² F. Parisi, N. Ghei, *The Role of Reciprocity at International Law*, Cornell International Law Journal (CILJ), nr 36(1), 2003, str. 93; M. Byers, *Custom, Power and the Power of Rules: International Relations and Customary International Law*, Cambridge 1999, str. 88-105; E. Fehr, K.M. Schmidt, *Theories of Fairness and Reciprocity – Evidence and Economic Application*, CESifo Working Papers Series No 403 (2000).

³⁷³ I. Brownlie, *Principles...*, str. 17f. Zob. także Wyrok Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej (STSM) z dnia 7 czerwca 1932 r. w sprawie *Wolnych stref w Górnej Sabaudii i Dystrykcie Gex (Francja vs. Szwajcaria)*, PCIJ Series A, No 24, 1930, str. 12.

³⁷⁴ G. Catalano Sgrosso, *Legal Status, Rights and Obligations of the Crew in Space*, JSL, t. 29, nr 163, 1998, str. 174.

³⁷⁵ Preambuła do Umowy o ratowaniu astronautów z 1968 r.

³⁷⁶ Art. 1(a) *Supra*.

³⁷⁷ Art. 2(b) *Supra*. Zob. także art. 3 *Supra*.

³⁷⁸ R. Cargill Hall, *Rescue and Return of Astronauts on Earth and in Outer Space*, AJIL, t. 63, 1969, str. 197; P.H. Houben, *Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Space Objects*, The Netherlands International Law Review (NILR), t. 15, 1968, str. 121.

³⁷⁹ Amerykanie Virgil Grissom, Edward White i Roger Chaffee zginęli w wyniku pożaru modułu dowodzenia podczas misji Apollo 1, 27 stycznia 1967 r. Wkrótce potem, 24 kwietnia, zginął Rosjanin Władimir Komarow w trakcie misji Sojuz 1, kiedy to podczas lądowania zawiódł spadochron jego

Pierwsza międzynarodowa misja ratunkowa astronautów miała miejsce w kwietniu 1970 r. podczas misji Apollo 13³⁸⁰.

Umowa o ratowaniu astronautów rozwija kwestię ratowania kosmonautów w art. 2, który stanowi: „Jeżeli skutek wypadku, niebezpieczeństwa, przymusowego lub niezamierzonego lądowania załoga statku kosmicznego wyląduje na terytorium podlegającym jurysdykcji Umawiającej się Strony, Strona ta podejmie natychmiast wszelkie możliwe kroki dla ratowania załogi i udzieli jej wszelkiej niezbędnej pomocy (...)”³⁸¹. Dodatkowo art. 3 stanowi: „w przypadku uzyskania informacji lub ustalenia, że załoga statku kosmicznego wodowała na morzu pełnym lub wylądowała na jakimkolwiek innym miejscu niepodlegającym jurysdykcji żadnego państwa, Umawiające się Strony, które będą w stanie to uczynić, udzielą w razie potrzeby pomocy w akcji poszukiwawczej i ratowniczej, aby zapewnić tej załodze szybki ratunek (...)”³⁸². W przypadku, gdy astronauta znajdzie się w sytuacji z art. 2 i 3 *supra*, dane państwo jest zobowiązane do bezpiecznego i szybkiego przekazania załogi przedstawicielom władzy wypuszczającej³⁸³.

Jeszcze jedną umową regulującą powyższą kwestię jest Traktat o Księżycu z 1979 r., który zobowiązuje Państwa Strony do „podjęcia wszelkich środków do ochrony życia i zdrowia osób na Księżycu. W tym celu powinny uznawać takie osoby za astronautów w rozumieniu artykułu V [Układu z 1967 r.] i jako część personelu statku kosmicznego [w rozumieniu Umowy o ratowaniu astronautów]”³⁸⁴.

kapsuły. Do roku 2012 osiemnaście osób poniosło śmierć w trakcie odbywania lotów kosmicznych (14 mężczyzn i 4 kobiety; 13 Amerykanów, 4 Rosjan i 1 Izraelczyk; kolejno misje Sojuz 1, Sojuz 11, STS-51-L, STS-107), z czego trzech (załoga Sojuza 11) w przestrzeni kosmicznej. Co najmniej 11 dalszych poniosło śmierć w wypadkach na ziemi związanych z programem kosmicznym. Zob. <http://www.aerospaceweb.org/question/history/q0114.shtml> (19/09/2012).

³⁸⁰ Apollo 13 była trzecią amerykańską załogową misją na Księżyc. Podczas misji eksplozja zbiornika z tlenem w module serwisowym nie tylko uniemożliwiła lądowanie na Księżycu, ale także spowodowała rozpoczęcie walki załogi o życie. Rząd ZSRR wydał instrukcje, by wszystkie radzieckie statki będące w pobliżu miejsca wodowania amerykańskiej kapsuły przyłączyły się do akcji ratunkowej. Z racji wyjątkowej sytuacji i potrzeby stabilnej, niczym nie zakłócanej komunikacji z załogą Apollo-13, rząd radziecki wydał także nakaz zawieszenia wszelkich transmisji radiowych w paśmie częstotliwości używanych przez załogę statku kosmicznego. Zob. A.S. Piradov, *International...*, str. 176.

³⁸¹ Art. 2 Umowy o ratowaniu astronautów stanowi dalej: „(...) Poinformuje ona władzę wypuszczającą oraz Sekretarza Generalnego ONZ o środkach jakie podejmuje i o osiągniętych rezultatach. W przypadku gdy pomoc władzy wypuszczającej mogłaby ułatwić szybki ratunek lub przyczynić się istotnie do skuteczności akcji poszukiwawczej i ratowniczej, wówczas władza wypuszczająca będzie współdziałać z tą Umawiającą się Stroną w celu skutecznego przeprowadzenia akcji poszukiwawczej i ratowniczej. Akcja ta będzie podlegać kierownictwu i kontroli Umawiającej się Strony, która działać będzie w ścisłej i stałej konsultacji z władzą wypuszczającą”.

³⁸² Strony te powinny także powiadomić „władzę wypuszczającą i Sekretarza Generalnego ONZ o środkach, jakie podejmują, i o osiągniętych rezultatach”. Zob. Art. 3 Umowy o ratowaniu astronautów.

³⁸³ Art. 4 Umowy o ratowaniu astronautów.

³⁸⁴ Art. 10(1) Traktatu o Księżycu.

Państwa Strony winny ponadto „udzielać schronienia w swych stacjach, instalacjach, pojazdach i innych obiektach osobom będącym w niebezpieczeństwie na Księżycu”³⁸⁵.

Oprócz obowiązku udzielenia pomocy, astronauta powinni być „bezpiecznie i bez zwłoki odesłani do państwa, w którym zarejestrowany jest ich statek kosmiczny”. O ile traktaty kosmiczne oferują pozornie kompleksowy środek ochrony dla astronautów, o tyle nie ma pewności czy obowiązek przekazania załogi jest bezwarunkowy, niezależnie od okoliczności³⁸⁶. Tak naprawdę żaden traktat nie stanowi czy można odmówić przekazania, a zwłaszcza w przypadku, gdy członek załogi (lub członkowie) popełnili przestępstwo, zostali zatrzymani pod zarzutem szpiegostwa, działali na szkodę bezpieczeństwa narodowego czy międzynarodowego, gdy któryś z członków poprosił o uzyskanie azylu, czy w innych okolicznościach³⁸⁷. Argumentem na podstawie którego można by dokonać takiego zatrzymania może być sytuacja kiedy lądowanie czy wodowanie nie mieściło się w kategorii „wypadku” czy „przymusu”, lecz w rzeczywistości było intencjonalne³⁸⁸. Ponadto wspomniany art. 4 nie zobowiązuje do przekazania załogi na terytorium danego państwa, lecz „przedstawicielom władzy wypuszczającej”³⁸⁹. Jeszcze jedną luką jest kwestia kosztów związanych z ratowaniem kosmonautów – Umowa o ratowaniu astronautów reguluje sferę wydatków związanych z odzyskaniem i zwrotem obiektu kosmicznego lub jego części składowych, lecz nie astronautów³⁹⁰.

Zgodnie z prawem kosmicznym astronauta uznawani są za „wysłanników ludzkości w przestrzeni kosmicznej” (ang. *envoys of mankind*)³⁹¹. Termin „wysłannik” zapożyczony został z prawa dyplomatycznego i jest zwyczajowo powiązany z immunitetami dyplomatycznymi³⁹². W literaturze podkreśla się, że „wysłannicy ludzkości” powinni działać w przestrzeni kosmicznej w imieniu całej ludzkości, przez co nie mają prawa działać tylko i wyłącznie w imieniu poszczególnych państw.

³⁸⁵ Art. 10(2) *Supra*.

³⁸⁶ F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law, A Treatise...*, str. 140.

³⁸⁷ Por. J.W. Doolittle, *Man in Space: The Rescue and Return of Downed Astronauts*, 9 USAF JAG Review 1967, str. 4-7.

³⁸⁸ P.G. Dembling, D.M. Arons, *The Treaty on Rescue and Return of Astronauts and Space Objects*, William and Mary Law Review, nr 9, 1967-1968, str. 652-653.

³⁸⁹ R.A. Ramey, *Armed Conflict on the Final Frontier: The Law of War in Space*, Air Force Law Review (AFLR), t. 48, nr 1, 2000; A. Ito, *Legal Aspects of the International Charter on Space and Major Disasters*, 47 PCOL, 2004, str. 238 i n.

³⁹⁰ Zob. art. 5(5) Umowy o ratowaniu astronautów.

³⁹¹ Art. V Układu z 1967 r. w zw. z art. 9 Deklaracji zasad prawa kosmicznego z 1963 r. (rezolucja ZO 1962 (XVIII)); Por. E. Kamenetskaya, „Cosmonaut” („Astronaut”): An Attempt Of International Legal Definition, 31 PIAFC, 1989, str. 177-178.

³⁹² Zhukov G., Kolosov Y., *International...*, str. 74.

Uważa się, iż tylko takie uwarunkowanie sprawia, że dany astronauta zasługuje na idący za tym tytułem „immunitet”³⁹³. Jednocześnie asysta czy pomoc udzielona takiemu astronautcie, a płynąca z tego „immunitetu”, w żaden sposób nie powinna być umniejszona przez aspekt narodowościowy, to znaczy nie powinna być udzielona w mniejszym stopniu, niż gdyby miało to miejsce w przypadku własnego obywatela³⁹⁴. Należy jednak pamiętać, że astronautci nie są pozbawieni swojego obywatelstwa będąc w kosmosie³⁹⁵, stąd w razie popełnienia jakiegokolwiek przestępstwa lub zbrodni – nie tylko z punktu widzenia prawa karnego, lecz i wojennego – przez cały czas podlegają reżimowi odpowiedniej jurysdykcji³⁹⁶.

Wspominając o jurysdykcji karnej warto nadmienić, że jedyną umową międzynarodową regulującą ten problem jest wspomniane już wcześniej IGA. Sfera ta unormowana została po serii incydentów kryminalnych, które miały miejsce podczas Projektu Sphinx-99³⁹⁷. W art. 22 IGA ustalono, że „1) Kanada, Europejskie Kraje Partnerskie, Japonia, Rosja i Stany Zjednoczone posiadają jurysdykcję nad personelem w i na każdym elemencie lotu, którzy są ich obywatelami. 2) W przypadku obejmującym złamanie zasad zachowania na orbicie: a) mającym wpływ na życie lub bezpieczeństwo obywatela innego Kraju Partnerskiego lub b) mającym miejsce w lub na lub powoduje szkodę dla elementu lotu innego Kraju Partnerskiego, Kraj Partnerski którego obywatelem jest rzekomy przestępca winien, na prośbę któregośkolwiek dotkniętego Kraju Partnerskiego, skonsultować się z drugim krajem odnośnie wzajemnych oskarżeń. Dotknięty Kraj Partnerski może, po dokonanych konsultacjach, wykonywać jurysdykcję karną nad domniemanym przestępcą zakładając, że w ciągu 90 dni od konsultacji, lub w ciągu innego wzajemnie

³⁹³ S. Hobe, G.M. Goh, J. Neumann, *Space Tourism Activities – Emerging Challenges to Air and Space Law?*, JSL, t. 33, nr 359, 2007; F.G. von der Dunk, *Passing the Buck to Rogers: International Liability Issues in Private Spaceflight*, NLR, t. 86(2), nr 400, 2007, str. 405-8.

³⁹⁴ Zhukov G., Kolosow Y., *International...*, str. 74-75.

³⁹⁵ Piradov A.S., *International...*, str. 95-96.

³⁹⁶ B. Cheng, *Studies...*, str. 457-460.

³⁹⁷ Sphinx-99 był międzynarodowym projektem z końca lat 90-tych XX w., celem przeprowadzenia symulacji misji na replice stacji kosmicznej MIR. Grupa ośmiu osób (7 mężczyzn z Rosji i Japonii oraz 1 Kanadyjka) pozostawała w kompletnej izolacji od świata zewnętrznego przez 110 dni. Podczas tego okresu rosyjski dowódca molestował seksualnie innego rosyjskiego „astronautę” oraz kobietę – Judith Lapierre. Doszło też do werbalnej agresji, a nawet rękoczynów. Więcej: S.J. Ratner, *Establishing the Extraterrestrial: Criminal Jurisdiction and the International Space Station*, BCICLR, nr 22, 1999, str. 323; J. Hermida, *Norms Governing Launch Services by NASA and Commercial US Private Companies*, rozprawa doktorska, Catholic University of Cordoba 2000, str. 55; H.P. Sinha, *Criminal Jurisdiction on the International Space Station*, JSL, t. 30, 2004, str. 85-127; J. Hermida, *Crimes in Space: A Legal and Criminological Approach to Criminal Acts in Outer Space*, XXXI AASL 2006, str. 405-423.

uzgodnionego terminu, Kraj Partnerski którego obywatel jest domniemanym przestępcą albo: a) zgodzi się na tę jurysdykcję, albo b) nie będzie w stanie zapewnić, że przedłoży sprawę do swych kompetentnych władz celem osądzenia. 3) Jeśli Kraj Partnerski warunkuje ekstradycję na podstawie istnienia umowy, a otrzymuje żądanie ekstradycji od kraju z którym takiej umowy nie ma, niniejsze Porozumienie może być podstawą prawną do ekstradycji w stosunku do rzekomego niepożądanego zachowania na orbicie. Ekstradycja będzie przedmiotem zapewnienia sprawiedliwego procesu i innych warunków prawnych zgłaszanych przez Kraj Partnerski. 4) Każdy Kraj Partnerski powinien, zgodnie ze swoimi wewnętrznymi prawami i regulacjami, zapewnić drugiej Stronie wsparcie w związku z rzekomą sytuacją na orbicie”³⁹⁸. Artykuł ten nie ma pierwszeństwa przed Kodeksem zachowania na stacji³⁹⁹.

1.3. Szpiegostwo

Szpiegostwo dokonywane przez astronautów rozpoczęło się już w latach 70-tych XX wieku. Pierwszym sukcesywnym tego typu programem był Salut⁴⁰⁰, w ramach którego wysyłano dwa typy stacji: cywilne *Zarja* (ros. zorza) oraz wojskowe *Almaz* (ros. diament)⁴⁰¹. Na stacji mogło przebywać czterech cywilnych członków załogi prowadzących badania naukowe oraz dwóch wojskowych specjalistów od rekonesansu. Stacja orbitowała w latach 1971-1986. Amerykanie pracowali w tym samym czasie nad podobnymi programami, w tym *Boeing X-20 Dyna-Soar* oraz *MOL-Manned Orbiting Laboratory*. Oba zostały jednak zamknięte z powodu priorytetowego w tamtym czasie programu księżycowego Apollo oraz przez wprowadzenie licznych bezzałogowych satelitów szpiegowskich, które były w stanie osiągnąć te same cele o wiele niższym kosztem⁴⁰².

Status i traktowanie szpiega w prawie międzynarodowym zależne jest od tego czy jego działania mają miejsce w czasie konfliktu zbrojnego czy w okresie pokoju. Pomimo, iż nie ma jednej umowy międzynarodowej regulującej status szpiega,

³⁹⁸ Art. 22 IGA.

³⁹⁹ Art. 22(5) IGA.

⁴⁰⁰ Program znany jest także pod angielską nazwą *Salyut* oraz rosyjską *DOS: Długowremiennaja Orbitalnaja Stancija* - Długoczasowa Stacja Orbitalna.

⁴⁰¹ Salut był oficjalnie pierwszą cywilną załogową stacją kosmiczną w historii, lecz w rzeczywistości stanowił prototyp ściśle tajnego w tamtych czasach projektu Almaz, oficjalnie oznaczanym również jako Salut, aby ukryć jego prawdziwe przeznaczenie. Zob. P. Baker, *The Story of Manned Space Stations: an introduction*, Berlin 2007, str. 25 i n.

⁴⁰² D.K. Slayton, M. Cassult, *Deke! U.S. Manned Space: From Mercury to the Shuttle*, 1st ed., New York 1994, str. 247 i n.

poniższe podrozdziały wskazują w jakim zakresie istniejące w różnych miejscach regulacje mogą mieć odniesienie do tego typu działań w kosmosie.

W doktrynie prawa międzynarodowego wyróżnia się trzy główne cechy charakteryzujące uzyskiwanie informacji w czasie pokoju. Pierwsza odnosi się do obszaru – zbieranie informacji na/z obszaru poza jakąkolwiek jurysdykcją państwową nie jest sprzeczne z prawem międzynarodowym⁴⁰³. Dlatego też uzyskiwanie informacji z kosmosu nie jest zabronione. Druga cecha to brak możliwości egzekucji – szpiegostwo w okresie pokoju, niezależnie czy dokonywane przez umundurowanego żołnierza, cywila czy astronautę jest co do zasady zabronione, jednakże brak jest mechanizmu wyraźnie wskazującego procedurę, którą należy podążać w stosunku do takiej osoby i państwa ją wysyłającego⁴⁰⁴. Trzecia odnosi się do konfiskaty mienia – wszelkie wyposażenie/sprzęt/technologia znalezione wraz z przechwyceniem szpiega, pozostaje do dyspozycji strony przechwytyjącej⁴⁰⁵.

Wiele państw reguluje tę kwestię w wewnętrznym ustawodawstwie⁴⁰⁶, jednak nie ma to wpływu na prowadzenie tego typu działań z kosmosu. Działania w tej materii pozostają zatem poza jakąkolwiek prawnie wiążącą międzynarodową regulacją.

O zdobywaniu informacji w czasie konfliktu zbrojnego pisał już w XVII wieku Hugo Grotjusz podkreślając, iż jest ono „ponad wszelką wątpliwość dozwolone przez prawo narodów”⁴⁰⁷. Podobnie do tej kwestii odniesiono się w IV Konwencji haskiej

⁴⁰³ Prawo swobodnego przelotu jest jedną z podstawowych zasad zwyczajowych prawa kosmicznego. Ponadto, stosując analogię do prawa morza, zbieranie informacji z morza pełnego nie jest zabronione; por. art. 19(c) Konwencji o prawie morza z 1982 r. Zob. również: S. Chesterman, *The spy who came in from the Cold War: Intelligence and International Law*, Michigan Journal of International Law (MJIL), t. 27, 2006, str. 1083.

⁴⁰⁴ M. Kapp, *Peacetime Espionage: How international law helps resolve the peacetime capture of spies*, University of California, Berkeley 2005, str. 6 i n.

⁴⁰⁵ *Supra*, str. 6.

⁴⁰⁶ W polskim kodeksie karnym jest to przestępstwo przeciwko RP uregulowane w art. 130: „§ 1. Kto bierze udział w działalności obcego wywiadu przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. § 2. Kto, biorąc udział w obcym wywiadzie albo działając na jego rzecz, udziela temu wywiadowi wiadomości, których przekazanie może wyrządzić szkodę Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. § 3. Kto, w celu udzielenia obcemu wywiadowi wiadomości określonych w § 2, gromadzi je lub przechowuje, wchodzi do systemu informatycznego w celu ich uzyskania albo zgłasza gotowość działania na rzecz obcego wywiadu przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. § 4. Kto działalność obcego wywiadu organizuje lub nią kieruje, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności. (stan prawny na 1 czerwca 2012). Zob. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny, Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553 ze zm.

⁴⁰⁷ H. Grotius, *De Jure Belli Ac Pacis Libri Tres*, 1646, str. 655 (przekład angielski F.W. Kelsey z 1925 r.). Zob. także: B. Demarest, *Espionage in International Law*, Denver Journal of International Law and Policy, t. 24, 1996, str. 335 i n.

z 1907 r.⁴⁰⁸, która stanowi, że „fortele wojenne i używanie sposobów, niezbędnych do otrzymania wiadomości o nieprzyjacielu i o terenie uważa się za dozwolone”⁴⁰⁹. Konwencja ta definiuje ponadto szpiega jako każdą osobę, „która, działając potajemnie lub pod fałszywymi pozorami, zbiera lub stara się zbierać wiadomości w obrębie działań jednej ze stron wojujących z zamiarem zakomunikowania ich stronie przeciwnej. (...) Do tejże kategorii należą również osoby, które posyłane są balonem dla przewiezienia depeš lub w ogóle dla utrzymania komunikacji między różnymi częściami armii lub terytorium”⁴¹⁰. Ze zwrotu „w obrębie działań jednej ze stron” wynika, iż szpiegostwo musi mieć miejsce tam (na terytorium), gdzie prowadzone są działania jednej ze stron. Wprawdzie konwencja ta została przyjęta zanim jakiegokolwiek działania kosmiczne miały miejsce, jednak głębsza analiza tego przepisu prowadzi do następującego pytania: czy działania podejmowane z kosmosu – obszarem poza jakąkolwiek jurysdykcją państwową, technicznie poza strefą operacyjną (chyba że strefa operacyjna ma miejsce w kosmosie), a niekiedy także dokonywane tylko przez jedną ze stron ze względu na zaawansowanie technologiczne – mieszczą się w kategorii szpiegostwa z punktu widzenia prawa międzynarodowego?⁴¹¹

Ciekawą koncepcję szpiegostwa znaleźć można w haskich regułach wojny powietrznej z 1923 r.⁴¹² Zgodnie z nimi jednostka znajdująca się na pokładzie statku powietrznego państwa wojującego lub neutralnego, może być uważana za szpiega tylko wówczas, gdy działając potajemnie albo pod fałszywymi pretekstami, zbiera lub usiłuje zbierać w czasie lotu informacje w obrębie jurysdykcji wojującego albo w strefie działań wojującego z zamiarem zakomunikowania ich stronie przeciwnej”⁴¹³. Wyraźnie rozgraniczono tu strefę jurysdykcji danego państwa od strefy działań, która równie dobrze może mieć miejsce poza jurysdykcją państwową. Ponadto szpiegostwo dokonane po opuszczeniu statku powietrznego przez członków załogi statku powietrznego lub przewożonych przezeń pasażerów prawnie podlega „postanowieniom

⁴⁰⁸ Konwencja haska IV dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z 1907 r., Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.

⁴⁰⁹ Art. 24 Konwencji haskiej IV.

⁴¹⁰ Art. 29(1) *Supra*. W kolejnych paragrafach tego samego artykułu konwencja haska stanowi: „Nie są uważani za szpiegów wojskowi, którzy bez przebrania przedostali się dla zbierania wiadomości do strefy działań armii nieprzyjacielskiej. Również nie będą uważani za szpiegów ci wojskowi i niewojskowi, którzy jawnie wykonują swoje zadanie, którym zlecone jest oddanie depeš, przeznaczonych do ich własnej lub nieprzyjacielskiej armii”.

⁴¹¹ M.S. Vázquez, *Cosmic International Law*, Detroit 1965, str. 166-168.

⁴¹² Reguły wojny powietrznej, Haga, 19 lutego 1923 r. Reguły te zostały opracowane przez komisję prawników jako projekt reguł wojny powietrznej. Nie stały się jednak prawem obowiązującym. Dostępne w: A. Górbiel (red), *Prawo międzynarodowe. Źródła i materiały*, t. II, Katowice 1970, str. 137-143.

⁴¹³ Art. XXVII Reguł haskich.

Regulaminu praw i zwyczajów wojny lądowej”⁴¹⁴. Interesującą propozycją reguł z punktu widzenia prawa kosmicznego była też kwestia niewojskowych statków powietrznych (publicznych i prywatnych), które narażają się na ostrzelanie, gdy przelatują: „1) w obrębie jurysdykcji nieprzyjaciela; 2) w bezpośrednim sąsiedztwie tej jurysdykcji a poza obrębem jurysdykcji swojego kraju; 3) w bezpośrednim sąsiedztwie lądowych lub morskich działań wojskowych nieprzyjaciela”⁴¹⁵. W szczególności punkt 2 Reguł mógłby zostać implementowany do prawa kosmicznego, traktując o szpiegostwie kosmicznym.

Późniejszy Protokół Dodatkowy I w art. 46 stanowi, iż „członek sił zbrojnych strony konfliktu, który zbiera lub usiłuje zbierać na rzecz tej strony wiadomości na terytorium kontrolowanym przez stronę przeciwną, nie będzie uważany za uprawiającego działalność szpiegowską, jeżeli w tym czasie nosi umundurowanie swoich sił zbrojnych”⁴¹⁶. Astronauci często są członkami sił zbrojnych, a na skafandrach mogą nosić odpowiednie insygnia wojskowe. Mogą zbierać informacje z danego terytorium, niekoniecznie fizycznie na nim przebywając. Warto również przypomnieć, że „niezależnie od jakiegokolwiek innego postanowienia Konwencji i niniejszego protokołu członek sił zbrojnych strony konfliktu, który znajdzie się we władzy strony przeciwnej w czasie uprawiania działalności szpiegowskiej, nie ma prawa do statusu jeńcy wojennego i może być traktowany jak szpieg”⁴¹⁷. Osoba taka ma jednak zawsze prawo do ochrony określonej w art. 75 Protokołu Dodatkowego I i powinna być traktowana humanitarnie⁴¹⁸. Konsekwentnie, astronauta-szpieg ponosi odpowiedzialność za swoje czyny, jednakże nie mogą być traktowani jako przestępcy wojenni⁴¹⁹ oraz nie ponoszą międzynarodowej odpowiedzialności za działania dla państwa, które ich wysła⁴²⁰.

⁴¹⁴ Art. XVIII *Supra*.

⁴¹⁵ Art. XXXIV *Supra*.

⁴¹⁶ Art. 46(2) *Supra*.

⁴¹⁷ Art. 46(1) Protokołu Dodatkowego I.

⁴¹⁸ Art. 75 w zw. z art. 45(3) *Supra*.

⁴¹⁹ Szpiegostwo jest pewnym środkiem wojennym i dlatego nie może być przestępstwem międzynarodowym w zakresie zatrudnienia przez rząd danego państwa, jak również przestępstwem wojennym w tymże zakresie. Zob. S. Chesterman, *The spy...*, str. 1081.

⁴²⁰ Y. Sandoz, Ch. Swiniarski, B. Zimmermann, *Commentary on the Additional Protocols of June 8, 1977 to the Geneva Conventions of August 12, 1949*, edycja 1987, str. 562.

1.4. Działania w kierunku prywatyzacji i outsourcingu

Od początku lat 90-tych XX wieku w sferze wojskowej doszło do zwiększenia udziału podmiotów prywatnych obok narodowych sił zbrojnych poszczególnych państw⁴²¹, jak również wśród członków wywiadu⁴²². Geneza tego zjawiska leży w polityce prywatyzacji, która objęła wiele państw właśnie w tym okresie. Pod wpływem neoliberalnych założeń państw w coraz większym stopniu zaczęto przekazywać wojskowe zadania sektora publicznego sektorowi prywatnemu w celu szukania oszczędności⁴²³. Doprowadziło to do powstania prywatnych firm wojskowych, których działalność w szeroko pojętym sektorze bezpieczeństwa wykraczająca poza jakąkolwiek znaną definicję prawną, ujawnia swoistą lukę, wymagającą międzynarodowego uregulowania. Sukces finansowy, gospodarczy i strategiczny outsourcingu militarnego doprowadził do podobnego działania politycznego w sektorze kosmicznym. Niniejsza część porównuje oba te zjawiska z punktu widzenia personelu, wskazując na ich pozytywne i negatywne aspekty oraz na potrzebę reformy prawnej w konkretnych kwestiach.

Dwie najważniejsze formacje współpracujące z, oraz działające na zlecenie, rządowych sił zbrojnych to „najemnicy” oraz tak zwane „prywatne firmy wojskowe” (ang. *Private Military Companies* – PMC).

To pierwsze pojęcie doskonale znane jest zarówno w terminologii wojskowej i jak i prawniczej. Zdefiniowane zostało w art. 47 Protokołu Dodatkowego I jako każda osoba, która: „a) została specjalnie zwerbowana w kraju lub za granicą do walki w konflikcie zbrojnym; b) rzeczywiście bierze bezpośredni udział w działaniach zbrojnych; c) bierze udział w działaniach zbrojnych głównie w celu uzyskania korzyści osobistej i otrzymała od strony konfliktu lub w jej imieniu obietnicę wynagrodzenia materialnego wyraźnie wyższego od tego, które jest przyrzeczone lub wypłacane kombatantom mającym podobny stopień i sprawujący podobną funkcję w siłach zbrojnych tej strony; d) nie jest obywatelem strony konfliktu ani stałym mieszkańcem terytorium kontrolowanego przez stronę konfliktu; e) nie jest członkiem sił zbrojnych

⁴²¹ W USA za wstęp do prywatyzacji amerykańskich sił zbrojnych uważa się raport na temat możliwości wykorzystania firm prywatnych w sektorze wojskowym, sporządzony w 1991 r. przez ówczesnego sekretarza obrony Dicka Cheney’a. Zob. M. Lewicki, *Zjawisko prywatyzacji przemocy w życiu międzynarodowym a prywatne firmy wojskowe*, Rocznik Strategiczny, nr 8, Warszawa 2005, str. 409-410.

⁴²² Zob. S. Chesterman, ‘We can’t Spy...If we can’t buy!’: *The Privatization of Intelligence and the Limits of Outsourcing ‘Inherently Governmental Functions’*, EJIL, t. 9, nr 5, 2008, str. 1055-1074.

⁴²³ J. Piątek, *Prywatne firmy wojskowe – nowy charakter prowadzenia wojen w świecie globalnym*, Kultura-Historia-Globalizacja, nr 8/2010, str. 124.

konfliktu; f) nie została wysłana przez państwo inne niż strona konfliktu w misji urzędowej jako członek sił zbrojnych tego państwa”⁴²⁴. Wszystkie wyżej wymienione kryteria muszą zaistnieć łącznie, w przeciwnym razie osoba powinna być sklasyfikowana jako cywil. Pewnym mankamentem jest brak regulacji odnoszących się do funkcji takich osób, a mianowicie niesprecyzowane zostało między innymi czy dostarczanie żywności, wody, uzbrojenia, informacji, działania przy użyciu specjalistycznego sprzętu albo świadczenie innych usług serwisowych dla sił zbrojnych państw jest działaniem zbrojnym, czy nie. Warto nadmienić, że najemnik nie ma prawa do statusu kombatanta lub jeńca wojennego⁴²⁵ i dlatego nie może oczekiwać repatriacji po zakończeniu konfliktu, ani być sądzonym przed trybunałem wojskowym⁴²⁶. Pozostaje jednak pod ochroną IV Konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny⁴²⁷, przez co osoby o statusie najemnika powinny być „traktowane w sposób humanitarny i w razie wszczęcia postępowania sądowego nie będą pozbawione swych praw do słusznego i prawidłowego procesu”⁴²⁸. Obecnie wiele wewnętrznych przepisów różnych państw zabrania najemnictwa pod karą pozbawienia wolności⁴²⁹.

⁴²⁴ Art. 47 I Protokołu Dodatkowego. W 2001 r. weszła w życie Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu rekrutacji, wykorzystywania, finansowania i szkolenia najemników, przyjęta przez ZO ONZ w dniu 4 grudnia 1989 r. (rezolucja ZO A/RES/44/34; 2163 UNTS 75; 29 ILM 89). Konwencja zawiera w art. 1 definicję najemnika, która jest szersza od tej z Protokołu Dodatkowego I o osoby niebędącej obywatelem danego państwa a rekrutowanej do „obalenia rządu albo podważania konstytucjonalnego porządku państwa; podważania integralności terytorialnej państwa”. Osoba ta powinna być także „zmotywowana do brania udziału w działaniach, zasadniczo przez chęć uzyskania znaczącego zysku osobistego oraz skłoniona przez obietnicę zapłaty materialnej rekompensaty”. Zgodnie z art. 1.2. Konwencji, osoba ta nie musi brać bezpośredniego udziału w działaniach wojennych czy w zamachu stanu żeby zostać najemnikiem. Konwencja została ratyfikowana tylko przez 32 państwa i żaden z nich nie jest stałym członkiem RB ONZ (stan na rok 2012).

⁴²⁵ Art. 47 (1) Protokołu Dodatkowego I.

⁴²⁶ Przykładem z powojennej historii może być sprawa brytyjskich i amerykańskich najemników walczących podczas wojny domowej w Angoli. 28 czerwca 1976 r. zostali skazani przez angolański sąd na karę śmierci lub pozbawienia wolności od 16 do 30 lat. Zob. http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/28/newsid_2520000/2520575.stm (16/10/2012).

⁴²⁷ IV Konwencja genewska, Dz.U. z 1956, nr 38, poz. 171 z załącznikami; 75 UNTS 287.

⁴²⁸ Art. 5 (3) IV Konwencji genewskiej.

⁴²⁹ W polskim kodeksie karnym najemnictwo sklasyfikowane jest jako przestępstwo przeciwko obronności. W art. 141 czytamy: „§ 1. Kto, będąc obywatelem polskim, przyjmuje bez zgody właściwego organu obowiązki wojskowe w obcym wojsku lub w obcej organizacji wojskowej, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Kto przyjmuje obowiązki w zakazanej przez prawo międzynarodowe wojskowej służbie najemnej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. § 3. Nie popełnia przestępstwa określonego w § 1 obywatel polski będący równocześnie obywatelem innego państwa, jeżeli zamieszkuje na jego terytorium i pełni tam służbę wojskową”; Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 (stan na czerwiec 2012 r.). Podobne regulacje występują w Wielkiej Brytanii na mocy Foreign Enlistment Act 1870 (33 & 34 Vict. c.90); oraz we francuskim Code pénal L436 (1-5), stan na czerwiec 2012 r.

Również MTS podkreślił, iż najemnictwo jest pogwałceniem norm prawa międzynarodowego⁴³⁰.

Nazwa drugiego pojęcia została stworzona dla wyeliminowania negatywnych konotacji związanych z pojęciem „najemnik”, choć PMC są niekiedy nazywane quasi-najemnikami⁴³¹. Określenie to może być czasem mylące, gdyż termin PMC dotyczy firm, których działalność obejmuje niemal całość szeroko pojętego sektora bezpieczeństwa i obronności, włączając działania bojowe⁴³². Najistotniejsza różnica pomiędzy najemnikami a PMC dotyczy formy prawnej. Najemnicy są pozbawieni jakiegokolwiek osobowości prawnej – choć część prawników w doktrynie skłania się ku uznaniu takiego personelu za osoby cywilne – podczas gdy PMC są oficjalnie zarejestrowanymi firmami mającymi swoje siedziby, prowadzącymi legalną działalność gospodarczą, podlegającymi konkretnemu prawu i płacącymi podatki⁴³³. W Iraku w 2006 r. było około 100,000 Amerykanów w ramach PMC zatrudnionych bezpośrednio przez Departament Obrony USA⁴³⁴, co obrazuje, że ich zdolność do zmobilizowania siły bojowej jest na tyle duża, że jest w stanie zmienić sytuację faktyczną i polityczną danego państwa czy regionu. Obowiązujące prawo międzynarodowe nie oddaje współczesnego wymiaru tego zjawiska, gdyż PMC podlegają jedynie jurysdykcji prawa krajowego, tj. miejsca siedziby firmy. Ponadto definicja najemnika z art. 47 Protokołu Dodatkowego I nie oddaje charakteru i działalności PMC i nie pokrywa się z czterema punktami tejże definicji.

⁴³⁰ W sprawie Nikaragui (ICJ Rep. 1986) MTS podkreślił, że najemnictwo jest sprzeczne nie tylko z *jus ad bellum*, lecz także z międzynarodowym prawem zwyczajowym. Użycie najemników pogwałca normy prawa międzynarodowego odnoszące się do suwerenności państwowej, niepodległości politycznej oraz zasadę nieinterwencji. MTS zasądził odszkodowanie na korzyść Nikaragui. Stany Zjednoczone odmówiły dostosowania się do orzeczenia twierdząc, że MTS nie miał w tej sprawie jurysdykcji. Wkrótce potem USA cofnęły oświadczenie o uznaniu obowiązkowej jurysdykcji Trybunału. Ostatecznie zaakceptowały jednak decyzję sądu jako wiążącą podkreślając jednak, że w przyszłości nie będą stroną sporów związanych z umowami międzynarodowymi, chyba że USA specjalnie na to się zgodzi. Por. J.L. Gómez del Prado, *Mercenaries, Private Military and Security Companies and International Law*, UN Working Group on the Use of Mercenaries Report, 2009, str. 6-7.

⁴³¹ D. Priest, W. Arkin, *Top Secret America: The Rise of the New American Security State*, Little, Brown and Company 2011, str. 320 i n.

⁴³² Klasycznym przykładem działań bojowych są wydarzenia z 16 września 2007 r., kiedy to na placu Nisoor w Bagdadzie doszło do strzelaniny z udziałem pracowników amerykańskiej PMC – Blackwater Worldwide. W jej wyniku zostało zabitych 17 cywili, a 2 osoby zostały ranne. Zob. S. Horton, K. Lanigan, M. McClintock, *Private Security Contractors at War – Ending the Culture of Impunity*, Human Rights First Report, dostępne na: <http://www.humanrightsfirst.info/pdf/08115-usls-psc-final.pdf> (18/10/2012).

⁴³³ Ł. Szozda, *Prywatne firmy wojskowe*, Bezpieczeństwo Narodowe, nr II-2006/2, str. 207-208.

⁴³⁴ Główną firmą prowadzącą działania dla Departamentu Obrony USA były amerykańska Blackwater Worldwide (obecnie pod nazwą Academi) oraz brytyjska Aegis Defence Services. Więcej: M. Ranae, *Census Counts 100,000 Contractors In Iraq*, Washington Post, 5 December 2006, dostępne na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/12/04/AR2006120401311.html> (24/08/2012).

Po pierwsze najemnik jest werbowany do walki w konkretnym konflikcie zbrojnym, a jak pokazał przykład Iraku, członkowie PMC zapewniają „bezpieczeństwo” na bazie długofalowych kontraktów, pozostając na danym terytorium również po oficjalnym zakończeniu konfliktu. Po drugie najemnik rzeczywiście bierze udział w działaniach zbrojnych, podczas gdy niektórzy członkowie PMC są klasyfikowani jako doradcy wojskowi, technicy lub w inny sposób. Po trzecie najemnik nie może być członkiem sił zbrojnych, a w praktyce niektórych kontraktów rządowych z PMC, celem uniknięcia klasyfikacji jako najemnika, stosowane są niewyraźne określenia typu „Specjalny Posterunkowy” (ang. *Special Constable*) lub inne⁴³⁵. Po czwarte, wbrew pozorom dość trudno jest udowodnić, że osoba brała udział w konflikcie zbrojnym „głównie w celu uzyskania korzyści osobistej”, gdyż pociąga to za sobą dywagacje nad elementem psychologicznym, tj. motywację⁴³⁶.

Problematiczna pozostaje również sfera jurysdykcji karnej. Przeciwnie do żołnierzy regularnych sił zbrojnych, którzy ponoszą odpowiedzialność prawną za popełnione przestępstwa przed sądami wojskowymi, bądź Międzynarodowym Trybunałem Karnym, odpowiedzialność prawną członków PMC za czyny popełnione podczas misji międzynarodowych jest utrudniona ze względu na brak możliwości dostatecznej egzekucji prawa⁴³⁷. Jako cywile - w głównej mierze amerykańscy cywile - nie podlegają wojskowym regulacjom prawnym⁴³⁸. Nie są też najemnikami w świetle prawa międzynarodowego, ani nie uzyskują *de iure* statusu kombatantha.

⁴³⁵ Dla przykładu korporacja Sandline zawierała tego typu kontrakty z rządem Papui-Nowej Gwinei. Zob. więcej: D. Shearer, *Private Armies and Military Intervention*, Oxford 1998, str. 10 i n.

⁴³⁶ Kwestia ta była szeroko omawiana podczas ww. procesu brytyjskich najemników w Angoli. Do czynnika finansowego jako motywacji odniósł się tzw. Raport Diplocka: *Report of the Committee of Privy Counsellors appointed to inquire into the recruitment of mercenaries*, Cmnd. 6569, str. 2. Zob. także: J.L. Taulbee, *Mercenaries and Contemporary International Law*, California Western International Law Journal America, t. 15, nr 2, 1985, str. 346 i n.

⁴³⁷ Za przykład mogą posłużyć tu pozwy wniesione przeciwko amerykańskiej PMC Titan, w których sądy orzekały, iż PMC nie może ponieść odpowiedzialności na podstawie prawa międzynarodowego, gdyż nie zezwala na to amerykański Alien Tort Claims Act (28 USC § 1350). Zob.: *Saleh et al. v. Titan Corp. et al.*, 436 F Supp. 2d 55, 58 (DDC 2006); *Ibrahim et al. v. Titan Corp.*, 391 F Supp. 2d 10, 14 (DDC 2005).

⁴³⁸ Największe wyzwanie w tworzeniu ram prawnych dla członków PMC stanowi amerykański Patriot Act (Public Law 107-56; 115 Stat. 272; 2001), zgodnie z którym należy stosować prawo federalne USA do przestępstw popełnionych za granicą. Podobną ochronę zapewnia tzw. Special Maritime and Territorial Jurisdiction Act, który przyznaje USA jurysdykcję nad każdym amerykańskim statkiem, obywatelom i osobą prawną, które znajdują się na terytorium zarezerwowanym lub nabytym dla USA (18 USC § 7). Jeszcze jedną regulację zawiera Military Extraterritorial Jurisdiction Act (18 U.S.C. §§ 3261 – 3267; 2010 r.), który rozciąga amerykańską jurysdykcję na wszelkie osoby (również cywilne pracujące na kontraktach w obcych krajach) towarzyszące wojsku USA, w tym PMC. Warto nadmienić, że do dziś państwa jak USA, Chiny, Indie czy Izrael, nie ratyfikowały Statutu MTK, przez co nie podlegają jurysdykcji Trybunału. Zob. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (18/07/2014).

Konsekwentnie, nawet w sytuacjach, w których strony konfliktu przestrzegają postanowień międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, w przypadku pojmania członkowie PMC nie otrzymują ani statusu najemnika, ani jenieckiego⁴³⁹. Wprawdzie większość firm w swoim profilu działalności przyznaje się jedynie do działalności noszącej miano „pasywnej/statycznej ochrony”, jednak osoby zatrudnione w takich firmach jako cywile, są profesjonalnie przeszkoleni (często będąc byłymi komandosami regularnych wojsk), dobrze wyposażeni i ciężko uzbrojeni. Będąc w strefie konfliktu zbrojnego mogą znaleźć się w sytuacji, gdzie trudno jest przeprowadzić granicę pomiędzy defensywną a ofensywną operacją⁴⁴⁰. Ponadto ich zadania – niekiedy bojowe – są często prowadzone w imieniu bądź na zlecenie rządu (jak w przypadku USA – Departamentu Obrony), ciągle jednak będąc prywatną, cywilną korporacją⁴⁴¹. Przez niemożność jednoznacznej klasyfikacji takiej osoby jako cywila, kombatanta, najemnika czy w inny znany w prawie sposób, a także przez charakter prowadzonych działań, tworzy się niejako tzw. szara strefa, wymagająca odpowiedniego unormowania.

Polityka prywatyzacji i outsourcingu w sektorze wojskowym pociągnęła niejako za sobą podobne zmiany w sektorze kosmicznym. Chociaż prywatny sektor współdziałał z rządowym niemal od początku podboju kosmosu, to outsourcing rządowych działań na dużą skalę rozpoczął się z początkiem XXI wieku. Głównym impulsem było powołanie 2009 r. przez Administrację prezydenta Baracka Obamy⁴⁴² specjalnego, niezależnego komitetu ds. lotów załogowych, mającego na celu przedstawienie raportu dotyczącego ówczesnej sytuacji w przemyśle kosmicznym oraz przedstawienie rekomendacji odnośnie ewentualnych zmian. Komitet często nazywany Augustyńskim, od nazwiska przewodniczącego Normana M. Augustine'a⁴⁴³

⁴³⁹ J. Piątek, *Prywatne...*, str. 125.

⁴⁴⁰ S. Chesterman, Ch. Lehnardt (ed.), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulations of PMC*, Oxford University Press 2007, str. 20 i n.

⁴⁴¹ Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy (MTKR) w sprawie Akayesu zaopiniował, że "zadania i obowiązki z konwencji genewskich i protokołów dodatkowych ... zwykle stosuje się tylko do osób, wszystkich szczebli, należących do sił zbrojnych, pod dowództwem wojskowym albo walczących stron, lub do osób, które zostały zgodnie z prawem upoważnione jako przedstawiciele publiczni, agenci czy w inny sposób trzymający władzę publiczną, lub de facto reprezentujący rząd, w celu wspierania i wypełniania zadań wojennych". Nie jest przy tym jednoznaczne co dokładnie oznacza zwrot osoby 'de facto reprezentujące rząd'. Zob.: *Prokurator vs. Akayesu*, wyrok Izby Orzekającej z dnia 2 września 1998 r., sygn. ICTR-96-4-T, par. 631. MTKR podobnie odniósł się do tej kwestii również w sprawach: *Prokurator vs. Kayishema i Ruzindana*, wyrok Izby Orzekającej z dnia 21 maja 1999 r., sygn. ICTR-95-1-T, par. 174 – 176; *Prokurator vs. Musema*, wyrok Izby Orzekającej z dnia 27 stycznia 2000 r., sygn. ICTR-96-13-T, par. 270.

⁴⁴² Komórką zlecającą było konkretnie Biuro Białego Domu ds. Nauki i Polityki Technologicznej.

⁴⁴³ Właściwa nazwa Komitetu to: *Human Spaceflight Plans Committee*.

skonkludował, że nadszedł „czas by stworzyć komercyjny rynek dla firm, do transportu cargo i ludzi pomiędzy Ziemią a niską orbitą okołozemską. [...] Sugerujemy w tej opcji, czy też alternatywie, pewnego rodzaju nowy sposób prowadzenia biznesu, nową formę partnerstwa, gdzie NASA jest zakotwiczonym klientem tych usług (...) lecz ciągle odgrywa ważną rolę zapewniając gwarancję jakości i pewność misji”⁴⁴⁴. Wkrótce po przeanalizowaniu raportu, rząd przerwał budowę statku kosmicznego Orion w ramach planowanego programu załogowych misji o nazwie Constellation ⁴⁴⁵ i rozpoczął etap prywatyzacji i komercjalizacji przemysłu kosmicznego. Działania te doprowadziły do powstania swoistego rządowo-prywatnego systemu, mającego na celu nie tylko oszczędności w państwowym budżecie, ale i stworzenie nowych miejsc pracy w sektorze prywatnym. Ten ostatni rozpoczął prace na zlecenie rządu w tym Departamencie Obrony. I chociaż instytucje pozostają administracyjne odseparowane, na szczeblu funkcjonalnym niezwykle trudno przefiltrować czy coś ma służyć celom cywilnym, komercyjnym czy wojskowym. Konsekwentnie zaczęły mieszać się niektóre kompetencje personelu, stąd ta bardzo rozwinięta forma podwykonawstwa wymaga załatania obecnie istniejącej luki prawnej, zarówno na szczeblach narodowych, jak i międzynarodowych. To ostatnie powinno mieć miejsce ze względu na międzynarodową współpracę poszczególnych państw na szeroką skalę – jak przy międzynarodowej stacji kosmicznej czy w zakresie użytkowania kosmodromów.

2. Obiekty

2.1. Definicje

Wysyłanie obiektów w kosmos wyłoniło praktyczną potrzebę określenia ich sytuacji międzynarodowej. Obecnie nie ma w prawie kosmicznym definicji *obiekту kosmicznego*, czy choćby *ciała niebieskiego*⁴⁴⁶. Przez lata toczono były dyskusje, które doprowadziły do ustalenia dominującego poglądu, iż „ciałami niebieskimi”

⁴⁴⁴ NASA Office of Public Affairs, *U.S. Human Space Flight Review Committee Report – NASA Press Briefing*, Washington D.C. 2009, str. 9 i 16.

⁴⁴⁵ Program miał wykraczać poza oryginalnie sporządzony harmonogram czasowy prac oraz znacząco przekraczać przeznaczony na niego budżet. Zob. Review of the U.S. Human Space Flight Committee, *Seeking a Human Spaceflight Program Worthy of a Great Nation*, dostępne na: http://www.nasa.gov/pdf/396093main_HSF_Cmte_FinalReport.pdf (22/10/2012).

⁴⁴⁶ Por. A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 89; V. Pop, *A Celestial Body is a Celestial Body is a Celestial Body...*, 44 PCLOS, t. 100, 2001.

są naturalne twory wszechświata⁴⁴⁷. „Obiektem kosmicznym” jest natomiast każdy obiekt, który został, lub ma być, wypuszczony w przestrzeń kosmiczną, począwszy od moment jego wystrzelenia⁴⁴⁸. A zatem w przypadku, gdy przeznaczeniem miała być przestrzeń kosmiczna, lecz z jakichś przyczyn cel nie został osiągnięty, wystrzeliwane obiekty powinny być traktowane jako kosmiczne, a obowiązujący reżim prawny to *Corpus Iuris Spatialis*⁴⁴⁹. Konwencja o odpowiedzialności z 1972 r. dodaje ponadto, że dla celów konwencji wyrażenie „obiekt kosmiczny” obejmuje również części składowe obiektu kosmicznego oraz pojazd wynoszący i jego części⁴⁵⁰. Wielkość obiektu, jak również to czy sprawnie funkcjonuje nie ma praktycznego znaczenia dla definicji, stąd zarówno broń, pojazdy i ekwipunek wojskowy, ale i szczątki kosmiczne, mogą być uważane za obiekty kosmiczne⁴⁵¹.

Zgodnie z ogólną zasadą, państwo w którym zarejestrowany jest obiekt kosmiczny zachowuje jurysdykcję i kontrolę nad tym obiektem⁴⁵² – niezależnie od tego czy obiekt jest w przestrzeni kosmicznej czy na ciele niebieskim⁴⁵³. Regulacja ta determinuje również kwestię przynależności oraz ochrony danego obiektu przed obcą interwencją⁴⁵⁴. Nie ma wprowadzie obowiązkowej rejestracji obiektów, jednak generalnie państwa przestrzegają tej dyrektywy. Statystyki podają, że do roku 1980 aż 99% obiektów wysyłanych w kosmos zostało zarejestrowanych – choć niekoniecznie podawano przeznaczenie takiego obiektu zwłaszcza, gdy był to obiekt wojskowy. W latach 1991-1995, 91% obiektów zostało zarejestrowanych, a w latach 2001-2003 niemal 75% wszystkich obiektów, zgodnie z Konwencją o rejestracji. Ta tendencja zniżkowa nie wynika jednak z wojskowego wykorzystania kosmosu lecz

⁴⁴⁷ E. Vitt, *Grundbegriffe und Grundprinzipien des Weltraumrechts* [w:] K.H. Böckstiegel (ed.), *Handbuch des Weltraumrechts*, Cologne 1991, str. 51.

⁴⁴⁸ K. Myszone-Kostrzewa, *Nawigacja...*, str. 35-36. Więcej na temat rozwoju tego pojęcia zob.: M. Lachs, *The Law...*, str. 69 i n.; J. Gospodarek, *Status prawny obiektów kosmicznych*, *Astronautyka*, nr 3, 1973, str. 22 i n.; A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 89 i n.;

⁴⁴⁹ Ma to szczególne znaczenie w przypadku potencjalnej odpowiedzialności za zniszczenia. Zob. S. Hobe, B. Schmidt-Tedd, K-U. Schrogl, G.M. Goh (ed.), *Cologne Commentary...*, Vol. 1, str. 141.

⁴⁵⁰ Art. I (d) Konwencji o odpowiedzialności z 1972 r.

⁴⁵¹ L. Perek, *Ex Facto Sequitur Lex: Facts Which Merit Reflection in Space Law in Particular with Regard to Registration and Space Debris Mitigation* [w:] M. Benkö, K-U Schrogl, *Space Law: Current Problems and Perspectives for Future Regulation*, Utrecht 2005, str. 29 i 45; L. Perek, *Management Issues concerning Space Debris*, *ESA Proceedings of the 4th European Conference on Space Debris*, nr 587, 2005, str. 589 i n.

⁴⁵² Jest to prerogatywa danego państwa. Por. G. Lafferranderie, *Basic Principles Governing the Use of Outer Space in Future Perspective*, [w:] M. Benkö, K-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2: Space Law – Current Problems and Perspectives for Future Regulation*, Vol. II, The Netherlands 2005, str. 17.

⁴⁵³ Art. VIII Układu z 1967 r.

⁴⁵⁴ J. Kish, *The Law of International Spaces*, Leiden 1973, str. 184.

z powodu większej prywatyzacji i komercjalizacji działań w kosmosie, gdyż często nowe podmioty nie wypracowały jeszcze odpowiedniej praktyki rejestracji⁴⁵⁵. W przypadku, gdy obiekt nie posiada żadnych znaków identyfikujących jego przynależność, władza wypuszczająca powinna przekazać informacje o danym obiekcie, a jeśli niemożliwa jest jego zidentyfikowanie lub zlokalizowanie, informacja o obiekcie powinna zostać podana do publicznej wiadomości za pośrednictwem wszelkich odpowiednich środków łączności⁴⁵⁶. O ile przynależność obiektu kosmicznego do państwa, który go zarejestrował nie jest kwestionowana, o tyle jego wykorzystywanie nie jest wyłączone, bowiem wszystkie stacje, urządzenia, wyposażenia i pojazdy kosmiczne są dostępne, na zasadzie wzajemności, dla przedstawicieli innych państw⁴⁵⁷.

2.2. Kontrola importu i eksportu

Rozwój technologiczny wymusił konieczność uregulowania kontroli importu i eksportu mającą wpływ na produkcję, sprzedaż i dystrybucję technologii kosmicznych. W przeważającej części przepisy te dotyczą stricte technologii, które nie są klasyfikowane (jeszcze) jako obiekty kosmiczne, gdyż najczęściej stanowią części składowe przyszłych satelitów i innych komponentów, które dopiero znajdą się na orbicie. Jednak odnoszą się również do technologii kosmicznej, która może zostać przekazana dalej i w konsekwencji narazić bezpieczeństwo międzynarodowe. Dotyczą one również obiektów, które powróciły na Ziemię. Przepisy regulujące import i eksport mają za zadanie kontrolę dostępu do określonych rodzajów technologii i danych. Ich głównym celem jest zapobieganie ujawniania lub transferu poufnych informacji cudzoziemcom. Problematyka ta ważna jest do zrozumienia dalszych kwestii związanych z militaryzacją i zbrojeniami w kosmosie.

Najbardziej rozbudowane przepisy posiadają Stany Zjednoczone, uregulowane w dwóch głównych ustawach: przepisach dotyczących międzynarodowego handlu bronią (ang. ITAR - *International Traffic in Arms Regulations*⁴⁵⁸) oraz w przepisach

⁴⁵⁵ B. Schmidt-Tedd, M. Gerhard, *Registration of Space Objects: Which are the Advantages for States Resulting from Registration?* [w:] M. Benkö, K-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2...*, Vol. II, str. 122.

⁴⁵⁶ Rozwiązanie to wydaje się być rozsądne, a stosowane byłoby na wzór art. 1 Umowy o ratowaniu astronautów.

⁴⁵⁷ Art. XII Układu z 1967 r.

⁴⁵⁸ 22 CFR 120-130.

dotyczących administracji eksportu (ang. EAR - *Export Administration Regulations*⁴⁵⁹). ITAR zawiera listę kontrolowanych przedmiotów i usług⁴⁶⁰, obejmującą elementy wojskowe i artykuły obronne, w tym dane techniczne dotyczące wyrobów i usług obronnych. Nie odnosi się jednak do celów handlowych i badawczych. Tytuł XV ITAR zawiera przepisy odnoszące się do „systemów kosmicznych i ich urządzeń”⁴⁶¹. ITAR definiuje ponadto wiele istotnych terminów, jak na przykład „systemy obronne” itp., które mają wpływ na rozwój prawa kosmicznego. EAR reguluje natomiast przedmioty przeznaczone do celów handlowych⁴⁶², które mogłyby mieć zastosowanie wojskowe, takie jak komputery czy oprogramowanie. Obejmuje zarówno produkty i technologie. Łączy niejako cele handlowe i badawcze z bezpieczeństwem narodowym.

Również UE przyjęła podobne regulacje, jednak nie są one aż tak szeroko rozwinięte i rygorystyczne jak w przypadku Stanów Zjednoczonych. Kwestie te uregulowane są w Rozporządzeniu Rady (WE) nr 1334/2000 z dnia 22 czerwca 2000 r. ustanawiającym unijny system kontroli eksportu produktów i technologii podwójnego zastosowania⁴⁶³, a także w Rozporządzeniu nr 428/2009 z dnia 5 maja 2009 r. ustanawiającym wspólnotowy system kontroli wywozu, transferu, pośrednictwa i tranzytu w odniesieniu do produktów podwójnego zastosowania⁴⁶⁴. Załącznik 1 do Rozporządzenia 428/2009 zawiera listę produktów wymagających zezwolenia dla wywozu z obszaru WE. Kategoria 9 tego załącznika poświęcona jest kosmonautyce, aeronautyce i napędowi. Obiekty „klasy kosmicznej”, dla celów Rozporządzenia, odnoszą się do „produktów projektowanych, wytwarzanych i testowanych w taki sposób, żeby spełniały specjalne wymagania elektryczne, mechaniczne lub środowiskowe, związane z ich stosowaniem podczas

⁴⁵⁹ 15 CFR 730-774.

⁴⁶⁰ Ang. *United States Munition List*.

⁴⁶¹ Pozostałe tytuły odnoszą się kolejno do: I - Broń palna, II - Broń artyleryjska, III - Amunicja, IV - Pojazdy, V - Materiały wybuchowe, zapalające, ich składniki itp., VI - Statki marynarki wojennej i ich sprzęt, VII - Czołgi i pojazdy wojskowe, VIII - Samoloty i części składowe, IX - Wojskowy sprzęt treningowy, X - Sprzęt ochronny kadr, XI - Elektronika wojskowa, XII - Ochrona przeciwpożarowa, sprzęt optyczny, naprowadzający, kontrolny itp., XIII - Pomocniczy sprzęt wojskowy, XIV - Środki toksykologiczne oraz urządzenia i sprzęt radiologiczny, XV - Systemy kosmiczne i urządzenia towarzyszące, XVI - Projekty broni jądrowej i powiązane urządzenia, XVII - Tajne artykuły i dane techniczne, XVIII - Wiązkowa broń energetyczna, XIX - Zastrzeżenia, XX - Statki podwodne, oceanograficzne i związane urządzenia, XXI - Inne artykuły.

⁴⁶² Ang. *Commercial Control List*.

⁴⁶³ Dz.U. L 159 z 30 czerwca 2000 r.

⁴⁶⁴ Dz.U. L 134/1 z 29 maja 2009 r.

wystrzeliwania i wykorzystywania satelitów lub urządzeń latających na dużych wysokościach, od 100 km wzwyż⁴⁶⁵.

Podobne przepisy istnieją również na szczeblach krajowych. W Polsce przepisy te znajdują się w Ustawie z dnia 29 listopada 2000 r. o obrocie z zagranicą towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa, a także dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa⁴⁶⁶.

2.3. Bazy wojskowe i instalacje na ciałach niebieskich

Pierwszy plan stałej załogowej bazy na Księżycu powstał w 1959 r. w ramach tzw. „Projektu Horyzont”. Potencjalne stworzenie bazy miało na celu rozwinięcie technik wywiadowczych na Ziemi i w kosmosie. Ponadto baza miała być miejscem dla innych operacji wojskowych oraz badawczych⁴⁶⁷. Projekt ten został jednak porzucony ze względu na wątpliwości co do jego rentowności i wykonalności. W latach późniejszych podobne plany podboju Księżyca deklarowały Japonia⁴⁶⁸, Rosja⁴⁶⁹ i Chiny⁴⁷⁰,

W 1962 r. w Projekcie kodeksu o zasadach eksploracji i użyciu przestrzeni kosmicznej przygotowywanym przez grupę z Instytutu Pamięci Davida Daviesa rozważano wprowadzenie wiążącej zasady na podstawie której „zakładanie stacji wojskowych na jakimkolwiek ciele niebieskim i użycie takich stacji dla celów wojny jest zabronione”⁴⁷¹. Projekt ten miał wpływ na późniejszy Układ z 1967 r., w którym zakazano „zakładania wojskowych baz, instalacji oraz fortyfikacji na ciałach niebieskich, dokonywania na nich prób z jakimikolwiek typami broni oraz przeprowadzania manewrów wojskowych”⁴⁷². Nie zabrania się jednak korzystania

⁴⁶⁵ Zob. Załącznik do rozporządzenia 428/2009, rozdział: "Definicje terminów używanych w niniejszym załączniku".

⁴⁶⁶ Dz.U. z 2004 r. nr 229, poz. 2315; Dz.U. z 2009 r. nr 18, poz. 97; Dz.u. z 2012 r. poz. 707.

⁴⁶⁷ Zob. odtajniony dokument: *Project Horizon Report: Volume I, Summary and Supporting Considerations*, dostępny na: http://www.history.army.mil/faq/horizon/Horizon_V1.pdf (14/12/2013)

⁴⁶⁸ *Japan Plans Moon Base By 2030*, Moon Daily z 03/08/2006 http://www.moondaily.com/reports/Japan_Plans_Moon_Base_By_2030_999.html (14/12/2013).

⁴⁶⁹ *Russia to send manned mission to the Moon by 2025*, RIA Novosti z 31/08/2007-08-31), <http://en.ria.ru/russia/20070831/75959612.html> (14/12/2013).

⁴⁷⁰ *China to launch moon rover mission to scout out locations for a lunar base that will one day be used for a mission to Mars*, Daily Mail Online z 14/12/2013: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2516067/China-launch-moon-rover-mission-scout-locations-lunar-base-day-used-mission-mars.html>

⁴⁷¹ Art. 3(2), Draft Code on Rules on the Exploration and Uses of Outer Space by David Davies Memorial Institute, 1962.

⁴⁷² Art. IV Układu z 1967 r.

z wszelkiego sprzętu lub urządzeń koniecznych dla pokojowych badań Księżyca i innych ciał niebieskich.

Wszystkie stacje, urządzenia, wyposażenia i pojazdy kosmiczne na Księżycu i na innych ciałach niebieskich są dostępne, na zasadzie wzajemności, dla przedstawicieli innych Państw Stron Układu z 1967 r. Przedstawiciele ci zawiadamiają uprzednio o zamierzonej wizycie, w celu umożliwienia przeprowadzenia odpowiednich konsultacji i podjęcia środków maksymalnej ostrożności dla zapewnienia bezpieczeństwa i uniknięcia zakłócenia w normalnej działalności urządzenia, które ma być przedmiotem wizyty⁴⁷³. Dokument dotyczący etyki polityki kosmicznej przygotowany przez UNESCO również wskazuje, że wszystkie instalacje powinny być dostępne dla wszystkich państw z dogodnym uprzedzeniem⁴⁷⁴.

Traktat o Księżycu z 1979 r. częściowo rozwija te przepisy w artykule 3(4): „Tworzenie baz wojskowych, instalacji i fortyfikacji, testowanie wszelkiego rodzaju broni i prowadzenia manewrów wojskowych na Księżycu jest zabronione. (...) Korzystanie z wszelkich urządzeń lub instalacji niezbędnych do pokojowego badania i wykorzystania Księżyca nie jest zabronione”. A zatem cel i charakter działalności, a nie środki do jej przeprowadzenia, określają co jest zakazane, a co nie. Traktat o Księżycu posługuje się sformułowaniem „wyłącznie do celów pokojowych” co wskazuje na daleko idącą demilitaryzację Księżyca i innych ciał niebieskich, a więc działania prowadzone przez siły zbrojne na Księżycu nie mogą być ani agresywne, ani wojskowe⁴⁷⁵.

3. Wnioski

Analiza historyczna wskazuje trzy kategorie osób podróżujących w kosmos: 1) „klasyczny astronauta”, tj. osoba profesjonalnie przeszkolona do pilotowania pojazdu kosmicznego i w innych funkcjach pokładowych i naziemnych; 2) zawodowy uczestnik lotu kosmicznego, tj. osoba specjalizująca się w jakiejś konkretnej dziedzinie i lecąca w kosmos po to, by wykonać konkretne zadanie; 3) osoba prywatna,

⁴⁷³ Art. XII Układu z 1967 r.

⁴⁷⁴ Division of Ethics of Science and Technology of UNESCO, The Ethics of Space Policy: Policy Document, czerwiec 2004, dostępne na: http://portal.unesco.org/shs/es/files/1959/10485870241Ethics_of_Space_Policy.pdf/Ethics%2Bof%2BSp ace%2BPolicy.pdf (26/12/2014).

⁴⁷⁵ Zob. więcej: rozdział III (1) niniejszej rozprawy.

niewykonująca żadnych profesjonalnych zadań, płacąca za lot i lecąca dla własnych celów⁴⁷⁶. Pomimo iż terminologia nie jest jeszcze do końca zdefiniowana w prawie kosmicznym⁴⁷⁷ w razie braku jednoznacznej definicji logiczne wydaje się zakwalifikowania astronauty jako „istotę ludzką podróżującą w kosmos jako profesjonalista w celach zawodowych o nie-komercyjnym lub nie-prywatnym charakterze”⁴⁷⁸. Wprowadzenie „prywatnego” czy też „cywilnego” elementu niejako zmienia charakter pojęcia *astronauty*. Komercjalizacja ma jednak wpływ na rozwój militarny w tej materii, gdyż w terminologii wojskowej w podobny sposób rozwinęły się formacje znane jako „prywatne wojsko” czy „najemnicy”.

Głębsza analiza przepisów wyraźnie sugeruje, że uczestnicy komercyjnych lotów nie uzyskują automatycznie statusu 'astronauty'. Tylko wyspecjalizowany personel zawodowo działający w przestrzeni kosmicznej uzyskuje status i ochronę płynące z traktatów kosmicznych⁴⁷⁹. W literaturze sugeruje się niekiedy, że astronauta powinien uzyskać specjalną licencję, by móc posługiwać się tym tytułem. Zasada ta miałaby być wzorowana na prawie lotniczym, gdzie zarówno piloci jak i stewardessy przechodzą elementarny trening i posługują się odpowiednimi dokumentami uprawniającymi ich do działań niedozwolonych pasażerom⁴⁸⁰.

W XXI wieku wyraźnie zarysowuje się tendencja komercjalizacji i wkroczenie na arenę działań zbrojnych podmiotów prywatnych, kierujących się raczej ekonomicznymi niż politycznymi pobudkami⁴⁸¹. Samodzielne prowadzenie niektórych operacji może wiązać się z ogromnym ryzykiem finansowym, które jest bardziej dopuszczalne dla państwa niż dla prywatnej firmy, zwłaszcza jeśli chodzi o działania wojskowe. Udział i zaangażowanie firm rośnie i będzie dynamicznie się rozwijał, wkraczając w coraz nowe pola działalności państw oraz organizacji krajowych i międzynarodowych. Wydaje się, że krytyka tego zjawiska w stosunkach międzynarodowych, będąca domeną orędowników supremacji norm prawa międzynarodowego pozostanie sprzeciwem wobec rzeczywistości, która kreowana jest w sposób naturalny i nieunikniony⁴⁸². Pomimo, iż NASA powstała z myślą odseparowania sektora wojskowego i cywilnego, obecnie sfery te zazębiają się

⁴⁷⁶ Tamże, str. 60.

⁴⁷⁷ R. Jakhu, R. Bhattacharya, *Legal Aspects of Space Tourism*, 45 PCLOS, 2000, str. 112-119.

⁴⁷⁸ S. Hobe, B. Schmidt-Tedd, K-U. Schrogl, G.M. Goh (ed.), *Cologne Commentary...*, Vol. 1, str. 97.

⁴⁷⁹ Por. M. Polkowska, *Prawo kosmiczne...*, str. 151.

⁴⁸⁰ G. Catalano Sgrosso, *Legal Status...*, str. 164.

⁴⁸¹ Por. Ł. Szozda, *Prywatne...*, str. 217.

⁴⁸² Tamże, str. 218.

w istotnych aspektach. Podobieństwo w prywatyzacji sektora wojskowego i kosmicznego jest ogromne i sprowadza się do tych samych problemów prawnomiędzynarodowych: 1) różnica pomiędzy prowadzonymi działaniami z zakresu publicznego a prywatnego; 2) status osób w sytuacjach niebezpieczeństwa lub konfliktu zbrojnego; 3) czy prowadzone działania są natury cywilnej czy wojskowej i konsekwentnie czy osoby działają jako cywile czy wojskowi; 4) różnica (czy też definicja) między pasywnymi a aktywnymi działaniami z zakresu bezpieczeństwa/pokojowego wykorzystania. Prywatne firmy – zwłaszcza te międzynarodowe – bardziej narażone są na szpiegostwo, kradzież danych czy własności intelektualnej niż w przypadku rządowych obiektów, gdzie kultura bezpieczeństwa jest zazwyczaj o wiele wyższa⁴⁸³. Polityka prywatyzacji i komercjalizacji ma jednak wpływ na szybszy rozwój technologiczny i sprzyja ekonomii. Na dzień dzisiejszy trudno jednak przewidzieć jak bardzo rozwój w tę stronę odbije się na sferze militarnej.

Pomimo istnienia ogólnego konsensusu co do identyfikacji obiektów kosmicznych, problematyczna pozostaje kwestia takich obiektów, które osiągają przestrzeń kosmiczną (pomijając brak prawnej definicji granicy kosmosu), lecz nie dokonują pełnego orbitowania Ziemi przed powrotem. Te tak zwane loty suborbitalne rozpoczęły się już we wczesnej fazie podboju kosmosu⁴⁸⁴. Podobnie jak międzykontynentalne rakiety balistyczne⁴⁸⁵, zwłaszcza w literaturze rosyjskojęzycznej, obiekty te często uważane są za kosmiczne, gdyż ich sondowanie przez atmosferę, a następnie lot na wysokości często wyższej niż wiele orbitujących satelitów, aż do celu naziemnego, stanowi działalność kosmiczną. W dodatku proces wystrzeliwania rakiet międzykontynentalnej jest w zasadzie taki sam jak każdej innej rakiety⁴⁸⁶. Taka klasyfikacja miałaby jednak kolosalny wpływ na kwestię odpowiedzialności

⁴⁸³ Przykładowo w 2006 r. korporacja Boeing, jeden z czołowych światowych podwykonawców w zakresie aeronautyki i zbrojeń, musiała zapłacić odszkodowanie w wysokości 565 milionów dolarów amerykańskich w ramach układu zawartego w procesie cywilnym za używanie i przekazywanie poufnych informacji podczas przetargu związanego z technologią raketową. Informacja ta miała być przekazana przez inżyniera uprzednio zatrudnionego w bezpośrednio konkurencyjnej firmie, a dotyczyła kontraktów zawieranych przez Departament Obrony. Zob. Inspector General, United States Department of Defense, *Semiannual Report to the Congress, April 1, 2006-September 30, 2006*, Washington D.C. 2006, str. 55, dostępne na www.dodig.osd.mil/sar/SAR_Cover_121306.pdf (22/10/2012).

⁴⁸⁴ Dla przykładu misja Merkury-3, druga załogowa misja w historii astronautyki, kiedy Alan B. Shepard został uznany pierwszym Amerykaninem w kosmosie, choć był to tylko lot suborbitalny.

⁴⁸⁵ Zob. dalej rozdział III(2)2.3.2 niniejszej rozprawy.

⁴⁸⁶ Piradov A.S., *International...*, str. 131.

za szkody oraz wiele innych aspektów, które w prawie kosmicznym są uregulowane lakonicznie, bądź wcale.

Daleko idąca międzynarodowa współpraca w ramach pokojowego wykorzystania kosmosu często ograniczana jest przez szereg restrykcji. Wyobraźmy sobie sytuację, w której amerykańska korporacja produkująca satelity do przeprowadzania teledetekcji zamierza wystrzelić jednego z takich satelitów (niezależnie czy do celów cywilnych czy militarnych) na pokładzie chińskiej rakiety. W takim przypadku oba państwa muszą wziąć pod uwagę narodowe i międzynarodowe regulacje, a w pierwszej kolejności prawa odnoszące się do importu i eksportu towarów i usług, które mogą niekorzystnie dotknąć interesy bezpieczeństwa narodowego. Obawa może powstać zarówno ze strony producenta, jak i państwa umieszczającego obiekt na orbicie, gdyż technologia kosmiczna, choćby używana dla celów komercyjnych, może mieć także wykorzystanie militarne. Dualizm zachodzi tu po obu stronach: z jednej strony skomplikowane systemy na pokładzie satelity, włączając specyficzny sprzęt, oprogramowanie komputerowe czy zainstalowane kamery teledetekcyjne, mogą być wykorzystane do nagrań zarówno przed wystrzeleniem jak i po umieszczeniu na orbicie. Druga strona może z kolei obawiać się skopiowania danej technologii⁴⁸⁷. Od początku istnienia kontroli importu-eksportu powstała debata zmierzająca do rozluźnienia przepisów ITAR, gdyż wielokrotnie utrudniają bądź nawet uniemożliwiają międzynarodową współpracę. W 2010 r. Kongres USA oficjalnie wezwał do oceny ryzyka bezpieczeństwa narodowego w przypadku usunięcia satelitów i komponentów z listy ITAR. Przeprowadzone w tym zakresie badania znane są jako „Raport 1248”, ukończony w kwietniu 2012 r.⁴⁸⁸ Debata nad zmianą przepisów trwa nadal⁴⁸⁹.

Regulacje dotyczące zakładania baz na Księżycu i innych ciałach niebieskich wydają się mieć sporo wad. Po pierwsze, zakaz działań militarnych na ciałach niebieskich nie odnosi się do przestrzeni kosmicznej jako próżni⁴⁹⁰. Innymi słowy konwencjonalne działania militarne są dozwolone w przestrzeni kosmicznej, a militarne wykorzystanie ciał niebieskich jest zabronione. Po drugie, co do zasady wszystkie

⁴⁸⁷ R. Bender, *Launching and Operating Satellites: Legal Issues*, Utrecht Studies in Air and Space Law, t. 18, The Hague 1998, str. 77.

⁴⁸⁸ Zob. J. Di Mascio, *Bill Eases Export Rules on Commercial Satellites*, Aviation Week and Space Technology, December 2012, dostępne na: http://www.aviationweek.com/Article.aspx?id=/article-xml/AW_12_24_2012_p38-530465.xml (26/12/2013).

⁴⁸⁹ Zob. oficjalna strona Departamentu Stanu: http://www.pmdtc.state.gov/regulations_laws/proposed_rules.html (26/12/2013).

⁴⁹⁰ Piradov A.S., *International...*, str. 134-135.

obiekty są dostępne dla innych państw na zasadzie wzajemności, jednak nigdzie nie wskazano czy można takiego dostępu odmówić z jakichkolwiek przyczyn. W literaturze, zwłaszcza amerykańskiej, uznaje się, że skoro coś jest na zasadzie wzajemności, to ta wzajemność niejako zawiera w sobie także prawo do odmowy⁴⁹¹. Jeśli zgoda na inspekcję nie zostanie przyznana, państwa w zasadzie nie mogą jej prawnie wymusić, gdyż *Corpus Iuris Spatialis* nie zapewnia możliwości egzekucji czy procedury w tej materii. Po trzecie, Układ z 1967 r. posługuje się zwrotem „przedstawiciele”, a nie „astronauci” w kontekście wizytowania obiektów, co może zarówno zawęzić, bądź rozszerzyć interpretację tego zwrotu. Po czwarte, jeśli na przeszkodzie w działaniach militarnych czy eksploatacji ciał niebieskich stoi Układ z 1967 r., każde państwo może powiadomić o wycofaniu się z Układu po upływie roku od chwili jego wejścia w życie, a wypowiedzenie to staje się skuteczne po upływie roku od daty otrzymania przez Rządów-Depozytariuszy pisemnego zawiadomienia o wycofaniu⁴⁹². Jeden rok wydaje się być wystarczającym okresem, jeśli polityczna czy militarna potrzeba wymaga odstąpienia od traktatu.

⁴⁹¹ C.K. Wehringer, *Space, Law and War*, International Journal of Law and Science, t.4, nr 4, New York 1967, str. 197.

⁴⁹² Art. XVI Układu z 1967 r.

ROZDZIAŁ III: POKOJOWE WYKORZYSTANIE PRZESTRZENI KOSMICZNEJ A WYŚCIG ZBROJEŃ

1. Pojęcie pokojowego wykorzystania kosmosu

Termin „pokojowe wykorzystanie” w odniesieniu do przestrzeni kosmicznej pojawił się jeszcze zanim pierwszy sztuczny satelita został wystrzelony na orbitę. Amerykański ambasador USA przy ONZ, Henry Cabot Lodge Jr., już w 1957 r. oponował by „przyszły rozwój w przestrzeni kosmicznej był poświęcony wyłącznie celom pokojowym i naukowym”⁴⁹³. W swoim wystąpieniu podczas ZO ONZ zasugerował by testy satelitów i rakiet odbywały się pod międzynarodowym nadzorem, podobnie jak w przypadku technologii nuklearnej i tzw. Planu Barucha dekadę wcześniej. Kilka miesięcy po wypowiedzi Lodga, Sekretarz Stanu John Foster Dulles ogłosił gotowość Stanów Zjednoczonych do ustanowienia systemu, który zapewniał, że rakiety kosmiczne będą wykorzystywane wyłącznie w celach pokojowych i naukowych oraz dla dobra ludzkości⁴⁹⁴.

Przed rozpoczęciem podboju kosmosu powszechnie akceptowaną interpretacją było używanie słowa *pokojowe* jako synonim *niewojskowe*. Bezpośrednim zaprzeczeniem tego rozumienia stała się praktyka dwóch mocarstw - ZSRR i USA - które już w okresie pomiędzy 1957 r. a ratyfikacją Układu z 1967 r. umieściły na orbicie wiele urządzeń o charakterze i przeznaczeniu wojskowym.

Problematyka ta jest obecnie jednym z fundamentalnych zagadnień międzynarodowego prawa kosmicznego. Samo powołanie COPUOS wskazuje na kształtowanie się normy „pokojowego wykorzystania kosmosu”⁴⁹⁵. Sporne pozostaje jednak czym tak naprawdę jest „pokojowe wykorzystanie”, a także czym są „pokojowe cele”, o których mowa w traktatach o przestrzeni kosmicznej⁴⁹⁶.

Pojęcie pokoju używane jest bardzo często wraz z pojęciem wojny w różnych kontekstach i znaczeniach, zarówno w nauce jak i praktyce⁴⁹⁷. W teorii prawa i stosunków międzynarodowych wyróżnia się niekiedy dychotomię definicji pokoju:

⁴⁹³ Cytat z: P. Jessup, H. Taubenfeld, *Controls...*, str. 252.

⁴⁹⁴ H.-J. Heintze, *Peaceful Uses of Outer Space and International Law*, dostępne na: <http://www.space4peace.org/ethics/puosil.htm> (11/07/2013).

⁴⁹⁵ Zob. rozdział I(1) niniejszej rozprawy.

⁴⁹⁶ G.P. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 75.

⁴⁹⁷ J. Garnett, *Strategic Studies and its Assumptions* [w:] J. Baylis, *Contemporary Strategy. Theories and Policies*, London 1975, str. 14.

wąska - negatywna oraz szeroka - pozytywna⁴⁹⁸. Tak zwany „negatywny pokój” jest relatywnym brakiem konfliktu zbrojnego⁴⁹⁹. Nie pozwala on jednak na rozpoznanie zagrożeń pozamilitarnych dla przetrwania i swobodnego rozwoju wielu państw⁵⁰⁰. Z kolei „pozytywny pokój” to stan, w którym istnieją działania mające na celu utrzymanie go w realny sposób zapobiegając zagrożeniom⁵⁰¹. Jest on charakterystyczny dla państw wysokorozwiniętych, zwłaszcza tych z zaawansowanymi technologiami kosmicznymi⁵⁰². Technologie jak rekonesans, systemy wczesnego ostrzegania czy satelity telekomunikacyjne, dostarczają dane wspomagające utrzymanie pokoju w konkretnych regionach i na świecie⁵⁰³. Odnosząc pojęcie pokoju negatywnego i pozytywnego do prawa kosmicznego można ogólnie zdefiniować 'pokój' oraz 'pokoje wykorzystanie' jako niestosowanie przemocy, agresji i dążenie do rozwoju współpracy i bezpieczeństwa międzynarodowego w skali uniwersalnej.

Z biegiem czasu powstało jednak kilka innych interpretacji odnoszących się do pokojowego wykorzystania kosmosu. Niniejszy rozdział przedstawia ewolucję tejże terminologii ze wskazaniem na główne kierunki i odniesieniem do kategorii „bezpieczeństwa kosmicznego”.

1.2. Ewolucja prawa

1.2.1. ONZ wobec problemu pokojowego wykorzystania

W sierpniu 1957 r. Francja, Kanada, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania wezwały do stworzenia systemu kontroli, który miałby zapewnić, że „(...) przestrzeń

⁴⁹⁸ Por. J. Symonides, *Problemy pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego we współczesnym świecie* [w:] B. Suchodolski (red.), *Wychowanie dla pokoju*, Wrocław 1983, str. 43; J. Galtung, *Peace By Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization* 1996, str. 4 i n.; K.E. Boulding, *The philosophy of peace research*, Proceedings of the International Peace Research Association Third Conference, t. 1, Assean 1970, str. 9-10; R. Varynen (ed.), *The quest for peace. Transcending collective violence and war among societies, cultures and states*, London 1987; J. Kondziela, *Badania nad pokojem. Teoria i jej zastosowanie*, Warszawa 1974, str. 47-57, 79-82; L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958, str. 438; W. Kostecki, *Strach i potęga: Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012, str. 17 i n.

⁴⁹⁹ J. Galtung, *An Editorial*, Journal of Peace Research, nr 1, 1964, str. 1-4; B.V.A. Röling, *Peace Research and Peace-Keeping* [w:] A. Cassese (ed.), *United Nations Peace-Keeping – Legal Essays*, Sijthoff and Noordhoff: Alphen aanden Rijn 1978, str. 245; J. Galtung, *Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses* [w:] J. Galtung, *Transarmament and the Cold War – Essays in Peace Research*, Vol. VI, Copenhagen 1988, str. 218-222.

⁵⁰⁰ J. Galtung, *An Editorial...*, str. 1-4. Por. J. Symonides, *Problemy pokoju...*, str. 40.

⁵⁰¹ A. Cassese, *International...*, str. 325 i 480-481.

⁵⁰² Por. J. Galtung, *Peace...*, Oslo 1996, str. 25 i n.

⁵⁰³ H.A. Wassenbergh, *Principles...*, str. 101.

kosmiczna winna być wyłącznie dla celów pokojowych i naukowych”⁵⁰⁴. System ten miał zapobiec testowaniu pocisków przeznaczonych do celów wojskowych. Forum dla debaty o pokojowym wykorzystaniu kosmosu zapewniła XII Sesja ZO ONZ w 1958 r., podczas której termin *pokojowe* używany był jako antonim słowa *wojskowe*. Propozycja czterech wyżej wymienionych państw została przyjęta w pierwszej w historii rezolucji ZO w sprawie przestrzeni kosmicznej: rezolucji nr 1148 (XII)⁵⁰⁵. Wkrótce zdano sobie jednak sprawę, że dookreślenie „i naukowych” pozostawia otwartą furtkę do szerszej interpretacji. Po długich debatach zwrot ten został usunięty z późniejszej rezolucji 1348 (XIII)⁵⁰⁶ oraz kolejnych⁵⁰⁷ ustanawiając, że przestrzeń kosmiczna winna być „użyta wyłącznie dla celów pokojowych”⁵⁰⁸. Niezwykle istotnym faktem jest, że w wyniku przyjęcia rezolucji 1348 (XIII) ustanowiony został COPUOS - Komitet ad hoc ds. *Pokojowego Wykorzystania Przestrzeni Kosmicznej*. W 1959 r. za sprawą przyjęcia rezolucji 1472 (XIV) Komitet ten stał się komitetem stałym⁵⁰⁹. Jednakże w żadnej z rezolucji ONZ, Konferencji UNISPACE, ani nawet

⁵⁰⁴ M.S. McDougal, H.S. Lasswell, I.A. Vlasic, *Law and Public Order in Space*, New Haven, Yale University Press 1963, str. 395.

⁵⁰⁵ Przyjęta 14 listopada 1957 r., zatytułowana: „Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; conclusion of an international convention (treaty) on the reduction of armaments and the prohibition of atomic, hydrogen and other weapons of mass destruction”. Zob. N.M. Matte, *Aerospace Law*, London/Toronto 1969, str. 363; B. Cheng, *The United Nations and Outer Space*, Current Legal Problems (CLP), nr 14, 1961, str. 247.

⁵⁰⁶ Przyjęta 13 grudnia 1958 r., zatytułowana: „Question of the Peaceful Use of Outer Space”. Zob. N.M. Matte, *Aerospace...*, str. 365. Zob. także: I.A. Vlasic, *Disarmament Decade, Outer Space and International Law*, MLJ, nr 26, 1981, str. 135-206.

⁵⁰⁷ Zob.: Rezolucja ZO Nr 1472 (XIV) z 12 grudnia 1959 r.; Rezolucja Nr 1721 (XVI), z 20 grudnia 1961 r.; Rezolucja Nr 2130 (XX) z 21 grudnia 1965 r.; Rezolucja Nr 2223 (XXI), z 19 grudnia 1966 r.; Rezolucja Nr 2260 (XXII) z 3 listopada 1967 r.; Rezolucja Nr 2453 (XXIII) z 20 grudnia 1968 r.; Rezolucja Nr 2600 (XXIV) oraz 2601 (XXIV) z 16 grudnia 1969; Rezolucja Nr 2733 (XXV) z 16 grudnia 1970 r.; Rezolucja Nr 2776 (XXVI) z 29 listopada 1971 r.; Rezolucja Nr 2915 (XXVII) z 9 listopada 1972 r.; Rezolucja Nr 3182 (XXVIII) z 18 grudnia 1973 r.; Rezolucja Nr 3234 (XXIX) z 12 listopada 1974 r.; Rezolucja Nr 3388 (XXX) z 18 listopada 1975 r.; Rezolucja Nr 31/8 z 8 listopada 1976 r.; Rezolucja Nr 32/196 z 20 grudnia 1977 r.; Rezolucja Nr 33/16 z 10 listopada 1978 r.; Rezolucja Nr 34/66 z 5 grudnia 1979 r.; Rezolucja Nr 35/14 z 3 listopada 1980 r.; Rezolucja Nr 36/35 z 18 listopada 1981 r.; Rezolucja Nr 37/89 z 10 grudnia 1982 r.; Rezolucja Nr 38/80 z 15 grudnia 1983 r.; Rezolucja Nr 39/96 z 14 grudnia 1984 r.; Rezolucja Nr 40/162 z 16 grudnia 1985 r.; Rezolucja Nr 41/64 z 3 grudnia 1986 r.; Rezolucja Nr 42/68 z 2 grudnia 1987 r.; Rezolucja Nr 43/56 z 6 grudnia 1988 r.; Rezolucja Nr 44/46 z 8 grudnia 1989 r.; Rezolucja Nr 45/72 z 11 grudnia 1990 r.; Rezolucja Nr 46/45 z 9 grudnia 1991 r.; Rezolucja Nr 47/67 z 14 grudnia 1992 r.; Rezolucja Nr 48/39 z 10 grudnia 1993 r.; Rezolucja Nr 49/34 z 9 grudnia 1994 r.; Rezolucja Nr 50/27 z 6 grudnia 1995 r.; Rezolucja Nr 51/122 z 13 grudnia 1996 r.; Rezolucja Nr 51/123 z 13 grudnia 1996 r.; Rezolucja Nr 52/56 z 10 grudnia 1997 r.; Rezolucja Nr 53/45 z 3 grudnia 1998 r. i kolejne.

Zob. więcej: http://www.oosa.unvienna.org/SpaceLaw/gares/html/gares_13_1348.html (08/07/2013) oraz N.M. Matte, *Aerospace...*, str. 261-266.

⁵⁰⁸ Zob. http://www.oosa.unvienna.org/SpaceLaw/gares/html/gares_13_1348.html (08/07/2013).

⁵⁰⁹ Rezolucja ZO Nr 1472 (XIV) z 12 grudnia 1959 r.: *International co-operation in the peaceful uses of outer space*.

we wszechstronnych raportach COPUOS i jego dwóch Podkomitetów⁵¹⁰ nie podjęta została próba interpretacji czy klaryfikacji terminów „pokój” czy „pokoje wykorzystanie”.

Należy zwrócić uwagę, że koncepcja pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej jest ściśle powiązana z KNZ, która obliuguje państwa do rozwiązywania sporów przy pomocy środków pokojowych „w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz sprawiedliwości”⁵¹¹. Art. 2(3) KNZ nadaje niejako możliwość użycia technologii kosmicznych jako swoisty „środek pokojowy”, tak długo jak służą one utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa⁵¹².

1.2.2. Corpus Iuris Spatialis

Zasada pokojowego wykorzystania kosmosu została implementowana w art. III i IV(2) Układu z 1967 r.⁵¹³ Zgodnie z artykułem III: „Państwa Strony Układu prowadzą działalność w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, zgodnie z prawem międzynarodowym, łącznie z Kartą Narodów Zjednoczonych, w interesie utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz rozwoju współpracy i porozumienia między narodami”⁵¹⁴. Art. ten należy czytać w związku z art. I(2)⁵¹⁵: „Przestrzeń kosmiczna, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, jest wolna dla badań i użytkowania przez wszystkie państwa bez jakiegokolwiek dyskryminacji, na zasadzie równości i zgodnie z prawem międzynarodowym; dostęp do wszystkich obszarów ciał niebieskich jest wolny”.

Art. IV(2) Układu rozwija niejako zasadę z art. III, rozszerzając ją przez stwierdzenie, że „Księżyc i inne ciała niebieskie użytkowane są przez wszystkie Państwa Strony Układu wyłącznie w celach pokojowych (...)”. Tekst ten silnie wzorowany był na wcześniejszym Traktacie Antarktycznym z 1959 r., co może

⁵¹⁰ Raporty dostępne na: <http://www.oosa.unvienna.org/oosa/Reports/gadocs/coprepidix.html> (17/07/2013).

⁵¹¹ Art. 2(3) KNZ.

⁵¹² Art 2(3) KNZ w zw. z art. 1(1) Karty.

⁵¹³ Zob. I.H.Ph. Diederiks-Verschoor, *An Introduction to Space Law...*, str. 140.

⁵¹⁴ Art. III Układu z 1967 r.

⁵¹⁵ Zob. S. Hobe, B. Schmidt-Tedd, K-U. Schrogl, G.M. Goh (ed.), *Cologne Commentary...*, Vol. 1, str. 64.

sugerować intencję tworzących Układ do zapewnienia demilitaryzacji Księżyca i innych ciał niebieskich⁵¹⁶.

Art. IV(2) Układu z 1967 r. wspomina jedynie *Księżyc i inne ciała niebieskie*, bez referencji do przestrzeni kosmicznej jako próżni. Odpowiednio Układ ten nie zabrania użycia kosmosu *sensu stricto* do wszystkich celów militarnych⁵¹⁷. W jego dalszej części czytamy: „(...) zakazuje się zakładania wojskowych baz, instalacji oraz fortyfikacji na ciałach niebieskich, dokonywania na nich prób z jakimikolwiek typami broni oraz przeprowadzania manewrów wojskowych. Korzystanie z personelu wojskowego w celu badań naukowych lub w jakichkolwiek innych celach pokojowych nie jest zabronione. Nie zabrania się również korzystania z wszelkiego sprzętu lub urządzeń koniecznych dla pokojowych badań Księżyca i innych ciał niebieskich”. W trakcie negocjacji Układu, delegaci ZSRR zwrócili uwagę na fakt, że w jednakowo autentycznym brzmieniu rosyjskim, słowa 'baz wojskowych' (ros. военных баз) oraz 'fortyfikacji' (ros. укреплений) nie oddają adekwatnie wszystkich możliwych struktur, które mogą być ustanowione dla celów wojskowych na ciałach niebieskich. Z drugiej strony delegaci USA argumentowali, że słowo 'instalacje' jest zbyt ogólnikowe. O ile dwa pierwsze jednoznacznie wskazują na działalność wojskową, o tyle instalacje mogą być obiektami stworzonymi i używanymi do celów pokojowych, lecz niekiedy skonstruowanymi, a nawet zamieszkiwanymi przez personel wojskowy⁵¹⁸.

Ważniejszym punktem spornym stało się pytanie czy sprzęt wojskowy w ogóle może być stosowany na ciałach niebieskich. Rosjanie argumentowali, że jeśli użycie sprzętu wojskowego w przestrzeni kosmicznej będzie dozwolone, zniekształcona zostanie istota Układu z 1967 r. i stworzy się luka dla uniknięcia jednego z jej najbardziej podstawowych postanowień - pokojowego wykorzystania. Delegaci USA z kolei podkreślili, że od samego początku działania w kosmosie prowadzone były przy asyście wojskowości, jednak nie stanowiło to naruszenia pokoju czy pokojowego wykorzystania kosmosu. Delegaci brytyjscy poparli USA dodając, że urządzenia zawdzięczające swoje pochodzenie rozwojowi militarnemu nie powinny wykluczać ich

⁵¹⁶ Zob. R.C. Van Bogaert, *Aspects...*, str. 75; S. Hobe, B. Schmidt-Tedd, K-U. Schrogl, G.M. Goh (ed.), *Cologne Commentary...*, Vol. 1, str. 73 i 82.

⁵¹⁷ B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 67; C.M. Petras, *The Debate over the Weaponization of Space - A Military-Legal Conspectus*, XXVIII AASL, nr 177, 2003, str. 186.

⁵¹⁸ P.G. Dembling, D.M. Arons, *The Evolution of the Outer Space Treaty*, JALC, nr 33, 1967, str. 434.

stosowania do celów pokojowych przewidzianych przez Układ z 1967 r. i wszelkich innych celów pokojowych⁵¹⁹.

Ostatnim przepisem Układu z 1967 r. mającym referencję do pokoju jest art. XI stanowiący, iż państwa wyrażają zgodę na udzielenie Sekretarzowi Generalnemu ONZ oraz opinii publicznej i międzynarodowej społeczności naukowej informacji, w zakresie przebiegu działalności kosmicznej⁵²⁰ „w celu popierania międzynarodowej współpracy w pokojowym badaniu i użytkowaniu przestrzeni kosmicznej”. Art. ten nie precyzuje o jaką współpracę dokładnie chodzi. Sam Układ nie wprowadza żadnej wyraźnej dystynkcji pomiędzy działaniami cywilnymi a wojskowymi. Stanowi jednak, że Państwa Strony Układu prowadzące działania w przestrzeni kosmicznej „wyrażają zgodę na udzielenie Sekretarzowi Generalnemu ONZ oraz opinii publicznej i międzynarodowej społeczności naukowej informacji, w zakresie możliwie najszerszym i praktycznie wykonalnym, o charakterze, przebiegu, miejscach i wynikach tej działalności (...)”. Podkreślona część tego artykułu pozostawia otwartą furtkę dla wyjątków i obszarów podlegającym wykluczeniom. Wśród tych wyłączeń znajdują się informacje na temat działań w przestrzeni kosmicznej, które ze względu na charakter lub prawa nie powinny być ujawnione innym narodom - nie tylko obejmują one strategiczne działania i systemy obronne, ale także poufne dane o charakterze ekonomicznym i inne⁵²¹. Ilustracją może być sytuacja z 2007 r. kiedy to rząd USA odtajnił i opublikował serię dokumentów z Archiwów Bezpieczeństwa Narodowego⁵²². Ujawniły one istnienie satelitów foto-rekonesansowych już w latach 70-tych XX wieku⁵²³. Nieujawnianie informacji o istnieniu i/lub funkcjach technicznych satelitów szpiegowskich może zatem być uzasadnione przepisem art. XI.

Niemal identyczna regulacja do tej z art. IV(2) Układu z 1967 r., znajduje się w Traktacie o Księżycu z 1979 r.: „Księżyc powinien być użytkowany przez wszystkie Państwa Strony wyłącznie dla celów pokojowych”⁵²⁴. Ponadto w art. 1(1) stwierdzono, iż ilekroć w Traktacie mowa jest o Księżycu, należy rozumieć, że idzie tym samym

⁵¹⁹ *Supra*, str. 434-435.

⁵²⁰ Podobne postanowienie znajduje się w art. 5 Traktatu o Księżycu.

⁵²¹ Por. R. Jakhu, *Safeguarding the Concept of Public Service and the Global Public Interest in Telecommunications*, Singapore Journal of International and Comparative Law, t. 5, nr 71, 2001.

⁵²² Ang. *National Security Archives*, pozarządowa instytucja badawcza i archiwistyczna o charakterze non-profit. Utworzona w 1985 r. archiwizuje oraz publikuje dokumenty odtajniane przez rząd USA, stanowiące o polityce zagranicznej USA.

⁵²³ J. Richelson, *Declassifying the "Fact of" Satellite Reconnaissance*, National Security Archive Electronic Briefing Book No. 231, 01/10/2007: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB231/index.htm>

⁵²⁴ Art. 3(1) Traktatu o Księżycu.

także o każde inne ciało niebieskie, które nie zostało jeszcze przedmiotem odrębnej regulacji traktatowej⁵²⁵. A zatem Traktat o Księżycu odnosi się również do wszystkich innych ciał niebieskich, oprócz Ziemi. Dotyczy ponadto działalności państw, jak i organizacji rządowych i pozarządowych⁵²⁶. Od przyjęcia Traktatu o Księżycu uznawano, iż tekst art. 1(1) stanowi całkowitą demilitaryzację. Innymi słowy, żadne działanie o charakterze militarnym nie może mieć miejsca na Księżycu i innych ciałach niebieskich⁵²⁷. Przemawia za tym również art. 3(4) Traktatu, który tylko wyjątkowo zezwala na użycie personelu wojskowego - tj. do badań naukowych lub do jakichkolwiek innych pokojowych celów.

Wśród innych umów wielostronnych, termin „cele pokojowe” znajduje się we wspomnianym już wcześniej Porozumieniu IGA z 1988 r. dotyczącego Międzynarodowej Stacji Kosmicznej⁵²⁸. Głównym architektem tego dokumentu były Stany Zjednoczone⁵²⁹. Kluczowym problemem w trakcie negocjacji porozumienia była silna opozycja większości partycypujących państw przeciwko jakiegokolwiek wojskowemu wkładowi w projekt oraz w użytkowanie stacji. Ta intencja została odzwierciedlona w art. 1 IGA w następujący sposób: „Przedmiotem niniejszej Umowy jest ustanowienie długoterminowych ram współpracy międzynarodowej pomiędzy partnerami, na zasadzie rzeczywistego partnerstwa, do szczegółowego projektowania, rozwoju, eksploatacji i utylizacji stale zamieszkiwanej cywilnej międzynarodowej Stacji Kosmicznej dla celów pokojowych, zgodnie z prawem międzynarodowym. Cywilna międzynarodowa Stacja Kosmiczna obejmie naukowe, technologiczne i komercyjne wykorzystanie przestrzeni kosmicznej (...)”⁵³⁰. Ponadto każdy Partner ma dążyć do dalszego rozwoju stacji, jednak wszelki nowo dodany element nie powinien zmieniać cywilnego charakteru stacji, a jego „funkcjonowanie i wykorzystanie powinno mieć cele pokojowe, zgodnie z prawem międzynarodowym”⁵³¹.

⁵²⁵ Por. A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 136.

⁵²⁶ Zob. Art. 14 Traktatu o Księżycu w zw. z art. IV Układu z 1967 r.

⁵²⁷ B. Cheng, *Studies...*, str. 366.

⁵²⁸ Art. 1.1., Agreement Among the Government of the United States of America, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, and the Government of Canada on Cooperation in the Detailed Design, Development, Operation and Utilization of the Permanently Manned Civil Space Station, podpisane w Waszyngtonie 29 września 1988 r.

⁵²⁹ N. Jasentuliyana (ed.), *Perspectives on International Law, International Space Law and the United Nations*, The Hague 1995, str. 393-394.

⁵³⁰ Tłumaczenie autora.

⁵³¹ Art. 14 oraz 3(b) IGA. Zob. także: C.M. Petras, „Space For Alpha”: *Military Use of the International Space Station and the Concept of ‘Peaceful Purposes’*, AFLR, t. 53, 2002, str. 172-180; H. DeSaussure,

1.2.3. Inne umowy wielostronne

Termin „cele pokojowe” pojawia się w kilku innych umowach międzynarodowych nie związanych bezpośrednio z kosmosem, a mianowicie w: Statucie Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej (ang. IAEA⁵³²) z 1956 r.⁵³³, Traktacie Antarktycznym z 1959 r.⁵³⁴, Traktacie z Tlatelolco o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach z 1967 r.⁵³⁵, Konwencji o broni biologicznej z 1972 r.⁵³⁶, Konwencji o utworzeniu INMARSAT⁵³⁷, Konwencji o utworzeniu ESA z 1980 r.⁵³⁸, oraz w Konwencji o prawie morza z 1982 r.⁵³⁹

W art. II Statutu IAEA przedstawione zostały główne cele Agencji w następującym brzmieniu: „Agencja dąży do tego, aby przyspieszyć i zwiększyć wkład energii atomowej do dzieła zapewnienia pokoju, zdrowia i dobrobytu na całym świecie. Agencja zapewnia, w miarę swoich możliwości, aby pomoc udzielana bądź przez nią samą, bądź na jej życzenie, bądź pod jej nadzorem lub kontrolą, nie była wykorzystywana w sposób mogący służyć jakimkolwiek celom wojskowym”. Agencja jest ponadto upoważniona do „popierania na całym świecie badań oraz rozwoju i praktycznego zastosowania energii atomowej dla celów pokojowych oraz udzielania w tym zakresie pomocy”⁵⁴⁰.

Układ Antarktyczny wydaje się być najbardziej miarodajnym środkiem w zakresie interpretacji tego terminu. W art. I stanowi on, że „1. Antarktydę

Prospects for the Demilitarization of the Manned Space Station, Akron Law Review, t. 18, 1948, str. 183-191; A.J. Young, *Law and Policy in the Space Station Era*, Dordrecht 1989, str. 201-139; H. DeSaussure, *The Impacted of Manned Space Station on the Law of Outer Space*, San Diego Law Review, t. 21, 1984, str. 1009-1013.

⁵³² *International Atomic Energy Agency*.

⁵³³ Dz.U. z 1958 r. nr 41, poz. 187. Wersja angielska: 276 UNTS 3.

⁵³⁴ Dz.U. z dnia 21 października 1961 r., nr 46, poz. 237. Wersja angielska: 402 UNTS 71.

⁵³⁵ Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America (The Treaty of Tlatelolco), 14 February 1967, 634 UNTS 281.

⁵³⁶ Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu, sporządzonej w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 10 kwietnia 1972 r., Dz.U. z 1999, Nr 63, poz. 703.

⁵³⁷ Konwencja o utworzeniu Międzynarodowej Organizacji Morskiej Łączności Satelitarnej (INMARSAT) oraz Porozumienie eksploatacyjne dotyczące Międzynarodowej Organizacji Morskiej Łączności Satelitarnej (INMARSAT) z dnia 03.09.1976 r. - Dz.U. 1980, nr 7, poz. 19-zał. - weszła w życie dnia 16 lipca 1979 r.; Wersje w innych językach dostępne pod sygnaturami: 1143 UNTS 105; 1979 UKTS 94; 31 UST 1; TIAS 9605 (1976); 15 ILM 1051.

⁵³⁸ Konwencja o utworzeniu Europejskiej Agencji Kosmicznej, podpisana 30 maja 1975 r., weszła w życie 30 października 1980 r. Polska przystąpiła do tej konwencji w listopadzie 2012 r. stając się 20 członkiem ESA. Wersja angielska: CSE CS(73)19, rev. 7, dostępna na <http://esamultimedia.esa.int/multimedia/publications/SP-1317-EN/pageflip.html> Wersja polska: Dz.U. z 16 stycznia 2013, poz. 62.

⁵³⁹ Dz.U. z 2002 r., nr 59, poz. 543.

⁵⁴⁰ Art. III.A.1 Statutu IAEA.

wykorzystuje się wyłącznie w celach pokojowych. Zabrania się w szczególności wszelkich przedsięwzięć o charakterze wojskowym, jak tworzenie baz wojskowych, przeprowadzanie manewrów wojskowych oraz doświadczeń ze wszelkimi rodzajami broni. 2. Niniejszy Układ nie zabrania korzystania z personelu lub sprzętu wojskowego dla badań naukowych lub dla wszelkich innych celów pokojowych”. Art. ten był wzorem dla art. IV(2) Układu z 1967 r., stąd ich brzmienie jest bardzo podobne. Chociaż w polskim tłumaczeniu obu traktatów używa się określenia „wyłącznie w celach pokojowych”, w nomenklaturze angielskiej widoczne jest pewne odchylenie. Podczas gdy Traktat Antarktyczny posługuje się zwrotem „peaceful purposes only”, w Układzie z 1967 r. używany jest zwrot „exclusively for peaceful purposes”.

Traktat z Tlatelolco definiuje w art. 17 cele pokojowe w kontekście użycia energii nuklearnej: „Żadne postanowienie niniejszego Traktatu nie umniejsza prawa Państw-Stron, zgodnie z niniejszym Traktatem, do użycia energii nuklearnej do celów pokojowych, a w szczególności do rozwoju ekonomicznego i społecznego postępu”⁵⁴¹.

Z kolei Konwencja o broni biologicznej odnosi się do tej tematyki w następujący sposób: „Każde Państwo-Strona niniejszej Konwencji zobowiązuje się, że nigdy, w żadnych okolicznościach nie będzie prowadzić badań, produkować, gromadzić, nabywać w jakikolwiek inny sposób lub przechowywać: 1) mikrobiologicznych lub innych biologicznych środków czy toksyn, bez względu na pochodzenie lub sposób produkcji, takich rodzajów i w takich ilościach, które nie są przeznaczone do wykorzystania w celach profilaktycznych, ochronnych lub w innych celach pokojowych; 2) broni, urządzeń lub środków przenoszenia mających służyć wykorzystaniu takich środków lub toksyn we wrogich zamiarach lub w konfliktach zbrojnych”⁵⁴².

Konwencja INMARSAT z okresu przed prywatyzacją tej organizacji w 2003 r. wymagała by organizacja działała wyłącznie w celach pokojowych⁵⁴³. Od początku istnienia organizacji INMARSAT miał za zadanie wyposażać statki marynarki wojennej w terminale zapewniające łączność satelitarną statkom różnych flot i to nie tylko jednostkom należącym do sił pokojowych ONZ⁵⁴⁴. Spowodowało to,

⁵⁴¹ Por. B. Wojna, *Bezpieczeństwo Ameryki Łacińskiej i Karaibów* [w:] R. Zięba, *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, wyd. 1. Warszawa 2008, str. 482.

⁵⁴² Art. 1 Konwencji o broni biologicznej. Por. także M. Kaczmarek, *Problematyka zbrojeń i rozbrojenia* [w:] R. Zięba, *Bezpieczeństwo...*, str. 536-537.

⁵⁴³ Art. 3(3) Konwencji INMARSAT.

⁵⁴⁴ D. Sagar, *The privatisation of INMARSAT: Special problems*, Proceedings of the Third ECSL Colloquium, Perugia 1999, str. 136 i n.

że INMARSAT zmuszona była dołączyć do debaty na temat interpretacji tego terminu. Początkowo dyrektoriat organizacji, po wcześniejszej konsultacji z jej Członkami, przyjął pragmatyczne podejście ustanawiając, że siły morskie - i inne korzystające z ich systemów - nie mogą używać urządzeń organizacji w czasie konfliktu zbrojnego, z wyjątkiem sytuacji tego wymagających ze względu na bezpieczeństwo i inne cele humanitarne, jak np. ratowanie życia na morzu⁵⁴⁵. Z biegiem czasu terminale satelitarne INMARSAT stały się mobilne co w praktyce uniemożliwiło organizacji monitoring czy kontrolę ich użycia przez użytkowników i innych operatorów. Zakaz dalszego użycia mógł mieć zatem miejsce tylko wtedy, gdy ktoś przedstawił organizacji dowód na użycie mobilnych terminali satelitarnych z pogwałceniem Konwencji⁵⁴⁶. Doprowadziło to do kolejnych debat na forum organizacji i ostatecznie INMARSAT zaczęła wymagać od swoich członków pisemnej deklaracji, że będą wykorzystywali systemy wyłącznie do celów pokojowych, zgodnie z art. 3(3) Konwencji⁵⁴⁷. Ponadto w 1994 r. organizacja wyśtosiowała następujące wytyczne: 1) użycie systemów INMARSAT przez siły zbrojne (wojskowe wykorzystanie) jest dozwolone jeśli nie uczestniczą one w konflikcie zbrojnym lub nie zagrażają lub zakłócają pokoju; 2) dozwolone jest wykorzystanie tych systemów przez siły utrzymujące i zaprowadzające pokój, jeśli działają z ramienia RB ONZ nawet, jeśli angażują się w konflikt zbrojny, by zrealizować daną misję; 3) użycie systemów organizacji przez siły zbrojne nie działające z ramienia RB ONZ, a zaangażowane w międzynarodowe lub nie-międzynarodowe konflikty zbrojne (np. wojna domowa) nie jest dozwolone, za wyjątkiem uzasadnionej indywidualnej lub zbiorowej samoobrony przed konfliktem zbrojnym; 4) Ograniczenia muszą być zgodne z art. 51 KNZ; wykluczone jest działanie zapobiegawcze oraz samopomoc z udziałem sił zbrojnych w przypadku braku ataku zbrojnego; 5) wykorzystanie INMARSATU przez siły zbrojne zaangażowane w konflikt zbrojny jest dozwolone dla łączności alarmowej i bezpieczeństwa oraz łączności związanej z ochroną rannych, chorych, rozbitków, jeńców wojennych i ludności cywilnej, zgodnie z Konwencjami genewskimi z 1949 r. oraz Protokołami Dodatkowymi z 1977 r.; dozwolona jest również osobista i prywatna łączność

⁵⁴⁵ W.D. von Noorden, P.J. Dann, *Public and Private Enterprise in Satellite Telecommunications: the Example of INMARSAT*, 29 PCLOS, Innsbruck 1986, str. 193.

⁵⁴⁶ W.D. von Noorden, *INMARSAT Use by Military Forces: A Question of Treaty Interpretation*, JSL, nr 23, 1995, str. 1-17.

⁵⁴⁷ J.L. Magdelenat, *INMARSAT and the satellites for air navigations services*, Air Law, t. XII, 1987, str. 266-281; W.D. von Noorden, *Space Communications to Aircraft: A New Development in International Space Law*, JSL, t. 15, nr 2, 1987, str. 25-34 oraz str. 147-160.

nietaktyczna dokonywana przez członków sił zbrojnych; jednakże użycie systemów dla nietaktycznej komunikacji rządowej związanej z, lub wspierającej działania wojenne, które nie pochodzą od rządów, i są skierowane do sił zbrojnych zaangażowanych w działania usankcjonowane przez RB ONZ lub na podstawie art. 51 KNZ nie jest dozwolone⁵⁴⁸. W 1999 r. rozpoczęła się prywatyzacja INMARSAT, która ostatecznie zakończyła się w 2003 r. Od tamtej pory Inmarsat Ltd. jest spółką notowaną na giełdzie papierów wartościowych w Londynie i podlega prawu brytyjskiemu, a wyżej wymieniona Konwencja i wytyczne straciły praktyczne znaczenie⁵⁴⁹.

Konwencja ESA stanowi w art. II, że „celem Agencji jest zapewnienie i promowanie, wyłącznie w celach pokojowych, współpracy między państwami europejskimi w dziedzinie badań i technologii kosmicznej i ich zastosowań kosmicznych, w celu ich wykorzystania do celów naukowych oraz do operacyjnych systemów o zastosowaniach kosmicznych”. W dalszej części tego art. wymieniane są sposoby w jaki ten cel należy osiągnąć⁵⁵⁰. Historycznie art. ten interpretowany był w wąskim znaczeniu, a mianowicie jako wyłącznie 'cywilne' wykorzystanie kosmosu, zapobiegając ESA przed angażowaniem się w badania czy operacje w sferze militarnej. Jednakże ten sposób interpretacji zmienił się w obliczu nowej sytuacji Europy w światowej polityce, a w szczególności w wyniku restrukturyzacji zaopatrzenia, a także europejskich badań nad bronią technicznymi, dokonywanych przez UE⁵⁵¹. Obecnie przejawia się tendencja do szerszej interpretacji, gdzie zwrot 'wyłącznie w celach pokojowych' nie uwzględnia działań o charakterze

⁵⁴⁸ D. Sagar, *The privatisation...*, str. 137-8.

⁵⁴⁹ Zobacz oficjalna strona IMO: <http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-on-the-International-Maritime-Satellite-Organization.aspx> (19/10/2013). Zob. także F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law...*, str. 523-4; H.L. Van Traa-Engelman, *Commercial Utilization of Outer Space: Law and Practice*, Dordrecht 1993, str. 137 i n.

⁵⁵⁰ A) Poprzez opracowanie i wdrożenie długofalowej europejskiej polityki kosmicznej, rekomendując cele kosmiczne Państw Członkowskim, oraz koncentrując politykę Państw Członkowskich w odniesieniu do innych narodowych i międzynarodowych organizacji i instytucji; B) poprzez opracowanie i wdrożenie działań i programów w dziedzinie przestrzeni kosmicznej; C) Poprzez koordynację europejskiego programu kosmicznego i programów krajowych, oraz poprzez stopniowe włączenie tych ostatnich, i tak całkowicie jak to możliwe, do europejskiego programu kosmicznego, w szczególności w zakresie rozwoju aplikacji satelitów; D) Poprzez opracowanie i wdrożenie polityki przemysłowej, odpowiedniej do swojego programu, oraz poprzez rekomendowanie spójnej polityki przemysłowej w Państwach Członkowskich.

⁵⁵¹ K.U. Schrogel, *Weltraumrecht und Sicherheitspolitik* [w:] H. Borchert (ed.), *Europas Zukunft zwischen Himmel und Erde - Weltraumpolitik für Sicherheit, Stabilität und Prosperität*, Baden-Baden 2005, str. 73.

dualistycznym⁵⁵². Należy jednak pamiętać, że interpretacja tejże konwencji nie może być brana pod uwagę jako wyraz powszechnie akceptowanej praktyki krajów, gdyż jej stronami są jedynie państwa członkowskie ESA, dlatego też jej wartość nie może być przesadzona⁵⁵³.

Z godnie z Konwencją o prawie morza, znajdujące się poza granicami jurysdykcji państwowej dno mórz i oceanów oraz ich podziemie, jest dostępne „dla wszystkich państw, zarówno nadbrzeżnych, jak i śródlądowych, dla wykorzystania wyłącznie w celach pokojowych, bez dyskryminacji i uszczerbku dla innych postanowień niniejszej części”.⁵⁵⁴ Ta sama konwencja stanowi również, iż „morze pełne jest wykorzystywane wyłącznie do celów pokojowych”⁵⁵⁵. Prawo morza zezwala jednak na wojskowe - nieagresywne - wykorzystanie, jak na przykład przejście okrętów podwodnych w cieśninach międzynarodowych⁵⁵⁶.

1.2.4. Umowy dwustronne i prawa krajowe

Stany Zjednoczone już w 1958 r. w pierwszej ustawie odnoszącej się do działalności kosmicznej – *National Aeronautics and Space Act*⁵⁵⁷ – która między innymi utworzyła NASA, odniosły się do pokojowego wykorzystania kosmosu. W sekcji 101(a) ustawa stanowi: „Kongres deklaruje, iż jest polityką Stanów Zjednoczonych, że działania w kosmosie powinny być poświęcone celom pokojowym dla dobra ludzkości”⁵⁵⁸. *Space Act* nie precyzuje jednak, że polityka ta jest wyłącznie dla celów pokojowych. Ponadto wprowadza on dystynkcję pomiędzy działaniami prowadzonymi przez cywilną agencję NASA, a „działaniami charakterystycznymi dla, lub głównie związanymi z, rozwojem systemów broni, operacji militarnych, lub obrony Stanów Zjednoczonych (w tym badaniami i rozwojem koniecznym do efektywnych przygotowań do obrony Stanów Zjednoczonych)”, które „winne być odpowiedzialnością (...) Departamentu Obrony”⁵⁵⁹. U podstaw tej

⁵⁵² S. Hobe [et. al.], *Rechtliche Rahmenbedingungen einer zukünftigen kohärenten Struktur der europäischen Raumfahrt*, Berlin 2006, str. 36 i n.

⁵⁵³ Por. I. Brownlie, *Principles...*, str. 633 i n.

⁵⁵⁴ Art 141 w zw. z art. 1(1)(1) Konwencji o prawie morza.

⁵⁵⁵ Art. 88 *Supra*.

⁵⁵⁶ Zob. prawo nieszkodliwego przeplwy, zgodnie z art. 17-20, 29, 37 i n. Konwencji o prawie morza.

⁵⁵⁷ USC 2451.

⁵⁵⁸ Tłumaczenie autora.

⁵⁵⁹ *Description of a Presidential Directive on National Space Policy*, The White House, 20 June 1978; *Space Law. Selected Basic Documents*, 2nd Ed., Senate Comm. on Commerce, Science and Transportation, 95th Cong., 2nd Sess. 559, 1978.

ustawy leży więc nie różnica pomiędzy *pokojowym* a *militarnym* wykorzystaniem kosmosu, lecz pomiędzy *cywilnym* lub *cywilami* z jednej strony, a *militarnym* i *obronnym* z drugiej.

Termin ten pojawia się również na szczeblu bilateralnym. 24 maja 1972 r. Związek Radziecki i Stany Zjednoczone podpisały Porozumienie o współpracy w eksploracji i wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych⁵⁶⁰. Jest to pierwsze w historii porozumienie o współpracy w sferze kosmicznej na szczeblu międzyrządowym pomiędzy ZSRR i USA⁵⁶¹. Podpisane na okres pięciu lat zostało przedłużone ponownie 24 maja 1977 r., a następnie 5 kwietnia 1987 r.⁵⁶² i 17 lipca 1992 r.⁵⁶³ W preambule obie strony podkreśliły „rolę, którą ZSRR i USA odgrywają w eksploracji i wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych” oraz chęć „dalszej ekspansji współpracy [w tej materii] dla korzyści ludzi obu państw i wszystkich ludzi świata”⁵⁶⁴. Podobne porozumienia o współpracy dla celów pokojowych zostały podpisane pomiędzy ZSRR a Francją w 1966 r.⁵⁶⁵, USA i Japonią w 1969 r.⁵⁶⁶, ZSRR i Argentyną w 1974 r. oraz 1990 r.⁵⁶⁷, ZSRR i Polską w 1976 r.⁵⁶⁸, ZSRR i Australią w 1987 r.⁵⁶⁹, Argentyną i Brazylią w 1989 r.⁵⁷⁰,

⁵⁶⁰ Dostępne pod sygn.: TIAS 7347. Zob. także: V.S. Vereshchetin, *USSR-USA: Co-operation in Space*, International Affairs, t. 21, nr 8, 1975, str. 32-38; Congress of the USA – Office of Technology Assessment, *U.S.-Soviet Cooperation in Space*, A Technical Memorandum, Washington July 1985, str. 26 i n.

⁵⁶¹ Wcześniej, tj. w 1966 r., podobny dokument został podpisany między ZSRR i Francją. Zob. G.P. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 80-81.

⁵⁶² Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics Concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 5 April 1987, 26 ILM 622.

⁵⁶³ Agreement Between the United States of America and the Russian Federation Concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 17 June 1992.

⁵⁶⁴ Zob. także: G.P. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 79.

⁵⁶⁵ Union of Soviet Socialist Republics and France: Agreement on Co-operation in the Study and Exploration of Outer Space for Peaceful Purposes, 30 June 1966, 5 ILM 859.

⁵⁶⁶ United States of America and Japan: Exchange of Notes Constituting an Agreement Concerning Co-operation in Space Activities for Peaceful Purposes (With Attachment), 31 July 1969, UNTS 1970, nr 10342.

⁵⁶⁷ Treaty in the Field of Research on and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 30 April 1974 and 25 October 1990.

⁵⁶⁸ Porozumienie o współpracy w dziedzinie badań i wykorzystania przestrzeni kosmicznej w celach pokojowych, sporządzone w Moskwie dnia 13 lipca 1976 r., Dz. U. z 1977 r., nr 31, poz. 135.

⁵⁶⁹ Agreement between the Government of Australia and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on Co-operation in Space Research and the Use of Space for Peaceful Purposes, 1 December 1987, OYOA, t. 60 (1974).

⁵⁷⁰ Argentina and Brazil: Joint Declaration on Bilateral Cooperation in the Peaceful Uses of Outer Space, 23 August 1989.

USA i Ukrainą w 1994 r.⁵⁷¹, Węgierską i Ukraińską Agencją Kosmiczną w 1994 r.⁵⁷², Węgierską i Rosyjską Agencją Kosmiczną w 1995 r.⁵⁷³, Niemiecką Agencją z Chińską⁵⁷⁴ i Izraelską⁵⁷⁵ w 1995 r., Węgierską i Hinduską w 1995 r.⁵⁷⁶, Węgierską Agencją z Polską Akademią Nauk w 1997 r.⁵⁷⁷ i wiele innych podobnych w latach późniejszych⁵⁷⁸. Również na szczepku dwustronnym tego typu porozumienia podpisywane były przez ESA z państwami z nią współpracującymi, w tym z ZSRR w 1990 r.⁵⁷⁹, Węgrami w 1991 r.⁵⁸⁰, Rumunią w 1992 r.⁵⁸¹, Grecją w 1994 r.⁵⁸², Kenią w 1995 r.⁵⁸³, Portugalią⁵⁸⁴, Czechami w 1996 r.⁵⁸⁵ i Polską w 1994⁵⁸⁶, 2003⁵⁸⁷

⁵⁷¹ Agreement Between the United States of America and Ukraine Concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 22 November 1994. Zob. P. Mann, *U.S., Ukraine Sign Space Pact*, Aviation Week and Space Technology, 28 November 1994, str. 26-27.

⁵⁷² Agreement between the Hungarian Space Office and the National Space Agency of Ukraine on the cooperation in the field of exploration and utilisation of outer space for peaceful purposes, 27 May 1994. Zob.: <http://www.oosa.unvienna.org/pdf/spacelaw/intlagree.pdf>

⁵⁷³ Agreement between the Hungarian Space Office and the Russian Space Agency on the Cooperation in the Field of Exploration and Utilization of Outer Space for Peaceful Purposes, 11 January 1995. Zob. *supra*.

⁵⁷⁴ Agreement between the German Aerospace Centre, DLR (formerly the German Space Agency, DARA) and the China National Space Administration, CNSA, on Cooperation in the Exploration and Peaceful Uses of Outer Space, 23 June 1995, Zob. *supra*.

⁵⁷⁵ Agreement between the German Aerospace Centre DLR (formerly the German Space Agency, DARA) and the Israel Space Agency, ISA, on Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 4 December 1995. Zob. K.-H Böckstiegel, M. Benkö, *Space Law: Basic Legal Documents*, Dordrecht 1993, par. D.I.2.4.

⁵⁷⁶ Agreement between the Hungarian Space Office and the Indian Space Resource Organisation on Cooperation in the Field of Exploration and Utilization of Outer Space for Peaceful Purposes, 27 October 1995.

⁵⁷⁷ Agreement on Cooperation in the Field of Exploration and Utilisation of Outer Space for Peaceful Purposes Between the Hungarian Space Office and the Polish Academy of Sciences. 27 May 1997

⁵⁷⁸ Por. M. Benko K.-U. Schrogl, *The UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Adoption of a Resolution on Application of the Concept of the "Launching State" and Other Recent Developments*, ZLW 2005, Issue 1, str. 7 i n.

⁵⁷⁹ Agreement between the European Space Agency and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics concerning cooperation in the field of the exploration and use of outer space for peaceful purposes, 25 April 1990, ESA Doc. nr 12-1990.

⁵⁸⁰ Agreement between the European Space Agency and the Government of the Republic of Hungary concerning Cooperation in the Field of the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 10 April 1991, ESA Doc. nr 10-1991.

⁵⁸¹ Agreement between the European Space Agency and the Government of Romania concerning space cooperation for peaceful purposes. 11 December 1992; ESA/LEG/157.

⁵⁸² Agreement between the European Space Agency and the Government of the Hellenic Republic concerning space cooperation for peaceful purposes, 4 July 1994, ESA Doc. nr 20-1994.

⁵⁸³ Protocol between the European Space Agency and the Government of the Republic of Italy and the Government of the Republic of Kenya on the setting up and operation of the European Space Agency Equipment within the perimeter of the San Marco satellites Tracking and Launching Station in Malindi, Kenya, and on the co-operation between the Government of the Republic of Kenya and the European Space Agency for peaceful purposes, 13 September 1995, dostępne na: http://www.oosa.unvienna.org/oosa/SpaceLaw/multi_bi/esa_kenya.html

⁵⁸⁴ Agreement between the Government of the Portuguese Republic and the European Space Agency concerning space cooperation for peaceful purposes. 24 July 1996, ESA Doc. nr 34-1996.

⁵⁸⁵ Agreement between the European Space Agency and the Government of the Czech Republic concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes. 7 November 1996, ESA/LEG/201.

i 2007r⁵⁸⁸. Liczba umów dotyczących pokojowego wykorzystania kosmosu pomiędzy państwami i agencjami stale rośnie i to nie tylko na poziomie dwustronnym, lecz również trójstronnym i wielostronnym⁵⁸⁹.

1.3. Kierunki interpretacyjne

Na kartach historii pojawiły się dwa główne kierunki interpretacyjne. Pierwszy popierany przez USA definiuje „pokojowe wykorzystanie” jako *nieagresywne*⁵⁹⁰. Należy przy tym brać pod uwagę definicję agresji przyjętą przez ZO w rezolucji 3314 (XXIX) z 14 grudnia 1974 r.⁵⁹¹ Drugi kierunek reprezentowany

⁵⁸⁶ Rzeczpospolita Polska podpisała dnia 28 stycznia 1994 r. w Paryżu Porozumienie między Europejską Agencją Kosmiczną i Rządem Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące Współpracy kosmicznej dla celów pokojowych (Agreement Between the European Space Agency and the Government of the Republic of Poland Concerning Space Cooperation for Peaceful Purpose), ESA/LEG/164.

⁵⁸⁷ W dniu 24 stycznia 2002 r. zostało podpisane na okres 5 lat Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Europejską Agencją Kosmiczną o współpracy w dziedzinie badania i użytkowania przestrzeni kosmicznej do celów pokojowych (Dz. U. z 2003 r. Nr 73, poz. 662), które zostało ratyfikowane przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej po uprzedniej zgodzie wyrażonej w ustawie.

⁵⁸⁸ Porozumienie o Europejskim Państwie Współpracującym między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Europejską Agencją Kosmiczną; Dz. U. z 2008 r. Nr 154, poz. 959. Pomimo, iż „cele pokojowe” nie znajdują się w tytule tego porozumienia, jego art. 1(2) stanowi, że „Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, jako Europejskie Państwo Współpracujące, zgadza się, że na wszystkich poziomach swej współpracy z Agencją będzie postępować zgodnie z celami, dla których Agencja została powołana, a które zostały określone w Konwencji, w szczególności w zakresie eksploracji i wykorzystywania przestrzeni kosmicznej wyłącznie dla celów pokojowych”.

⁵⁸⁹ Większość powyższych umów dostępna jest w wersji angielskiej w następującym zbiorze: K.-H Böckstiegel, M. Benkö, *Space Law: Basic Legal Documents*, Dordrecht 1993.

⁵⁹⁰ P.G. Dembling, D.M. Arons, *The Evolution...*, str. 434; W.D. Reed, R.W. Norris, *Military Use of the Space Shuttle*, Akron Law Review, nr 13, 1980, str. 677-679; S.D. Estep, A.L. Kaerse, *Space Communications and the Law: Adequate International Control After 1963?*, Michigan Law Review (MLR), t. 60, 1962, str. 894; H. Glazer, *The Law-Making Treaties of the International Telecommunication Union Through Time and in Space*, MLR, t. 60, 1962, str. 314.

⁵⁹¹ Art. 1: Agresją jest użycie siły zbrojnej przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niepodległości politycznej innego państwa lub w jakikolwiek inny sposób niezgodny z KNZ, jak to określono w niniejszej definicji. Art. 2: Użycie siły zbrojnej z pogwałceniem Karty przez państwo, działające jako pierwsze, stanowi dowód prima facie aktu agresji, chociaż RB może – działając zgodnie z Kartą – dojść do wniosku, że stwierdzenie, iż został popełniony akt agresji, nie jest uzasadnione w świetle innych stosownych okoliczności, w tym również dlatego, że określone akty lub ich skutki nie są dostatecznie poważne. W art. 3 przytacza przykłady agresji: napaść czy atak sił zbrojnych jednego państwa na terytorium innego lub okupacja militarna; bombardowanie lub użycie jakiejkolwiek innej broni przeciw terytorium innego państwa; blokada portów lub wybrzeży; zaatakowanie sił zbrojnych innego państwa; użycie sił zbrojnych przebywających na terytorium innego państwa, zgodnie z zawartym porozumieniem, w sposób sprzeczny z warunkami porozumienia, tudzież przedłużanie ich pobytu po wygaśnięciu porozumienia; udostępnianie przez państwo swego terytorium innemu państwu, w celu dokonania agresji przeciwko państwu trzeciemu; wysyłanie band nieregularnych sił czy zbrojnych najemników, dokonujących aktów zbrojnych przeciwko drugiemu państwu. Art. 4 dozwala by RB uznała za agresję akt inny niż wymieniono w art. 3. Art. 5 stanowi, iż nic nie jest usprawiedliwieniem agresji, a wyniki z niej korzyści są uważane za nielegalne. Art. 6 zabrania interpretowania rezolucji w sposób niezgodny z postanowieniami KNZ o dozwolonym użyciu siły. Art. 7 zabrania interpretować rezolucję w sposób sprzeczny z prawem do stanowienia a zwłaszcza z Deklaracją zasad prawa międzynarodowego z 1970 r. Art. 8 nakazuje interpretować całą rezolucję łącznie. Zob. więcej:

pierwotnie głównie przez Związek Radziecki przedstawiał propozycję, iż termin ten powinien być ekwiwalentem terminu *niemilitarne/niewojkowe*⁵⁹².

Wydaje się, że ta ostatnia interpretacja była od samego początku również intencją ONZ, której celem była prewencja rozszerzania narodowej rywalizacji w kosmosie⁵⁹³. Głównym powodem dla definiowania „pokojoye” jako *niemilitarne* jest założenie, że konkretne artykuły Układu z 1967 r. powinny być interpretowane w świetle całej umowy, a w szczególności w świetle jego przedmiotu i celu⁵⁹⁴.

A zatem żaden pojedynczy artykuł nie powinien być oderwany i rozpatrywany *in vacuo*, jak również musi być analizowany w kontekście poprzednich i kolejnych artykułów⁵⁹⁵. Innym powodem dla tejże interpretacji jest fakt, że klauzula „pokojoyego wykorzystania” bazuje na Statucie IAEA z 1956 r.⁵⁹⁶ oraz na Traktacie Antarktycznym

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314\(XXIX\)&Lang=E&Area=RESOLUTION](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314(XXIX)&Lang=E&Area=RESOLUTION) (29/05/2014).

⁵⁹² R.D. Crane, *Soviet Attitudes Towards International Space Law*, AJIL, nr 56, 1962, str. 700-704; G.P. Żukow, *Amierikanskije plany ispolzowanija kosmosa w agriessiwnych celach i biezapasnost gosudarstw*, Sowietiskij Jeżegodnik Mieżdunarodnogo Prawa, Moskwa 1962, str. 185 i n.; J.M. Kolosow, *Borba za mirnyj kosmos. Kritika burżuaznych tieorij kosmiczeskogo prawa*, Moskwa 1968, str. 48 i n.; J.E.S. Fawcett, *International Law and the Uses of Outer Space*, Manchester 1968, str. 29; M.I. Niciu, *What is the Meaning of the Use of Cosmos Exclusively For Peaceful Purposes*, XVII Colloquium IISL, Amsterdam 1974, str. 1 i n.; O.O. Ogunbanwo, *International Law and Outer Space Activities*, The Hague 1975, str. 28; D. Goedhuis, *An Evaluation of the Leading Principles of the Treaty on Outer Space of 27th January 1967*, NILR, t. 15, 1968, str. 25; R.D. Crane, *Basic Principles in Soviet Space Law: Peaceful Coexistence, Peaceful Cooperation, and Disarmament*, Law and Contemporary Problems, t. 29, 1964, str. 949-955.

Ogólnie na temat obu interpretacji: A. Górbiel, *Międzynarodowe...*, str. 133-137; R. Gardner, *Co-operation in Outer Space*, Foreign Affairs, t. 41, nr 3, 1963, str. 18; D. Goedhuis, *Report on General Questions of the Legal Regime of Space*, 50th ILA Conference – Report, Brussels 1962, str. 31 oraz 70 i n.; C.W. Jenks, *Le Droit International Des Espaces Célestes, Rapport Préliminaire*, Institut De Droit International, Geneva 1963, str. 43 i n.; B. Cheng, *Le Traité de 1967 sur l'espace*, JDI, t. 95, 1968, str. 606; S. Gorove, *Developments in Space Law, Issues and Policies*, Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht/Boston/London 1991, str. 256 i n.

⁵⁹³ Warto także nadmienić, że Związek Radziecki przedłożył do ONZ właśnie tę interpretację, jednak z politycznych względów powiązał kwestię pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej z ówczesnym problemem porzucenia przez Amerykanów zamorskich baz wojskowych, zwłaszcza tych stacjonujących blisko ZSRR. Zob. R.K. Woetzel, *Legal Aspects of Military Uses of Space in Soviet and American Eyes* [w:] H.J. Taubenfeld (ed.), *Space and Society...*, str. 121; T.L. Zwaan (ed.), *Space Law: Views of the Future, A compilation of Articles by a New Generation of Space Law Scholars*, International Institute of Air and Space Law, Leiden 1988, str. 89.

⁵⁹⁴ Art. 31(1) Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r.

⁵⁹⁵ R.J. Zedalis, C.L. Wade, *Anti-Satellite Weapons and the Outer Space Treaty of 1967*, California Western International Law Journal, t. 8, 1978, str. 472.

⁵⁹⁶ Art. II Statutu, opatrzony tytułem ‘Cele’, po ogólnym stwierdzeniu, że Agencja ma dążyć do „przyspieszenia i zwiększenia wykorzystywania energii atomowej w celu zapewnienia pokoju (...)”, wyjaśnia już bardziej szczegółowo, że ma ona czuwać nad tym, „aby pomoc udzielana bądź przez nią samą, bądź pod jej kontrolą czy kierownictwem, nie była wykorzystywana w sposób mogący służyć jakimkolwiek celom wojskowym”. Zob. Dz.U. 1958 nr 41 poz. 187. Por. także: N. Jasentuliyana, *International Space Law...*, str. 105.

z 1959 r.⁵⁹⁷, a obie umowy używają tego terminu w sensie „niemilitarnym”⁵⁹⁸. Jeszcze jednym argumentem na poparcie tej interpretacji jest to, że działania agresywne są co do zasady zabronione w prawie międzynarodowym, poprzez regulację zawartą w artykule 2(4) KNZ⁵⁹⁹. Konsekwentnie zbędne jest zapewnianie w art. IV(2) Układu z 1967 r., że Księżyc i inne ciała niebieskie użytkowane są wyłącznie w celach *nieagresywnych*⁶⁰⁰.

Zgodnie z interpretacją USA, nazywanej często 'pasywno-wojskową'⁶⁰¹, Układ z 1967 r. poprzez odwołanie się do KNZ, nie zabrania użycia siły, czy użycia kosmosu do celów defensywnych oraz narodowego i międzynarodowego bezpieczeństwa⁶⁰². Innymi słowy, pokojowe działania militarne, w rozumieniu *nieagresywne* są prawnie dozwolone⁶⁰³. Przykładem takiego nieagresywnego działania może być akcja zbrojna mająca na celu zniszczenie asteroidy zagrażającej Ziemi. Rząd USA wielokrotnie podkreślał, że patrząc na problem z historycznego punktu widzenia, nie można mówić o działaniach w kosmosie jako *niewojskowych*, gdyż począwszy od Sputnika-1, większość działań w przestrzeni kosmicznej była stricte związana z wojskowością. Podczas pierwszych załogowych misji kosmicznych wszyscy astronauty lecący podczas amerykańskiego programu Merkury⁶⁰⁴ byli oficerami wojskowymi⁶⁰⁵ i podobnie wszyscy rosyjscy członkowie załogi Wostok⁶⁰⁶. Praktyka wysyłania oficerów wojskowych trwa do dziś. Ponadto większość państw prowadzących działania w kosmosie posiada satelity do celów

⁵⁹⁷ Art. I(1) Traktatu stanowi, iż „Antarktyka będzie wykorzystywana wyłącznie dla celów pokojowych”. Zasadę tę uzupełniono w kolejnym zdaniu konstatacją, że oznacza to zakaz „wszelkich poczynañ o charakterze wojskowym”. Dz.U. z 1961, nr 46, poz. 237.

⁵⁹⁸ B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 65; M. Lachs, *The Law of Outer Space...*, str. 106.

⁵⁹⁹ J. Goldblat, *Arms Control: A Guide to Negotiations and Agreements*, Oslo 1994, str. 119–23.

⁶⁰⁰ J.F. McMahon, *Legal Aspects of Outer Space*, XXXVIII BYBIL, 1962, str. 360; B. Cheng, *Studies...*, str. 521.

⁶⁰¹ Główne aplikacje, z których korzysta wojsko to rekonesans satelitarny, telekomunikacja wojskowa, systemy wczesnego ostrzegania itp. Por. M. Lachs, *The International...*, str. 33; L.A. Vlasic, *Disarmament...*, str. 135–206; E.R.C. Van Bogaert, *Aspect...*, str. 67; C.Q. Christol, *The Modern International Law of Outer Space*, XXX 1982, str. 5 i n.

⁶⁰² N. Jasentuliyana, *International Space Law...*, str. 106; I. Vlasic, *The Legal Aspects of Peaceful and Non-Peaceful Uses of Outer Space* [w:] B. Jasani (ed.), *Peaceful and Non-Peaceful Uses of Space—Problems of Definition for the Prevention of an Arms Race*, UNIDIR, Geneva 1991, str. 38 i n.

⁶⁰³ A. Meyer, *Interpretation of the Term 'Peaceful' in the Light of the Space Treaty*, XI CLOS, 1968, str. 27. T.E. Taeger, *Legal Controls of the Military Uses of Spacecraft*, British Institute of International and Comparative Law, International Law Series 6, London 1966, str. 80.

⁶⁰⁴ Zob. Oficjalna Strona Programu Merkury: <http://www-pao.ksc.nasa.gov/kscpao/history/mercury.htm>

⁶⁰⁵ Jedyny cywilny członek, O.K. Slayton, został tymczasowo uziemiony ze względu na kłopoty z krążeniem.

⁶⁰⁶ Jedynym cywilem była pilotka, Walentina Tierieszkowa. Por. M. Benkö, W. de Graaff, C.M. Reijnen Gijsbertha, *Space Law in the United Nations*, Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht/Boston/Lancaster 1985, str. 176.

militarnych – pogodowe, zwiadowcze, teledetekcyjne, komunikacyjne, nawigacyjne, wczesnego ostrzegania i inne⁶⁰⁷. A zatem rozumienie działalności kosmicznej jako *niewojskowa* byłaby niezgodne z ogólną zasadą interpretacji nakazującą branie pod uwagę kontekst oraz „każdą późniejszą praktykę stosowania traktatu, ustanawiającą porozumienie stron co do jego interpretacji”⁶⁰⁸. Praktyka państw może jednak sugerować zmianę w stosunkach prawnych między stronami traktatu o ile jest w miarę jednolita i powszechnie akceptowana przez strony⁶⁰⁹. A zatem jeśli, teoretycznie, państwa kiedykolwiek zaprzestaną użytkowania kosmosu przez wojsko, można będzie mówić o *niewojskowym* wykorzystaniu kosmosu. Tak scenariusz wydaje się jednak mało prawdopodobny.

Istnieje jeszcze jeden pogląd stanowiący, że jeśli dokładnie przeanalizować postanowienia Układu z 1967 r. i Traktatu o Księżycu okazałoby się, że ich twórcy nie mieli na względzie żadnej z powyższych interpretacji⁶¹⁰. Zwolennicy tego stanowiska uważają, że poszczególne działania, jak badania naukowe konieczne dla pokojowej eksploracji, nie są zabronione nawet jeśli są podejmowane przez wojsko. Dlatego też badania naukowe wydają się być założone przez twórców jako działalność zasadniczo o pokojowym charakterze. Można zatem bezpiecznie założyć, że żadne naukowe badanie nie jest zabronione, niezależnie od tego czy jest podejmowane przez personel cywilny czy wojskowy. Również badany obiekt – czy to zaawansowana technologia naukowa, nawet do celów obronności wojskowej czy o charakterze agresywnym – nie może mieć wpływu na bezprawność takiej działalności naukowej. Reasumując, twórcy umów wskazali, iż badania naukowe nie powinny być prawnie ograniczane, dlatego też realistycznie dozwolili użycia personelu militarnego do podejmowania badań, niezależnie od ich celu i od tego gdzie mają miejsce. Użycie sprzętu wojskowego i obiektów kosmicznych do pokojowej eksploracji nie jest zatem zabronione. Ponadto pewne inne działania, jak ustanawianie baz wojskowych w przestrzeni kosmicznej czy manewry o charakterze militarnym, byłyby zabronione, gdyby przyjąć jedną z wyżej wymienionych interpretacji. Sugerowałoby

⁶⁰⁷ Dane z Oficjalnej Bazy Danych McDowella dot. Satelitów (stan na 1 stycznia 2007). B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 70; E. Fasan, *Weltraumrecht*, Mainz 1965, str. 77; P. Creola, *Raumfahrt und Völkerrecht*, Zurich 1967, str. 56; A. Meyer, *Der Weltraumvertrag*, ZLW, 1967, str. 69; D. Goedhuis, *Conflict in the Interpretation of the Leading Principles of the Moon Treaty of 5 December 1979*, NILR, t. 28, 1981, str. 27-28.

⁶⁰⁸ Art. 31(3)b Konwencji wiedeńskiej.

⁶⁰⁹ R. Bernhardt, *Interpretation of International Law* [w:] R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, t. II, Amsterdam 1995, str. 1421; M.N. Shaw, *International...*, str. 934 i n.

⁶¹⁰ S. Gorove, *Developments...*, str. 257.

to jednocześnie, że twórcy tych umów podjęli częściowo sukcesywną próbę odejścia od różnicy pomiędzy działaniami i celami pokojowymi z jednej strony, a militarnymi czy agresywnymi z drugiej. Problem z tą tradycyjną różnicą jest jednak taki, że wiele obiektów kosmicznych charakteryzuje dualizm – np. teledetekcja, meteorologia, GPS itp. – gdyż mogą być używane zarówno do celów cywilnych jak i wojskowych (tzw. cele o podwójnym charakterze)⁶¹¹, co jest przedmiotem analizy w dalszej części rozprawy⁶¹².

2. Zbrojenia i ich zapobieganie

Pomimo istnienia zasady pokojowego wykorzystania kosmosu i szerokiej międzynarodowej współpracy, wyścig zbrojeń w odniesieniu do kosmosu nieprzerwanie - choć z różną intensyfikacją - trwa⁶¹³. Już w 1962 r. w projekcie Kodeksu o zasadach eksploracji i użytkowania przestrzeni kosmicznej przygotowywanym przez grupę z Instytutu Pamięci Davida Daviesa rozważano wprowadzenie wiążącej zasady, na podstawie której „żaden statek kosmiczny przenoszący jakikolwiek typ głowicy lub inne urządzenie zaprojektowane jako broń do użycia przeciwko celom naziemnym lub powietrznym, nie może być umieszczone na orbicie okołoziemskiej lub ciele niebieskim, lub być przenoszone lub wystrzeliwane z jakiegokolwiek stacji kosmicznej lub ciała niebieskiego”⁶¹⁴. W podobnym duchu w 1981 r. reprezentanci ZSRR zaproponowali zawarcie Traktatu o zakazie stacjonowania jakiegokolwiek rodzaju broni w przestrzeni kosmicznej⁶¹⁵. Ten radziecki projekt przewidywał w art. 1 nierozmieszczanie na orbicie okołoziemskiej obiektów przenoszących jakikolwiek rodzaj broni, instalowanie broni na ciałach niebieskich oraz umiejscawiania jej w jakikolwiek inny sposób w kosmosie, „włączając sztuczne obiekty kosmiczne wielokrotnego użytku istniejącego typu lub innych rodzajów, które państwa mogą rozwijać w przyszłości”⁶¹⁶. Dla zapewnienia kontroli, każde państwo miałooby zobowiązać się do stworzenia krajowych technik

⁶¹¹ Tamże, str. 258.

⁶¹² Zob. rozdział III(2)2.1 niniejszej rozprawy.

⁶¹³ R. Ward, *From Nazi to NASA: The Life of Wernher von Braun*, History Press, 2006; M. Neufeld, *Von Braun: Dreamer of Space, Engineer of War*, New York: Clarkson Potter/Knopf 2007; P.M. Sterns, *Ethics and the Conquest of Space: From Peenemunde to Mars and Beyond*, 50 Proceedings IISL 456-67, 2007, str. 464-7.

⁶¹⁴ Art. 2(5), Draft Code on Rules on the Exploration and Uses of Outer Space by David Davies Memorial Institute.

⁶¹⁵ UN Doc. A/36/192.

⁶¹⁶ Art. 1 Projektu.

weryfikacyjnych w taki sposób, by korespondowały one z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego. Projekt ten zawierał ponadto przepis, zgodnie z którym strony miały powstrzymywać się od niszczenia obiektów kosmicznych, ich uszkodzania, zakłócania itp.⁶¹⁷. Projekt nie został jednak zaakceptowany na forum ONZ, gdyż wiele państw sprzeciwiło się zakazowi broni przeciw-satelitarnej. Problematiczne okazało się również stwierdzenie „broń jakiegokolwiek rodzaju”⁶¹⁸, gdyż zamykałoby to drogę do dalszych prac nad bronią kosmiczną w przyszłości. Dyskusja nad projektem była pewnym krokiem w kierunku zakończenia wyścigu zbrojeń w kosmosie. Rozmowy na ten temat były kontynuowane podczas kolejnych sesji ZO ONZ i w ostateczności doprowadziły do przyjęcia kilku rezolucji ZO odnoszących się do zakazu zbrojeń w kosmosie⁶¹⁹.

Z początkiem XXI wieku debata na temat militaryzacji nasiliła się wraz z pojawieniem się nowych potentatów w przemyśle kosmicznym: głównie Chin i Indii⁶²⁰. Od roku 2000 Kongres Stanów Zjednoczonych wprowadził wymóg w stosunku do Chin, by te przedkładały coroczny raport dotyczący chińskiego potencjału militarnego⁶²¹, a przestrzeń kosmiczna przedstawia bardzo ważną część tego raportu⁶²². Z oczywistych względów nie ma publicznego dostępu do wojskowej dokumentacji Chin, Rosji czy innych państw. Kraje generalnie współpracują w zakresie wymiany informacji - na tyle, na ile jest to możliwe - jednak problematyczne pozostają działania tych, które posiadają zaawansowane technologie kosmiczne, lecz są hermetyczne politycznie i nie przystąpiły do żadnego międzynarodowego traktatu o przestrzeni kosmicznej. Najlepszym przykładem jest Korea Północna. Poniekąd w odpowiedzi na kosmiczno-wojskowe aspiracje innych państw, amerykańskie dowództwo US Air Force Space Command opracowało strategiczny plan na okres

⁶¹⁷ G. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 56.

⁶¹⁸ Tamże, str. 57.

⁶¹⁹ Rezolucje te to m.in.: 36/99; 37/83; 36/97 'c'; 37/99 'd'.

⁶²⁰ S.-H. Liao, *Will China Become a Military Space Superpower?*, *Space Policy*, t. 1, 2005, str. 205-212.

⁶²¹ Zob. US National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2000, §1202. Por. także: M.A. Stokes, *China's Strategic Modernisation: Implications for the United States*, Report to the US Strategic Studies Institute, September 1999 : <http://www.fas.org/nuke/guide/china/doctrine/chinamod.pdf>

⁶²² (US) Department of Defense, Annual Report: Military Power of the People's Republic of China 2008, http://www.defenselink.mil/pubs/pdfs/China_Military_Report_08.pdf Pozostałe raporty dostępne na: (2007) <http://www.defenselink.mil/pubs/pdfs/070523-China-Military-Power-final.pdf>; (2006) <http://www.dod.mil/pubs/pdfs/China%20Report%202006.pdf>; (2005) <http://www.defenselink.mil/news/Jul2005/d20050719china.pdf>

Warto wspomnieć, iż podobny wymóg został wprowadzony za prezydenta Reagana w 1981 r. w stosunku do ZSRR - zob.: The US Defense Intelligence Agency 'Soviet Military Power': http://www.fas.org/irp/dia/product/smp_index.htm oraz M. Russell, *Military Activities in Outer Space: Soviet Legal Views*, *Harvard International Law Journal (HILJ)*, t. 25, 1984, str. 153-194.

25 lat począwszy od 2006 r., rewidowany cyklicznie co dwa lata⁶²³. Plan ten uwzględnia między innymi rozmieszczenie w przestrzeni kosmicznej nienuklearnej broni defensywnej i ofensywnej. Mniej więcej w tym samym czasie, z ramienia Połączonych Szefów Sztabu Armii USA⁶²⁴, przyjęty został dokument dotyczący operacji kosmicznych⁶²⁵, który został później uzupełniony przez Siły Powietrzne o tak zwany dodatek o nazwie „operacje przeciw-kosmiczne”⁶²⁶. Oba dokumenty ukazują postęp jaki armia amerykańska osiągnęła w sferze militaryzacji przestrzeni kosmicznej oraz przedstawiają propozycje potencjalnych strategii na przyszłość. Konsekwentnie w 2006 r. prezydent George W. Bush w oświadczeniu dotyczącym „narodowej polityki kosmicznej” stwierdził, iż USA ma na uwadze *krytyczną zależność* bezpieczeństwa narodowego od potencjału kosmicznego oraz uważa, że ta zależność powinna wzrastać⁶²⁷.

Podążając za zmianami na świecie, również w Europie postawiono na wzrost niezależnego sektora kosmiczno-wojskowego. Europejska Biała Księga przyjęta przez Parlament Europejski w 2003 r. pod nazwą „przestrzeń kosmiczna: nowa europejska granica dla rozszerzającej się Unii” otwiera drogę UE dla dalszego rozwoju wojskowych technologii kosmicznych⁶²⁸. W księdze tej wyraźnie stwierdzono, że „oprócz wspomagania szerokiego zakresu polityki cywilnej, systemy kosmiczne mogą również zapewnić bezpośredni wkład do Wspólnej Unijnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa, a także Europejskiej Polityki Obronnej”⁶²⁹.

Niniejsza część rozprawy koncentruje się na urządzeniach, które z całą pewnością dają się sklasyfikować jako broń konwencjonalna, jak również na tych o podwójnym zastosowaniu, jak satelity, które mogą mieć charakter zarówno cywilny jak i wojskowy. Należy przy tej okazji zwrócić uwagę, że w niniejszej pracy używane jest określenie „technologie”, tudzież „obiekty kosmiczne”, aniżeli „broń” z racji

⁶²³ US Air Force Space Command, *Strategic Master Plan FY06 and Beyond*, 2003: <http://www.wslfweb.org/docs/Final%2006%20SMP--Signed!v1.pdf> oraz <http://www.nukewatch.org/importantdocs/resources/Final004SMP.pdf>

⁶²⁴ Konkretnie: US Department of the Army, Marine Corps, Air Force oraz Coast Guard.

⁶²⁵ Joint Doctrine for Space Operations, 9 August 2002, US Joint Chiefs of Staff, Joint Publication 3-14, http://www.dtic.mil/doctrine/jel/new_pubs/jp3_14.pdf

⁶²⁶ Counterspace Operations, Air Force Doctrine Document 2-2.1, 2 August 2004, http://www.dtic.mil/doctrine/jel/service_pubs/afdd2_2_1.pdf

⁶²⁷ US National Space Policy 2006-2007 XXXII AASL 475-86; Odtajniona wersja dostępna na: http://www.ostp.gov/galleries/press_release_files/Unclassified%20Space%20Policy%20-%20FINAL.pdf (29/11/2013)

⁶²⁸ COM(2003) 673, November 2003, White Paper Space: A new European frontier for an expanding Union - An action plan for implementing the European Space policy, dostępne na: http://ec.europa.eu/white-papers/index_en.htm (04/01/2014).

⁶²⁹ *Supra*.

wieloznaczności tego ostatniego. Zwłaszcza w literaturze anglojęzycznej (*weapon*) i francuskojęzycznej (*armament*) podkreśla się niekiedy, że słowo to może oznaczać zarówno „broń”, „sprzęt”, ale i „proces uzbrajania sił w celach wojennych”⁶³⁰.

2.1. Podwójne zastosowanie obiektów kosmicznych

W zasadzie każda technologia kosmiczna może mieć podwójne zastosowanie - cywilno-wojskowe⁶³¹. W angielskiej terminologii tego typu dualistyczne technologie określa się mianem *dual use*. Podstawowe urządzenia jak rakiety, ich systemy operacyjne i naprowadzające niosą potencjał zarówno dla cywilnego jak i wojskowego użytku. Podobnie technologie satelitarne. Teledetekcja jest używana przez wywiad poprzez gromadzenie i analizowanie istotnych danych, np. meteorologicznych, ukształtowanie terenu itp. Systemy naprowadzania GPS i GNSS mogą być używane nie tylko w przemyśle motoryzacyjnym czy lotniczym, ale i do nakierowania bomby czy pocisków manewrujących⁶³². Satelity telekomunikacyjne transmitują zarówno wiadomości, informacje elektroniczne, rozmowy telefoniczne, ale i przekazy militarne. Inne satelity mogą monitorować i przechwytywać (czy nawet przerywać) transfer telekomunikacyjny, czy to przeprowadzany przez naziemne systemy radiowe, czy przekazywane przez transpondery satelitarne⁶³³. Istnieją oczywiście satelity przeznaczone wyłącznie do celów wojskowych (telekomunikacyjnych czy innych). Istnieją też komercyjne systemy satelitarne przekształcone na cele militarne - jak np. konstelacja 66 satelitów Iridium, która miała zostać wyłączona w sierpniu 1999 r. z powodu bankructwa firmy Iridium Satellite LLC. Przedsięwzięcie zostało przejęte i zreorganizowane przez Departament Obrony Stanów Zjednoczonych, wznowiając działanie systemu dla swych własnych celów, który zresztą funkcjonuje po dzień dzisiejszy. Innymi przykładami

⁶³⁰ M. Polkowska, *Prawo kosmiczne...*, str. 217.

⁶³¹ J.C. Cooper, *Self-Defense in Outer Space and the United Nations*, Air Force and Space Digest, t. 5, 1962, str. 51-60; D.G. Brennan, *Arms and Arms Control in Outer Space* [w:] L.P. Bloomfield (ed.), *Outer Space: Prospects for Man and Society*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall 1962, str. 123-149; H. DeSaussure et al., *Self-Defense – A Right in Outer Space*, AFLR, t. 7, 1965, str. 38-45; E.S. Waldrop, *Integration of Military and Civilian Space Assets: Legal and National Security Implications*, AFLR, t. 55, 2004, str. 168-174.

⁶³² P.B. Larsen, *Issues Relating to the Civilian and Military Uses of GNSS*, Space Policy, t. 17, 2001, str. 111-119; P.B. de Selding, *Half of Galileo PRS Users Expected to be Military*, Space News z dnia 27 czerwca 2008 r.

⁶³³ D. Paikowski, *Israel's Space Program as a National Asset*, Space Policy, t. 23, 2007, str. 90-96.

są INMARSAT i INTELSAT, które pomimo pierwotnych deklaracji pozostania organizacjami cywilnymi odeszły z czasem od tej restrykcji⁶³⁴.

Formalna definicja „podwójnego zastosowania” nie została wypracowana w powszechnie obowiązującym prawie międzynarodowym, jednak istnieje na poziomie dwustronnym w Porozumieniu pomiędzy rządem Republiki Włoch a Republiką Francji o współpracy w zakresie obserwacji Ziemi (tzw. Porozumienie turyńskie)⁶³⁵. Zdefiniowane zostało ono jako „system obserwacji satelitarnej opracowany (...) na wykorzystanie wojskowe i cywilne (instytucjonalne i handlowe)”⁶³⁶. Polityka płynąca z tej definicji pozwala na dostęp do satelitów przez podmioty obronne i wszystkich innych użytkowników, w tym komercyjnych. Ci ostatni zazwyczaj muszą kierować się do operatora cywilnego, który posiada odpowiednią licencję⁶³⁷.

Jak podaje raport amerykańskiej Komisji ds. Kosmosu, powszechnie wiadome jest, iż wiele instytucji militarnych często korzysta z cywilnych czy komercyjnych systemów kosmicznych⁶³⁸. Część technologii posiada odrębne przepisy prawne, jednak istnieje wiele takich, które nie są jeszcze przedmiotem jakichkolwiek międzynarodowych regulacji. Poniższe podrozdziały zwracają uwagę na najważniejsze regulacje odnoszące się do konkretnych technologii dualistycznych.

2.1.1. Telekomunikacja

Satelity komunikacyjne pierwotnie używane były tylko do celów wojskowych, a dopiero później przekazane zostały również do celów cywilnych⁶³⁹. Ich wojskowe

⁶³⁴ E.S. Waldrop, *Integration...*, str. 209-210.

⁶³⁵ Agreement Between the Government of the Italian Republic and the Government of the French Republic on Cooperation In the Field of Earth Observation, Done In Turin, 29th January 2001. Opublikowane w: *Gazzetta Ufficiale*, nr 25, 31/01/2004.

⁶³⁶ Art. 1(e) Porozumienia turyńskiego.

⁶³⁷ J. I. Gabrynowicz, *The Land Remote Sensing Laws and Policies of National Governments: A Global Survey*, National Center for Remote Sensing, Air, and Space Law and U.S. Department of Commerce / National Oceanic and Atmospheric Administration 2007, dostępne na: <http://www.spacelaw.olemiss.edu/resources/pdfs/noaa.pdf> (07/02/2014), str. 13.

⁶³⁸ The Space Commission, 2001, Report of the Commission to Assess United States National Security Space Management and Organization: <http://www.dod.mil/pubs/space20010111.html>. Zob. także: E.S. Waldrop, *Integration...*, str. 164.

⁶³⁹ Dopiero w latach 90-tych XX w. powstały globalne usługi satelitarne dla telefonii komórkowej. Jeden z pierwszych dokumentów to MoU z 1997 r. podpisane pod auspicjum ITU oraz Porozumienie GATS (Ogólne Porozumienie o Handlu w Usługach) stworzone pod auspicjami Światowej Organizacji Handlu (WTO). Konkurencja w telekomunikacji komórkowej i innych systemów satelitarnych doprowadziła do prywatyzacji takich organizacji jak INMARSAT, INTELSAT czy EUTELSAT i do wyjątkowego procesu transformacji organizacji międzyrządowych, w tym tych związanych z wojskowością. Por. I. Baumann, *Diversification of Space Law*, [w:] M. Benkö, K-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2...*, Vol. II, str. 54. Zob. także: Report of the Panel of Experts on Space and Security, March 2005, str. 30-31.

zastosowanie ma na celu zapewnienie rzetelnych, kompletnych i aktualnych informacji dla łańcucha operacyjnego dowodzenia sił zbrojnych. Przykładami satelitarnych systemów wojskowych są amerykańskie MILSTAR, DSCS i FLTSATCOM, satelity NATO, brytyjski Skynet czy hinduski GSAT-7.

Telekomunikacja satelitarna jest przedmiotem regulacji ITU⁶⁴⁰. Art. 44(2) Konstytucji ITU zwraca uwagę na fakt, że częstotliwości i orbita satelitów geostacjonarnych są ograniczonymi zasobami naturalnymi. W praktyce tylko określona liczba satelitów może używać konkretnych pasm i pozycji na orbicie geostacjonarnej, gdyż w przeciwnym razie mogłoby dojść do interferencji sygnałów lub kolizji satelitów⁶⁴¹. Ponadto Członkowie ITU powinni dołożyć starań, aby „ograniczyć liczbę użytkowanych częstotliwości i szerokość widma do minimum, które jest niezbędne dla zadawalającego działania potrzebnych służb”⁶⁴², oraz unikać „szkodliwych zakłóceń dla łączności lub służb radiowych innych Członków”⁶⁴³. Kwestia alokacji sygnałów radiowych została uregulowana przez ITU w tzw. Regulacjach Radiowych (wspomnianych powyżej), tworzonych i rewidowanych podczas światowych i regionalnych Administracyjnych Konferencjach Radiowych⁶⁴⁴.

Pomimo wymienionych ogólnych ograniczeń, wojsko wydaje się mieć uprzywilejowaną pozycję w reżimie ITU, gdyż zgodnie z art. 48(1) Konstytucji „Członkowie zachowują całkowitą swobodę w zakresie wojskowych urządzeń radiowych”, co w praktyce obejmuje także technologie satelitarne. „Przy używaniu tych urządzeń należy jednak przestrzegać w miarę możliwości, postanowień regulaminowych, dotyczących niesienia pomocy w przypadkach niebezpieczeństwa oraz podejmowania środków przeciwdziałających powstawaniu szkodliwych zakłóceń, jak również przepisów Regulaminów Administracyjnych dotyczących wykorzystywania rodzajów emisji i częstotliwości zgodnie z rodzajem pełnionej służby”⁶⁴⁵. Ponadto „gdy urządzenia te uczestniczą w służbie korespondencji publicznej

⁶⁴⁰ Konstytucja i Konwencja Unii znajduje się w Dz. U. z 20 grudnia 1998 r., nr 35, poz. 196. Ang. wersja językowa: 1825 UNTS 1; 1996 UKTS 24. Uaktualniona wersja Konwencji i Konstytucji znajduje się w zbiorze: *Collection of the Basic Texts of the International Telecommunication Union Adopted by the Plenipotentiary Conference*, 3rd ed., Geneva 2007.

⁶⁴¹ R. Bender, *Launching...*, str. 38-39.

⁶⁴² Art. 44(1) Konstytucji ITU.

⁶⁴³ Art. 45(1) *Supra*.

⁶⁴⁴ R. Bender, *Launching...*, str. 38-39.

⁶⁴⁵ Art. 48(2) Konstytucji ITU.

lub innych służbach podlegających przepisom Regulaminów Administracyjnych, muszą one, w zasadzie, być zgodne z przepisami regulaminowymi, które ich dotyczą”⁶⁴⁶.

Na poziomach krajowych wiele państw posiada ustawy i rozporządzenia regulujące wojskowe systemy telekomunikacyjne. W Stanach Zjednoczonych są to *Army Regulations 25-13: Telecommunications and Unified Capabilities*⁶⁴⁷. W Polsce jest to Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej w sprawie szczegółowych warunków wykonywania działalności telekomunikacyjnej⁶⁴⁸.

Wszystkie urządzenia i stacje, bez względu na ich przeznaczenie, „powinny być tak instalowane i użytkowane, aby nie powodowały szkodliwych zakłóceń dla łączności lub służb radiowych innych Członków, dla uznanych przez siebie operatorów oraz dla innych należycie upoważnionych operatorów do świadczenia usług radiokomunikacyjnych, a którzy pracują zgodnie z postanowieniami Regulaminu Radiokomunikacyjnego”⁶⁴⁹. By zapobiec szkodliwym zakłóceniom wiele satelitów telekomunikacyjnych jest rejestrowanych w tzw. uniwersalnym międzynarodowym rejestrze częstotliwości⁶⁵⁰. Istnieją ponadto rejestry regionalne (jak np. Europejska tablica przeznaczeń częstotliwości⁶⁵¹ czy cywilno-wojskowe porozumienie częstotliwościowe NATO)⁶⁵², a także narodowe (jak np. brytyjska *Frequency Allocation Table*⁶⁵³ czy polska Krajowa tablica przeznaczeń częstotliwości)⁶⁵⁴.

⁶⁴⁶ Art. 48(3) *Supra*.

⁶⁴⁷ AR 25-11, dostępne na: http://www.apd.army.mil/pdf/r25_13.pdf

⁶⁴⁸ Dz.U. z 2005 r., nr 207, poz. 1736.

⁶⁴⁹ Art. 45(3) w zw. z art. 45(1) Konstytucji ITU.

⁶⁵⁰ Ang. *MIFR – Master International Frequency Register*. Globalna nawigacja satelitarna i teledetekcja także podlegają reżimowi powszechnej rejestracji. Są one rejestrowane zarówno w ITU jak i w UN OOSA zgodnie z Konwencją o rejestracji z 1979 r., lecz ich cel nie zawsze jest oznaczony w tym ostatnim rejestrze.

⁶⁵¹ The European Table of Frequency Allocations and Utilisations by the Electronic Communications Committee (ECC) within the European Conference of Postal and Telecommunications Administrations (CEPT), ERC Report 25, dostępne na: <http://www.ero.docdb.dk/Docs/doc98/official/pdf/ERCREP025.PDF> (26/01/2014).

⁶⁵² NATO Joint Civil- Military Frequency Agreement (NJFA), NATO C3 Board, AC/322-N/0815.

⁶⁵³ Zob.: http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/spectrum/spectrum-information/UKFAT_2013.pdf (26/01/2014).

⁶⁵⁴ Tablica ta jest podstawowym dokumentem w procesie zarządzania zasobami częstotliwości w państwach należących do ITU. Określa przeznaczenie częstotliwości (zakresów częstotliwości) dla poszczególnych służb radiokomunikacyjnych. Opracowywana jest na podstawie ustaleń Regulaminu Radiokomunikacyjnego i ma charakter cykliczny (zgodnie z postanowieniami prawa telekomunikacyjnego). Uaktualniana jest nie rzadziej niż raz na dwa lata z uwzględnieniem zmian wprowadzanych podczas kolejnych Światowych Konferencji Radiokomunikacyjnych. Pierwsza tablica została opracowana przez Państwową Agencję Radiokomunikacji w 1994 r. (Dz. U. Nr 10, po. 54). Obecna tablica opracowana została przez Urząd Komunikacji Elektronicznej i Ministerstwo Informatyki ze zmianami wprowadzonymi rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2006 r., Dz.U. 2006 nr 246 poz. 1792.

Główną instytucją sprawującą pieczę nad wojskową telekomunikacją w Polsce jest Wojskowe Biuro Zarządzania Częstotliwościami⁶⁵⁵.

2.1.2. Teledetekcja

Teledetekcja to wykrywanie, czy też skanowanie, powierzchni Ziemi z przestrzeni kosmicznej „poprzez wykorzystywanie właściwości fal elektromagnetycznych emitowanych, odbitych lub załamanych przez wykrywane obiekty, w celu polepszenia zarządzania zasobami naturalnymi, użytkowania gruntów i ochrony środowiska”⁶⁵⁶. Z kolei określenie „działania teledetekcyjne” oznacza operacje teledetekcyjnych systemów kosmicznych, głównych stacji gromadzenia i przechowywania danych oraz działania z zakresu przetwarzania, interpretacji i upowszechniania przetworzonych danych⁶⁵⁷. Obie definicje znajdują się w Zasadach odnoszących się do teledetekcji Ziemi z kosmosu, stworzonych pod egidą ONZ w 1986 r.⁶⁵⁸ Do czasu jej podpisania najważniejsze znaczenia miała Konwencja moskiewska o przekazywaniu i wykorzystywaniu danych teledetekcji Ziemi z przestrzeni kosmicznej z 1978 r.⁶⁵⁹, która stanowiła, że teledetekcja to obserwacja i pomiar energii oraz właściwości polaryzacji samo-radiacji i odbitej radiacji elementów naziemnych, oceanów i atmosfery, na różnych pasmach fal elektromagnetycznych, które ułatwiają dostęp, opis natury i czasowe wahania naturalnych parametrów i zjawisk, bogactw naturalnych Ziemi, środowiska, a także obiektów antropogenicznych i formacji⁶⁶⁰. Istotny elementem tej konwencji było rozróżnienie terminu ‘dane’ od ‘informacje’. To pierwsze oznacza początkowe dane uzyskiwane w teledetekcji oraz te, które są przedmiotem wstępnej obróbki i mogące zostać wykorzystane w dalszej analizie. Informacje stanowią natomiast końcowy produkt, to jest już odcyfrowane i zinterpretowane dane uzyskane z teledetekcji, w połączeniu z danymi i informacjami uzyskanymi z innych źródeł⁶⁶¹. Istnieje jeszcze wiele innych

⁶⁵⁵ Oficjalna strona: <http://www.wbzc.wp.mil.pl/>

⁶⁵⁶ Zasada I(a); A/RES/41/65.

⁶⁵⁷ Zasada I(e) *supra*.

⁶⁵⁸ Tamże.

⁶⁵⁹ Podpisana została zaledwie przez kilka państw: Bułgarię, Czechosłowację, Kubę, Mongolię, Niemiecką Republikę Demokratyczną, Polskę, Rumunię i Związek Radziecki. Weszła w życie dnia 21 sierpnia 1979 r.; Dz.U. 1980 nr 10 poz. 27; UN Doc. A/33/162, dostępna na: http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_2/2-2-2-19_e.html (01/03/2014).

⁶⁶⁰ Art. I(a) Konwencji.

⁶⁶¹ Art. 1(b) i (c) Konwencji.

technicznych definicji teledetekcji⁶⁶², a część z nich zależna jest do poszczególnych jej technik, jak pasywne, aktywne i inne⁶⁶³.

Historia teledetekcji ma swoje źródło w działaniach militarnych gdyż pierwotnie wykorzystywana była do zdobywania obrazów z terytorium wroga - w tym o ukształtowaniu terenu, rozmieszczeniu wojsk czy nawet odnośnie złóż naturalnych danego państwa - a dopiero później rozpowszechniła się wśród firm komercyjnych i instytucji publicznych, czego efektem jest dziś między innymi aplikacja Google Earth oraz inne, w tym informujące o tornadach, trzęsieniach ziemi, wybuchach wulkanów itp.⁶⁶⁴ Jednym z pierwszych systemów teledetekcyjnych była amerykańska Corona zbierająca obrazy z terenów ZSRR, Chin i innych państw w okresie 1959-1972⁶⁶⁵. W latach późniejszych wykorzystanie danych z systemów Landsat SPOT dało Stanom Zjednoczonym i ich sojusznikom wyraźną przewagę podczas konfliktu w Zatoce Perskiej w 1990 r., poprzez informacje na temat pozycji wroga i ukształtowania terenu. W 1993 r. te same systemy dostarczyły mapy z byłej Jugosławii, które pomogły w dystrybucji z powietrza żywności i materiałów medycznych do oblężonych miast wschodniej Bośni⁶⁶⁶. W Europie jednym z najbardziej znanych w tym zakresie jest Program Copernicus, znany wcześniej

⁶⁶² Inna definicja stanowi, że teledetekcja to „zdobywanie informacji na temat obiektu czy zjawiska przy użyciu rejestratora lub urządzenia skanującego w czasie rzeczywistym, które jest bezprzewodowe lub nie ma fizycznego lub bliskiego kontaktu ze skanowanym obiektem. J. B. Campbell, *Introduction to remote sensing*, 3rd ed., The Guilford Press 2002. Zob. także: M. Polkowska, *Prawo kosmiczne...*, str. 174 i n. Niektórzy podają szerszą definicję tego terminu, uzgodnioną w latach 80-tych XX wieku, uznając, że teledetekcja to „wszelka wiedza i technika używana do określenia fizycznych i biologicznych właściwości jakiegoś obiektu przez środki nie mające bezpośredniego kontaktu z obiektem”. Zob. G. Begni, R. Escadafal, D. Fontannaz, A-T. Hong-Nga Nguyen, *Remote sensing: a tool to monitor and assess desertification*, Les dossiers thématiques du CSFD, nr 2, Montpellier 2005, str. 4-5.

⁶⁶³ Metody teledetekcyjne generalnie dzielą się na aktywne i pasywne. W aktywnej teledetekcji sygnał jest wysyłany z instrumentu, a po odbiciu od obiektu, odbierany i analizowany. Przykładami aktywnej teledetekcji jest radar, w którym wysyłane są mikrofałe, światło, fale akustyczne. Pasywnymi metodami teledetekcji są metody oparte na analizie sygnału wysyłanego od obserwowanego obiektu. Takim przykładem jest zdjęcie fotograficzne, film, promieniowanie podczerwone czy radiometr. Zob. J.B.Campbell, *Introduction...*, str. 1-10; J.R. Jensen, *Digital Image Processing: a Remote Sensing Perspective*, 3rd ed., Prentice Hall 2005, str. 3-8. Por. także: G. Zhukow, Y. Kolosow, *International...*, str. 150-151.

⁶⁶⁴ Por. A. Ito, *Legal...*, str. 9 i n.

⁶⁶⁵ NASA Jet Propulsion Laboratory, Corona. Mission and Spacecraft Library, dostępne na: <http://space.jpl.nasa.gov/msl/Programs/corona.html> (07/02/2014).

⁶⁶⁶ Jednym z pierwszych programów kosmicznych do zdalnego pozyskiwania zdjęć Ziemi dla celów cywilnych był Landsat, rozpoczęty 23 lipca 1972 r. Instrumenty zamontowane na satelitach Landsat zrobiły miliony zdjęć, które są archiwizowane i przechowywane w USA oraz stacjach odbioru danych na całym świecie. Znalazły one zastosowanie w rolnictwie, kartografii, geologii, leśnictwie, zarządzaniu regionalnym, edukacji, bezpieczeństwie narodowym oraz wielu innych dziedzinach. Zob. <http://landsat.gsfc.nasa.gov/> R. Williamson, *The Future of remote sensing from space civilian satellite systems and applications*, Diane Publishing Company 1993, str. 145 i n.

pod angielską nazwą GMES - *Global Monitoring for Environment and Security*⁶⁶⁷. Program powstał ze wspólnej inicjatywy Komisji Europejskiej i ESA, a jednym z jego celów jest bezpieczeństwo w Europie.

Zgodnie z zasadami stworzonymi pod egidą ONZ, skanowane państwa powinny mieć dostęp do zdjęć i danych na zasadzie niedyskryminacji i na rozsądnych warunkach finansowych⁶⁶⁸. Jednak rozwiązania ONZ nie odnoszą się w jakikolwiek sposób do wojskowego wykorzystania teledetekcji. Warto podkreślić, że wraz z rozwojem technologii przekazującej obrazy o wysokiej jakości i rozdzielczości, zauważalny jest wzrost tworzenia wyjątków od ogólnej zasady niedyskryminacji w zakresie dostępu do danych. Polityka ta nie została przyjęta w takich krajach jak Francja⁶⁶⁹, Indie⁶⁷⁰, Izrael⁶⁷¹, Kanada⁶⁷², Stany Zjednoczone⁶⁷³. Innymi słowy rządy angażują się w działalność, którą można określić jako 'kontrola dostępu', a nie 'ograniczanie dostępu', a regulacje wspomnianych państw zawężają niejako interpretację zasad ONZ dotyczących teledetekcji.

⁶⁶⁷ Oficjalna strona Programu Copernicus: <http://www.copernicus.eu/>

⁶⁶⁸ Zasada XII; A/RES/41/65.

⁶⁶⁹ Porozumienie turyńskie, art. V(e): Użytkowanie produktów z resortów obrony: Produkty tworzone celem spełnienia specyficznych wymagań Ministerstwa Obrony mogą być oddane do dyspozycji użytkowników komercyjnych i prywatnych, po wcześniejszym poddaniu procesowi degradacji i odtajniania, zgodnie ze wspólnymi zasadami dotyczącymi wykorzystania danych, które stanowią przedmiot odrębnej umowy".

⁶⁷⁰ ISRO:EOS:POLICY-01:2001 Indian Space Research Organisation Hq Bangalore-560 094 Remote Sensing Data Policy (RSDP), dostępne na: www.isro.org/Announcement-opportunity/rdsp.pdf (05/02/2014).: „1. Do prowadzenia teledetekcji satelitarnej z Indii konieczna jest licencja i/lub zgoda rządu (...): c. Rząd zastrzega sobie prawo do wprowadzania kontroli nad zadaniami przetwarzania obrazu i dystrybucji danych z IRS lub innego hinduskiego satelity teledetekcyjnego, gdy jest zdania, że bezpieczeństwo narodowe i / lub zobowiązania międzynarodowe i/lub polityka zagraniczna rządu tego wymagają. Polityka ograniczająca wszystko poniżej 2.5m (...). 4. Rząd przewiduje następujące wytyczne, które zostaną przyjęte do rozpowszechniania danych teledetekcji satelitarnej w Indiach: A. Wszystkie dane o rozdzielczości do 5,8 m powinny być rozpowszechniane na zasadzie niedyskryminacji i na podstawie wystosowanej prośby. B. W celu ochrony narodowych interesów bezpieczeństwa, wszystkie dane z rozdzielczością obrazów 5,8 m i wyższą będą uprzednio sprawdzone przez odpowiednią agencję, zanim dojdzie do dystrybucji, celem wykluczenia obrazów sensytywnych obszarów. (...)”.

⁶⁷¹ Izraelska firma ImageSat International oferuje swym klientom zdobywanie kompletnie autonomicznych, poufnych, regionalnych obrazów o wysokiej rozdzielczości, tak długo jak nie zagrażają one bezpieczeństwu narodowemu i międzynarodowemu: <http://www.imagesatintl.com/> (07/02/2014).

⁶⁷² Remote Sensing Space Systems Act 2005: „8 (7) W pozwoleniu [licencyjnym], Minister może ograniczyć świadczenie produktów teledetekcji, lub kategorii takich produktów, (...) dla osób lub grup osób innych niż licencjobiorca (...) na warunkach, które Minister uzna za właściwe. Warunki mogą zawierać wymagania, że w określonych przypadkach lub okolicznościach, dostarczanie produktów teledetekcji: (a) wymaga uprzedniego uzyskania zgody Ministra, lub (b) może być wykonane tylko poprzez podpisanie prawnie obowiązującej umowy, zawartej w dobrej wierze, która zawiera środki szanujące bezpieczeństwo lub dalsze postanowienia". Dostępne na: <http://lois.justice.gc.ca/en/R-5.4/259133.html#rid-259155> (05/02/2014).

⁶⁷³ National Defense Authorization Act., P.L. Nr 108-375 § 1034 (2004), (a) Zabronione ujawnianie - informacje dotyczące lądowej teledetekcji nie mogą zostać ujawnione na mocy sekcji 552 tytułu 5, United States Code. Zob. więcej. J. I. Gabrynowicz, *The Land Remote...*, dostępne na: <http://www.spacelaw.olemiss.edu/resources/pdfs/noaa.pdf> (07/02/2014).

Część ekspertów uważa, iż obecna technologia jest tak precyzyjna, że może ukazać dokładne zdjęcie konkretnej osoby na Ziemi w czasie rzeczywistym, co w niektórych przypadkach może stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, ale i pogwałcenie praw osobistych⁶⁷⁴. Z tego też względu już w 1996 r. Izrael złożył petycję do rządu Stanów Zjednoczonych, by ograniczyć teledetekcję swojego terytorium⁶⁷⁵.

Wojskowe użytkowanie teledetekcji jest problematyczne z kilku powodów. Po pierwsze, satelity teledetekcyjne nie ograniczają selektywnie informacji, przez co pokazują w zasadzie wszystko co jest w ich zasięgu. Po drugie, państwa korzystające z teledetekcji do celów militarnych nie mają obowiązku ujawniania zebranych danych. Po trzecie, istnieją poważne wątpliwości czy w ogóle dozwolone jest powszechne udostępnianie danych uzyskanych dzięki teledetekcji wojskowej, czy to dla celów komercyjnych czy jakichkolwiek innych. Kwestia ta pozostaje spekulatywna, a państwa z najróżniejszych powodów (najczęściej wojskowych i bezpieczeństwa) nie udostępniają takich danych, albo przekazują je w odpowiedniej dla siebie formie (np. zmieniając rozdzielczość obrazu na mniej dokładną itp.)⁶⁷⁶.

2.1.3. Bezpośrednie nadawanie satelitarne

Cechą charakterystyczną bezpośredniego nadawania satelitarnego jest możliwość przekazania programu telewizyjnego (czy innego audio-wizualnego) do dowolnego miejsca na Ziemi, bez liczenia się z granicami państwowymi i systemem politycznym danego miejsca, co może niekiedy naruszać suwerenność państwową. Przeciwną cechą charakterystyczną jest możliwość blokady nadawania satelitarnego bez liczenia się z prawami nadającego.

Przez wiele lat ONZ, UNESCO i inne organizacje międzynarodowe dążyły do przyjęcia powszechnie wiążących przepisów regulujących satelitarne transmisje telewizyjne. W ramach tych organizacji zainicjowano i opracowano szereg dokumentów, których celem miało być użycie nadawania satelitarnego do promowania pokoju i wzajemnego zrozumienia oraz zakazu propagowania wojny i wywrotowej

⁶⁷⁴ R. Bender, *Launching...*, str. 78.

⁶⁷⁵ Zob. J. Heronema, *Industry Denounces Senate Imagery Ban*, *Space News*, 1-7 July 1996, str. 1.

⁶⁷⁶ R. Prober, *Shutter Control: Confronting Tomorrow's Technology with Yesterday's Regulations*, *Journal of Law and Policy*, t. 19, 2003, str. 203-252; C. Hanley, *Regulating Commercial Remote Sensing Satellites over Israel: A Black Hole in the Open Skies Doctrine*, *Administrative Law Review*, t. 52, 2000, str. 423-442.

ingerencji w sprawy suwerennych państw, jako najważniejszych elementów ochrony interesów państwowych.

W 1947 r. ZO ONZ przyjęło z inicjatywy ZSRR Rezolucję 110/111 potępiającą wszelkie formy propagandy, która ma za cel lub jest zdolna do stworzenia lub zwiększenia zagrożenia dla pokoju, naruszenie pokoju lub stanowi akt agresji⁶⁷⁷. Późniejsze rezolucje 1962/XVIII z 1963 r.⁶⁷⁸ oraz 2733/XXV z 1970 r.⁶⁷⁹ sugerują państwom członkowskim, regionalnym stowarzyszeniom i organizacjom międzynarodowym rozszerzenie i promocję współpracy międzynarodowej na wszystkich szczeblach z myślą, że wszystkie państwa mogą uczestniczyć w tworzeniu i eksploatacji systemów łączności, które wykorzystują satelity.

Deklaracja dotycząca zasad międzynarodowej współpracy kulturalnej⁶⁸⁰, przyjęta w 1966 r. na XIV sesji Konferencji Generalnej UNESCO stanowi, że „współpraca kulturalna powinna być oparta na ideach i wartościach, które promują tworzenie atmosfery przyjaźni i pokoju”⁶⁸¹. Rezolucją 4111 z dnia 15 listopada 1972 r. UNESCO przyjęła Deklarację przewodnich zasad dotyczących wykorzystania transmisji satelitarnych do wolnego przepływu informacji, rozprzestrzeniania edukacji oraz większej wymiany kulturalnej⁶⁸². Jej podstawową zasadą jest poszanowanie suwerenności i równości państwowej⁶⁸³. Zgodnie z deklaracją transmisje satelitarne powinny być apolityczne i prowadzone z poszanowaniem praw poszczególnych osób i podmiotów pozarządowych, uznanych przez państwa i prawo międzynarodowe⁶⁸⁴. Ponadto wykorzystanie satelitów do rozpowszechniania informacji powinno służyć celom pokojowym, przyjaźni i współpracy między narodami, jak również rozwojowi gospodarczemu, społecznemu i kulturalnemu ludzkości⁶⁸⁵. Ważnym krokiem naprzód

⁶⁷⁷ A/RES/110(II), C.1, 61A/PV.108, 03 November 1947 without vote: Measures to be taken against propaganda and the inciters of a new war.

⁶⁷⁸ A/RES/1962(XVIII), C.1., 28, A/PV.1280, 13 December 1963 without vote: Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Uses of Outer Space.

⁶⁷⁹ A/RES/2733(XXV)[A-D], C.1., 26, A/PV.1932, 16 December 1970: International co-operation in the peaceful uses of outer space.

⁶⁸⁰ Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation, dostępna na oficjalnej stronie UNESCO: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13147&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (09/02/1014).

⁶⁸¹ Art. VII Deklaracji.

⁶⁸² Declaration of Guiding Principles on the Use of Satellite Broadcasting for the Free Flow of Information, the Spread of Education and Greater Cultural Exchange, dostępna na: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17518&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (09/02/2014).

⁶⁸³ Art. II (a) Deklaracji.

⁶⁸⁴ Art. II (b) *Supra*.

⁶⁸⁵ Art. IV *Supra*.

były postanowienia zapadłe podczas międzynarodowej konferencji rządowej o nadawaniu poprzez satelity, zorganizowanej w Brukseli w 1974 r. ze wspólnej inicjatywy UNESCO i Światowej Organizacji Własności Intelektualnej. Przyjęto podczas niej Konwencję w sprawie rozprzestrzeniania sygnałów niosących przekazy transferowane przez satelity⁶⁸⁶. Konwencja ta znacznie rozszerzyła wcześniejsze przepisy przyjęte na forach ONZ, UNESCO i innych agencji wyspecjalizowanych, a odnoszące się do przekazywania informacji drogą satelitarną. Uregulowała kwestę pokojowego wykorzystania satelitów oraz podkreśliła kwestię nieingerencji w wewnętrzne sprawy państw, a także dała wskazówki dla dalszych regulacji prawnych w tej materii.

Obecnie najważniejszą i najbardziej aktualną kompilacją przepisów są przyjęte przez ZO ONZ Zasady regulujące użycie przez państwa sztucznych satelitów Ziemi do międzynarodowego bezpośredniego nadawania telewizyjnego⁶⁸⁷. Zgodnie z nimi nadawanie satelitarne powinno być „prowadzone w sposób zgodny z suwerennymi prawami państw, w tym z zasadą nieingerencji, a także z prawem do poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji i idei, jak zapisano w odpowiednich instrumentach Narodów Zjednoczonych”⁶⁸⁸. Każde państwo ma równe prawo do prowadzenia działalności w dziedzinie międzynarodowego bezpośredniego przekazu telewizyjnego przez satelity i do zatwierdzania takich działań przez osoby i podmioty podlegające jego jurysdykcji. Wszystkie państwa i narody powinny czerpać korzyści z takich działań. Dostęp do technologii w tej dziedzinie powinien być taki sam dla wszystkich państw bez dyskryminacji i na warunkach wzajemnie uzgodnionych przez zainteresowanych⁶⁸⁹. Celem promocji współpracy międzynarodowej oraz użytkowania przestrzeni kosmicznej, państwa powinny poinformować Sekretarza Generalnego ONZ, w możliwie największym stopniu, o charakterze tej działalności. Po otrzymaniu informacji, Sekretarz Generalny powinien ją natychmiast i skutecznie rozpowszechnić do odpowiednich agencji wyspecjalizowanych, jak również do opinii publicznej i międzynarodowej społeczności naukowej⁶⁹⁰. Państwo, które zamierza ustanowić bądź

⁶⁸⁶ Convention on the spreading of signals carrying broadcasts transferred through satellites, dostępna na: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13636&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (09/02/2014).

⁶⁸⁷ Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting, A/RES/37/92, 100th plenary meeting, 10 December 1982.

⁶⁸⁸ Zasada 1.

⁶⁸⁹ Zasada 5.

⁶⁹⁰ Zasada 12.

zezwoić na ustanowienie międzynarodowych usług bezpośredniej telewizji satelitarnej, powinno bezzwłocznie powiadomić o tym inne państwa oraz niezwłocznie przystąpić do konsultacji z każdym z tych państw, które tego zażąda⁶⁹¹.

2.1.4. Nawigacja satelitarna

Nawigacja satelitarna wykorzystuje fale radiowe ze sztucznych satelitów Ziemi do określania pozycji obiektu (statku wodnego, samolotu, pojazdu itp.)⁶⁹². W praktyce technologia ta może być również wykorzystywana do naprowadzania pocisków rakietowych, bomb i innych obiektów na określone wrogie cele⁶⁹³.

Podstawowymi systemami nawigacji satelitarnej są: amerykański GPS, rosyjski GLONASS, chiński BeiDou (znany także jako Compass), francuski Doris oraz europejski Galileo. W literaturze często określa się je również jako „globalne systemy nawigacji satelitarnej” (ang. GNSS⁶⁹⁴). Pierwsze trzy pierwotnie opracowane zostały dla celów wojskowych, a dopiero później przekazano je także dla wykorzystania cywilnego. Z kolei Doris powstał z myślą o geodezji i geofizyce, a Galileo dla europejskich celów cywilnych chociaż jego wpływ na obronność rośnie⁶⁹⁵.

Przeciwnie do teledetekcji czy bezpośredniego nadawania satelitarnego, dotychczas nie przygotowano żadnej umowy czy porozumienia, które nadałoby kierunek prawny, w którym mogłaby podążać nawigacja satelitarna⁶⁹⁶. Na poziomie ONZ istnieją jedynie tak zwane „wspólne oświadczenia” Międzynarodowej Komisji ds. Globalnego Systemu Nawigacji Satelitarnej⁶⁹⁷, jednak nie odnoszą się jakkolwiek do obronności czy wojskowości⁶⁹⁸. Szczątkowych przepisów dostarcza ITU w zakresie fal radiowych. Regulacje Radiowe stanowią między innymi, że odpowiednie instytucje rządowe „podejmują niezbędne kroki w celu zapewnienia skuteczności i prawidłowości tej usługi [radio-lokalizacyjnej], jednak nie ponoszą żadnej odpowiedzialności za skutki, które mogą wynikać przez korzystanie z niedokładnych informacji,

⁶⁹¹ Zasada 13.

⁶⁹² Encyklopedia PWN Online: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3946268> (15/02/2014).

⁶⁹³ P.B. Larsen, *Issues...*, str. 111-9; E.S. Waldrop, *Integration...*, str. 173-4.

⁶⁹⁴ Ang. *Global Navigation Satellite Systems*.

⁶⁹⁵ Académie de Marine, Bureau des Longitudes, Académie Nationale de l'Air et de l'Espace, *System nawigacyjny Galileo, Aspekty strategiczne, naukowe i techniczne*, Warszawa 2006, str. 15 i n.; K. Myszona-Kostrzewa, *Nawigacja...*, str. 213-214.

⁶⁹⁶ Por. I. Baumann, *Diversification of Space Law*, w: M. Benkö, K-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2...*, Vol. II, 2005, str. 61 in.

⁶⁹⁷ Oficjalna strona Komitetu: <http://www.oosa.unvienna.org/oosa/SAP/gnss/icg.html>

⁶⁹⁸ International Committee on Global Navigation Satellite Systems (ICG) Joint Statement: UN A/AC.105/879; A/AC.105/901; UN A/AC.105/928; UN A/AC.105/948.

wadliwego funkcjonowania lub awarii swoich stacji”⁶⁹⁹. Regulacje Radiowe również nie odnoszą się do spraw wojskowych. Państwa zawierają ponadto między osobą umowy odnoszące się do nawigacji satelitarnej, jednak często nie są one dostępne do wglądu publicznego⁷⁰⁰.

2.2. Rekonesans satelitarny

Pierwsze satelity rekonesansowe zostały rozwinięte już w latach 50-tych XX wieku w ramach projektu „Pied Piper”⁷⁰¹. Przez kolejne dziesięciolecia satelity teledetekcyjne, komunikacyjne i inne wykorzystywano do szeroko pojętego rekonesansu. Jest to nic innego jak szpiegostwo, lecz bez bezpośredniego uczestnictwa czynnika ludzkiego.

Związek Radziecki jako pierwszy potępił rekonesans z kosmosu uznając go jako bezprawne pogwałcenie suwerenności państwowej oraz naruszenie Konwencji chicagowskiej z 1944 r.⁷⁰². Zgodnie z nią „statek powietrzny każdego Umawiającego

⁶⁹⁹ Art. 28.1. § 1 Radio Regulations Articles 2012, dostępne na: http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/oth/02/02/S02020000244501PDFE.pdf (15/02/2014).

⁷⁰⁰ Więcej na temat nawigacji satelitarnej w następujących publikacjach książkowych: European Centre for Space Law (ECSL), *Regulation of the Global Navigation Satellite System (GNSS): A Conference to Examine Legal and Policy Interests Involved in the Implementation of GNSS*, 14-15 November 1996, ESTEC, Noordwijk, 1997; A.L. Andrade, *The Global Navigation Satellite System: Navigating into the New Millennium*, Aldershot 2001; P. Achilleas (ed.), *Droit de l'espace: Télécommunication, observation, navigation, défense, exploration*, Editions Larcier, Paris 2009.

Wybrane artykuły: S. Andries, *The European Initiative Galileo: A European Contribution to the Global Navigation Satellite System (GNSS)*, AASL, t. XXV, 2000; V.A. Bartenev, V.V. Malyshev, M.N. Krasilshikov, *Current GLONASS Status, Upgrades and Prospective*, Air & Space Europe, t. 1, nr 2, 1999, str. 56-62; H.-G. Bollweg, *GNSS-Liability by International or European Union Law?*, ZLW, t. 4, 2010; L. Bond, *The GNSS Safety and Sovereignty Convention of 2000 AD*, JALC, t. 65, 2000, str. 445; F. von der Dunk, *Towards Monitoring Galileo: The European GNSS Supervisory Authority in Statu Nascendi*, ZLW, nr 1, 2006; F. von der Dunk, *Liability for Global...*, str. 129-179; M. Ferrazzani, *What GNSS Will Mean for Space Law*, ECSL Newsletter, nr 17, 1998, str. 4; M. Ferrazzani, *The European Initiatives and Programmes for Satellite Navigation*, 41 PCLOS 1998, str. 159; S. Kozuka, *Third Party...*, str. 232; P.B. Larsen, *Global Navigation Satellite Systems: Universal Technology under Divisive Legal Regimes*, AASL, t. XXVII, 2002; T. Lehrman, *Privatizing the Global Positioning System (GPS): Opportunity or Folly?*, AASL, t. XXIX, 2004; T.L. Masson-Zwaan, *The Advantis Project: A Business Case for Galileo?*, European Journal of Navigation, t. 3, nr 3, 2005, str. 54-57; T.L. Masson-Zwaan, *A Practical Application of EGNOS and Galileo: the ADVANTIS Project*, 47 PCLOS, 2004, str. 362-369; M. Mustaque, *Interoperability of GNSS, Legal Issues and Implications under Private International Law*, 52 PCLOS, 2009, str. 264; A. Roma, K.-U. Schrogl, M. Sánchez Aranzamendi, *Policy Aspects of Third Party Liability in Satellite Navigation*, ESPI Report, nr 19, 2009.

⁷⁰¹ F. Fedele, *Peacetime Reconnaissance from Air Space and Outer Space: A Study of Defensive Rights in Contemporary International Law*, A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Laws, Institute of Air and Space Law, McGill University, Montreal 1965, str. 117 dostępne na: http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1393095986245~465 (21/02/2014); G. Zhukov, *Space espionage plans and international law*, Moscow 1960, str. 53-57.

⁷⁰² G.N. Steinberg, *Satellite Reconnaissance: The Role of Informal Bargaining*, Praeger Publishers, New York 1983, str. 27; K.H.Y. Mostafa, I.R. Goreish, *Disarmament in Outer Space and the Space Treaty*,

się Państwa może podczas przebywania na terytorium i nad terytorium innych Umawiających się Państw mieć na pokładzie radiowy aparat nadawczy jedynie wówczas, gdy właściwe władze Państwa, w którym statek powietrzny jest zarejestrowany, wydały licencję na zainstalowanie i używanie tego aparatu. Używanie radiowego aparatu nadawczego w obrębie terytorium Umawiającego się Państwa, nad którym statek powietrzny przelatuje, powinno być zgodne z przepisami wydanymi przez to Państwo”⁷⁰³. Konwencja przyznaje ponadto państwom prawo zakazu używania aparatów na statkach powietrznych nad swoim terytorium⁷⁰⁴. Powyższe przepisy odnoszą się do czasu pokoju, natomiast w razie wojny postanowienia konwencji „nie naruszają swobody działania każdego z zainteresowanych Umawiających się Państw, tak biorących udział w wojnie, jak i neutralnych”⁷⁰⁵. Warto zwrócić uwagę, że IV Konwencja haska z 1907 r. dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej stanowi, że „fortele wojenne i używanie sposobów, niezbędnych do otrzymania wiadomości o nieprzyjacielu i o terenie uważa się za dozwolone”⁷⁰⁶. Wprawdzie nie dotyczy ona ani przestrzeni powietrznej ani kosmicznej, lecz może stanowić pewien punkt odniesienia. Powyższa propozycja rządu radzieckiego znalazła poparcie w późniejszych publikacjach⁷⁰⁷. Choć radziecki punkt widzenia był motywowany politycznie, znalazł on pewnych zwolenników także poza ZSRR⁷⁰⁸.

Sugestia inkorporowania do Układu z 1967 r. przepisu zakazującego rekonesansu kosmicznego nie została zaakceptowana na forum ONZ, gdyż byłoby to w sprzeczności z interesem USA i ZSRR, które jako jedyne posiadały tę technologię w tamtym czasie⁷⁰⁹. Również późniejsza wieloletnia praktyka państw wykazała, że należy odrzucić pogląd stanowiący o jego bezprawności. Swoistą „formalną legalizacją” rekonesansu był traktat ABM podpisany pomiędzy ZSRR a USA, w którym czytamy: „1) W celu zapewnienia pewności czy zgodności z postanowieniami niniejszego Traktatu, każda Strona stosuje narodowe techniczne

Revue Egyptienne de Droit International (REDI), t. 27, 1971, str. 71; G. Zhukov, *Space Espionage...*, str. 1100.

⁷⁰³ Art. 30(a) Konwencji chicagowskiej z 1944 r.

⁷⁰⁴ Art. 36 *Supra*.

⁷⁰⁵ Art. 89 *Supra*.

⁷⁰⁶ Art. 24 IV Konwencji haskiej z 1907 r., Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.

⁷⁰⁷ Zob. I. Cheprov, *Uses of Outer Space*, 55-64 PASIL, t. 1, 1961, str. 205; M. Russell, *Military...*, str. 178; A. Roberts, R. Guelff, *Documents on the Laws of War*, Oxford 2001, str. 53 i n.

⁷⁰⁸ R.R. Baxter, *So-Called 'Unprivileged Belligerency'*, BYIL, t. 28, 1951, str. 330; J.F. McMahon, *Legal...*, str. 366; G.C.M. Reijnen, *Utilisation of Outer Space and International Law*, Amsterdam 1981, str. 71-72;

⁷⁰⁹ M. Chandrasekharan, *The Space Treaty*, IJIL, t. 7, 1967, str. 66; C.Q. Christol, *The Modern...*, str. 757.

środki weryfikacji będące w jej dyspozycji, w sposób zgodny z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego. 2) Każda ze Stron zobowiązuje się nie zakłócać narodowych technicznych środków weryfikacji drugiej Strony działającej zgodnie z ust. 1 niniejszego artykułu. 3) Każda ze Stron zobowiązuje się nie używać celowych środków ukrywania, które utrudniają weryfikację przez krajowe środki techniczne zgodnie z postanowieniami niniejszego Traktatu. Obowiązek ten nie wymaga zmian w aktualnej konstrukcji, montażu, konwersji lub praktykach remontowych [urządzeń]"⁷¹⁰. Rekonesans kosmiczny został również uwzględniony w Traktacie SALT I⁷¹¹, którego strony zobowiązały się nie ingerować w „krajowe środki technicznej weryfikacji”. Dzięki obu traktatom i zgodności co do 'powszechnego szpiegostwa satelitarnego', technologia rekonesansowa sprawiła między innymi, że zimna wojna pozostała 'zimną'⁷¹².

Z punktu widzenia prawa problematyczne pozostaje czy satelity inwigilacyjne naruszają suwerenność państwową poprzez przekazywanie zdjęć z terytoriów różnych państw. Kolejnym pytaniem bez odpowiedzi jest możliwość klasyfikacji rekonesansu w ramach pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, zgodnie z art. IV Układu z 1967 r. Należy podkreślić, że w dzisiejszych czasach rekonesans może być defensywny i ofensywny. Podział ten ma miejsce ze względu na cel: z jednej strony może pomóc w planowaniu ataku przez państwo obserwujące, a z drugiej może odwieść od konkretnego ataku. Biorąc pod uwagę tę podwójną, defensywno-ofensywną, naturę rekonesansu, nie można jednoznacznie i ponad wszelką wątpliwość stwierdzić co było zamiarem przeprowadzającego rekonesans. Jednocześnie sam fakt, iż rekonesans miał miejsce nie przesądza jeszcze – i nie przedstawia dowodu – na pogwałcenie prawa międzynarodowego⁷¹³. Dlatego też międzynarodowe prawo kosmiczne nie wyklucza dopuszczalności rekonesansu z kosmosu.

⁷¹⁰ Art. 12 Traktatu ABM. Tłumaczenie autora.

⁷¹¹ Strategic Arms Limitation Treaty I; 944 UNTS 3.

⁷¹² R. Cargill Hall, *The Evolution of U.S. National Security Space Policy and its Legal Foundations in the 20th Century*, JSL, t. 33, nr 1, 2007, str. 9

⁷¹³ J. Kish, *The Law...*, str. 190.

2.3. Broń kosmiczna

2.3.1. Broń nuklearna i masowej zagłady

W czasach gdy przyjmowano pierwsze rezolucje ONZ dotyczące kosmosu, największą obawę stanowiło potencjalne rozmieszczenie bądź użycie broni nuklearnej na orbicie okołoziemskiej⁷¹⁴. Z tego też względu jeszcze przed *Corpus Iuris Spatialis* powstała pierwsza prawnie wiążąca umowa wielostronna odnosząca się bezpośrednio do przestrzeni kosmicznej – choć regulująca także inne materie – a mianowicie Traktat o zakazie prób broni nuklearnej w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą z sierpnia 1963 r.⁷¹⁵ Każda ze Stron tego traktatu zobowiązała się do przestrzegania „zakazu, zapobiegania i niedokonywania jakichkolwiek próbnych eksplozji broni nuklearnej i jakichkolwiek innych eksplozji nuklearnych w jakimkolwiek miejscu znajdującym się pod jej jurysdykcją lub kontrolą: a) w atmosferze; poza jej granicami, włącznie z przestrzenią kosmiczną; pod wodą, włącznie z wodami terytorialnymi i pełnym morzem; i b) w jakimkolwiek innym środowisku, jeśli tego rodzaju eksplozja powoduje przedostawanie się opadów radioaktywnych poza zasięg granic terytorialnych państwa, pod którego jurysdykcją lub kontrolą dokonuje się takiej eksplozji”⁷¹⁶. Biorąc pod uwagę brak suwerenności terytorialnej nad ciałami niebieskimi, wszystkie miejsca w kosmosie są tym samym poza granicami terytorialnymi jakiegokolwiek państwa, a traktat ten zyskuje przez to niezwykle uniwersalne znaczenie. Z racji tego, że traktat ten ma zastosowanie zarówno do przestrzeni kosmicznej jak i powietrznej, w przypadku broni nuklearnej nie ma większego znaczenia kwestia delimitacji obu przestrzeni, gdyż zakaz użycia tej broni został kompleksowo ujęty. Traktat nie odnosi się jednak do problemu rozmieszczenia takiej broni w kosmosie⁷¹⁷. Kwestia ta została poruszona dopiero w późniejszym *Corpus Iuris Spatialis*⁷¹⁸. W traktacie z 1963 r. wyrażono nadzieję, że w przyszłości zawarty zostanie inny traktat zmierzający do zakazu na zawsze wszelkich próbnych eksplozji nuklearnych, włącznie z wszystkimi tego rodzaju eksplozjami⁷¹⁹.

⁷¹⁴ Tamże, str. 192 i n.

⁷¹⁵ Sporządzony w Moskwie 5 sierpnia 1963 r. Dz.U. z 1963 r., Nr 52, poz. 288. Inne wersje językowe: 480 UNTS 43, 14 UST 1313, TIAS 5433

⁷¹⁶ Art. I Traktatu.

⁷¹⁷ G. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 54-55.

⁷¹⁸ Dodatkowo w rezolucji ZO 1884 (XVIII) z 17 października 1963 r., zabroniono rozmieszczania w przestrzeni kosmicznej i na ciałach niebieskich jakichkolwiek obiektów z bronią masowej zagłady, a w szczególności z bronią nuklearną.

⁷¹⁹ Art. I(b).

Dwa miesiące później, w rezolucji ZO z października 1963 r.⁷²⁰, Zgromadzenie przyjęło stanowisko ZSRR i USA, które odrębnie i z własnej inicjatywy postanowiły nie umieszczać broni nuklearnej lub innej broni masowej zagłady w przestrzeni kosmicznej i jednocześnie wezwały inne narody, by uczyniły podobnie. Dopiero pięć lat później przyjęto Układ z 1967 r., którego art. IV był krokiem w kierunku całkowitego powstrzymania technologii nuklearnej w kosmosie, idącym o wiele dalej niż regulacje zawarte w Traktacie z 1963 r. W art. IV(1) Układu z 1967 r. czytamy: „Państwa Strony Układu zobowiązują się nie wprowadzać na orbitę wokół Ziemi jakichkolwiek obiektów przenoszących broń jądrową lub jakiegokolwiek inne rodzaje broni masowego zniszczenia ani nie umieszczać tego rodzaju broni na ciałach niebieskich lub w przestrzeni kosmicznej w jakikolwiek inny sposób”. Przepis ten inaczej ujął kwestię broni nuklearnej niż art. 1(a) i (b) Traktatu z 1963 r., gdyż zakazuje on *umieszczania* tego typu broni w kosmosie, przez co i jej użycie fizycznie staje się tam niemożliwe. Warto zaznaczyć, że zakaz umieszczania broni nuklearnej odnoszący się do kosmosu nie istnieje w stosunku do przestrzeni powietrznej czy morskiej⁷²¹, co jest pewnym ewenementem. Nie ma natomiast zakazu umieszczania poszczególnych komponentów nuklearnych w kosmosie, które mogą być częścią składową potencjalnej broni, jak napęd atomowy, różnego rodzaju chemikalia itd. Częstą praktyką jest używanie energii nuklearnej jako źródła napędowego. ZO ONZ ustaliło w rezolucji 47/68 z 1992 r. istotne zasady jakimi należy się kierować używając tego źródła w przestrzeni kosmicznej⁷²².

Do broni nuklearnej odnosi się ponadto artykuł 3(3) Traktatu o Księżycu z 1979 r., w którym czytamy: „Państwa-Strony nie będą wprowadzać na orbitę wokół Księżyca, lub inną trajektorię w kierunku lub wokół Księżyca, obiektów przenoszących broń jądrową lub jakiegokolwiek inne rodzaje broni masowego rażenia. Państwa zobowiązują się również nie umieszczać bądź używać takiej broni na Księżycu”⁷²³. Dodatkowo przepisy tego Traktatu mają zastosowanie także do innych ciał niebieskich (innych niż Ziemia) w obrębie naszego Układu Słonecznego⁷²⁴.

⁷²⁰ Rezolucja 1884 (XVIII) 1963.

⁷²¹ Warto nadmienić, że ogólny zakaz użycia sił wojskowych istniejący w art. 1 Traktatu Antarktycznego nie istnieje w Układzie z 1967 r.. Zob. J. Kish, *The Law...*, str. 43.

⁷²² Rezolucja z 14 grudnia 1992, (1993) 32 ILM 917.

⁷²³ Art 3(3) Traktatu o Księżycu z 1979 r.

⁷²⁴ Art. 1(1) Traktatu o Księżycu.

Jak wspomniano już wcześniej⁷²⁵, nieznaczne uznanie tego Traktatu wśród państw świata sprawia, iż przepisy te nie są powszechnie obowiązujące.

O ile broń nuklearna jest w zasadzie zdefiniowaną technologią⁷²⁶, o tyle nie ma definicji „broni masowej zagłady”⁷²⁷. W przeszłości najczęściej pojawiało się pytanie, czy określenie „masowej” odnosi się do ludzi, obiektów, czy obu – i w jakiej ilości – oraz czy w określeniu „zniszczyć” zawiera się śmierć, czy dotkliwa szkoda człowieka, a może kompletne unicestwienie lub poważne uszkodzenie obiektu⁷²⁸. Pewne kroki w celu zdefiniowania tego pojęcia podjęto w dyskusjach Komisji Rozbrojeniowej ONZ⁷²⁹, Konwencji o broni biologicznej z 1972 r.⁷³⁰, oraz Konwencji o zakazie broni chemicznej z 1993 r.⁷³¹ MTS nie opracował żadnej definicji w tej materii, wskazując jedynie, że „działania wojenne, które wykluczyłyby jakiekolwiek rozróżnienie pomiędzy celami cywilnymi a wojskowymi, lub których wynikiem byłoby niepotrzebne cierpienie żołnierzy, są zabronione”⁷³². O podobnym charakterze i brzmieniu jest przepis Protokołu Dodatkowego I stanowiący, że „zabronione jest stosowanie broni, pocisków i materiałów, a także metod prowadzenia wojny, które mogą powodować zbędne cierpienia”⁷³³

⁷²⁵ Zob. rozdział I(1) niniejszej rozprawy.

⁷²⁶ Traktat z Tlatelolco dotyczący zakazu broni nuklearnej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach z 14 lutego 1967 r., 634 UNTS 281, 6 ILM 521, 523, definiuje tę broń w art. V jako każde urządzenie, które jest w stanie uwolnić energię jądrową w sposób niekontrolowany, a które ma cechy charakterystyczne właściwe dla użycia w celach wojennych. Podobnie Traktat o Południowo-Azjatyckiej strefie wolnej od broni nuklearnej z 15 grudnia 1995 r., 35 ILM 635, 640, definiuje broń jądrową w art. 1(c) jako materiał wybuchowy zdolny do uwolnienia energii jądrowej w niekontrolowany sposób, ale wyłączając środki transportu czy dostawy takiego urządzenia, jeśli można je odseparować i nie jest od niego niepodzielne. Również Traktat ustanawiający afrykańską strefę wolną od broni nuklearnej z 1995 r., 35 ILM 689, 706 stanowi w art. 1, iż nuklearne urządzenie wybuchowe oznacza każdą broń jądrową lub inne urządzenie wybuchowe zdolne do uwolnienia energii jądrowej, niezależnie od przeznaczenia dla jakiego może zostać użyte.

⁷²⁷ Termin ‘broń masowej zagłady’ używany był już w 1937 r. w okresie bombardowania Gueriki (hiszpańska wojna domowa), w czasie ataku na Dresden w lutym 1945 r. oraz podczas bombardowania Hiroszimy i Nagasaki pod koniec II wojny światowej. Obecnie podkreśla się, iż termin ten powinien odnosić się zarówno do broni nuklearnej, jak i radiologicznej, biologicznej, chemicznej i innych. Brak jest jednak precyzyjnej, powszechnie obowiązującej definicji prawnej. Por. C.-G. Hasselmann, *Weapons of Mass Destruction*, 25 Proceedings IISL 99 (1982), str. 102. Więcej na ten temat zob. T. Gadkowski, *Międzynarodowa kontrola pokojowego wykorzystania energii atomowej*, Poznań 1985

⁷²⁸ S. Gorove cytowany przez R. Muellera w: *The Prevention of an Arms Race in Outer Space – The Present International Law and Aspects of its Necessary Improvement*, Proceedings 29th Colloquium, Innsbruck 1986, str. 62-66.

⁷²⁹ Zob. <http://disarmament.un.org/wmd/> (18/02/2014)

⁷³⁰ Dz.U. z 1976 r., nr 1, poz. 1; 1015 UNTS 164.

⁷³¹ Konwencja z dnia 13 stycznia 1993 r. o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów (Dz. U. z 1999 r., nr 63, poz. 703; 1997 UNTS 317).

⁷³² 1996 ICJ Rep. 226, str. 262-3, par. 95.

⁷³³ Art. 35(2) I Protokołu Dodatkowego.

W 1992 r. ONZ przyjęła Zasady odnoszące się do użycia nuklearnych źródeł energii w przestrzeni kosmicznej⁷³⁴. Zasady te, mające status rezolucji ZO, zawierają jedynie rekomendacje⁷³⁵. Wskazują, że państwa wystrzeliwujące obiekty kosmiczne z nuklearnymi źródłami energii na pokładzie powinny podjąć starania w celu ochrony jednostek, społeczności i biosfery przed zagrożeniami radiologicznymi. Państwa powinny zapewnić wysoki stopień pewności, że zagrożenia w przewidywanych warunkach operacyjnych lub w zupełnie przypadkowych warunkach, będą utrzymywane poniżej dopuszczalnych poziomów, określonych w tychże Zasadach oraz, że nie spowodują znaczącego zanieczyszczenia przestrzeni kosmicznej⁷³⁶. Zasady te nie odnoszą się w jakikolwiek sposób do wojskowego wykorzystania tejże energii.

2.3.2. Broń kinetyczna

Broń kinetyczna służy do niszczenia celu przez gwałtowne dostarczenie energii kinetycznej (czyli energii ciała związanej z jego ruchem). Klasycznymi przykładami pocisku kinetycznego, są kamień, katapulta, strzała, czy pocisk pistoletowy. Pocisk kinetyczny może jednak posiadać własny napęd rakietowy, bądź też dzięki sile bezwładności korzystać z prędkości nadanej mu przez raketę nośną, wykorzystując ją jedynie do wykonywania manewrów niezbędnych do naprowadzenia na cel⁷³⁷. Najbardziej znanymi kosmicznymi systemami broni kinetycznych są: broń przeciwsatelitarna (ang. ASAT⁷³⁸), a także międzykontynentalne rakiety balistyczne (ang. ICBM: *Intercontinental Ballistic Missiles*).

Broń przeciwsatelitarna służy do zwalczania (uszkadzania, bądź niszczenia) obiektów przeciwnika rozmieszczonych w kosmosie - zwłaszcza sztucznych satelitów⁷³⁹. Pierwotnie broń ta zaprojektowana była jako środek defensywny, umieszczony na lądzie, morzu lub w powietrzu⁷⁴⁰. I chociaż w przeważającej większości pociski wystrzeliwane są z powierzchni Ziemi celem zniszczenia konkretnych satelitów, coraz częściej mówi się o pociskach mogących zostać

⁷³⁴ *Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources*, GA/RES47/68 z 14 grudnia 1992 r.

⁷³⁵ L. Perek, *Ex Facto Sequitur Lex: Facts which Merit Reflection in Space Law in Particular with regard to the Registration and Space Debris Mitigation* [w:] M. Benkö, K-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2...*, Vol. II, str. 37.

⁷³⁶ Zasada 3(1)(a); GA/RES47/68.

⁷³⁷ Office of Technology Assessment, *Ballistic Missile Defense Technologies.*, Honolulu 2002.

⁷³⁸ ASAT – *Anti-Satellite weapon*.

⁷³⁹ Office of Technology..., str. 187

⁷⁴⁰ A. Wassenbergh, *Principles...*, str. 104.

rozmieszczonymi w kosmosie oraz o skierowaniu jednego satelity w kierunku drugiego celem zderzenia i w konsekwencji uszkodzenia bądź zniszczenia.

Specyfika rakiet balistycznych polega natomiast na tym, że tranzytują one jedynie przestrzeń kosmiczną, a zarówno punkt wyjścia jak i docelowy najczęściej znajdują się na powierzchni ziemi. Wraz z rozwojem systemów balistycznych w latach 60-tych i 70-tych XX wieku wzrosło zagrożenie ich użycia. Z racji tego już w 1969 r. w Helsinkach podjęto rokowania, które doprowadziły do podpisania pomiędzy USA a ZSRR traktatów o ograniczeniu zbrojeń strategicznych (tak zwane: SALT I i II)⁷⁴¹. Pierwszy z traktatów podpisany został 26 maja 1972 r. podczas wizyty prezydenta USA Richarda Nixona z Leonidem Breżniewem w Moskwie. Ograniczał on rozwój, testowanie i rozmieszczanie broni strategicznych, a konkretnie systemów anty-balistycznych⁷⁴², przez co często układ ten nazywany jest Traktatem ABM⁷⁴³. Został on również podpisany pomiędzy USA a Wielką Brytanią⁷⁴⁴, oraz pomiędzy USA i Kanadą⁷⁴⁵. W 1974 r. rozpoczęła się druga runda rokowań (SALT II), która została zakończona podpisaniem w 1979 r. traktatu ustalającego limity ilościowe i jakościowe systemów broni strategicznych, nakładając między innymi ograniczenia w produkcji i przetrzymywaniu tej broni⁷⁴⁶. Traktat nie został jednak ratyfikowany przez Senat USA. Bezpośrednim powodem braku zgody na ratyfikację była radziecka inwazja na Afganistan. Jednak zarówno prezydent Jimmy Carter jak i prezydent Ronald Reagan zgodzili się stosować postanowienia nieratyfikowanego traktatu, pod warunkiem respektowania ich również przez Związek Radziecki. Na zasadzie wzajemności podobną deklarację złożył Leonid Breżniew. W 1986 r. Administracja prezydenta Reagana odstąpiła od Traktatu SALT-II, oskarżając ZSRR o jego

⁷⁴¹ Strategic Arms Limitation Treaty, 944 UNTS 3.

⁷⁴² Dotyczył redukcji systemów przeciwrakietowych. Dzięki temu traktatowi ograniczono liczbę wyrzutni rakietowych do stu oraz liczbę stacji radiolokacyjnych do sześciu. Mimo, iż traktat był przełomem w stosunkach USA – ZSRR, późniejszy marszałek Nikołaj Ogarkow przekonał Amerykanów, że kilka typów radzieckich pocisków, w tym UR-100 (SS-11), stanowi broń defensywną przez co nie podlegają reżimowi tego traktatu. Por. A. Wassenbergh, *Principles...*, str. 101-102.

⁷⁴³ Od ang. *Anti-Ballistic Missile Treaty*. Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, Moscow, 26 May 1972; 944 UNTS 14; 24 UST 1439;

⁷⁴⁴ 371 UNTS 46; 307 UNTS 208.

⁷⁴⁵ 353 UNTS 239.

⁷⁴⁶ Traktat zezwalał na utrzymanie tylko jednego systemu obrony przeciw pociskom balistycznym, a nie dwóch jak postanowiono w Traktacie ABM.

nieprzestrzeganie⁷⁴⁷. W 2001 r. Stany Zjednoczone odstąpiły również od Traktatu ABM⁷⁴⁸.

Zarówno SALT I jak i II dały podstawę do późniejszych rokowań o nazwie START I, II, III oraz NEW START - Traktatów o strategicznej redukcji zbrojeń⁷⁴⁹. To seria dwustronnych umów pomiędzy USA a Federacją Rosyjską w sprawie środków zmierzających do dalszej redukcji i ograniczeń zbrojeń strategicznych. Pierwsze dwa podpisano kolejno w 1991 r.⁷⁵⁰ i w 1993 r.⁷⁵¹ START III dotyczył rozbrojeń jądrowych, ale oba państwa nie doszły do porozumienia i rokowania upadły bez podpisania jakiegokolwiek umowy. Do dnia dzisiejszego obowiązuje już tylko NEW START dotyczący w szczególności pocisków z bronią nuklearną⁷⁵². Podpisany 8 kwietnia 2010 r. traktat, wszedł w życie 5 lutego 2011 r. po ratyfikacji przez oba kraje. Ma wygasnąć 5 lutego 2021 r.

2.3.3. Nowe rodzaje broni

Oprócz wyżej wymienionych broni istnieje jeszcze wiele innych - czy to faktycznie istniejących, bądź też będących w fazach projektów - jednak rzadko kiedy podlegają publicznej debacie, przez co nie doczekały się jeszcze odrębnych regulacji prawnych, choć czasami można znaleźć szczątkowe przepisy, które poniekąd je regulują.

Wśród najczęściej wymienianych 'broni kosmicznych', które mają szanse wyjść na światło dzienne w przeciągu najbliższych kilkudziesięciu lat jest broń laserowa. Jej zdolności i przydatność badana była od 1973 r. w ramach programu MIRACL⁷⁵³.

⁷⁴⁷ A. Wassenbergh, *Principles...*, str. 105.

⁷⁴⁸ 14 grudnia 2001 r. USA wykorzystały klauzulę dotyczącą wypowiedzenia ABM i przedstawiły notę z wypowiedzeniem, które miało wejść w życie po upływie sześciu miesięcy (zgodnie z art. XV pkt. 1 Traktatu). Było to spowodowane zamachami z 11 września 2001 r. oraz koniecznością zabezpieczenia się USA przed szantażem nuklearnym ze strony innych państw, a zwłaszcza organizacji terrorystycznych. W uzasadnieniu Administracja prezydenta Busha podkreśliła zmianę sytuacji na arenie międzynarodowej oraz nakreśliła jawiące się przed USA zagrożenia: Zob. Oświadczenie Białego Domu z 13 grudnia 2001: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/12/20011213-2.html>

⁷⁴⁹ Od ang. *Strategic Arms Reduction Treaty*.

⁷⁵⁰ Dostępny na: <http://www.state.gov/www/global/arms/starthtm/start/start1.html> (27/02/2014).

⁷⁵¹ Dostępny na: <http://www.fas.org/nuke/control/start2/> (27/02/2014).

⁷⁵² Zgodnie z postanowieniami traktatu każda ze stron zobowiązała się do ograniczenia liczby swoich głowic nuklearnych dla rozmieszczonych pocisków ICBM do łącznie 1550 sztuk. Umowa ustanowiła także łączny limit 800 rozmieszczonych i nierozmieszczonych wyrzutni pocisków ICBM zdolnych do przenoszenia uzbrojenia nuklearnego. W celu zwiększenia przejrzystości wykonania umowy, traktat zakłada także wymianę danych telemetrycznych. Zob. S. Treaty Doc. No. 111-5 (2010); dostępny na: <http://www.state.gov/t/avc/newstart/index.htm> (27/02/2014).

⁷⁵³ od ang. *Mid-Infrared Advanced Chemical Laser*.

W 1997 r. broń tę po raz pierwszy przetestowały Siły Powietrzne USA na amerykańskim satelicie w odległości 432 km od Ziemi, jednak test nie przyniósł oczekiwanych rezultatów⁷⁵⁴. W przyszłości planuje się rozmieszczenie konstelacji satelitów z technologią laserową na pokładzie⁷⁵⁵. Użycie broni laserowej do celów wojskowych doczekało się regulacji w Protokole w sprawie oślepiającej broni laserowej z dnia 13 października 1995 r.⁷⁵⁶, który stanowi załącznik do Konwencji o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych rodzajów broni konwencjonalnych z dnia 10 października 1980 r.⁷⁵⁷ Jest to jednak szczątkowa regulacja, gdyż protokół zabrania „stosowania broni laserowej specjalnie przeznaczonej do tego, że jej wyłączną funkcją bojową lub jedną z funkcji bojowych jest spowodowanie trwałej ślepoty nieuzbrojonego oka lub oka z urządzeniem korygującym wzrok”. Protokół ten rozważa tylko jeden ze sposobów użycia lasera w stosunku do jednej części ciała - ludzkiego oka. Obecna technologia laserowa jest w stanie spowodować o wiele większe zniszczenia, a ponadto może być wykorzystana jako nośnik - np. promieni słonecznych, których koncentracja może spowodować katastrofalne skutki⁷⁵⁸.

Innym rodzajem technologii jest manipulacja środowiskiem naturalnym. Idea inżynierii pogody i klimatu (dziś część nauki zwanej geoinżynierią) dla celów wojskowych znana jest już od czasów starożytnych⁷⁵⁹, a w dobie podboju kosmosu nabrała szczególnego znaczenia. Obserwacja satelitarna dostarcza nam codziennie informacji na temat przewidywań pogodowych na najbliższy czas. Jednak prowadzone badania nad pogodą, nie ograniczają się tylko do jej przewidywania, ale także do kontroli procesów pogodowych i modyfikacji klimatu, również dla celów

⁷⁵⁴ Ch. Plante, *Pentagon beams over military laser test*, CNN Interactive 1997-10-20, dostępne na: <http://web.archive.org/web/20071230052044/http://www.cnn.com/US/9710/20/pentagon.laser/> (28/02/2014).

⁷⁵⁵ Zob. więcej: M.E. Rogers, *Lasers in Space: Technological options for enhancing U.S. Military Capabilities*, Paper No. 2, Centre for Strategy and Technology, Air War College, Maxwell Air Force Base, Alabama 1997, str. 5 i n.; W.H. Possel, *Lasers and Missile Defense: New Concepts for Space-based and Ground-based Laser Weapons*, Paper No. 5, Center for Strategy and Technology, Air War College, lipiec 1998, str. 7 i n.

⁷⁵⁶ Dz.U. z 2007 r., nr 215, poz. 1583.

⁷⁵⁷ Dz.U. z 1984 r., nr 23, poz. 104.

⁷⁵⁸ Zob.: <http://energy.gov/articles/space-based-solar-power> (27/09/2014).

⁷⁵⁹ Dla przykładu w mitologii greckiej Ifigenia – córka króla Agamemnona – miała zostać złożona w ofierze bogini Artemidzie w Aulidzie w Beocji, w celu przebłagania bogini i zesłania wiatru niezbędnego dla wyruszenia floty na wojnę trojańską. Z kolei w Skandynawii czarodzieje i czarownice mieli sprzedawać wiatr w workach lub magicznie zamknąć w drewnianych beczkach, by mogli używać go żeglarze i floty wojskowe. Jeszcze jeden przykład pochodzi z 1590 r., kiedy to w tzw. procesie o czary w Berwick (Szkocja) skazano wiele osób za przywołanie sztormu mającego zniszczyć flotę, na której przebywał król Jakub I Stuart udający się do Danii, by wstąpić w związek małżeński z księżniczką Anną. Zob. kolejno: Homer, *Odyseja*, Księga 1 i 2; E. Grillot de Givry, *Witchcraft, Magic and Alchemy*, Dover 1971; Ch. Smout, *A History of the Scottish People 1560-1830*, London 1998, str. 184-192.

militarnych⁷⁶⁰. Manipulacja pogodą polega w głównej mierze na zmniejszeniu, bądź szczególnemu skupieniu, ilości promieniowania słonecznego dochodzącego do powierzchni Ziemi (tak zwana kontrola absorpcji światła). Wiele technik modyfikacji pogody było testowanych między innymi celem zmiany ilości opadów i polepszenia przez to ilości zbiorów⁷⁶¹. W kontekście wojskowym do tej pory wykorzystywano te techniki m.in. podczas wojny w Wietnamie w latach 1967-1968, kiedy to Amerykanie używali tzw. 'zasiewania chmur' na szlaku Ho Chi Minha⁷⁶², czyli zwiększenia ilości opadów deszczu o około 30% z jednoczesnym przedłużeniem pory monsunowej (działania znane jako 'Operacja Popeye'). Deszcz miał wpłynąć na mniejszą infiltrację ze strony Wietkongu, lecz przyniósł szkody także dla strony amerykańskiej, przez co nie powiodło się szereg misji, w tym 'Operacja Wybrzeże Kości Słoniowej'⁷⁶³. Również w Wietnamie, podczas oblężenia Khe Sanh, na bazę powietrzną zrzucona została sól mająca zredukować ilość mgły utrudniającej operacje powietrzne. Podczas późniejszej wojny w Zatoce Perskiej w 1991 r., manipulacje pogodowe obejmowały podpalanie szybów naftowych w Kuwejcie i Iraku, czy transport piasku z obszarów pustynnych⁷⁶⁴. W przyszłości mówi się o rozmieszczeniu konstelacji paneli słonecznych na orbicie okołoziemskiej, które mogą być dwójakiego przeznaczenia - mogą transportować promienie słoneczne stanowiąc nowe odnawialne źródło energii, ale i skupiać wiązkę promieni na odpowiedni punkt, celem zmiany klimatu danego miejsca. Mogą przy tym używać technologii laserowej, mikrofal lub innej do transportu tejże energii i powodować zniszczenia lasów i innych obiektów podatnych na zmiany promieniowania słonecznego⁷⁶⁵.

⁷⁶⁰ J.D. Howe, *Weather Modification and the Law*, University of Pittsburg Law Review, nr 33, 1971, str. 59.

⁷⁶¹ Większość z tych metod opiera się na zasiewaniu chmur wodnych lub tworzeniu chmur lodowych.

⁷⁶² Szlak Ho Chi Minha to obiegowa nazwa używana w czasie wojny wietnamskiej na określenie skomplikowanego systemu tajnych tras komunikacyjnych łączących Wietnam Północny z Wietnamem Południowym z pominięciem silnie obsadzonej strefy zdemilitaryzowanej, poprzez obszary sąsiadujących państw - Laosu i Kambodży. System ów zapewniał dostarczanie zaopatrzenia, ludzi i uzbrojenia siłom Wietkongu i Ludowej Armii Wietnamu w czasie trwania konfliktu w latach 1960–1975. Zob. J. Prados, *The Blood Road: The Ho Chi Minh Trail and the Vietnam War*, New York 1998; D. Andrade, *Trial by Fire: The 1972 Easter Offensive, America's Last Vietnam Battle*, New York 1995.

⁷⁶³ To operacja ratunkowa podczas wojny wietnamskiej, mająca na celu odbicie 61 amerykańskich jeńców wojennych.

⁷⁶⁴ Innym zagrożeniem może być wojna nuklearna, mogąca mieć drastyczny efekt na zmiany klimatyczne, prowadząc do tzw. zimy nuklearnej. Zob. R.P. Turco, O.B. Toon, T.P. Ackerman, J.B. Pollack, C. Sagan, *Nuclear Winter: Global Consequences of Multiple Nuclear Explosions*, Science, 23 grudnia 1983; K.Y. Kondratyev, L.S. Ivlev, V.F. Krapivin, C.A. Varotsos, *Atmospheric Aerosol Properties: Formation, Processes and Impacts*, Berlin 2006.

⁷⁶⁵ Więcej na ten temat: P.E. Glaser, *Power from the Sun: Its Future*, Science Magazine, nr 162, 22 November 1968; G.M. Hanley, *Satellite Concept Power Systems (SPS) Definition Study*, NASA CR

Podstawą prawną jest tu art. IX Układu z 1967 r. zabraniający „(...) niekorzystnych zmian w środowisku ziemskim, wynikających z wprowadzenia substancji pozaziemskich (...)”. Nie jest jednak klarowne czy mowa o 'substancjach' nie pochodzących z Ziemi, czy też pochodzących z Ziemi, lecz używanych poza jej granicami. Drugą podstawą prawną jest Konwencja z 1977 r. o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich⁷⁶⁶. W rozumieniu konwencji, techniczne środki oddziaływania na środowisko oznaczają „każdy środek mający na celu - poprzez rozmyślne kierowanie procesami naturalnymi - dokonywanie zmian w dynamice, składzie lub strukturze Ziemi, włączając w to jej biosferę, litosferę, hydrosferę i atmosferę lub przestrzeń kosmiczną”⁷⁶⁷. Chociaż istota tej konwencji została potwierdzona w Konwencji ramowej ONZ w sprawie zmian klimatu w 1992 r.⁷⁶⁸ oraz w jej Protokole dodatkowym z Kioto w 1997 r.⁷⁶⁹, debata na temat modyfikacji pogody do celów wojskowych pozostaje swoistym tabu. Również Protokół Dodatkowy I zabrania stosowania metod i środków prowadzenia wojny, których celem jest wywołanie rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym lub po których można oczekiwać, że takie szkody wywołają⁷⁷⁰.

Jak dotychczas jedyną ustawą prawa wewnętrznego regulującą tę materię jest amerykański *Space Preservation Act* z 2001 r., zabraniający używania systemów wojskowych do niszczenia klimatu, zmiany pogody czy systemów tektonicznych wywołujących szkody lub zniszczenia⁷⁷¹.

Bardzo trudno jest przewidzieć co jeszcze może się wydarzyć. Rozwój nowych broni jest w zasadzie ograniczony tylko wyobraźnią ludzką i ewentualnie kwestiami techniczno-finansowymi. Należy zatem mieć nadzieję, że rozwój prawa będzie odzwierciedlać rozwój technologiczny.

3317 of 1980; *Satellite Power System Concept Development and Evaluation Program: Power Transmission and Reception Technical Summary and Assessment*, NASA Reference Publication 1076, July 1981; W. Gibbs, *Plan B for Energy*, Scientific American, t. 295, nr 3, 2006; M. Mori, H. Kagawa, Y. Saito, *Summary of Studies on Space Solar Power Systems of Japan Aerospace Exploration Agency (JAXA)*, Acta Astronautica nr 59, 2006, str. 132-138; National Security Space Office, *Space Based Solar Power as an opportunity for Strategic Security*, 2007, dostępne online: <http://www.nss.org/settlement/ssp/library/nssso.htm> (01/03/2014).

⁷⁶⁶ Konwencja została przyjęta przez ZO ONZ dnia 10 grudnia 1976 r.; otwarta do podpisu 18 maja 1977 r. w Genewie, a weszła w życie 5 października 1978 r. Tekst w: Dz.U. z 1978 r., nr 31, poz. 132; wersja ang.: 1108 UNTS 151.

⁷⁶⁷ Art. III Konwencji.

⁷⁶⁸ Dz.U. z 1996 r., nr 53, poz. 238; wersja ang.: 1771 UNTS 107.

⁷⁶⁹ Dz.U. L 130 z 15 maja 2002 r.; wersja ang. 31 ILM 849.

⁷⁷⁰ Art. 35(3) i art. 55 Protokołu Dodatkowego I.

⁷⁷¹ HR 2977 IH, dostępne na <http://www.fas.org/sfp/congress/2001/hr2977.html>

2.4. Szczątki kosmiczne⁷⁷²

Do szczątków kosmicznych zaliczany jest „każdy obiekt stworzony przez człowieka, w tym jego fragmenty i części, znajdujący się na orbicie okołozemskiej lub powracający na Ziemię, który nie jest dłużej użyteczny”⁷⁷³. Chociaż nie ma konsensusu co do jednej wiążącej definicji prawnej, powyższa interpretacja dokonana przez COPUOS wprowadziła dystynkcję pomiędzy sztucznym gruzem (nazywanym także „gruzem orbitalnym”), a naturalnym gruzem, do którego zalicza się ciała niebieskie, m.in. takie jak asteroidy, komety itd. Szczątkami orbitalnymi są zatem niedziałające obiekty kosmiczne znajdujące się na orbicie (np. satelity), górne partie rakiet, obiekty intencjonalnie wypuszczone w przestrzeń w trakcie separacji obiektu kosmicznego od rakiety nośnej (lub w trakcie operacji podczas misji). Gruz to także wszelkie szczątki powstałe w wyniku eksplozji obiektu w kosmosie, w trakcie kolizji, ale i te powstałe w trakcie testów militarnych i wiele innych⁷⁷⁴. Chociaż z natury szczątki kosmiczne nie powinny być klasyfikowane jako broń, należy zaznaczyć, że tworzenie ich w kosmosie może być zarówno intencjonalne (celem zniszczenia, uszkodzenia, bądź utrudnienia pracy tego i innych obiektów w kosmosie) albo spowodowane przez wypadek w przypadku nie-intencjonalnej kolizji. Szkoda wyrządzona przez taki obiekt może mieć miejsce zarówno w kosmosie jak i na Ziemi. Historia zna kilka przykładów związanych ze szczątkami kosmicznymi. Już w 1969 r. spadające szczątki radzieckiego statku kosmicznego uderzyły w statek na Morzu Japońskim raniąc pięciu japońskich rybaków⁷⁷⁵. W 1978 r. upadek Cosmos 954, radzieckiego satelity obserwacyjnego o napędzie atomowym, spowodował rozprzestrzenienie radioaktywnych szczątków nad znacznym, niezamieszkałym, obszarem Północno-Zachodniej Kanady⁷⁷⁶.

⁷⁷² Zasady precyzji semantycznej w języku polskim nakazywałyby wprowadzenie dystynkcji pomiędzy *gruzem kosmicznym* (niesprawnymi obiektami pozostającymi w przestrzeni kosmicznej, jak np. satelity, rękawica czy inny obiekt zgubiony lub porzucony przez astronautę), a *szczątkami* obiektów kosmicznych (powstałymi m.in. w wyniku wybuchu satelity, testów militarnych czy kolizji obiektów). W niniejszej rozprawie pojęcia te stosowane są wymiennie. Por. D.M. Bielicki, *Gruz kosmiczny...*, str. 119 i n. Większość informacji w tym rozdziale pochodzi właśnie z tej publikacji.

⁷⁷³ Technical Report on Space Debris, Text of the Report adopted by the Scientific and Technical Subcommittee of the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, UN Publication A/AC.105/720, New York 1999, str. 2. Zob. także: NASA Orbital Debris Program Office: <http://www.orbitaldebris.jsc.nasa.gov/faqs.html> (31-10-2009)

⁷⁷⁴ Najstarszym obecnie gruzem ciągle na orbicie jest Vanguard I – drugi amerykański satelita i zarazem czwarty sztuczny satelita Ziemi. Wystrzelony 17 marca 1958 r. działał sześć lat.

⁷⁷⁵ Congress of the United States – Office of Technology Assessment, *Orbiting Debris: A Space Environmental Problem*, Waszyngton, październik 1990, str. 3.

⁷⁷⁶ Kanada zażądała od Związku Radzieckiego odszkodowania w wysokości ponad 6 milionów dolarów kanadyjskich, celem gruntownego uprzątnięcia. Sprawa została zakończona na drodze dyplomatycznej

Rok później, 11 lipca 1979 r. szczątki radzieckiej stacji kosmicznej Skylab zostały rozsiane nad Zachodnią Australią i południową częścią Oceanu Indyjskiego⁷⁷⁷. 27 marca 2007 r. szczątki z radzieckiego satelity szpiegowskiego minęły się z Airbusem A340 chilijskich linii lotniczych lecącym z Santiago w Chile do Auckland w Nowej Zelandii z 270 pasażerami na pokładzie⁷⁷⁸. Pierwsza kolizja obiektów w kosmosie miała miejsce w 1996 r., kiedy Cerise, francuski satelita przeznaczony do rekonesansu wojskowego został uderzony przez górną część rakiety Ariane V16 wystrzelonej 10 lat wcześniej⁷⁷⁹. Największa dotychczasowa kolizja miała miejsce 10 lutego 2009 r. Dezaktywowany rosyjski wojskowy satelita telekomunikacyjny Kosmos-2251 i działający amerykański satelita telekomunikacyjny Iridium 33 zderżyły się 789 km nad Północną Syberią⁷⁸⁰. Na szczególną uwagę zasługuje celowe doprowadzenie do zniszczenia obiektu w przestrzeni kosmicznej. Pierwszy taki przypadek miał miejsce 11 stycznia 2007 r., kiedy to Chiny przeprowadziły testy rakiet anty-satelitarnych. Chiński satelita pogodowy Fengyun-1C umieszczony na orbicie polarnej został zniszczony wielostopniowym pociskiem kinetycznym na paliwo stałe z Centrum Startowego Satelitów w Xichang w Chinach. Chiny oficjalnie ogłosiły wcześniej o przeprowadzanych testach⁷⁸¹. Incydent ten spowodował rozprzestrzenienie się ponad 2300 części większych niż 1cm, ponad 35.000 części wielkości 1cm i około miliona kawałków o wielkości około 1mm. Liczy się, że test ten zwiększył ilość namierzanych szczątków o 25%⁷⁸². W czerwcu tego samego roku satelita obserwacyjny NASA musiał zostać przeniesiony, by uniknąć kontaktu z tymi szczątkami⁷⁸³.

i ZSRR zgodziło się zapłacić kwotę 3 milionów. Żądanie zostało oparte na Konwencji o odpowiedzialności z 1972 r i ogólnych zasadach prawa międzynarodowego. Zob. Protokół sporządzony pomiędzy rządami obu państw z 2 kwietnia 1981 r. (wersja angielska): http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_3/3-2-2-1_e.html (31-10-2009)

Zob. także: J.M.de Faramiñán Gilbert, *Space Debris: Technical and Legal Aspects*, [w]: G.Lafferranderie (ed.), *Op.cit.*, str. 305.

⁷⁷⁷ Congress of the United States – Office of Technology Assessment, *Op.cit.*, str. 3.

⁷⁷⁸ Incydent miał miejsce nad Oceanem Spokojnym, który jest uważany za najbezpieczniejszy dla spadających satelitów z racji ogromnego obszaru wód. P. Chapman (ed.), *Passenger Jet Close Shave with Space Debris*, Newsletter of the Astronomical Society of Southern Africa, Johannesburg 2007, str. 12.

⁷⁷⁹ D.S.F. Portr, J.P. Loftus, *Orbital Debris: A Chronology*, NASA/TP-1999-208856, Houston 1999, str. 116.

⁷⁸⁰ Obie satelity, lecące z prędkością około 11.7 km/s zostały zniszczone. Szacuje się, że skutkiem zderzenia powstało ponad 500 różnej wielkości szczątków. Dane z oficjalnego portalu Space.com <http://www.space.com/news/090211-satellite-collision.html> (14-09-2009)

⁷⁸¹ Dane z oficjalnego portalu Space.com (14-09-2009) http://www.space.com/news/070202_china_spacedebris.html

⁷⁸² Dane opublikowane przez EAK w styczniu 2009 r. Zob. http://www.esa.int/SPECIALS/ESOC/SEM2VM5NDF_mg_1.html

⁷⁸³ Dane z oficjalnego portalu Space.com (18-09-2009) http://www.space.com/news/070706_sn_china_terra.html

W rok później, 20 lutego 2008 r., Stany Zjednoczone wystrzeliły kinetyczny pocisk anty-balistyczny SM-3 z okrętu marynarki wojennej USS Lake Erie na Oceanie Spokojnym, celem zniszczenia uszkodzonego satelity szpiegowskiego z 1,000 funtów toksycznego paliwa – hydrazyny⁷⁸⁴. Szczątki powstałe w wyniku tego zestrzelenia znajdują się na wysokości 250 kilometrów nad poziomem morza i przewiduje się, że w relatywnie krótkim czasie przyciąganie ziemskie spowoduje ich stopniowe obniżenie, a w ostateczności spalenie w atmosferze ziemskiej. Część jednak prawdopodobnie na zawsze pozostanie na orbicie okołoziemskiej.

Problematyka ta poruszona jest w art. IX Układu z 1967 r. „(...) Państwa Strony Układu prowadzą studia i badania przestrzeni kosmicznej (...) w taki sposób, aby uniknąć ich szkodliwego zanieczyszczenia (...) a w razie konieczności podejmują właściwe kroki w tym celu”. Układ, z racji swego stopnia ogólności, nie definiuje pojęcia ‘szkodliwe zanieczyszczenie’, ani jakie konkretne kroki winny być podjęte. Ustala on jedynie procedurę konsultacyjną w przypadku, gdy istnieje przypuszczenie, że „działalność lub doświadczenie w przestrzeni kosmicznej (...) mogą stanowić potencjalne zakłócenie działalności innych Państw Stron Układu w zakresie pokojowych badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej”⁷⁸⁵.

Wewnętrzne regulacje prawne niektórych państw także poruszają problematykę szczątków kosmicznych. Przykładowo Stany Zjednoczone już od 1988 r. prowadziły politykę minimalizacji tworzenia nowych orbitalnych szczątków. Znowelizowany w 2006 r. *National Space Policy* zawiera następujące stanowisko: „Gruz orbitalny stanowi ryzyko kontynuacji odpowiedzialnego prowadzenia usług i operacji kosmicznych i bezpieczeństwa osób i mienia w przestrzeni kosmicznej i na Ziemi. Stany Zjednoczone powinny dążyć do minimalizacji tworzenia gruzu orbitalnego przez rządowe i pozarządowe działania w przestrzeni kosmicznej w celu ochrony środowiska kosmicznego dla przyszłych generacji”⁷⁸⁶. Dodatkowo NASA w 1997 r. przyjęło tzw. *Orbital Debris Mitigation Standard Practices*. Zbiór ten został oficjalnie zaaprobowany przez rząd USA w 2001 r.⁷⁸⁷ Prawo rosyjskie dotyczące przestrzeni

⁷⁸⁴ BBC News Online (14-09-2009): <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/7254540.stm>

⁷⁸⁵ N. Jasentuliyana, *International Space Law...*, str. 322-323. Zob. także: N. Jasentuliyana, *Space Debris and International Law*, [w:] F. Lyall, P.B. Larsen (ed.), *Space Law, The Library of Essays in International Law*, Ashgate: Surrey (England) 2007, str. 310-311.

⁷⁸⁶ Zob. NASA Orbital Debris Program Office: <http://www.orbitaldebris.jsc.nasa.gov/faqs.html> (31-10-2009)

⁷⁸⁷ Zob. U.S. Government: *Orbital Debris Mitigation Standard Practices* na oficjalnej stronie NASA: <http://orbitaldebris.jsc.nasa.gov/mitigate/mitigation.html> (31-10-2009).

kosmicznej stanowi, iż „w celu zapewnienia strategicznego i ekologicznego bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej zabrania się: (...) szkodliwego zanieczyszczania przestrzeni kosmicznej, prowadzącego do nieprzychylnych zmian środowiska, w tym intencjonalnego niszczenia obiektów kosmicznych w kosmosie”⁷⁸⁸. Podobne przepisy adoptowały również Belgia⁷⁸⁹, Ukraina⁷⁹⁰ i Wielka Brytania⁷⁹¹.

3. Wnioski

W teorii prawa międzynarodowego przyjmuje się niekiedy, że zarówno *pokój* jak i *bezpieczeństwo* są pojęciami polisemantycznymi, nie dającymi się jednoznacznie zdefiniować, a które należy rozpatrywać w każdym znaczeniu jako otwarte, dynamiczne, nieustające i ciągle rozwijające się⁷⁹². Nie są dane raz na zawsze, lecz wymagają stałej ochrony, potwierdzania i umacniania⁷⁹³. Zależne są od zmiennych uwarunkowań międzynarodowych, zmian priorytetów interesów narodowych oraz postępu cywilizacyjnego i naukowo-technologicznego⁷⁹⁴. 'Pokój' z jednej strony

⁷⁸⁸ Sekcja I, Art. 4, Paragraf 2(6) Prawa Federacji Rosyjskiej dotyczącego działań w przestrzeni kosmicznej, przyjęte rozporządzeniem nr 5663-1 Prezydenta Federacji Rosyjskiej (20-08-1993). Zob. także: Committee on Space Debris, National Research Council, *Orbital Debris: A Technical Assessment*, NASA Johnson Space Center 1995, str. 185-192.

⁷⁸⁹ Belgijskie prawo kosmiczne przewiduje mechanizm autoryzacji przez odpowiednie władze państwowe do podejmowania działań w kosmosie, mając na względzie kwestię środowiska kosmicznego. Art. 8(2) stanowi: „Wstępne rozpoznanie powinno zostać podjęte przed przyznaniem autoryzacji zgodnie z niniejszym aktem. Celem tego rozpoznania jest oszacowanie potencjalnego wpływu na środowisko na Ziemi lub w przestrzeni kosmicznej przez wystrzeliwującego obiekt kosmiczny lub jego operatora. (...) Rozpoznanie to powinno oszacować realne konsekwencje na środowisko ziemskie lub kosmiczne przez działania kosmiczne”. Zob. Law on the Activities of Launching, Flight Operations or Guidance of Space Objects. Zob.: UN/Nigeria Workshop on Space Law, *Meeting International Responsibilities and Addressing Domestic Needs – National Legislation and Policy, Selected Texts*, 21-24 November 2005, Abuja, Nigeria, str. 95.

⁷⁹⁰ Art. 21 ukraińskiego prawa kosmicznego stanowi: „Podczas prowadzenia działań kosmicznych, przedmiot działań powinien być zgodny z wymogami bezpieczeństwa odnoszącymi się do zdrowia i życia publicznego, mienia obywateli, prowadzonej działalności, instytucji i organizacji oraz ochrony środowiska. Podmiot działalności kosmicznej powinien zapewnić, że zostały podjęte konieczne środki w celu zapobiegania niszczenia środowiska jako rezultat działalności kosmicznej w związku z obecnie obowiązującym prawem ukraińskim”. Artykuł ten nie precyzuje jednak czy odnosi się do środowiska na Ziemi czy środowiska kosmicznego. Zob. Prawo ukraińskie dotyczące przestrzeni kosmicznej z 15 listopada 1996 r. (VVRU, 1997, p.2), Zob.: UN/Nigeria Workshop on Space Law, *Op.cit.*, str. 211.

⁷⁹¹ Wielka Brytania ustanowiła warunki udzielania licencji instytucjom państwowym chcącym prowadzić działalność w przestrzeni kosmicznej. Warunki te to m.in. polityka zapobiegania zanieczyszczaniu przestrzeni kosmicznej i niekorzystnym zmianom w środowisku ziemskim, oraz unikanie interferencji (fizycznej i częstotliwości – włączając gruz kosmiczny) w podejmowanych działaniach kosmicznych. Zob. Outer Space Act of 1986, rozdział 38, sekcja 5.

⁷⁹² T. Siergiejczyk, *Pokój i polityka pokoju*, Sprawy Międzynarodowe, nr 1-2, 1982, str. 104.

⁷⁹³ J. Kukułka, *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1991, str. 18.

⁷⁹⁴ Por. UN. Report of the COPUOS, GA Official Records, 51st Session Supplement No. 20 (A/51/20), New York 1996, para. 26.

oznacza brak wojny lub innej przemocy bezpośredniej (aspekt negatywny). Z drugiej, kojarzy się przede wszystkim jako przeciwieństwo szeroko pojętej „wojskowości”⁷⁹⁵.

Bezpieczeństwo międzynarodowe i pokój oczywiście warunkują się wzajemnie. Pokój może gwarantować bezpieczeństwo państw i narodów, lecz nie zawsze. Podobnie bezpieczeństwo określonych państw i narodów jest możliwe nawet bez pokoju⁷⁹⁶. Przyjąć jednak można, że to właśnie bezpieczeństwo państw i narodów jest siłą sprawczą pokoju, a przynajmniej powinno tak być ze względu na to, że pokój, który nie gwarantowałby wszystkim uczestnikom życia międzynarodowego bezpieczeństwa byłby pokojem dla wielu niesprawiedliwym i krzywdzącym⁷⁹⁷. Stąd zasadnicze znaczenie bezpieczeństwa międzynarodowego dla utrzymania w świecie pokoju⁷⁹⁸.

Jednym z najważniejszych powodów wprowadzenia polityki pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej było zapobieżenie rywalizacji pomiędzy państwami, obejmujące niepokojowe działania w kosmosie⁷⁹⁹. Nie jest uniwersalnie uzgodnione co jest rozumiane przez pojęcia „pokojowe wykorzystanie” i czym są „pokojowe cele”. Opinie ekspertów różnią się znacznie co do kluczowych definicji⁸⁰⁰. Ważnym krokiem naprzód powinno być osiągnięcie konsensusu w interpretacji tych terminów, istniejących w wiążących prawnie traktatach. Prawo międzynarodowe przypisało pewne centralne znaczenia tym terminom, jednak międzynarodowa praktyka dodała swoje, stąd wymagają one dalszego dookreślenia. Wszystko to może wydawać się być problemem jedynie na szczereblu akademickim, gdyż ostatecznie wiele zależy od

⁷⁹⁵ J. Kukułka, *Pokój...*, str. 10.

⁷⁹⁶ Ponadto często staje się on wtedy, jak dowodzi historia, pokojem niebezpiecznym. Por. M. Grela, *Koncepcje bezpieczeństwa - raport Sekretarza Generalnego ONZ*, Sprawy Międzynarodowe, nr 7-8, 1986, str. 122-126; J. Mojzes, *Dialogue as a methodology of peace*, *Dialectics and Humanism*, nr 4, 1986, str. 101-106.

⁷⁹⁷ Por.: J. Rudniański, *Prequisites of peace: the ethics and efficiency of compromise in the situation of relative balance between positive and negative cooperation*, *Dialectics and Humanism*, nr 1, 1986, str. 69-76; T. Enders, P. Siebenmorgen, U. Weisser, *Schlüssel zum Frieden. Sicherheitspolitik in einer neuen Zeit*, Bonn 1990; E. Jahn, P. Lemaitre, O. Waever, *European security. Problems of research on non-military aspects*, Copenhagen 1987; D. Mahncke, *Vertrauensbildende Massnahmen als Instrument der Sicherheitspolitik. Ursprung - Entwicklung - Perspektiven*, Melle 1987; R.B. Byers, F.S. Larrabee (eds.), *Confidence-building measures and international security*, New York 1987.

⁷⁹⁸ Szerzej zob. J. Stańczyk, *Przeobrażenia międzynarodowego układu sił w Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Analiza uwarunkowań i mechanizmów w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego*, Warszawa 1999, str. 144 i n.

⁷⁹⁹ E.R.C. Van Bogaert, *Aspects...*, str. 68; C.S. Rhyne, *The Legal Horizons of Space Use and Exploration*, *Congressional Record* 1959, str. 6154; C. Horsford, *Principles of International Law in Space Flight*, *St. Louis University Law Review*, nr 2, 1958, str. 78.

⁸⁰⁰ N. Jasentuliyana (ed.), *Maintaining Outer Space for Peaceful Uses*, *Proceedings of a Symposium held by the United Nations University*, The Hague 1984.

politycznej woli państw. Jak dotychczas żadne państwo stanowczo i formalnie nie zaprotestowało militarnemu wykorzystaniu kosmosu⁸⁰¹.

Art. IV Układu z 1967 r. czasami interpretowany jest jako podstawa do demilitaryzacji niektórych sektorów w kosmosie, jednak jego dekonstrukcja ujawnia pewne funkcje normatywne o różnym charakterze. Ustęp pierwszy posiada bowiem funkcję kontroli zbrojeń zakazującą umieszczania na orbicie okołoziemskiej broni masowego rażenia, jej instalacji na ciałach niebieskich lub rozmieszczania w przestrzeni kosmicznej. Funkcja normatywna drugiego ustępu skupiona jest wokół pojęcia celów pokojowych. W prawie międzynarodowym publicznym określanie zasadności celów użycia siły mieści się w ramach *ius ad bellum*. W konsekwencji charakter normatywny drugiego akapitu art. IV jest *ius ad bellum*. A zatem drugi akapit tworzy tylko częściową demilitaryzację, która ma zastosowanie w czasie pokoju, gdyż pogląd ten odpowiada praktyce państw⁸⁰².

Z bliższej analizy umów międzynarodowych wynika, iż cele pokojowe są odseparowywane od celów o charakterze wojskowym. Te ostatnie rozumiane są dość szeroko w przypadku Układu Antarktycznego, aczkolwiek - jak wskazuje Konwencja o broni biologicznej - celem pokojowym może być również wykorzystanie ochronne, które niekiedy może wiązać się z wykorzystaniem systemów wojskowych. Dlatego też pokojowy cel może mieć każde działanie, jeśli tylko ostateczną intencją jest charakter pokojowy czy też utrzymanie pokoju.

Postanowienia Konwencji o prawie morza skłaniają do analizy czy prawo kosmiczne nie powinno zezwalać na swobodny tranzyt urządzeń wojskowych o agresywnym charakterze, tak długo jak przeznaczeniem nie jest żaden obiekt w przestrzeni kosmicznej, a kosmos stanowi jedynie przestrzeń tranzytową. Prawo wolnego tranzytu urządzeń wojskowych przez przestrzeń kosmiczną mogłoby być wzorowane na zasadzie wolnego przepływu, jak w przypadku okrętów podwodnych w cieśninach międzynarodowych. Przy tej okazji problematyka granicy pomiędzy przestrzenią powietrzną a kosmiczną nabiera szczególnego znaczenia. Pojawia się tu jednak jeszcze jedna wątpliwość. Część pocisków sterowanych jest za pomocą systemów satelitarnych. Nawet jeśli przestrzeń kosmiczna stanowi jedynie

⁸⁰¹ Ad Hoc Committee on the Prevention of an Arms Race in Outer Space (PAROS) of the Conference on Disarmament, UN Doc. CD/1165 of 12 August 1992.

⁸⁰² S.H. Lay, H.J. Taubenfeld, *The Law Relating...*, str. 97; C.Q. Christol, *The Modern...*, str. 29 – 30; R.J. Lee, *The Jus ad Bellum in Spatialis: The Exact Content and Practical Implications of the Law on the Use of Force in Outer Space*, JSL, t. 29, 2003, str. 97-98; R. Johnson, *Multilateral Approaches to Preventing the Weaponization of Space*, Disarmament Diplomacy, nr 56, April 2001.

tranzyt, satelita nawigacyjny (lub inny), prowadzący pocisk raketowy do celu, fizycznie znajduje się w kosmosie. Działalność taka może mieć charakter pokojowy, jednak trudno nie zakwalifikować jej jako *nieagresywnej*, a co dopiero *niewojskowej*⁸⁰³. Sytuacja ta może z kolei prowadzić do potencjalnej kwestii odpowiedzialności (np. za zniszczenia), stąd istotne znaczenie ma różnica co do istoty, a nie formy, jak to jest w przypadku prawa lotniczego, gdzie decydującym czynnikiem jest kryterium użycia statku lotniczego⁸⁰⁴. Jak widać na powyższym przykładzie, różnica pomiędzy działaniami agresywnymi i nieagresywnymi, ofensywnymi a defensywnymi czy też aktywnymi i pasywnymi w kosmosie, z czasem staje się coraz mniej wyraźna⁸⁰⁵.

Nic w obecnie obowiązującym prawie międzynarodowym nie zabrania państwom wykorzystywania przestrzeni kosmicznej do celów militarnych. By to zmienić, należałoby zidentyfikować działania dozwolone i zabronione. Postęp co do faktycznego wykorzystania przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych mógłby przynieść ogromną korzyść w stosunkach międzynarodowych, a każdy krok w stronę rozbrojenia na Ziemi i zakazu zbrojeń w przestrzeni kosmicznej, jest ogromnym sukcesem międzynarodowej dyplomacji. Formalne zakazywanie (agresywnych) działań militarnych w kosmosie, oraz samo zobowiązanie się i angażowanie państw do wykorzystania niektórych środowisk, czy ich części, wyłącznie do celów pokojowych, jest zarówno realistyczne, jak i osiągalne⁸⁰⁶. Jak pokazuje niniejszy rozdział, proces ten został już zapoczątkowany.

Obecnie, bardziej niż kiedykolwiek, kosmos postrzegany jest jako główny składnik bezpieczeństwa międzynarodowego, jednak granica pomiędzy satelitami związanymi z obronnością a cywilnymi wydaje się niemal zatarta. W Stanach Zjednoczonych obronność jest główną siłą napędową rozwoju systemów kosmicznych, które oferują istotne korzyści obywatelskie. Satelity nawigacyjne, telekomunikacyjne, teledetekcyjne itp. nie mają zdolności niszczących. Nawet jeśli wykorzystywane są dla celów wojskowych i obronnych, nie są bronią kosmiczną

⁸⁰³ J.E.S. Fawcett, *Outer Space – New Challenges to Law and Policy*, Clarendon Press: Oxford 1984, str. 110.

⁸⁰⁴ R.H. Mankiewicz, *Some Thoughts on Law and Public Order in Space*, Canadian Yearbook of International Law (CYIL), nr 2, 1964, str. 268; G. Zhukov, *On the Question of the Interpretation of the Term 'Peaceful Use of Outer Space' Contained in the Space Treaty*, XI CLOS, 1968, str. 38; D. Geodhuis, *Conflicts of Law and Divergencies in the Legal Regimes of Air Space and Outer Space*, RCADI, nr 109, 1963, str. 273.

⁸⁰⁵ V. More, *Military Uses of Outer Space: A Politico-Legal Perspective*, IJIL, nr 8, 1968, str. 339; M.S. McDougal, *Perspectives for a Law of Outer Space*, AJIL, nr 52, 1958, str. 410; R. Crane, *Soviet...*, str. 702; F.B. Schick, *Space Law & Space Politics*, ICLQ, nr 10, 1961, str. 698.

⁸⁰⁶ Zob. także: M. Lachs, *The Law of Outer Space...*, str. 107.

i nie mogą być traktowane jako przejaw zbrojeń kosmicznych, czego potwierdzeniem jest praktyka państw⁸⁰⁷. W 1978 r. Francja zaproponowała utworzenie Międzynarodowej Agencji ds. Monitoringu Satelitów (ang. ISMA⁸⁰⁸). Jednak w tamtym czasie uznano, że pomysł ten jest politycznie niewykonalny. Dziesięć lat później, w 1988 r. ZSRR powróciło do tego pomysłu popierając francuski projekt. Sprzeciwili się jednak Stany Zjednoczone obawiające się, że taka agencja bardzo szybko stałaby się ‘upolityczniona’⁸⁰⁹. Po kilkudziesięciu latach ciągle wydaje się to raczej niemożliwe do osiągnięcia. Prawo powinno być jednak wrażliwe na dualizm technologiczny. Okazjonalnie prawo reguluje kwestie technologii, jeśli jest polityczna wola dostosowania się, jednakże ta ostatnia musi istnieć⁸¹⁰.

Na dużą skalę telewizyjne programy satelitarne mogą doprowadzić do poprawy bezpieczeństwa na świecie, dobrosąsiedzkich stosunków między narodami i wzajemnie korzystnej współpracy. Z drugiej strony mogą przynieść duże szkody dla ludzkości, zwłaszcza gdy wykorzystane przez grupy terrorystyczne i niektóre reżimy⁸¹¹. Obecne przepisy zwracają uwagę na istotny wpływ mediów na życie społeczne oraz podkreślają, że propagowanie wojny, rasizmu i nienawiści między narodami za pośrednictwem środków masowego przekazu jest niezgodne z celami i zasadami KNZ i Konwencji UNESCO. Środki masowego przekazu powinny odgrywać ważną rolę w przyczynianiu się do międzynarodowego zrozumienia i współpracy w interesie pokoju i dobrobytu ludzkości. Nadawanie satelitarne umożliwia państwom osiąganie celów militarnych różnych miejscach na ziemi bez użycia batalionów i innych jednostek wojskowych. Technologia ta sprawia, że ‘okupacja’ może odbyć się przez środki satelitarne, a konkretnie przez obrazy i slogany rozświetlane przez transmitters. Wolność nadawania satelitarnego może w praktyce podporządkować daną populację nowemu rządowi, innemu niż ten, który dotychczas sprawował faktyczną władzę na danym terytorium. Zgodnie z Powszechną deklaracją praw człowieka „każdy człowiek ma prawo (...) poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów

⁸⁰⁷ A. Jacewicz, *Użytkowanie kosmosu do celów wojskowych*, Warszawa 1986, str. 74; A. Jacewicz, J. Markowski, *Kosmos a zbrojenia*, Warszawa 1988, str. 14 i n.; P. Durys, *Zapobieganie wyścigowi zbrojeń w przestrzeni kosmicznej* [w:], Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa (red.), *Wykorzystanie...*, str. 42-43; K. Myszone-Kostrzewa, *Nawigacja...*, str. 214.

⁸⁰⁸ ISMA – *International Satellite Monitoring Agency*.

⁸⁰⁹ H.A. Wassenbergh, *Principles...*, str. 107.

⁸¹⁰ P.C. Jessup, *The Reality of International Law*, Foreign Affairs, t. 18, 1939-1940, str. 244-253.

⁸¹¹ Ch. Karakashev, *Direct TV Broadcasts Through Satellite and the Protection of State Interests*, University of Nebraska-Lincoln, Documents on Outer Space Law, 1-1-1985, AIAA, 84-IISL-08, New York 1985, str. 62.

wszelkimi środkami, bez względu na granice”⁸¹². Jednak z drugiej strony, Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych stanowi, że realizacja prawa do swobodnego wyrażania opinii może podlegać ograniczeniom ze względu na „poszanowania praw i dobrego imienia innych”⁸¹³ oraz w razie konieczności „ochrony bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo zdrowia lub moralności publicznej”⁸¹⁴. Chociaż nadawanie odbywa się za pośrednictwem satelitów, bezpośrednim celem i odbiorcami są populacje na Ziemi (na własnym lub innych terytoriach państwowych). Dlatego fakt, iż suwerenność państwowa nie rozciąga się na przestrzeń kosmiczną nie może służyć jako pretekst do naruszenia suwerenności na Ziemi⁸¹⁵.

Szpiegostwo jest szpiegostwem, niezależnie od tego na jakiej wysokości się odbywa. Od tego ostatniego może zależeć reżim prawny, lecz klasyfikacja pozostanie taka sama. Jedną z cech współczesnego rekonesansu kosmicznego z pewnością jest jego wkład w utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Skanowanie - czy też sensowanie - satelitarne jest bardziej elastyczne, bezpieczniejsze i tańsze niż z samolotu czy innego obiektu i dlatego z czasem technologia kosmiczna zaczęła wypierać inne metody⁸¹⁶. Inwigilacja dostarcza przywódcom wojskowym wiedzę na temat obcych sił zbrojnych, ich przygotowań, instalacji itd., przez co eliminuje czynnik 'wątpliwości' i pozwala na odpowiednią interwencję dyplomatyczną czy inną. Strategiczny reżim prawa kosmicznego obejmuje konfliktujące interesy narodowego i międzynarodowego bezpieczeństwa. Kosmiczny rekonesans niejako manifestuje ten konflikt. Z jednej strony pojawia się argument, iż gromadzenie informacji jest naruszeniem suwerenności danego państwa oraz prywatności jednostki. Z drugiej strony, innym przekonywującym argumentem jest fakt, że monitoring jest lepszą gwarancją przedłużenia pokoju,

⁸¹² Art. XIX Powszechnej deklaracji praw człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., rezolucja ZO 217A (III), U.N. Doc A/810, 71 (1948).

⁸¹³ Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. nr 38, poz. 167), art 19(3a).

⁸¹⁴ Art 19(3b) *Supra*.

⁸¹⁵ G. Zhukov, Y. Kolsow, *International...*, str. 133.

⁸¹⁶ C.M. Petras, "Eyes on Freedom" – A View of the Law Governing Military Use of Satellite Reconnaissance in US Homeland Defense, JSL, nr 31, 2005, str. 81-115. D.A. Koplow, *Back to the Future and Up to the Sky: Legal Implications of Open Skies Inspection for Arms Control*, California Law Review, nr 79, 1991, str. 421-496.

aniżeli założenia przyjmowane bez takiej wiedzy⁸¹⁷. Satelity rekonesansowe służą również jako środek weryfikacji umów dotyczących kontroli zbrojeń - jak to miało miejsce w przypadku ABM Treaty⁸¹⁸.

Art. IV(2) Układu z 1967 r. zakazuje „zakładania wojskowych baz na ciałach niebieskich, dokonywania na nich prób z jakimikolwiek typami broni oraz przeprowadzania manewrów wojskowych”. Oznacza to jednocześnie, że testowanie broni w przestrzeni kosmicznej – lecz nie na ciałach niebieskich – nie jest zabronione⁸¹⁹. Nie dotyczy to oczywiście broni nuklearnej i masowej zagłady, gdyż umieszczanie jej gdziekolwiek w przestrzeni kosmicznej jest zakazane⁸²⁰. Prawo międzynarodowe nie zabrania jednak użycia technologii jądrowej w ogólności.

Pewnym mankamentem art. IV jest brak precyzji, gdyż nie wspomina on w zasadzie o tranzycie przez przestrzeń kosmiczną (na którą zezwala ABM Treaty), ani o innych broniach niż nuklearna i masowej zagłady. Zgodnie jednak z wykładnią celowościową tego artykułu - czyli pokojowe wykorzystanie przestrzeni kosmicznej - teoretycznie dopuszczalne jest umieszczanie broni defensywnej⁸²¹. Ponadto Układ z 1967 r. posługuje się terminem *umieszczenie na orbicie* co w praktyce oznacza, iż obiekt z bronią musi ukończyć przynajmniej jedno kompletne okrążenie Ziemi. Z racji tego pociski balistyczne, których trajektorie są suborbitalne (nie osiągają pełnego okrążenia) nie są objęte zakazem z art. IV. Mogą być jednak przedmiotem regulacji art. VII tego Układu⁸²², ale i Konwencji o odpowiedzialności czy innych międzynarodowych regulacji odnoszących się do przestrzeni kosmicznej⁸²³.

⁸¹⁷ G. Catalano Sgrosso, *International Legal Framework for Remote Sensing*, Workshop on Legal Remote Sensing Issues, Project 2001, University of Cologne Institute of Air and Space Law, Cologne 1999, str. 16-20.

⁸¹⁸ T. Greenwood, *Reconnaissance, Surveillance and Arms Control*, 88 Adelphi Papers, June 1982, str. 2; N. Jasentuliyana, *International Space Law...*, str. 319-320.

⁸¹⁹ J. Kish, *The Law...*, str. 189.

⁸²⁰ Zob. rozdział III(2)2.31 niniejszej rozprawy.

⁸²¹ A. Szpak, *Prawo kosmiczne w pigułce*, Edukacja Prawnicza, Nr 1 (121) styczeń 2011, dostępne online na: <http://www.edukacjaprawnicza.pl/artykuly/artikul/a/pokaz/c/artikul/art/prawo-kosmiczne-w-pigulce/login/przypomnij.html> (01/03/2014).

⁸²² Art. VII stanowi: „Każde Państwo Strona Układu, które wypuszcza albo powoduje wypuszczenie obiektu w przestrzeń kosmiczną, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, jak również każde Państwo Strona Układu, z którego terytorium albo urządzenia obiekt zostaje wypuszczony, ponosi międzynarodową odpowiedzialność za szkody wyrządzony przez taki obiekt lub jego część składową na Ziemi, w przestrzeni powietrznej lub w przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, wobec innego Państwa Strony Układu albo jego osób fizycznych lub prawnych”.

⁸²³ Por. D.R. Reinhardt, *The Vertical Limit of State Sovereignty*, JALC, nr 71, 2007, str. 65-140.

Inne rodzaje broni niż broń atomowa i masowej zagłady są w zasadzie dozwolone⁸²⁴. Jednak prawo powinno odpowiadać na rozwój technologiczny by jak najlepiej chronić ludzkość, ale i środowiska naturalne, które zawsze były i nadal są 'milczącymi ofiarami' konfliktów. Przy prowadzeniu badań, prac rozwojowych, nabywaniu lub wprowadzaniu nowej broni, państwa powinny ustalić, czy ich zastosowanie byłoby zakazane przez przepisy prawa międzynarodowego, co jest jednocześnie odzwierciedleniem art. 36 Protokołu Dodatkowego I. Broń umieszczona w przestrzeni kosmicznej powinna być zatem używana tak, by zminimalizować straty po wszelkich stronach konfliktu, i to zarówno wśród ludności, jak i środowisku naturalnym. Szkodliwa interferencja w działania innych podmiotów powinna być ograniczona tak dalece jak to tylko możliwe, a tworzenie nowych szczątków kosmicznych zminimalizowane w ogólnym interesie ludzkości.

Problem szczątków kosmicznych nie jest tylko teoretyczny⁸²⁵. Na forum ONZ podkreśla się, iż niezmiennie istotne jest, by państwa prowadzące działalność w przestrzeni kosmicznej adoptowały, zgodnie z wewnętrznym ustawodawstwem, odpowiednią politykę i procedury w celu implementacji Zasad ONZ odnoszących się do szczątków kosmicznych⁸²⁶. Kolejnym etapem jest transformacja tych zasad w praktykę. Ponadto dalsze badania i szerszy dialog powinny być podjęte w celu znalezienia jeszcze lepszych rozwiązań dla ciągle pogłębiającego się problemu.

Jak do tej pory, państwa przystępują do większości umów międzynarodowych odnoszących się do zbrojeń w kosmosie na zasadzie dobrowolności. Tak jest w przypadku Porozumienia z Wassenaar czy reżimu kontroli technologii rakietowej⁸²⁷. Wytyczne, niezależnie czy mają charakter prawnie wiążący czy nie, przyczyniają się do zminimalizowania niebezpieczeństwa poważnego militarnego zaangażowania w przestrzeni kosmicznej oraz pomagają ustabilizować dyrektywy umożliwiające stronom klarowne rozpoznanie kiedy wojskowe działanie w kosmosie nie jest napastnicze, nawet jeśli z pozoru może wydawać się wrogie.

⁸²⁴ M. Bourbonniere, R.J.Lee, *Legality...*, str. 873-901; N. Jasentuliyana, *International Space Law...*, str. 104-5.

⁸²⁵ D.M. Bielicki, *Gruz kosmiczny...*, str. 119 i n.

⁸²⁶ Zob. Rezolucja ZO 62/217 z 22 grudnia 2007 r.

⁸²⁷ Zob.: The Hague International Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, dostępny na <http://www.acronym.org.uk/docs/0211/doc13.htm> Zob. także: www.armscontrol.org

ROZDZIAŁ IV: POTENCJALNE UŻYCIE SIŁY

1. Wprowadzenie

Pierwszym celem Narodów Zjednoczonych wymienionym w Karcie jest dążenie do „utrzymywania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego; w tym celu będą one podejmowały skuteczne zbiorowe środki dla zapobiegania i usuwania gróźb przeciwko pokojowi i dla uchylania aktów agresji lub innych zamachów przeciwko pokojowi, oraz osiągały, przy pomocy środków pokojowych i zgodnie z zasadami sprawiedliwości i prawa międzynarodowego, załatwianie lub rozstrzyganie sporów międzynarodowych albo sytuacji, które mogłyby doprowadzić do zakłócenia pokoju”⁸²⁸. Z kolei zgodnie z art. III Układem z 1967 r. „Państwa Strony (...) prowadzą działalność w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej (...) zgodnie z prawem międzynarodowym, łącznie z KNZ, w interesie utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz rozwoju współpracy i porozumienia między narodami”⁸²⁹. Byłoby zatem niewłaściwe traktowanie kwestii militaryzacji kosmosu w oderwaniu od istniejącego już międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych.

Pojęcie „wojny” nie zostało do tej pory jednoznacznie zdefiniowane w prawie międzynarodowym⁸³⁰. Od końca drugiej wojny zaczęto się posługiwać dużo bardziej ogólnym terminem „konfliktu zbrojnego”⁸³¹ i właśnie to pojęcie brane jest pod uwagę

⁸²⁸ Art. 1(1) KNZ. Podobny wyraz miał wcześniejszy Pakt Brianda-Kellogga z dnia 27 sierpnia 1923 r., potępiający uciekanie się do wojny (art. 1). Zob. Dz.U. z 1929 r, nr 11, poz. 88.

⁸²⁹ Dz.U. z 1968 r., Nr 14, poz. 82.

⁸³⁰ Przedstawiciele doktryny prawa międzynarodowego nie są w pełni zgodni, jak należy definiować wojnę. Przykładowo, Hugo Grocjusz pod pojęciem wojny rozumiał „stan, w jakim znajdują się osoby toczące spór przy użyciu siły”, przy czym jest to „stan prawny”. Słynny teoretyk wojenny, Carl von Clausewitz, wojnę nazywał „aktem przemocy, mającym na celu zmuszenie przeciwnika do spełnienia naszej woli”, jak również „prawdziwym narzędziem polityki, dalszym ciągiem stosunków politycznych, przeprowadzeniem ich innymi środkami”. Według Lassy Oppenheima wojna to „spór między dwoma lub więcej państwami przy użyciu sił zbrojnych, w celu pokonania przeciwnika i narzucenia takich warunków pokoju, jakie satysfakcjonują zwycięzcę”. Ludwik Ehrlich za wojnę uważa „stan walki przede wszystkim za pomocą publicznej siły zbrojnej między dwoma lub więcej podmiotami prawa narodów albo przynajmniej grupami mającymi charakter podmiotów prawa wojny, przy zerwaniu stosunków pokojowych między stronami”. Remigiusz Bierzanek z kolei pod pojęciem wojny rozumie – w sensie ogólnym – „stan walki orężnej między państwami, przeciwstawiany stanowi pokoju”. Zob. więcej: R. Bierzanek, *Wojna...*, str. 14; C. von Clausewitz, *O wojnie*, Warszawa 2006, str. 15; H. Lauterpacht (ed.), *Oppenheim's International Law, vol. II – Disputes, War and Neutrality*, London 1952, str. 166; L. Ehrlich, *Prawo...*, str. 448.

⁸³¹ W komentarzu do I Konwencji genewskiej wyjaśniono, iż był to celowy zabieg, gdyż „Państwo – w przypadku, gdy dokona ono aktu wrogiego wobec innego państwa – zawsze może utrzymywać, że nie jest to wojna, lecz tylko zaangażowanie w działania o charakterze policyjnym lub działanie w ramach prawnie dozwolonej samoobrony. Wyrażenie *konflikt zbrojny* czyni tego typu argumenty trudniejszymi do uzasadnienia. Jakakolwiek różnica [zdań] między państwami, prowadząca do interwencji sił zbrojnych, będzie konfliktem zbrojnym (...) nawet jeśli jedna ze stron zaprzecza istnieniu

w niniejszej rozprawie. Jego definicję zaproponował MTKJ. Według Trybunału „konflikt zbrojny istnieje zawsze, gdy między państwami dochodzi do użycia sił zbrojnych lub długotrwałej przemocy zbrojnej między władzami rządowymi a zorganizowanymi grupami zbrojnymi lub między takimi grupami na terytorium jednego państwa”⁸³². Tym samym podstawową cechą każdego konfliktu zbrojnego – tak międzynarodowego, jak i nie-międzynarodowego – jest użycie siły w stosunkach między dwiema lub większą liczbą dających się zidentyfikować stron⁸³³. Konflikt zbrojny będzie zatem pewnym stanem (sytuacją faktyczną), w którym zastosowanie znajdują przepisy szczególne, stosowane bez względu na to, czy mają miejsce działania wojenne, czy też brak takich działań⁸³⁴. Taka sytuacja może mieć miejsce w przestrzeni kosmicznej. Warunkiem jest jednak użycie faktycznej siły w kosmosie – czy to przeciwko obiektowi na orbicie, czy też obiektowi naziemnemu.

Corpus Iuris Spatialis nie zawiera pojęcia wojny, czy też konfliktu zbrojnego, w przestrzeni kosmicznej. Głównymi łącznikami pomiędzy prawem humanitarnym konfliktów zbrojnych a prawem kosmicznym są wspomniane już wcześniej art. III i IV Układu z 1967 r. oraz art. 3(2) Traktatu o Księżycu⁸³⁵. Niniejszy rozdział analizuje normy prawa międzynarodowego związane z konfliktami zbrojnymi pod kątem środowiska kosmicznego, w tym użycie siły, samoobronę, neutralność i kwestie z nimi powiązane. Pominięta jest koncepcja interwencji humanitarnej. Pomimo, iż interwencja taka może stanowić odpowiedź na naruszenie fundamentalnych norm prawa międzynarodowego, w przeciwieństwie do innych wyjątków od zakazu użycia siły (tj. akcji RB i samoobrony), jej nieodzownym elementem jest norma etyczna. A zatem, jak podkreśla Jerzy Kranz, przy interwencji humanitarnej widoczny jest „konflikt między prawem a realizmem polityki, między normą prawną a wartościującymi

stanu wojny”. Zob. *Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Commentary (Article 2)*, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/365-570005?OpenDocument> (12/02/2010).

⁸³² *Prokurator vs. Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, postanowienie Izby Apelacyjnej z dnia 2 października 1995 r., sygn. IT-94-1-T, par. 70. A. Szpak, *Zbrodnie wojenne a zbrodnie przeciwko ludzkości w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc (kryteria różnicowania)*, PiP, nr 1/2012, str. 79-84. A. Szpak, *Kontrola przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Toruń 2011, str. 344-369.

⁸³³ H. Duffy, *The “War on Terror” and the Framework of International Law*, Cambridge 2005, str. 219.

⁸³⁴ M. Marcinko, *Historia, źródła i podstawowe zasady międzynarodowego prawa humanitarnego*, dostępne na: <http://www.smpm.tbzp.pl/?link=publikacje> (20/03/2014), str. 3; P. Piasecka, *Prawnomiędzynarodowe aspekty użycia siły we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Bezpieczeństwo Narodowe nr 19, III – 2011, str. 82.

⁸³⁵ S.H. Lay, H.J. Taubenfeld, *The Law Relating to the Activities of Man in Space*, Chicago 1970, str. 97; C.Q. Christol, *The Modern...*, str. 29 - 30.

koncepcjami moralności i sprawiedliwości”⁸³⁶. Systemy kosmiczne jak teledetekcja są w stanie wspomóc działania operacyjne interwencji humanitarnej, jednakże doktryna prawa międzynarodowego podzielona jest w kwestii samej legalności takiej interwencji⁸³⁷.

2. Zakaz użycia siły

KNZ wprowadziła szereg ograniczeń wobec użycia siły, począwszy od art. 2(4)⁸³⁸ po rozdział VII w całości temu poświęcony⁸³⁹. Jej przepisy w pełni stosuje się do działań w przestrzeni kosmicznej⁸⁴⁰. Jednak obecne prawo międzynarodowe nie znajduje żadnych precyzyjnych definicji terminu „użycie siły”⁸⁴¹. Ponadto, art. 2 ust. 4 KNZ posługuje się pojęciem „siły” bez dookreślenia jej jako „zbrojnej”. Z punktu widzenia działalności kosmicznej istotne jest sprecyzowanie czy oprócz „siły zbrojnej” pojęcie to obejmuje również inne formy, do których zaliczyć można użycie satelitów (w tym cywilnych do celów wojskowych), jak i środki polityczne (np. propaganda przez bezpośrednie nadawanie satelitarne) i ekonomiczne (np. zablokowanie dostępu do satelitarnych usług internetowych)⁸⁴². Jak do tej pory dominujący i powszechnie akceptowany pogląd w literaturze stanowi, że 'siła',

⁸³⁶ J. Kranz (red.), *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej. Dylematy prawa i polityki*, Warszawa 2009, str. 137.

⁸³⁷ Zob. więcej na ten temat: J. L. Holzgrefe, R.O. Keohan, *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge 2003; A. Domagała, *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*, Branta 2008; J. Pattison, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect Who Should Intervene?*, Oxford 2010.

⁸³⁸ Art. 2(4): „Wszyscy członkowie powstrzymają się w swych stosunkach międzynarodowych od stosowania groźby lub użycia siły przeciwko całości terytorialnej lub niepodległości któregośkolwiek państwa”.

⁸³⁹ Więcej o zakazie użycia siły zob.: T. Gadkowski, *Zakaz użycia siły w prawie międzynarodowym*, Zeszyty Naukowe WSO, nr 1, Poznań 1997, str. 31-40; J. Kranz, *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej. Dylematy prawa i polityki*, Warszawa 2009, str. 81-228; T. Gadkowski, *Zakaz użycia siły zbrojnej - nowe tendencje w prawie i praktyce międzynarodowej* [w:] *Bezpieczeństwo współczesnego świata*; Materiały z III międzynarodowej konferencji, WSHiU w Poznaniu, Poznań 2013.

⁸⁴⁰ Zob. art. III Układu z 1967 r.: „Państwa Strony Układu prowadzą działalność w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, zgodnie z prawem międzynarodowym, łącznie z KNZ, w interesie utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz rozwoju współpracy i porozumienia między narodami”; w związku z art. 103 KNZ: „W razie sprzeczności pomiędzy obowiązkami członków Narodów Zjednoczonych, wynikających z niniejszej Karty, a ich obowiązkami wynikającymi z jakiegось innego porozumienia międzynarodowego, pierwszeństwo będą miały ich obowiązki wynikające z niniejszej Karty”.

⁸⁴¹ M.D. Evans, *International Law*, Oxford 2006, str. 591; S. Kadelbach, *Jus Cogens, Obligations Erga Omnes and Other Rules - The Identification of Fundamental Rules* [w:] Ch. Tomuschat, J-M. Thouvenin (ed.), *The Fundamental rules of the international legal order*, Leiden 2006, str. 32.

⁸⁴² A. Randelzhofer, 'Article 2(4)' [w:] B. Simma (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 2nd ed., Oxford University Press 2002, str. 118.

o której mowa w art. 2(4) KNZ ogranicza się do 'siły zbrojnej'⁸⁴³, która ma odpowiednią 'skalę i skutki'⁸⁴⁴. Z racji tego, że użycie siły w kosmosie, czy poprzez działalność kosmiczną na Ziemi, może mieć mnóstwo konsekwencji, dyskusja nad użyciem siły znów powinna mieć miejsce.

Argumentujący za rozszerzeniem pojęcia siły podkreślają, że zgodnie z art. 41 KNZ „Rada Bezpieczeństwa może zdecydować, jakie środki nie wymagające użycia siły zbrojnej należy zastosować dla skutecznego przeprowadzenia jej decyzji oraz może wezwać członków Organizacji Narodów Zjednoczonych do zastosowania takich środków. Środki te mogą obejmować zupełne lub częściowe przerwanie stosunków gospodarczych oraz komunikacji: kolejowej, lotniczej, pocztowej, telegraficznej, radiowej i innej, jak również zerwanie stosunków dyplomatycznych”. W samej Karcie jest zatem mowa o środkach „nie wymagających użycia siły zbrojnej”. Ponadto MTS w orzeczeniu sprawie Nikaragui podkreślił, że KNZ „w żadnym wypadku nie obejmuje całego obszaru regulacji użycia siły w stosunkach międzynarodowych”⁸⁴⁵. Podstawą argumentu przeciwnemu rozszerzaniu definicji na inne formy, takie jak przymus ekonomiczny polityczny, jest twierdzenie, że państwa nie miałyby środków prawnych wywierania nacisku na państwa, które naruszają prawo międzynarodowe. Taki skutek byłby nie do przyjęcia dla społeczności międzynarodowej⁸⁴⁶.

Międzynarodowa jurysprudencja wskazuje, że podczas gdy określenie siły powinno być ograniczone do sił zbrojnych, określenie samej 'siły zbrojnej' należy interpretować szeroko. W szczególności bezpośrednie stosowanie siły zbrojnej przez państwo nie godzi automatycznie w zakazy zawarte w KNZ. Nie stanowi również skutecznego obejścia zakazu użycia siły argumentacja, że dane działania nie naruszają integralności terytorialnej lub niezależności politycznej państwa. Ten ostatni argument został podniesiony przez Wielką Brytanię w sprawie incydentu w cieśninie Korfu przed MTS ⁸⁴⁷, gdzie Brytyjczycy uzasadniali trałowanie min na albańskich wodach terytorialnych jako nienaruszające KNZ, gdyż działania te nie były skierowane przeciwko integralności terytorialnej i niezależności politycznej Albanii.

⁸⁴³ Tamże, str. 117. Zob. także; Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, 5th ed., Cambridge 2011, str. 86.

⁸⁴⁴ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 191-195. Sprawa Platform wiertniczych, ICJ Rep. 1996 (II), par. 51; Rezolucja ONZ 3314 (1974); G. Fitzmaurice, *The Definition of Aggression*, ICLQ nr 1, 1952, str. 139 i n.

⁸⁴⁵ Sprawa Nikaragui, ICJ Rep. 1986, par. 176.

⁸⁴⁶ Por. B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 76 i n.

⁸⁴⁷ Sprawa Cieśniny Korfu, ICJ Reports 4, ICJ Rep. 1949, par. 13.

Trybunał odrzucił tak wąską interpretację pojęcia 'siły zbrojnej' stwierdzając, że wysyłanie okrętów wojennych do oczyszczenia kanału Korfu z min było sprzeczne z wolą Albanii i reprezentowało 'politykę siły', dającą podstawę do naruszenia prawa międzynarodowego⁸⁴⁸. Pomimo odrzucenia brytyjskiej argumentacji, wiele lat później podobny argument został podniesiony przez Belgię w sprawie środków tymczasowych podjętych w trakcie operacji wojskowych NATO w Kosowie w 1999 r.⁸⁴⁹, jednak i wtedy został on odrzucony. Dla prawa kosmicznego jest to o tyle ważne, że zgodnie z tą interpretacją działania kosmiczne - to jest poza jakąkolwiek jurysdykcją krajową - ciągle mogą stanowić 'użycie siły zbrojnej', mimo nienaruszania integralności terytorialnej i niezależności politycznej państw. W tej kategorii może mieścić się na przykład zakłócanie komunikacji satelitarnej, a nawet zniszczenie własnego satelity celem utworzenia szczątków kosmicznych potencjalnie mogących dokonać zniszczeń innych obiektów⁸⁵⁰.

Prawo międzynarodowe wyklucza możliwość sprawowania suwerenności w kosmosie, co nie znaczy, że brak jest jakiejkolwiek jurysdykcji w stosunku do obiektów kosmicznych. Na mocy ogólnego 'prawa flagi' - w przypadku kosmosu prawa państwa, w którym obiekt został zarejestrowany - poszczególne kraje sprawują jurysdykcję nad swoimi urządzeniami i osobami znajdującymi się w przestrzeni kosmicznej⁸⁵¹. Wprawdzie państwa nie są w stanie pogwałcić integralności terytorialnej przez użycie siły w kosmosie, gdyż jest to 'wspólne dziedzictwo ludzkości', jednak kierując agresywne działania przeciwko obcemu obiektowi kosmicznemu, mogą niekiedy pogwałcać nimi polityczną niezależność 'obcej bandery'⁸⁵². Konsekwentnie takie działanie może stanowić bezprawne użycie siły⁸⁵³.

Warto zaznaczyć, że niektóre pośrednie formy wsparcia/działania podczas konfliktu są objęte zakazem użycia siły. Jak wskazał MTS w orzeczeniu w sprawie Nikaragui działania, które naruszają zasady nieingerencji, jeśli są bezpośrednio lub pośrednio powiązane z użyciem siły, mogą stanowić naruszenie zakazu użycia siły w stosunkach międzynarodowych⁸⁵⁴. Do naruszenia z pewnością będzie należeć dostarczanie wszelkiego rodzaju broni do stron konfliktu. Problemатyczne pozostaje

⁸⁴⁸ Tamże.

⁸⁴⁹ *Legality of Use of Force (Yugoslavia vs. Belgium)*, Request for Provisional Measures, CR99/15, 12.

⁸⁵⁰ Por. B.A. Hurwitz, *The Legality...*, str. 76 i n.

⁸⁵¹ J. Kish, *The Law...*, str. 143.

⁸⁵² Tamże, str. 183.

⁸⁵³ Tamże, str. 143-4.

⁸⁵⁴ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 193 i 209.

czy dostarczanie wsparcia logistycznego w postaci teledetekcji satelitarnej, informacji pogodowych, o ukształtowaniu terenu i wielu innych zdobytych dzięki technologii satelitarnej stanowią pośrednie naruszenie zakazu użycia siły. MTS w orzeczeniu w sprawie Nikaragui, ale i w sprawie platform wiertniczych, wyróżnił poważne (ang. *grave*) i mniej poważne formy (ang. *less grave forms*) użycia siły⁸⁵⁵. Jako przykład Trybunał wskazał, że dostawa środków finansowych stanowiła ingerencję w sprawy wewnętrzne Nikaragui, ale nie naruszyło to zakazu użycia siły zgodnie z art. 2(4) czy z prawem zwyczajowym⁸⁵⁶. Warto jednak podkreślić, że rozróżnienie przez MTS stopni ciężkości naruszenia użycia siły spotkało się ze sporą krytyką, zwłaszcza wśród prawników amerykańskich⁸⁵⁷. Obecne operacje prowadzone w przestrzeni kosmicznej mają dość specyficzne funkcje i charakter, wyraźnie inne od tradycyjnych konfliktów zbrojnych charakteryzujących się wojskami naziemnymi, uzbrojeniem i inwazją terytorium. Należy więc rozważyć jakie działania przeciwko obiektom kosmicznym, albo przy użyciu tych obiektów, mogą zostać uznane jako 'użycie siły'. Społeczność międzynarodowa prawdopodobnie nie zawahałaby się przed sklasyfikowaniem tymże terminem zniszczenia satelity przez pocisk. Podobna reakcja najpewniej miałaby miejsce w razie przejęcia kontroli nad obiektem kosmicznym innego państwa, doprowadzając do wystrzelenia z niego pocisków bądź do jego upadku z orbity. Reakcja państw w stosunku do działań o mniejszych konsekwencjach jest trudna do przewidzenia. Przykładowo jeśli jeden kraj może drogą elektroniczną zawiesić działalność satelity innego państwa na krótki okres czasu, po czym satelita powróciłaby do służby nieuszkodzona, prawdopodobnie takie działanie sklasyfikowano by jako naruszenie suwerennych praw państwowych, ale nie jako użycie siły zbrojnej. Nie ma jednak jednoznacznej odpowiedzi na to jaka reakcja miała by miejsce. W przypadku, gdy dane działanie nie mieści się w kategorii 'siły' czy 'agresji', KNZ daje RB władzę i odpowiedzialność stwierdzania zagrożenia dla pokoju⁸⁵⁸, a w razie jego realnego zaistnienia, Karta upoważnia RB do podjęcia środków militarnych⁸⁵⁹.

⁸⁵⁵ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 191 i 247. D. Raab, 'Armed Attack' after the Oil Platform Case, *Leiden Journal of International Law*, t. 17, 2004, str. 723-5.

⁸⁵⁶ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 228.

⁸⁵⁷ Zob. Raport panelu dyskusyjnego w American Society of International Law (ASIL), *The Jurisprudence of the Court in the Nicaragua Decision*, ASIL Proceedings, nr 81, 1987, str. 258.

⁸⁵⁸ Art. 39 KNZ: „Rada Bezpieczeństwa stwierdza istnienie zagrożenia lub naruszenia pokoju bądź aktu agresji oraz udziela zaleceń lub decyduje, jakie środki należy zastosować w myśl art. 41 i 42 w celu utrzymania lub przywrócenia międzynarodowego pokoju lub bezpieczeństwa”.

⁸⁵⁹ Art. 42 KNZ: [RB] jest władna (...)„podjąć taką akcję przy pomocy sił powietrznych, morskich lub lądowych, jaka mogłaby okazać się konieczną do utrzymania albo przywrócenia międzynarodowego

bądź niemilitarnych⁸⁶⁰. Dlatego też przejęcie czyjegoś satelity czy nawet 'atak informacyjny', który nie stanowi 'użycia siły' i 'agresji', może być uznany za zagrożenie dla pokoju, a zatem podlega działaniom RB (w tym także działaniom RB z użyciem siły)⁸⁶¹.

Z terminem siły bezpośrednio związane jest pojęcie „agresji”, zdefiniowane w rezolucji ZO 3314 (XXIX) jako: użycie siły zbrojnej przez państwo przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niepodległości politycznej innego państwa, albo w inny sposób niezgodny z KNZ⁸⁶². Użycie siły zbrojnej jest *prima facie* dowodem agresji, chyba, że RB zdecyduje inaczej⁸⁶³. Z racji tego, iż rezolucja 3314 nie ma charakteru prawnie wiążącego, przyjmuje się, że zawarta w niej definicja odzwierciedlona jest w normie zwyczajowej. Takie stanowisko wyraźnie zajął MTS w orzeczeniu w sprawie Nikaragui⁸⁶⁴. MTS oparł swoje rozstrzygnięcie na tejże rezolucji i prawie zwyczajowym, wyraźnie zrównując pojęcia agresji i napaści zbrojnej⁸⁶⁵. Powyższe przykłady, a zwłaszcza sprawy przed MTS wskazują, iż w kontekście użycia siły zbrojnej i pojęcia agresji należy patrzeć na przepisy KNZ jako dynamiczne i rozwijające się z biegiem czasu i praktyką państw, aniżeli stałe. Sam Trybunał wskazał na możliwość dalszego rozwoju prawa w tej materii⁸⁶⁶. Ma to ogromne znaczenie dla ciągle rozwijających się technologii kosmicznych.

Układ z 1967 r. nie odnosi się do użycia siły czy agresji bezpośrednio. Wprowadza jednak dystynkcję pomiędzy przestrzenią kosmiczną jako próżnią czy czarną materią⁸⁶⁷, a ciałami niebieskimi, jak planety, asteroidy itp.⁸⁶⁸ Zgodnie z art. IV, zakazane jest bowiem zakładanie baz wojskowych, instalacji oraz fortyfikacji

pokoju i bezpieczeństwa. Akcja taka może polegać na demonstracjach, blokadzie i innych operacjach sił zbrojnych powietrznych, morskich lub lądowych członków Narodów Zjednoczonych”.

⁸⁶⁰ Art. 41 KNZ: „Rada Bezpieczeństwa może zdecydować, jakie środki nie wymagające użycia siły zbrojnej należy zastosować dla skutecznego przeprowadzenia jej decyzji oraz może wezwać członków Organizacji Narodów Zjednoczonych do zastosowania takich środków. Środki te mogą obejmować zupełne lub częściowe przerwanie stosunków gospodarczych oraz komunikacji: kolejowej, lotniczej, pocztowej, telegraficznej, radiowej i innej, jak również zerwanie stosunków dyplomatycznych”.

⁸⁶¹ Szerzej na ten temat zob.: P. Grzebyk, *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010; L. May, *Aggression and Crimes against Peace*. Cambridge 2008; O. Solera, *Defining the Crime of Aggression*, London 2007

⁸⁶² Art. 1, Rezolucja z 12 grudnia 1974 r. Zob. także: R.K. Woetzel, *The Nuremberg Trials in International Law, Second Revised Edition with a Postlude on the Eichmann Trial*, London and New York 1962, str. 154-172.

⁸⁶³ Art. 2 *Supra*.

⁸⁶⁴ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 194 i n.

⁸⁶⁵ Tamże, par. 195.

⁸⁶⁶ Tamże, par. 176.

⁸⁶⁷ Por. G. Lafferranderie, *Basic Principles Governing the Use of Outer Space in Future Perspective* [w:] M. Benkö, K-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2...*, Vol. II, str. 13.

⁸⁶⁸ J. Kish, *The Law...*, str. 47.

na ciałach niebieskich oraz dokonywanie na nich prób, testów i manewrów wojskowych. Przepis ten nie wspomina przestrzeni atmosferycznej innych planet oraz przestrzeni jako próżni.

Z kolei Traktat o Księżycu stanowi, że jakakolwiek groźba lub użycie siły, czy jakiegokolwiek nieprzyjacielskie działanie lub zagrożenie na Księżycu jest zabronione. Podobnie użycie Księżyca w celu dopuszczenia się takiego aktu lub groźby w stosunku do Ziemi, Księżyca, statku kosmicznego, jego personelu lub obiektu kosmicznego stworzonego przez człowieka, jest zabronione⁸⁶⁹. Przepis ten ma swe korzenie w art. 2(4) KNZ i jest niekiedy przedmiotem debat, zwłaszcza z punktu widzenia art. 51 KNZ zezwalającego na samoobronę⁸⁷⁰. Istotnym jest fakt, że Francja wraz z podpisaniem Traktatu o Księżycu złożyła następującą deklarację: „Francja uważa, że postanowienia art. 3 ustępu 2 Porozumienia dotyczącego stosowania lub groźby użycia siły nie mogą być interpretowane jako coś innego niż ponowne potwierdzenie (dla celów przedsięwzięć objętych Umową), zasady zakazu groźby lub użycia siły, którą członkowskie są zobowiązani przestrzegać w stosunkach międzynarodowych, jak określono w Karcie Narodów Zjednoczonych”⁸⁷¹.

2.1. Ataki cybernetyczne a teorie użycia siły

Komponenty kosmiczne, a zwłaszcza satelity, stały się integralną częścią tzw. cyberprzestrzeni (czy też wirtualnej przestrzeni informatycznej), w której komunikują się połączone siecią komputery lub inne media cyfrowe, najczęściej za pomocą internetu⁸⁷². Definicja cyberprzestrzeni nie została opracowana w prawie

⁸⁶⁹ Art. 3(2) Traktatu o Księżycu.

⁸⁷⁰ F. Thomas, *Who Killed Article 2(3)? Or Changing Norms Governing of the Use of Force by States*, AJIL, nr 64, 1970, str. 809 i n.; F. Thomas, *What Happens Now? The United Nations After Iraq*, AJIL, nr 97, 2003, str. 607 i n.

⁸⁷¹ UN Treaty Collection, *Status of Treaties: Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, Declarations and Reservations: Interpretative statement of France (upon signature)* 29/01/1980, dostępne na: http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIV-2&chapter=24&lang=en (20/03/2014). Więcej zob.: P. Grzebyk, *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010; L. May, *Aggression and Crimes against Peace*. Cambridge 2008; O. Solera, *Defining the Crime of Aggression*, London 2007

⁸⁷² Jest to definicja potoczna. Departament Obrony USA definiuje cyberprzestrzeń jako „domena charakteryzująca się zastosowaniem elektroniki i widma elektromagnetycznego do przechowywania, zmieniania i wymiany danych za pomocą systemów sieciowych i związanych z nimi infrastruktur fizycznych. Zob. Memorandum of Chiefs of the Military Services Commanders of the Combatant Commands Directors of the Joint Staff Directorates, *Joint Terminology for Cyberspace Operations*, Washington D.C. 2010, sygn. 20318-9999, str. 7, dostępne na: <http://www.nscivva.org/CyberReferenceLib/2010-11-joint%20Terminology%20for%20Cyberspace%20Operations.pdf> (06/08/2014).

międzynarodowym, jednakże znajduje się w wewnętrznych regulacja niektórych państw - w tym Polski w ustawach o stanach nadzwyczajnych⁸⁷³ : „przez cyberprzestrzeń (...) rozumie się przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzoną przez systemy teleinformatyczne⁸⁷⁴ (...) wraz z powiązaniem między nimi oraz relacjami z użytkownikami”⁸⁷⁵ . Potencjalne wykorzystanie środków przechowywania lub rozprzestrzeniania informacji (w tym komputerów, internetu, satelitów itp.) w celu przeprowadzania ataków na systemy informatyczne przeciwnika jest niekiedy zwane 'atakiem cybernetycznym' lub - w zależności od skali - 'wojną cybernetyczną'⁸⁷⁶. Z tymi terminami związane jest również pojęcie 'cyber-terroryzmu'. Departament Obrony USA definiuje cyber wojnę jako „konflikt zbrojny prowadzony całości lub w części za pomocą środków cybernetycznych. Są to operacje wojskowe prowadzone w celu uniemożliwienia sile przeciwnej efektywnego użycia systemów cyberprzestrzeni i broni w konflikcie. Operacje te obejmują cyber atak, cyber obronę oraz cyber działania umożliwiające”⁸⁷⁷.

Jak dotąd nie odnotowano żadnego przypadku cyber ataków przy użyciu systemów kosmicznych. Jednak obiekty kosmiczne, ich usługi, a także stacje naziemne były przedmiotem ataków. Klasycznym przykładem ataków na usługi kosmiczne było zakłócanie satelitarnych sygnałów GPS podczas II wojny w Zatoce Perskiej, które miało uniemożliwić siłom amerykańskim precyzyjne zrzucanie bomb oraz innych działań przy użyciu GPS⁸⁷⁸. Innym przykładem był izraelski atak z 6 września 2007 r. mający na celu wyłączenie syryjskiego systemu wczesnego ostrzegania i w konsekwencji dokonanie ataku na Dajr az-Zaur, miejsce potencjalnego składu nuklearnego⁸⁷⁹. O wiele poważniejszym w swej skali był jednak zmasowany atak

⁸⁷³ Konkretnie w Ustawie z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2002 r., nr 156, poz. 1301).

⁸⁷⁴ Określone w art. 3 pkt 3 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. Nr 64, poz. 565, ze zm.).

⁸⁷⁵ Art. 2 ust. 1b, Dz.U. z 2014 r., poz. 498, 915.

⁸⁷⁶ Departament Obrony USA posługuje się następującą definicją: atak cybernetyczny to „wrogie działanie przy użyciu komputera, powiązanych sieci lub systemów, mających na celu zakłócanie i / lub zniszczenie krytycznych cybernetycznych systemów przeciwnika, aktywów lub funkcji. Zamierzone efekty ataku cybernetycznego nie muszą ograniczać się do systemów komputerowych lub danych. (...) Aktywacja lub efekt ataku cybernetycznego mogą być szeroko oddzielone czasowo i geograficznie (...)”. Zob. Memorandum of Chiefs..., *Supra*, str. 5.

⁸⁷⁷ Memorandum of Chiefs..., *Supra*, str. 8.

⁸⁷⁸ Fox News, Six Iraqi Satellite Jamming Devices Destroyed, 25 marca 2003, dostępne na: <http://www.foxnews.com/story/2003/03/25/six-iraqi-satellite-jamming-devices-destroyed/> (06/082014).

⁸⁷⁹ D.A. Fulghum, R. Wall, A. Butler, *Cyber-Combat's First Shot: Attack in Syria Shows Israel Is Master of the High-Tech Battle*, 167(21) Aviation Week & Space Technology 28, 2007.

Korei Północnej na Koreę Południową w 2009 r., której skutkiem był paraliż witryn internetowych i serwerów, należących do ważnych agencji rządowych, banków i prywatnych korporacji. Atak ponawiany był w kolejnych latach⁸⁸⁰. Do największego doszło w maju 2012 r., kiedy Korea Północna zagłuszała sygnały satelitarne GPS przez 16 dni, paraliżując tym samym nie tylko logistykę naziemną i morską, ale i ponad 1000 samolotów lecących z i do Korei⁸⁸¹. Winą za przeprowadzenie ataku wywiad południowokoreański obarczył władze Korei Północnej, a konkretnie powołaną w maju 2009 r. jednostkę wojskową wyspecjalizowaną w wojnie cybernetycznej. Przykładem ataku na infrastruktury naziemne jest atak na komputery niemieckiej agencji kosmicznej DLR, mający na celu kradzież danych⁸⁸². Jeszcze jednym przykładem działania może być porwanie obiektu kosmicznego (przejęcie kontroli), to jest nieautoryzowane przejęcie satelity czy innego obiektu w kosmosie. Do takiego przypadku doszło w 2007 r., kiedy przejęto kontrolę nad satelitą Intelsat, zmieniając transmisję telewizyjną na Sri Lance w celu propagandy⁸⁸³. Niewyobrażalny w swych skutkach mógłby być atak cybernetyczny dokonany przeciwko stacji naziemnej kontrolującej rakiety międzykontynentalne, a nawet przejęcie obiektu kosmicznego celem zniszczenia innego obiektu, nie wspominając o przejęciu takiego obiektu wyposażonego w broń.

Jak do tej pory najbardziej wyrazistym przykładem praktyki państw w odniesieniu do konkretnego ataku cybernetycznego - choć niemającego nic wspólnego z przestrzenią kosmiczną - pozostaje reakcja społeczności międzynarodowej na ataki przeciwko Estonii w 2007 r. Ataki te wprawdzie nie wpłynęły na fizyczne zniszczenie mienia, ani nie doprowadziły do zranienia czy zabicia jakiegokolwiek osoby, lecz w ich wyniku zablokowane zostały serwery i strony Zgromadzenia Państwowego, agend rządowych, banków i mediów. Przykład Estonii wskazał na to, że kraje nie były gotowe do zajęcia oficjalnego stanowiska kwalifikującego ten atak jako użycie siły.

⁸⁸⁰ Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, *Terroryzm cybernetyczny - zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego i działania amerykańskiej administracji*, Warszawa 2009, str. 7., dostępne na: file:///C:/Users/Damian/Downloads/Terroryzm_cybernetyczny.pdf (06/08/2014).

⁸⁸¹ Daily Mail Online, *North Korea wages cyber war on the South as military blocks GPS and disrupts flights and shipping*, 11 maja 2012, dostępne na: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2142835/North-Korea-wages-cyber-war-south-military-blocks-GPS-disrupts-flights-shipping.html> (06/08/2014). Zob. także: AIN Online, *South Korea To Install eLoran To Counter North Korean GPS Jamming*, sierpień 2013, dostępne na: <http://www.ainonline.com/aviation-news/aviation-international-news/2013-08-02/south-korea-install-eloran-counter-north-korean-gps-jamming> (06/08/2014).

⁸⁸² T. Pultarova, *German Space Agency Subject to Extensive Cyber Attack*, *Engineering and Technology Magazine*, kwiecień 2014, dostępne na: <http://eandt.theiet.org/news/2014/apr/german-space-agency-cyber.cfm> (06/08/2014).

⁸⁸³ Zob.: <http://resources.infosecinstitute.com/hacking-satellite-look-up-to-the-sky/> (08/08/2014).

USA zajęło stanowisko, że ataki te stanowiły „niedopuszczalny nacisk na niepodległe państwo”⁸⁸⁴. Państwa NATO również nie opowiedziały się w tym przypadku za użyciem siły, jednakże ich rzecznik skomentował, iż ataki te stanowiły problem bezpieczeństwa, który dotyczy NATO⁸⁸⁵. Rosja będąc jednym z oskarżonych o atak nie zajęła konkretnego stanowiska, oprócz tego, że nie przyznała się do winy. Warto jednak nadmienić, że w przeszłości Rosja porównywała konsekwencje ataków cybernetycznych do użycia broni masowego zniszczenia twierdząc, że „z militarnego punktu widzenia korzystanie z środków informacji wojennych przeciwko Rosji lub jej siłom zbrojnym, nie będzie brane pod uwagę jako niewojskowa faza konfliktu, niezależnie od tego czy są ofiary ludzkie czy nie. (...) Rosja zachowuje prawo użycia broni nuklearnej zarówno przeciwko środkom i siłom informacji wojennych, jak również przeciwko samemu agresorowi”⁸⁸⁶. Stanowisko to nie zostało urzeczywistnione w trakcie konfliktu cybernetycznego pomiędzy Rosją a Południową Osetią w 2008 r.⁸⁸⁷

Jednym z głównych problemów technicznych przy atakach cybernetycznych jest lokalizacja sprawcy, a z punktu widzenia prawnego, powiązany z lokalizacją problem jurysdykcji. Przykładowo wspomniany izraelski atak na Syrię był kombinacją blokady sygnałów satelitarnych, precyzyjnego ataku raketowego oraz technik ataków komputerowych. Atak może być dokonany z dowolnego miejsca na ziemi, morzu, z powietrza lub kosmosu, z jednej sieci lub wielu różnych sieci w rozmaitych krajach. Problematiczne pozostaje też stosowanie odpowiedniego reżimu prawnego, gdyż zależny jest on nie tylko od skutków ataku, ale i od miejsca i użytych narzędzi, które to narzędzia mogą znajdować się w różnych przestrzeniach - w tym w cyberprzestrzeni, która w rzeczywistości nie znajduje się na żadnym terytorium (pomijając fakt używania komputera łączącego się z sieciami w jednym lub wielu krajach, co może niekiedy wskazać na odpowiednią jurysdykcję).

Dyskusje teoretyków prawa międzynarodowego związane z zakazem użycia siły w kontekście cyberprzestrzeni, ale i kosmosu, wyraźnie wskazują na pewien kierunek, zgodnie z którym należy rozważać treść tej zasady. Zgodnie z tym nurtem powinna istnieć precyzyjna definicja 'siły', według której należałoby określać czy dany

⁸⁸⁴ V. Socor, *NATO and U.S. Rally Support for Estonia*, Eurasia Daily Monitor, r. 4, nr 89, May 2007.

⁸⁸⁵ AFT, *Cyber Attacks on Estonia Are Security Issue: NATO Chief*, The Age (Melbourne), 26 May 2007.

⁸⁸⁶ V.I. Tsymbal, *Kontsepsiya "Informatsionnoy Voyny"* [w:] T.L. Thomas, *Russian Views on Information Based Warfare*, Airpower 25, special edition, 1996.

⁸⁸⁷ K. Hart, *Longtime Battle Lines Are Recast in Russia and Georgia's Cyberwar*, Washington Post (Washington D.C.), 14 August 2008, D01.

przypadek mieści się w przyjętej definicji czy też nie. W nieco rozszerzonej wersji tej teorii, należy koncentrować się nie tylko na tej definicji, ale i na prawie zwyczajowym oraz kontekście użycia siły. Ian Brownlie posługuje się definicją siły, która wymaga użycia broni przeznaczonej do niszczenia życia lub mienia⁸⁸⁸. Definicja ta bazuje na przykładach broni chemicznej i biologicznej, które nie pociągają za sobą efektów wybuchowych wraz z falami uderzeniowymi. Uznając, że te rodzaje broni powinny być objęte zakazem, I. Brownlie uzasadnia, że ich nośniki są powszechnie określane jako 'broń' oraz formy 'środków wojennych'. Takie podejście nie jest jednak w stanie sklasyfikować użycia technologii satelitarnej (czy jakiegokolwiek innej technologii podwójnego zastosowania) jako broni, nie wspominając o atakach cybernetycznych. Drugim i zarazem bardziej przekonującym argumentem I. Brownliego jest fakt, że użycie broni chemicznej i biologicznej powinno być postrzegane jako użycie siły, ponieważ są one stosowane do niszczenia życia i dobrobytu⁸⁸⁹. W konsekwencji przyjmuje on szersze podejście, zorientowane na skutek ataku. Pogląd ten można rozszerzyć na działalność kosmiczną, która może przynieść podobne skutki. Yoram Dinstein pisząc o atakach komputerowych (które to ataki można zastosować na zasadzie analogii także do środowiska kosmicznego) również opowiada się za podejściem opartym na efektach ataku twierdząc, że to właśnie konsekwencje są kluczem do definicji ataku zbrojnego. Y. Dinstein stoi na stanowisku, że „z prawnego punktu widzenia nie ma powodu, aby odróżniać kinetyczne i elektroniczne środki ataku. Destrukcyjne ataki [cybernetyczne] dokonywane z premedytacją można zakwalifikować jako ataki zbrojne, tak samo jak atak kinetyczny, powodujący te same lub podobne skutki. Istotą nie jest tu medium (serwer komputerowy zamiast powiedzmy bateria artylerii), ale brutalne konsekwencje podjętych działań. Jeśli istnieje związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy atakami cybernetycznymi a konsekwencjami, nie ma znaczenia czy zostały one wytworzone przez zaawansowaną czy też mniej zaawansowaną technologię”⁸⁹⁰.

Jak wykazano powyżej, podejście oparte na 'konsekwencji' nie ma tradycyjnej wojskowej 'namacalności' w postaci 'klasycznej broni'. Jednocześnie zaciera ono różnicę z szarej strefy okupowanej przez technologię kosmiczną, której działania nie zawsze mieszczą się w tradycyjnym rozumieniu 'użycia siły'. Z drugiej strony,

⁸⁸⁸ I. Brownlie, *International Law and the Use of Force by States: Revisited*, Oxford 2001, str. 362.

⁸⁸⁹ Tamże.

⁸⁹⁰ Y. Dinstein, *Computer Network Attack and Self-Defence* [w:], M.N. Schmitt, B.T. O'Donnell (ed.), *Computer Network Attack and International Law*, Naval War College, Newport 1999, str. 103 i n.

podejście oparte wyłącznie na 'konsekwencji' jest niezwykle trudne do oszacowania i zakwalifikowania⁸⁹¹. W pewnych kwestiach działania w cyberprzestrzeni i przestrzeni kosmicznej mogą stanowić całkowicie nowy standard normatywny i w ostateczności okazać się zbyt trudne do przyjęcia przez społeczność międzynarodową. Bieżąca analiza w odniesieniu do broni i ataków zbrojnych wykazuje, że standardy normatywne powinny zostać zweryfikowane, uwzględniając zmiany technologiczne.

Jeszcze jeden pogląd do teorii prawa w tej materii wnosi Michael Schmitt. Według niego zakres możliwych skutków danego rodzaju ataku (np. odmowa usługi, pośrednia czy bezpośrednia napaść itp.) może znacząco się różnić, stąd klasyfikacja czy doszło do złamania zakazu użycia siły na podstawie 'konsekwencji' może być niekiedy syzyfową pracą. Dlatego też M. Schmitt, chcąc wypełnić lukę pomiędzy interpretacjami 'zakazu użycia siły' bazującymi na instrumentach jak KNZ, a tymi opartymi na 'konsekwencji', zaproponował siedem czynników, które należałoby brać pod uwagę przy określaniu, czy dany atak stanowi użycie siły: 1) Dotkliwość szkody: jeśli giną ludzie lub doszło do rozległych uszkodzeń mienia, działanie jest prawdopodobnie wojskowe i w konsekwencji doszło do użycia siły; mniej obrażeń to mniejsze prawdopodobieństwo kwalifikacji działania jako użycie siły. 2) Natychmiastowość konsekwencji ataku: kiedy efekty są widoczne w ciągu kilku sekund do kilku minut (np. wybuch bomby, eksplozja rakiety itp.), operacja jest prawdopodobnie wojskowa; jeśli efekty pojawiają się po kilku tygodniach lub miesiącach, bardziej prawdopodobna jest inna klasyfikacja. 3) Bezpośredniość: jeżeli podjęte działanie jest jedyną przyczyną rezultatu, to jest bardziej prawdopodobne postrzeganie go jako użycia siły; wojskowy charakter działań słabnie wraz ze słabszym powiązaniem przyczynowo-skutkowym. 4) Inwazyjność działania przeciwko państwu docelowemu: naruszenie granicy państwowej ciągle powinno być wskaźnikiem operacji wojskowych; działania, które są prowadzone z poza granic kraju docelowego są prawdopodobnie bardziej dyplomatyczne lub gospodarcze. 5) Mierzalność szkody: jeżeli efekt można ocenić natychmiast - np. zdjęcia przedstawiające skalę zniszczeń - operacja ma silny charakter wojskowy; przeciwnieństwem będzie tu bardziej subiektywny proces oceny szkody. 6) Przypuszczalna legitymizacja: podmioty państwowe mają monopol na uzasadnione użycie siły kinetycznej, podczas gdy inne działania nie-kinetyczne - ataki przez

⁸⁹¹ M.N. Schmitt, *Computer Network Attack and the Use of Force in International Law: Thoughts on Normative Framework*, Colombia Journal of Transnational Law, t. 37 1999, str. 911-917. Więcej na ten temat zob. także: H. Harrison Dinniss, *Cyber Warfare and the Laws of War*, Cambridge 2012.

lub w cyberprzestrzeni - często są dopuszczalne w szerszym układzie okoliczności.

7) Odpowiedzialność: jeśli państwo bierze wyraźną odpowiedzialność za jakiekolwiek działanie destrukcyjne, to uznanie działania za militarne jest bardziej prawdopodobne⁸⁹².

Niektóre z wyżej wymienionych kryteriów przedstawionych przez M. Schmitta są niewątpliwie pomocne w ustaleniu czy zakaz użycia siły został naruszony. Jednakże nie wszystkie wspomniane kryteria są zasadne w dobie rozwoju technologicznego. Kryterium drugie odnoszące się do natychmiastowości rezultatów ataków może nie być spełnione w przypadku broni bakteriologicznej czy nawet szczątków kosmicznych. Również punkt czwarty nie jest zbyt pomocny, gdyż międzykontynentalne rakiety balistyczne czy nawet potencjalny atak z przestrzeni kosmicznej mogą być skierowane przeciwko wrogiemu państwu, lecz prowadzone są z poza granic wrogiego państwa, a w przypadku kosmosu - z poza jakiejkolwiek jurysdykcji państwowej. Należy zatem zawsze brać pod uwagę unikalne cechy charakterystyczne użytej 'broni' oraz samego 'ataku'. MTS w opinii doradczej w sprawie legalności użycia broni jądrowej podkreślił, iż niezbędnym dla przygotowania opinii było wzięcie pod uwagę unikalnych cech broni jądrowej⁸⁹³. A zatem także w przypadku przestrzeni kosmicznej czy cyberprzestrzeni należałoby kierować się unikalnymi cechami użytego instrumentu, jak i konsekwencjami działań.

2.2. Cechy charakterystyczne „ataków kosmicznych”

KNZ została przyjęta 12 lat przed wystrzeleniem pierwszego sztucznego satelity Sputnik-1, a zatem potencjalne wykorzystanie kosmosu do celów wojskowych nie mogło być na agendzie twórców Karty. Problem klasyfikacji niektórych działań kosmicznych jako 'użycie siły' zgodnie z obecnie obowiązującym prawem międzynarodowym wiąże się z cechami charakterystycznymi tychże działań, które to cechy nie są przewidziane w Karcie. Głównymi cechami odróżniającymi działania kosmiczne od konwencjonalnych odpowiedników to: pośredniość, niematerialny charakter i miejsce (łac. *locus*) Część z tych cech nie budzi znaczących problemów, gdyż mieszczą się w ramach istniejącego prawa międzynarodowego. Jednak niektóre stanowią wyzwanie⁸⁹⁴.

⁸⁹² M.N. Schmitt, *Computer Network...*, str. 911-917.

⁸⁹³ Opinia dot. broni jądrowej, ICJ Rep. 1996, par. 36.

⁸⁹⁴ H. Harrison Dinniss, *Cyber...*, str. 134-137.

Pomimo, iż bezpośrednie (inwazyjne) ataki kosmiczne są jak najbardziej możliwe, istnieje szereg takich, które nie mają bezpośredniego charakteru. Zaliczyć do nich można manipulację pogodową, teledetekcję, zagłuszanie sygnałów GPS (czy ich manipulacja celem zmiany kierunku pocisku), a także tworzenie szczątków kosmicznych. Wszystkie przykłady, które rzecz jasna nie są wyczerpującym katalogiem, obejmują czynności, które wymagają podjęcia działania przez drugi (pośredni) podmiot lub obiekt, aby osiągnąć pożądaný rezultat dalszych działań. Pośredniość *per se* nie jest nieznaną kwestią dla prawa międzynarodowego. MTS orzekł w wyroku w sprawie Nikaragui, że pośrednie wsparcie może stanowić 'użycie siły' sprzeczne z prawem międzynarodowym. Trybunał uzasadnił to w następujący sposób: „Element przymusu, który definiuje, a nawet tworzy istotę zakazu interwencji, jest szczególnie widoczny w przypadku interwencji z użyciem siły, albo w bezpośredniej formie działań zbrojnych, albo w postaci pośredniego wspieranie wywrotowych działań zbrojnych lub terrorystycznych w innym państwie. (...) Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 2625 (XXV)⁸⁹⁵ zrównuje tego rodzaju wsparcie z użyciem siły przez państwo udzielające pomocy, gdy czyny popełnione w innym państwie 'wiążą się z groźbą lub z użyciem siły’”⁸⁹⁶.

Należy zauważyć, że w sprawie Nikaragui działania miały miejsce przy użyciu tradycyjnych sił zbrojnych. W przypadkach gdzie działania nie stanowią zagrożenia lub użycia siły, takie jak np. teledetekcja lub zagłuszanie/przechwytywanie sygnałów radiowych, wydaje się mało prawdopodobne, że w obecnych ramach prawnych działania te uznane zostaną za użycie siły. Ponadto, jak wspomniano wcześniej⁸⁹⁷, nawet w sprawie Nikaragui nie wszystkie rodzaje współpracy z rebeliantami zostały uznane za sprzeczne z zakazem użycia siły - np. dostawa środków finansowych sama w sobie nie stanowiła użycia siły⁸⁹⁸. Dlatego też związki przyczynowe pomiędzy działaniem państwa a jego wpływem na stan ofiary/przedmiot ataku będą miały kluczowe znaczenie przy rozpatrywaniu wszelkich przypadków w przyszłości.

Drugą cechą charakterystyczną jest niematerialny charakter niektórych ataków kosmicznych i to zarówno jako środek wojskowy jak i konsekwencja ataku. Najlepszym przykładem jest tu przechwycenie satelity bądź jej usług.

⁸⁹⁵ Rezolucja ZO 2625 (XXV) „Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations” z dnia 24 października 1970 r.

⁸⁹⁶ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 205.

⁸⁹⁷ Zob. rozdział IV(2)2.1 niniejszej rozprawy.

⁸⁹⁸ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 228.

Chociaż możliwe jest wykazanie fragmentu kodu komputerowego powodującego problem, z prawnego punktu widzenia problem niematerialności istnieje na trzech poziomach. Po pierwsze, cel ataku może nie istnieć w świecie fizycznym, innym niż świat informacji przechowywany na serwerach. Po drugie, sama broń jest niematerialna, gdyż może stanowić kod binarny bądź sygnał satelitarny, który dopiero w konsekwencji (i potencjalnie) może powodować katastrofalne skutki. Po trzecie, rodzaj szkody również może być nienamacalny, doprowadzając do chaosu ekonomicznego, przechwycenia informacji dotyczących obronności itp.

Korea Północna zagłuszająca sygnały GPS Południa wpłynęła tym działaniem na kontrolę ruchu lotniczego, morskiego, naziemnego itd. Zgodnie ze wspomnianą wcześniej teorią opartą na 'rezultacie'⁸⁹⁹, za którą opowiada się m.in. Y. Dinstein, działania te mogą w konsekwencji doprowadzić do utraty życia, co wyraźnie wpisuje się w zakres użycia siły sprzecznego z artykułem 2(4) KNZ. Jednak teoria proponowana przez I. Brownliego wspomina także o uszkodzeniu mienia. W przywołanym przypadku Korei, jedyna szkoda miała miejsce w stosunku do informacji zawartych w bazach danych (nie było fizycznego uszkodzenia mienia, baz danych itp.), co nie wydaje się być wystarczające do klasyfikacji jako atak zbrojny na podstawie KNZ. Ponadto zgodnie z wewnętrznymi regulacjami niektórych państw, informacje znajdujące się w bazach danych stanowią wartości niematerialne i prawne⁹⁰⁰. Dlatego sama szkoda bez dalszych dowodów zniszczenia może nie być wystarczająca do uznania naruszenia KNZ. Należy podkreślić, że technologie kosmiczne używane do tego typu działań same w sobie nie są bronią i nie mieszczą się w kategorii 'sił zbrojnych' zgodnie z prawem międzynarodowym. Co nie znaczy, że nie będą mieścić się w tej kategorii w przyszłości. A zatem metoda 'walki' przy ich użyciu niekoniecznie stanowi użycie siły zabronione na mocy prawa międzynarodowego.

⁸⁹⁹ Zob. rozdział IV(2) niniejszej rozprawy.

⁹⁰⁰ Zob. art. 16b ust. 1 pkt 4 i 7 ustawy z 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz.U. z 2011 r. nr 74, poz. 397 z późn. zm. w zw. z art. 3 ustawy z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2006 r. nr 90, poz. 631 z późn. zm.). Bazy danych niemające twórczego charakteru można uznać za wartość niematerialną i prawną jako know-how. Pojęcie know-how obejmuje zarówno informacje (doświadczenie) o charakterze technicznym i techniczno-organizacyjnym (tzw. know-how techniczne) oraz informacje (doświadczenie) o charakterze organizacyjnym, finansowym i handlowym, które nie są związane z cyklem produkcyjnym (tzw. know-how nietechniczne). Sądy w swoich wyrokach wymieniają cechy, które muszą spełniać informacje, aby zakwalifikować je do know-how nietechnicznego (por. wyrok NSA z 15 marca 2012 r., sygn. akt I FSK 973/11 - orzeczenie prawomocne). Cechami tymi są: poufność, istotność know-how oraz identyfikowalność. W Wielkiej Brytanii bazy danych również stanowią własności niematerialne zgodnie z: Copyright, Designs and Patents Act 1988 (1988 c. 48); The Copyright and Rights in Databases Regulations 1997 (1997 No. 3032) oraz The Copyright and Rights in Databases (Amendment) Regulations 2003 (2003 No. 2501).

Pomocna w klasyfikacji tych działań może być analogia do krajowego prawa karnego większości państw. Co do zasady broń mordercy może mieć dowolny kształt i rozmiar i niemal wszystko może być przekształcone w narzędzie śmierci. Głównym czynnikiem determinującym zastosowanie jako narzędzia przestępstwa nie jest natura samego obiektu, ale raczej jak obiekt zostanie użyty, przeciwko komu i dlaczego⁹⁰¹. Warto przy tej okazji przytoczyć definicję 'broni' z Oxford English Dictionary: „1) Rzecz zaprojektowana lub używana do zadawania obrażeń ciała lub uszkodzenia fizycznego; 2) Sposoby zdobywania przewagi lub obrony w konflikcie lub zawodach”⁹⁰². Pierwsza definicja wyraźnie wpisuje się w tradycyjne użycie broni kinetycznej. Druga definicja może stanowić punkt odniesienia do dalszych rozważań w kontekście technologii kosmicznych.

Kolejny problem kwalifikacji niektórych ataków przy użyciu obiektów kosmicznych dotyczy miejsca ataku i jego celu. W przypadku ataku informacyjnego niekiedy trudno jest określić skąd dany atak tak naprawdę miał miejsce, gdyż sygnał może podróżować przez różne satelity oraz serwery znajdujące się w wielu różnych miejscach. Niektórzy autorzy twierdzą, że w takich przypadkach cel ataku znajduje się w cyberprzestrzeni, a przestrzeń ta nie jest przedmiotem regulacji obecnie obowiązującego prawa konfliktów zbrojnych⁹⁰³. Jednakże dane, nawet jeśli znajdują się w cyberprzestrzeni, muszą znajdować się i przepływać przez konkretne serwery czy to na ziemi czy w kosmosie za pomocą sygnałów satelitarnych. Ponadto cel ataku znajduje się w konkretnym, zdefiniowanym miejscu geograficznym. Ta fizyczna lokalizacja jest podstawą międzynarodowego konsensusu w sprawie roszczeń dotyczących jurysdykcji transgranicznej cyberprzestępczości i transakcji elektronicznych, więc nie ma powodu, żeby podobne podejście nie mogło być zastosowane w odniesieniu do prawa międzynarodowego w kwestii użycia siły⁹⁰⁴.

⁹⁰¹ J. Bond, *Peacetime Foreign Data Manipulation as One Aspect of Offensive Information Warfare: Questions of Legality under the United Nations Charter Article 2(4)*, Naval War College 1996, str. 86.

⁹⁰² W oryginale: „1) A thing designed or used for inflicting bodily harm or physical damage; 2) A means of gaining an advantage or defending oneself in a conflict or contest”. Zob.: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/weapon> (16/08/2014).

⁹⁰³ Tak np. S.P. Kanuck, *Information Warfare: New Challenges for Public International Law*, HLR, t. 37, nr 272, 1996, str. 287.

⁹⁰⁴ Por. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce Guide to Enactment with 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998, UN Publ. E.99.V.4, New York 1999, dostępne na: http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/05-89450_Ebook.pdf (17/08/2014).

3. Wyjątki od zakazu użycia siły

3.1. Prawo do samoobrony

W ujęciu KNZ prawo do samoobrony jest środkiem *ultima ratio*, dopuszczalnym tylko wtedy, gdy napaść już nastąpiła i gdy nie istnieje inna zgodna z prawem możliwość przeciwstawienia się napaści zbrojnej⁹⁰⁵. Ma ona ponadto charakter pomocniczy i tymczasowy, tj. do czasu zanim RB zastosuje środki konieczne do utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa⁹⁰⁶. Istnieje jednak nurt poglądów wskazujących na ograniczony zakres norm KNZ i na równoległą regulację zwyczajową⁹⁰⁷, dopuszczającą stosowanie siły zbrojnej przez państwa w znaczenie szerszym zakresie⁹⁰⁸. W ramach tego nurtu dozwolona jest samoobrona uprzedzająca⁹⁰⁹ (ang. *preemptive*) i prewencyjna (ang. *preventive*)⁹¹⁰, mogące zaistnieć „w odpowiedzi

⁹⁰⁵ E. Roucounas, *Provisional Draft*, par. 57 - raport podgrupy ds. samoobrony dziesiątej komisji naukowej Instytutu Prawa Międzynarodowego, który stał się podstawą przyjętej 27 października 2007 r. rezolucji Instytutu w sprawie samoobrony: *Institut de Droit International, Tenth Commission, Present Problems of the Use of Force in International Law, A Self-Defence, Resolution of 27 October 2007, Session de Santiago - 2007*, dostępne na: <http://www.idi-iil.org> (29/08/2014).

⁹⁰⁶ Art. 51 KNZ.

⁹⁰⁷ Dla przykładu: „Byłoby prawnie dozwolone zabić tego, kto przygotowuje się do zabicia”, Hugo Grotius, *The Law of War and Peace* (1625); Podobne stanowisko sto lat później bronione przez Emmericha de Vattel, *The Law of Nations*, Vol. IV (1758), str. 3. W XXI wieku Yoram Dinstein stoi na stanowisku, iż „prawo zwyczajowe do samoobrony jest także ustanawiane przez państwa jako środek prewencyjny, brany przez ‘przewidywanie’ ataku zbrojnego”, Y. Dinstein, *War...*, str. 165.

⁹⁰⁸ R.Y. Jennings, *The Caroline and McLeod Cases*, AJIL, t. 32, 1938, str. 82-99; D.W. Bowett, *Self-Defence in International Law*, Manchester 1958, str. 188 i n.; R.Y. Jennings and A. Watts (eds.), *Oppenheim's...*, str. 420-427; M.J. Glennon, *The Emerging Use-of-Force Paradigm*, Journal of Conflict and Security Law, t. 11, 2006, str. 309 i n.

⁹⁰⁹ Samoobrona uprzedzająca istnieje, gdy do napaści zbrojnej jeszcze nie doszło, ale jest ona nieuchronna. Jej mechanizmem spustowym nie jest konkretne wydarzenie, lecz ogólna obawa bycia zaatakowanym. Może mieć miejsce pomiędzy państwami, jednak kontrowersyjne jest już zastosowanie jej do „wojny z terroryzmem”, gdzie drugim podmiotem niekoniecznie jest państwo. Klasycznym przykładem jest tzw. wojna sześciodniowa - użycie siły przez Izrael przeciwko państwom arabskim w 1967 r. Izrael użył siły zbrojnej wobec podjętych przez państwa arabskie działań mających na celu przygotowanie uderzenia zbrojnego przeciwko niemu. A. Garwood-Gowers, *Self-Defence against Terrorism in the Post-9/11 World*, Queensland University of Technology Law and Justice Journal, nr 4, 2004, str. 1-18; D. Hovell, *Chinks in the Armour: International Law, Terrorism and the Use of Force*, University of New South Wales Law Journal, nr 27, 2004, str. 398-427; W.M. Reisman, *International Legal Responses to Terrorism*, Houston Journal of International Law, nr 22, 1999, str. 3-62. Zob. także: *The National Security Policy of the United States of America*, September 2002, 41 ILM 1478-9; *The National Security Policy of the United States of America*, March 2006: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf> (24-04-2010). M. Kowalski, *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego*, Warszawa 2013, str. 88.

⁹¹⁰ Samoobrona prewencyjna (niekiedy zwana zapobiegającą) ma na celu odparcie przyszłej napaści zbrojnej, w sytuacji w której istnieją podstawy pozwalające stwierdzić, że zagrożenie takie jest realne, ale oddalone w czasie. Przykładami są tu kwarantanna Kuby w 1962 r. oraz uderzenie lotnicze Izraela na iracki reaktor w Osirak w 1981 r. Zob. Yearbook of the United Nations (YUN), 1962, str. 104-111; YUN, 1981, str. 275-281; S/RES/487 (1981), 19 June 1981. Por. także: Q. Wright, *The Cuban Quarantine*, AJIL t. 57, 1963, str. 546 i n.; A. D'Amato, *Israel's Airstrike Upon the Iraqi Nuclear Reactor*, AJIL t. 77, 1983, str. 584 i n.

na nadciągające (nieuchronne) zagrożenie”⁹¹¹. Ponadto jego zwolennicy dopuszczają możliwość użycia siły zbrojnej przez państwo przeciwko podmiotom niepaństwowym i w odpowiedzi na wcześniejsze działania zbrojne tych podmiotów na terytorium innego państwa bez jego zgody (tzw. eksterytorialne wykonywanie prawa)⁹¹². Są jednak przeciwnie opinie stanowiące, że taki rodzaj ‘samoobrony’ jest całkowicie niezgodny z prawem międzynarodowym⁹¹³. Pomimo wielu spraw dotyczących samoobrony przed MTS⁹¹⁴, jak dotychczas Trybunał jednoznacznie nie ustosunkował się do tej kwestii. Podczas Panelu Wysokiego Szczebla ONZ dot. Zagrożeń, Wyzwań i Zmian z 2004 r.⁹¹⁵ uznano, iż samoobrona, czy to z art. 51 KNZ, czy to uprzedzająca lub prewencyjna, powinny być podjęte jedynie po właściwej autoryzacji udzielonej przez RB. Alternatywne pozostawienie tej decyzji państwom nie zostało poparte, gdyż „pozwolenie komuś na działanie w ten sposób, jest dozwoleństwem wszystkim”⁹¹⁶. Prowadzi to do intrygującego pytania czy RB może podjąć lub autoryzować podjęcie takich działań w przestrzeni kosmicznej. Wydaje się, że w ramach „niezbywalnego prawa do samoobrony” dozwolona jest ochrona personelu w kosmosie i na Ziemi, ale i technologii kosmicznych. Obrona ta musiałaby być jednak proporcjonalna, a ze względu na specyficzne środowisko kosmiczne, tworzące się w ramach zniszczeń szczątki kosmiczne powinny być zminimalizowane.

Chociaż wszystkie państwa mają prawo do poszukiwania i wykorzystywania przestrzeni kosmicznej do celów oraz sposobami, które nie naruszają praw innych

⁹¹¹ Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 193-195. Zob. także: W.M. Reisman, A. Armstrong, *The Past and Future of the Claim of Preemptive Self-Defense*, AJIL, t. 100, nr 3, 2006, str. 525-550; A.D. Sofaer, *On the Necessity of Pre-emption*, EJIL, nr 2, t. 14, 2003, str. 209-227; M.N. Schmitt, *Preemptive Strategies in International Law*, MJIL, t. 24, nr 2, 2003, str. 513-548; J.J. Paust, *Use of Armed Force against Terrorist in Afghanistan, Iraq, and Beyond*, CILJ, t. 35, nr 3, 2002, str. 533-557.

⁹¹² Ang. *extraterritorial law enforcement*. Zob. więcej: Y. Dinstein, *War...*, str. 90 i n. Praktyczny przykład może stanowić konflikt pomiędzy Gruzją a Rosją w 2008 r., gdzie działania zbrojne podejmowane były nie tylko przez te dwa kraje, lecz także przez dwa terytorialne reżimy *de facto*: Osetię Południową i Abchazję. Zob. M. Kowalski, *Prawo...*, str. 104-105.

⁹¹³ I. Brownlie, *International Law and the Use of Force by States*, Oxford 1963; I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 6th ed., Oxford 2003.

⁹¹⁴ MTS rozważał kwestię samoobrony w następujących sprawach: Sprawa Nikaragui ICJ Rep. 1986, par. 176-95; Sprawa platform wiertniczych, ICJ Rep. 1996 (II), par. 31-78; Opinia doradcza z dnia 9 lipca 2004 r. w sprawie *Skutków prawnych budowy muru na okupowanym terytorium palestyńskim*, ICJ Rep. 2004, par. 86-100; Wyrok MTS z dnia 19 grudnia 2005 r. w sprawie *Działania zbrojnych na terytorium Kongo (Demokratyczna Republika Kongo vs. Uganda)*, ICJ Rep. 2005, par. 143-65. Zob. także: G.E. Maggs, *How the United States Might Justify a Preemptive Strike on a Rogue Nations Nuclear Weapon Development Facilities under the U.N. Charter*, 57 Syracuse Law Review, 2005, str. 465-96; G. Simpson, *The War in Iraq and International Law*, Melbourne Journal of International Law, nr 9, 2005, str. 167-88.

⁹¹⁵ Zob.: <http://www.unic.un.org.pl/terroryzm/raport.php> (15/03/2014).

⁹¹⁶ *A More Secure World: Our Shared Responsibility*; Report of the High-Level Panel on Threats, Challenges, and Change, UN Doc. A/59/565, 2 December 2004, par. 188-99: <http://www.un.org/secureworld/report.pdf> (24-04-2010)

państw, nie zawsze istniała zgodność, że obejmuje to również prawo do samoobrony⁹¹⁷. W latach 60-tych XX wieku proponowano, że art. 51 KNZ został zneutralizowany przez artykuły I i IV Układu z 1967 r., które należy traktować jako *lex specialis*⁹¹⁸. Pogląd ten został jednak odrzucony przez Podkomitet Prawny COPUOS⁹¹⁹. Za istnieniem prawa do samoobrony w kosmosie przemawia sama KNZ, która w art. 103 stanowi, że „w razie sprzeczności pomiędzy obowiązkami członków Narodów Zjednoczonych, wynikających z niniejszej Karty, a ich obowiązkami wynikającymi z jakiegoś innego porozumienia międzynarodowego, pierwszeństwo będą miały ich obowiązki wynikające z niniejszej Karty”⁹²⁰. Konsekwentnie, w razie ataku zbrojnego na statek kosmiczny w kosmosie, albo na obcą stację kosmiczną itp., można przeprowadzić zgodny z międzynarodowym prawem kontratak w ramach prawa do samoobrony. Jednocześnie kontratak ten nie musiałby ograniczać się do przestrzeni kosmicznej czy jakiegoś ciała niebieskiego, lecz mógłby zostać skierowany w stronę terytorium państwa agresora, a nawet przeciwko pojazdom i instalacjom poza jego terytorium⁹²¹. Podobnie w przypadku, gdyby zbrojny atak miał miejsce na obcym terytorium, bądź przeciwko obcemu pojazdowi czy instalacji na powierzchni Ziemi, kontratak nie musi ograniczać się do obiektów naziemnych i powietrznych, lecz może również być skierowany przeciwko obiektom znajdującym się w kosmosie⁹²².

Analiza historyczna wskazuje na praktykę państw, zgodnie z którą częściowo lub całkowicie zdemilitaryzowana strefa (jak przestrzeń kosmiczna, Księżyc i inne ciała

⁹¹⁷ Niektórzy proponowali, że prawo do samoobrony „nie może i nie powinno obowiązywać w stosunku do przestrzeni kosmicznej”. M. Chandrasekharan, *The Space...*, str. 63.

⁹¹⁸ M.G. Markov, *Against the so-called “broader” interpretation of the term “peaceful” in international space law*, XI CLOS, 1968, str. 79.

⁹¹⁹ D. Goedhuis, *An Evaluation...*, str. 36.

⁹²⁰ Dlatego też postanowienia art. 51 KNZ jak i innych artykułów Karty, pozostają niewzruszone późniejszymi postanowieniami w innych traktatach i dokumentach. Zob. więcej na ten temat: J. Sztucki, *Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties*, New York, 1974; J. Klabbers, *The Concept of Treaty in International Law*, Dordrecht 1996; A. Aust, *Modern Treaty Law and Practice*, Cambridge 2000; I. Detter, *Essays on the Law of Treaties*, London 1967; D.P. O’Connell, *International Law*, Vol. 1, 2nd ed., London 1970, str. 195 i n.; I. Sinclair, *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, 2nd ed., Blanchester 1984; P. Reuter, *Introduction to the Law of Treaties*, 2nd ed., Geneva 1995; S. Bastid, *Les Traités dans la Vie Internationale*, Paris 1985; S. Rosenne, *Developments in the Law of Treaties 1945-1956*, Cambridge 1989. Zob. także: I. Brownlie, *Principles...*, rozdział 26; M. Fitzmaurice, *Actors and Factors in the Evolution of Treaty Norms (An Empirical Study)*, Austrian Review of International and European Law, nr 4, 1999, str. 1; S. Rosenne, *The Temporal Application of the Vienna Convention of the Law of Treaties*, CILJ, t. 4, 1970, str. 1-24; H.W. Briggs, *Procedures for Establishing the Invalidity of Termination of Treaties under the International Law Commission’s 1966 Draft Articles on the Law of Treaties*, AJIL, t. 61, 1967, str. 976-89; R.J. Lee, *The Jus ad Bellum in Outer Space: The Interrelationship Between Article 103 of the Charter of the United Nations and Article IV of the Outer Space Treaty*, 45 Proceedings IISL, 2002, str. 139-148.

⁹²¹ J. Kish, *The Law...*, str. 183.

⁹²² Tamże, str. 183-4.

niebieskie) nie przesądza praw państw do samoobrony. W Traktacie Spitsbergeńskim⁹²³ z 1920 r. Państwa Strony zgodziły się uznać pełną i całkowitą suwerenność Norwegii nad archipelagiem Spitsbergu⁹²⁴. Zgodnie z art. 9 Traktatu: „(...) Norwegia zobowiązuje się nie zakładać i nie pozwolić na utworzenie żadnej bazy morskiej na obszarach, wskazanych w art. 1, nie budować żadnych fortyfikacji w tych obszarach, które nie mogą nigdy być używane dla celów wojennych”. Stroną Traktatu od 1925 r. są także Niemcy, które w 1940 r. przeprowadziły inwazję na Norwegię, a wkrótce potem na Spitsbergen, gdzie używano archipelagu dla celów wojskowych. W maju 1942 r. wojska alianckie odzyskały archipelag, lecz został on częściowo odbity przez Niemcy w latach 1943-1944 r., które ponownie umieściły na nim instalacje wojskowe⁹²⁵. Chociaż przykład ten ilustruje sytuację z okresu przed powstaniem KNZ, wyraźnie wskazuje on na praktykę stosowania samoobrony w strefie, której status zbliżony jest do statusu przestrzeni kosmicznej⁹²⁶.

Prawo do samoobrony w kosmosie może być widziane jako analogia do tego samego prawa na morzu pełnym i na innych terytoriach poza państwową jurysdykcją. Dopuszczalność takiego działania została uznana już w 1808 r. w sprawie *Church v. Hubbard*⁹²⁷, gdzie stwierdzono, że „sprawowanie władzy na własnym terytorium jest absolutne i wyłączne (...) lecz ochrona przed obrażeniami może być wykonywana poza granicami jego terytorium”⁹²⁸. W późniejszej sprawie statku *Caroline* z 1837 r.⁹²⁹, określanej niekiedy jako *locus classicus* prawa do samoobrony⁹³⁰, również wskazano na istnienie prawa zwyczajowego zezwalającego na samoobronę poza własnym terytorium państwowym. Jednakże, aby skutecznie się na nią powołać,

⁹²³ Dz.U. z 17 marca 1931 r., nr 38, poz. 294. Wersja ang.: 1920, 2 LNTS 8; UKTS (1924) 18 335.

⁹²⁴ Art. 1 Traktatu Spitsbergeńskiego.

⁹²⁵ Zob. M. Bourbonniere, R.J. Lee, *Legality...*, str. 900-901.

⁹²⁶ Tamże.

⁹²⁷ 6 U.S. 187 (1804), wyrok Sądu Najwyższego USA.

⁹²⁸ Zob. J. Taubenfeld, *A Regime for Outer Space*, 56 Northwestern University Law Review, 1961, str. 142.

⁹²⁹ W 1837 r. w Kanadzie miał miejsce bunt skierowany przeciwko brytyjskiemu rządowi. Sympatyzujący z buntem obywatele amerykańscy zaopatrywali rebeliantów w broń i inne materiały, które dostarczali na pokładzie statku *Caroline*. W odpowiedzi brytyjski oddział przekroczył granicę amerykańską i na terytorium USA podpalił statek, niszcząc go. Zdarzenie to doprowadziło do wymiany not między Sekretarzem Stanu USA Websterem a odpowiednim ministrem brytyjskim, w których sformułowano warunki legalności samoobrony. W literaturze angielskiej warunki te określa się często mianem "formuły Webstera". Zob.: R. Y. Jennings, *The Caroline...*, str. 82-89; T.M. Franck, *The Power of Legitimacy and the Legitimacy of Power: International Law in an Age of Power Disequilibrium*, AJIL, t. 100, 2006, str. 101-106.

⁹³⁰ Sprawa statku *Caroline* stała się punktem odniesienia w kształtowaniu się prawa do samoobrony i pozostaje nim po dzień dzisiejszy. R.Y. Jennings, *General course on principles of international law*, Hague Academy, t. 121 (1967-II), str. 323-605; M. Kowalski, *Prawo...*, str. 52.

państwo musi „wykazać konieczność samoobrony, natychmiastowej, nieodpartej, nie pozostawiającej wyboru środka, ani chwili na zastanowienie”⁹³¹. Taka sytuacja z pewnością może zaistnieć w przestrzeni kosmicznej, gdzie czynnik czasu ma diametralne znaczenie. Przykładem mogą być pociski balistyczne, przeciwko którym obrona wymaga podjęcia natychmiastowej decyzji i gdzie w zasadzie nie ma wielkiego wyboru środków w zakresie technologii zwalczającej ten typ broni. Incydent *Caroline* ma także kluczowe znaczenie w kwestii dopuszczalności stosowania prawa do samoobrony wobec podmiotów niepaństwowych, bowiem sprawa ta odnosiła się do kierowania siły przeciwko rebeliantom, a nie przeciwko innemu państwu - i to na terytorium innego państwa, poza jurysdykcją państwową stron wojujących. Obecnie wiele obiektów wystrzeliwanych w kosmos jest projektowanych i budowanych przez prywatne korporacje, a operacje mają miejsce poza jakąkolwiek jurysdykcją państwową. Ponadto użycie siły w sprawie *Caroline* nie miało na celu odparcia napaści zbrojnej, lecz uniemożliwienie prowadzenia przez rebeliantów działań zaczepnych i zorganizowania napaści zbrojnej w przyszłości⁹³². Sytuacja ta analogiczna jest do kwestii zakłócania sygnałów i neutralizacji satelitów telekomunikacyjnych, teledetekcyjnych i innych. W kontekście samoobrony uprzedzającej czy prewencyjnej, w odniesieniu do przestrzeni kosmicznej, można jako przykład wskazywać jak najbardziej realne użycie siły zbrojnej przez Koreę Północną wobec Korei Południowej, Japonii czy innych krajów. Korea Północna jest nie tylko w posiadaniu ciągle rozwijającego się programu kosmicznego, ale i programu nakierowanego na wyprodukowanie broni jądrowej. Sytuacja ta unaocznia jak wysoce nieostrym kryterium może być 'nieuchronność', co w konsekwencji może prowadzić do nadużyć wykorzystywania prawa do samoobrony.

Sporną kwestią jest sytuacja, w której 'agresor' używa technik informacyjnych z wykorzystaniem obiektów kosmicznych do prowadzenia operacji, podczas których zadaje niewielkie lub żadne fizyczne zniszczenie. Jeśli atak informacyjny nie może być scharakteryzowany w kategorii 'zbrojnej napaści', to konwencjonalna reakcja może nie mieć uzasadnienia. Istnieje ponadto kilka przeszkód, które uniemożliwiają potencjalny odwet. Po pierwsze, dość trudno jest zidentyfikować napastnika ze względu na szeroki

⁹³¹ Ang.: „To show a necessity of self-defence, instant, overwhelming, leaving no choice of means, and no moment for deliberation”. R. Jennings, *Oppenheim's...*, str. 585.

⁹³² J.A. Green, *Docking the Caroline: Understanding the Relevance of the Formula in Contemporary International Law Concerning Self-Defence*, *Cordozo Journal of International Law and Comparative Law*, nr 14, 2006, str. 445; J.A. Green, *The International Court of Justice and Self-Defence in International Law*, Oxford 2009, str. 74-75; M. Kowalski, *Prawo...*, str. 55.

zasięg i dużą dozę anonimowości w kosmosie. Informacje mogą przepływać przez różne granice, podczas gdy wojsko danego narodu, agencje wymiaru sprawiedliwości i bezpieczeństwa nie mogą w każdym przypadku prowadzić dochodzenia w obcym państwie. Po drugie, trudno jest przedstawić fizyczne dowody. Obiekty kosmiczne znajdują się w środowisku charakteryzującym się intensywnym promieniowaniem, skrajnymi temperaturami i mikro-grawitacją. Czasami dowody mogą być dotknięte przez naturalne obiekty kosmiczne, jak meteoryty, które są w stanie je trwale uszkodzić. Ze względu na te czynniki państwo może nie mieć możliwości przedstawienia wystarczających dowodów, że doszło do celowego 'ataku'. Po trzecie, nawet jeśli atakujący może być zidentyfikowany i okazałoby się, że jest wspierany przez rząd zagraniczny bądź działa w jego imieniu, w ramach infrastruktury kosmicznej trudno jest działać w odwecie 'proporcjonalnie', to jest adekwatnie do poniesionej szkody⁹³³.

3.2. Akcja Rady Bezpieczeństwa

Drugim wyjątkiem od zasady zakazu użycia siły jest akcja RB w razie zagrożenia pokoju, naruszenia pokoju i aktów agresji. Mechanizm rozdziału VII KNZ może mieć szczególne znaczenie w przypadku konieczności użycia siły zbrojnej w razie zaistnienia zagrożeń pochodzących z poza naszej planety (np. zbliżającej się asteroidy zagrażającej ludzkości). Wydaje się, że w takiej sytuacji to właśnie ten mechanizm, a nie zbiorowa samoobrona na podstawie art. 51 KNZ jest właściwszy, gdyż samoobrona ma miejsce „w przypadku napaści zbrojnej na któregokolwiek członka Narodów Zjednoczonych”. Stwierdzenie to wyraźnie implikuje konieczność zaistnienia akcji zbrojnej przeciwko państwu, przez co zagrożenia pozaziemskie (poza abstrakcyjnym atakiem cywilizacji pozaziemskich) nie wpisuje się w ramy art. 51 KNZ. Zgodnie z art. 39 KNZ, RB „stwierdza istnienie zagrożenia lub naruszenia pokoju bądź aktu agresji” co z semantycznego punktu widzenia obejmuje także zagrożenia pozaziemskie. RB władna jest „podjąć taką akcję przy pomocy sił powietrznych, morskich lub lądowych, jaka mogłaby okazać się konieczną do utrzymania albo przywrócenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa”⁹³⁴.

⁹³³ Więcej na ten temat zob.: I. Henderson, *The Contemporary Law of Targeting. Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack under Additional Protocol I*, Leiden 2009; J. Huang, *New Challenges to the Traditional Principles of the Law of War Presented by Information Operations in Outer Space*, *Journal of Politics and Law*, t. 2, nr 1, 2009, str. 40

⁹³⁴ Art. 42 KNZ.

Karta nie uwzględnia wprowadzenia 'sił kosmicznych', to jest użycia broni umieszczonej w przestrzeni kosmicznej, jednak wydaje się, że wpisują się one w ramy wspomnianej w art. 42 KNZ 'konieczności'.

Z pośród stałych członków RB tylko Wielka Brytania nie posiada własnego kosmodromu i pozostaje zależna od innych krajów w zakresie technologii kosmicznych, a zatem można stwierdzić, że członkowie RB są w stanie precyzyjnie określić jakiego typu technologie są adekwatne do danej sytuacji. Działania RB mogą objąć nie tylko państwa, ale i podmioty niepaństwowe, czego przykładem mogą być sankcje nałożone na UNITA - Narodowy Związek na rzecz Całkowitego Wyzwolenia Angoli⁹³⁵. Jest to znak, że i niepaństwowe korporacje kosmiczne mogą zostać objęte sankcjami RB. Czy są jakieś ograniczenia dotyczące zdolności RB do określenia zagrożenia dla pokoju jest przedmiotem debaty wśród prawników⁹³⁶, jednak jest ogólnie przyjęte, że Rada posiada znaczną swobodę w tym zakresie.

Pewne ograniczenie w zakresie doboru środków wprowadza samo prawo kosmiczne w art. IV Układu z 1967r, zabraniając wprowadzania na orbitę broni masowego rażenia. Warto zwrócić uwagę, że przepis ten znalazł się w tejże ustawie, gdyż powstawała ona w czasach wyścigu kosmicznego pomiędzy ZSRR i USA. Zrozumiałym jest, że obawiano się, że któreś z tych państw może taką broń umieścić na orbicie celem uzyskania przewagi militarnej. Obawa przed agresywnym wykorzystaniem broni masowego rażenia z kosmosu jest jak najbardziej aktualna. Jednakże warto rozważyć pozostawienie RB otwartej furtki na wypadek konieczności wykorzystania broni masowego rażenia w kosmosie dla celów pokojowych. Taką konieczność stwarza sama przestrzeń kosmiczna, która pełna jest obiektów - jak asteroidy - grożących zagładą Ziemi. Dlatego też autor proponuje w niniejszej rozprawie wprowadzenie do Układu z 1967 r. poprawki w następującym brzmieniu: „Państwa Strony Układu zobowiązują się nie wprowadzać w *przestrzeń kosmiczną* [zamiast: '*na orbitę wokół Ziemi*'] jakichkolwiek obiektów przenoszących broń, w *tym także* jądrową lub jakiegokolwiek inne rodzaje broni masowego zniszczenia, ani nie umieszczać *innych* [zamiast: '*tego*'] rodzajów broni na *wszelkich* ciałach niebieskich lub w przestrzeni kosmicznej w jakiegokolwiek/*żaden* inny sposób, *dla celów innych niż pokojowe*”. Takowe doprecyzowanie nie tylko zachowałoby pierwotną wolę utrzymania

⁹³⁵ Rezolucja RB z dnia 18 kwietnia 2000 r., „nr 1295 (2000) on the situation in Angola”, U.N. Doc. S/RES/1295 (2000)

⁹³⁶ E. De Wet, *The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council*, Oxford 2004, str. 133-134.

przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych, ale jednocześnie stworzyłoby nowe możliwości dla celów i działań - również pokojowych - które chroniłyby ludzkość przed naturalnymi zagrożeniami kosmicznymi. Poprawka ta wydaje się być w interesie całej ludzkości.

W kontekście akcji dokonywanych przez RB wartym szczególnej uwagi jest art. 41 KNZ, zgodnie z którym RB „może zdecydować, jakie środki nie wymagające użycia siły zbrojnej należy zastosować dla skutecznego przeprowadzenia jej decyzji oraz może wezwać członków ONZ do zastosowania takich środków. Środki te mogą obejmować zupełne lub częściowe przerwanie stosunków gospodarczych oraz komunikacji: kolejowej, lotniczej, pocztowej, telegraficznej, radiowej i innej, jak również zerwanie stosunków dyplomatycznych”. Zwrot 'i innej' dozwala zatem na zastosowanie technologii satelitarnych. A zatem - teoretycznie - mając tak szerokie możliwości RB jest w stanie podjąć tak drastyczne środki jak całkowite odcięcie dostępu do sieci internetowej, satelitarnej, telefonii komórkowej itp., na wzór wydarzeń w Egipcie i Libii podczas Arabskiej Wiosny⁹³⁷. Istnieje pogląd, że taki środek byłby elektronicznym odpowiednikiem blokady - która mieści się w ramach środków przewidzianych w art. 42 KNZ⁹³⁸. Jest to ciągle jednak kwestia sporna⁹³⁹.

4. Zasady przeprowadzania ataków i środki ostrożności

4.1. Rozróżnianie, konieczność i proporcjonalność

Szczególnie istotne w kontekście operacji militarnych w przestrzeni kosmicznej są trzy zasady międzynarodowego prawa humanitarnego: 1) zasada rozróżniania, 2) konieczności, oraz 3) proporcjonalności.

⁹³⁷ Por. J. Robertson, *The Day Part of the Internet Died: Egypt Goes Dark*, The Washington Times, 28 stycznia 2011, dostępne na: <http://www.washingtontimes.com/news/2011/jan/28/day-part-internet-died-egypt-goes-dark/?page=all> (17/08/2014).

⁹³⁸ Art. 42 KNZ: „Jeżeli Rada Bezpieczeństwa uzna, że środki przewidziane w art. 41 mogłyby okazać się niewystarczającymi albo już okazały się niewystarczającymi, jest ona władna podjąć taką akcję przy pomocy sił powietrznych, morskich lub lądowych, jaka mogłaby okazać się konieczną do utrzymania albo przywrócenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Akcja taka może polegać na demonstracjach, blokadzie i innych operacjach sił zbrojnych powietrznych, morskich lub lądowych członków Narodów Zjednoczonych”.

⁹³⁹ Więcej na ten temat zob.: B. Krzan, *Kompetencje Rady Bezpieczeństwa ONZ w międzynarodowym sądownictwie karnym*, Toruń 2009.

Pierwsza zasada nakazuje rozróżnianie osób i obiektów wojskowych i cywilnych⁹⁴⁰. Ma to szczególne znaczenie w przypadku satelitów, gdzie niezwykle trudno jest rozróżnić obiekt cywilny od wojskowego ze względu na ich często podwójny charakter⁹⁴¹. Międzynarodowe prawo humanitarne nakazuje, by ataki, metody i środki walki były skierowane przeciwko określonej celowi wojskowemu⁹⁴². Ataki *bez rozróżnienia* mogą między innymi występować w postaci bombardowania, niezależnie od zastosowanych metod i środków - czyli także przy użyciu komponentów kosmicznych - „które jako jeden cel wojskowy traktują pewną liczbę celów wojskowych wyraźnie zarysowanych i odróżniających się, położonych w mieście, na wsi lub w innej strefie obejmującej podobne skupienie osób cywilnych lub dóbr o charakterze cywilnym”⁹⁴³. Do ataków bez rozróżnienia zalicza się ponadto takie ataki, „co do których można przypuszczać, że wywołają również straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub połączenie tych strat i szkód, jeśli byłyby one nadmierne w porównaniu z oczekiwaną konkretną i bezpośrednią korzyścią wojskową”⁹⁴⁴. MTS uznał rozróżnianie za „nienaruszalną zasadę międzynarodowego prawa zwyczajowego”⁹⁴⁵, a MTK w swym Statucie stanowi, że zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym niebiorącym bezpośredniego udziału w działaniach wojennych oznacza zbrodnię wojenną⁹⁴⁶. Istotnym jest również wyrok MTK dla byłej Jugosławii w sprawie Tadića, w którym Trybunał rozszerzył zakres stosowania zasady rozróżniania do konfliktów o charakterze niemiędzynarodowym⁹⁴⁷.

Ataki dokonywane przez obiekty kosmiczne a także przeciwko tym obiektom, muszą mieć uzasadniony cel wojskowy, niezależnie od tego, czy składają się na nie konkretne komponenty materialne czy istnieją wyłącznie jako linia kodu. Zgodnie z art. 52(2) Protokołu Dodatkowego I „celami wojskowymi są tylko takie, które z powodu swej natury, swego rozmieszczenia, swego przeznaczenia

⁹⁴⁰ Znalazła się w Deklaracji petersburskiej w sprawie pocisków wybuchających małego kalibru z 1986 r. <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C> (17/03/2014). Ponadto: Art. 48 oraz art. 51 ust. 4 i 5 protokołu I, art. 13 protokołu II. Zob. Więcej: D.Schindler, J.Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publisher 1988, str.102; A.P.V. Rogers, *Law on the battlefield*, Manchester 2004, str. 8 i n.

⁹⁴¹ G.M. Goh, *Keeping the peace in outer space: a legal framework for the prohibition of the use of force*, Space Policy, t. 20, nr 4, 2004, str. 271.

⁹⁴² Art. 51 ust. 4 Protokołu Dodatkowego I.

⁹⁴³ Art. 51 ust. 5(a) *Supra*.

⁹⁴⁴ Art. 51 ust. 5(b) *Supra*.

⁹⁴⁵ Opinia dot. broni jądrowej, ICJ Rep. 1996, par. 78-9.

⁹⁴⁶ Art. 8(2)(b)(ii) Statutu MTK.

⁹⁴⁷ *Prokurator vs. Tadic*, sygn. IT-94-1-T, par. 112 i 127.

lub wykorzystania wnoszą istotny wkład do działalności wojskowej i których całkowite lub częściowe zniszczenie, zajęcie lub zneutralizowanie daje określoną korzyść w danej sytuacji⁹⁴⁸. Definicja ta odnosi się do obiektów (w wersji francuskiej "*biens*"), które, jak podkreśla się w komentarzu MKCK, są czymś widzialnym i namacalnym⁹⁴⁹. Można zatem argumentować, że tylko materialne rzeczy mogą być konkretnymi celami wojskowymi, przez co niematerialny charakter niektórych działań w przestrzeni kosmicznej (np. związany z sygnałami satelitarnymi) jest wyłączony z tej definicji⁹⁵⁰. Jednak, jak wynika z tekstu komentarza, definicja ma na celu odróżnienie terminu *obiekt* jako 'rzeczy' od terminu *obiekt* w sensie 'dążenie lub cel operacji'. Niematerialne wartości nie są tu wyłączone, a zatem sygnały satelitarne, wirtualna sieć lub system itp. mogą stanowić uzasadniony cel wojskowy.

Pojawia się jednak pytanie czy atakowanie cywilnych obiektów kosmicznych, albo obiektów podwójnego zastosowania, jest sprzeczne z zasadą rozróżniania. Odpowiedź na to pytanie zależy od rzeczywistego sposobu wykorzystania obiektu. Jeśli obiekt kosmiczny wnosi istotny wkład do działań wojskowych, to służy celom wojskowym, a zatem jest podatny na atak. Jeśli atak przeprowadzony jest z cywilnego satelity lub innego obiektu kosmicznego, system ten staje się uzasadnionym celem wojskowym i może zostać zaatakowany, przy założeniu, że jego zniszczenie, zdobycie lub unieszkodliwienie ma istotne znaczenie (tzw. konieczność wojskowa). Jako przykład może służyć uderzenie pociskami manewrującymi na stację radiowo-telewizyjną w Belgradzie w 1999 r. Do Prokuratora MTK dla byłej Jugosławii przedłożony został raport komisji śledczej, która stwierdziła, że „strategicznym celem tych ataków była jugosłowiańska sieć dowodzenia i kontroli. Atak na budynek stacji radiowo-telewizyjnej należy zatem postrzegać jako część zintegrowanego ataku na wiele obiektów, w tym wież transmisyjnych i budynków kontrolnych jugosłowiańskiej sieci przekaźników radiowych, które były „istotne dla zdolności Miloševića do kierowania i kontrolowania represyjnych działań jego armii i specjalnych sił policyjnych w Kosowie (...) i które stanowiły kluczowy element w sieci

⁹⁴⁸ Art. 52(2) Protokołu Dodatkowego I.

⁹⁴⁹ C. Pilloud et al, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977*, Martinus Nijhoff, Geneva 1987, par. 2008-10.

⁹⁵⁰ M. Sassoli, *Targeting The Scope of Civilians in Contemporary Armed Conflicts* [w:], D. Wippman, M. Evangelista (ed.), *New Wars, New Laws? Applying the Laws of War in 21st Century Conflicts*, Transnational Publishers, Ardsley, NY 2005, str. 181-210.

jugosłowiańskiej obrony powietrznej”⁹⁵¹. Mimo, że oświadczenia te zostały dokonane w odniesieniu do proporcjonalności, zgodnie z art. 51 i 57 Protokołu Dodatkowego I, dla zachowania wewnętrznej spójności prawdopodobne jest, że wyrażona koncepcja będzie mieć również zastosowanie do art. 52 (2).

Zasada konieczności wojskowej (albo wojennej) jest niestety niejednoznacznie rozumiana. Z jednej strony uznawana jest jako norma prawna o charakterze zasadniczym. Przykładem są tu artykuły 33⁹⁵² i 34⁹⁵³ I-szej Konwencji genewskiej. To konkretne unormowania, które wyraźnie przewidują możliwość odstępstw usprawiedliwionych koniecznością wojskową, odnoszą się głównie do ochrony i poszanowania mienia. Z drugiej strony zasada ta występuje jako norma prawna o charakterze wyjątkowym, pozwalająca na odejście od ogólnego nakazu prawnego. Jako przykład służą tu przepisy art. 11 Konwencji haskiej z 1954 r.⁹⁵⁴ oraz art. 18 IV-tej Konwencji genewskiej z 1949 r.⁹⁵⁵ W kontekście kosmicznym, jeśli państwo posiada zarówno technologię kinetyczną typu ASAT, jak również inny system o bezpośredniej, skoncentrowanej energii i obie technologie są w stanie osiągnąć ten sam skutek,

⁹⁵¹ ICTY, *Final Report to the Prosecutor of the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia*, ICTY (2000) par. 72 i 78, dostępne na: <http://www.icty.org/sid/10052> (18/08/2014)

⁹⁵² Art. 33 I konwencji genewskiej o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956r., nr 38, poz. 171; 75 UNTS 31): „Budynki, inwentarz i składy stałych zakładów sanitarnych, należących do sił zbrojnych, podlegać będą prawu wojennemu, lecz nie będą mogły być obrócone na inny użytek, dopóki będą potrzebne dla rannych i chorych. Jednakże dowódcy wojsk walczących będą mogli korzystać z nich w przypadkach nagłej konieczności wojskowej, pod warunkiem że przed się wezmą uprzednio niezbędne środki dla dobra przebywających w nich na leczeniu chorych i rannych”.

⁹⁵³ Art. 34 I konwencji genewskiej z 1949 r.: „Ruchomości i nieruchomości stowarzyszeń pomocy korzystających z przywilejów konwencji będą traktowane jak własność prywatna. Prawo rekwizycji, przyznane Stronom walczącym przez prawa i zwyczaje wojenne, będzie stosowane tylko w razie pilnej konieczności i dopiero po zabezpieczeniu losu rannych i chorych”.

⁹⁵⁴ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga, 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r., Nr 46, poz. 212, załącznik). Art. 11: „1. Jeżeli jedna z Wysokich Umawiających się Stron dopuści się w stosunku do dobra kulturalnego objętego ochroną specjalną pogwałcenia zobowiązań wynikających z art. 9, Strona przeciwna jest na czas trwania tego pogwałcenia zwolniona z obowiązku zapewnienia odnośnemu dobru nietykalności. Jednakże, o ile uważa to tylko za możliwe, wystosowuje wprawdzie wezwanie o położenie kresu pogwałceniu w odpowiednim terminie. 2. Poza wypadkami uregulowanymi w ust. 1 niniejszego artykułu przywilej nietykalności dobra kulturalnego objętego ochroną specjalną może być cofnięty jedynie w wypadkach nie dającej się uniknąć konieczności wojskowej i jedynie na czas jej trwania. Stwierdzić, że konieczność taka zachodzi, może jedynie dowódca jednostki odpowiadającej dywizji bądź wyższej. We wszystkich wypadkach, w których okoliczności na to pozwalają, decyzja cofnięcia przywileju nietykalności będzie komunikowana odpowiednio wcześniej Stronie przeciwnej. 3. Strona cofająca przywilej nietykalności powinna zawiadomić o tym możliwie najrychlej, pisemnie i z podaniem motywów, Komisarza Generalnego Dóbr Kulturalnych przewidzianego w Regulaminie Wykonawczym”.

⁹⁵⁵ Art. 18 IV konwencji genewskiej: „Jeżeli względy wojskowe na to pozwolą, Strony w konflikcie podejmą konieczne środki, aby znaki rozpoznawcze szpitali cywilnych były wyraźnie widoczne dla nieprzyjacielskich sił zbrojnych lądowych, lotniczych i morskich, a to w celu usunięcia możliwości jakichkolwiek działań napastniczych”.

czynnik „konieczności” powinien pomóc w wyborze właściwej technologii⁹⁵⁶. W szczególności należy rozważać te technologie, które zapewniając ten sam cel (np. neutralizują satelitę wroga), a jednocześnie ograniczają tworzenie w przestrzeni niebezpiecznych zanieczyszczeń⁹⁵⁷. W kontekście ziemskim, przykładem mogą być tzw. „inteligentne systemy” naprowadzania bomb, które z dość dużą precyzją są w stanie osiągnąć właściwy cel, minimalizując ryzyko objęcia ludności cywilnej. Użycie tej technologii powinno być preferencyjne do tradycyjnych bomb niekontrolowanych, gdyż w dobie rozwoju technologicznego ich użycie nie jest już „konieczne”⁹⁵⁸. Jednak prawo humanitarne nie zawiera żadnego zobowiązania do nabycia czy ulepszania technologii wojskowych, celem zapewnienia większej ochrony ludności cywilnej; zamiast tego ogranicza się do nałożenia obowiązku wyboru pomiędzy tym co jest w dyspozycji⁹⁵⁹.

Zmieniona wersja art. 52(2) Protokołu Dodatkowego I znalazła się w amerykańskim *Commanders Handbook on the Law of Naval Operations*⁹⁶⁰. Najbardziej zauważalna różnica polega na użyciu terminu „prowadzenia wojny lub zdolności podtrzymania wojny” zamiast „działań wojskowych” (ang. *war-fighting or war-sustaining capability*)⁹⁶¹. Poprzez rozszerzenie interpretacji na „podtrzymywanie wojny”, USA rozciąga definicję na możliwość atakowania wrogich celów gospodarczych, które pośrednio, lecz skutecznie wspierają i podtrzymują

⁹⁵⁶ Por. F. Kalshoven, L. Zegveld, *Constraints on the Waging of War*, ICRC, Geneva 2001, str. 107 i n.; J-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, t. I, Cambridge University Press 2005, str. 57 i n.;

⁹⁵⁷ D.A. Koplow, *ASAT-isfaction: Customary International Law and the Regulation of Anti-Satellite Weapons*, MJIL, nr 30, 2008-2009, str. 1248 i n.

⁹⁵⁸ S.W. Belt, *Missile Over Kosovo: Emergence, Lex Lata, of a Customary Norm Requiring the Use of Precision Munitions in Urban Areas*, Naval Law Review, t. 47, nr 115, 2000; D.L. Infeld, *Precision-Guided Munitions Demonstrated Their Pinpoint Accuracy in Desert Storm; But Is a Country Obligated to Use Precision Technology to Minimize Collateral Civilian Injury and Damage?*, GWLR, t. 26, nr 109, 1992.

⁹⁵⁹ F. Kalshoven, *The Soldier and His Golf Clubs* [w:], C. Swinarski (ed.), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff, The Hague 1984, str. 369-385.

⁹⁶⁰ NWP 1-14M z lipca 2007 r.

⁹⁶¹ Dokładne brzmienie §8.1.1 Handbooka: „Tylko cele wojskowe mogą być atakowane. Celami wojskowymi są kombatanci i takie obiekty, które z powodu swej natury, swego rozmieszczenia, swego przeznaczenia lub wykorzystania wnoszą istotny wkład do prowadzenia wojny lub do zdolności podtrzymywania wojny, i których całkowite lub częściowe zniszczenie, zajęcie lub zneutralizowanie stanowiłoby wyraźną przewagę wojskową atakującego w danych okolicznościach w czasie ataku. Przewaga militarna może obejmować różne względy, w tym bezpieczeństwa sił atakującego”. Tłumaczenie autora.

zdolności bojowe wroga⁹⁶². Raport USA dotyczący amerykańskich praktyk przedłożony do MKCK wyjaśnia, że Stany Zjednoczone wprowadzie akceptują zwyczajowy charakter art. 52(2), jednak to alternatywne sformułowanie odzwierciedla amerykańskie stanowisko, że definicja powinna być szersza i obejmować obszary gruntów, obiekty skanujące inne cele wojskowe oraz wspierające wojnę placówki gospodarcze⁹⁶³. Krytycy uważają, że zastępstwo przez idiom „prowadzenie wojny lub możliwości utrzymania wojny” idzie zbyt daleko, gdyż w konsekwencji może to prowadzić do skrajnych sytuacji, w których niemal każda cywilna działalność mogłaby być widziana jako pośrednio utrzymująca działania wojenne. Wyrażenie „prowadzenie wojny” jest do zaakceptowania, ponieważ może być traktowane jako równoważne do „działań wojskowych”. Z kolei sam idiom „podtrzymywanie wojny” jest zbyt łagodny⁹⁶⁴. Chociaż niektórzy komentatorzy oddalili istotność różnicy w definicjach stwierdzając, że ma ona znaczenie jedynie dla rozważań akademickich, nie można wykluczyć praktycznego problemu w przyszłości, a zwłaszcza w przypadku technologii kosmicznych. Jako przykład służyć może zniszczenie satelity teledetekcyjnego, które zgodnie z amerykańską definicją jest dozwolone, gdyż zdjęcia satelitarne są w stanie uzasadnić podtrzymanie konfliktu zbrojnego.

Zasada proporcjonalności jest powiązana z ograniczaniem przypadkowych szkód powstałych w wyniku operacji militarnych⁹⁶⁵. Ma zapewnić równowagę między dwoma różnymi interesami – z jednej strony koniecznością uwzględnienia potrzeb wojskowych, a z drugiej strony koniecznością uwzględnienia wymogów humanitaryzmu. Znalazła dość wąski wyraz we wspomnianym powyżej art. 51 ust. 5(b)⁹⁶⁶, a także w art. 57 ust. 2(b) Protokołu Dodatkowego I, który nakazuje stronom wojującym odstąpić od ataku lub go przerwać, gdy okaże się, że jego cel nie ma charakteru wojskowego lub korzysta ze szczególnej ochrony. Odstąpić od ataku należy ponadto w sytuacji, w które można oczekiwać, że wywoła on: niezamierzone straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych lub szkody

⁹⁶² M.N. Schmit, *Fault Lines in the Law of Attack* [w:], S. Breau, A. Jachec-Neale (ed.), *Testing the Boundaries of International Humanitarian Law*, British Institute of International and Comparative Law, London 2006, str. 277-307.

⁹⁶³ J-M Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary...*, str. 31.

⁹⁶⁴ Por. Y. Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge 2004, str. 87.

⁹⁶⁵ A.P.V. Rogers, *op. cit.*, str. 17.

⁹⁶⁶ Przepis ten zabrania dokonywania ataków, co do których można przypuszczać, że spowodują niezamierzone straty wśród ludności cywilnej, ranienie osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub takie straty i szkody łącznie nadmierne w porównaniu z oczekiwaną konkretną i bezpośrednią korzyścią wojskową.

w dobrach o charakterze cywilnym albo takie straty i szkody, których rozmiary byłyby nadmierne w stosunku do oczekiwanej, konkretnej i bezpośredniej korzyści wojskowej⁹⁶⁷. Można zatem uznać, że praktycznie każdy atak przeciwko obiektowi kosmicznemu jest nie tylko bez rozróżnienia, ale i nieproporcjonalny. Bezpośrednim skutkiem ataku (poza zagłuszaniem i przechwytywaniem sygnałów) są szczątki kosmiczne, które są w stanie zagrozić innym obiektom o charakterze cywilnym należącym do innych państw, niekoniecznie biorących udział w danym konflikcie. Pomimo, iż całkowita eliminacja „szkód ubocznych” w stosunku do obiektów i osób cywilnych jest prawdopodobnie niemożliwa w niektórych operacjach wojskowych, z oczywistych względów główna siła musi być (zgodnie z prawem) skierowana przeciwko celom wojskowym. System broni, który jest naturalnie niezdolny do tego stopnia precyzji (lub taki, który jest wystarczająco ukierunkowany, ale w rzeczywistości działa w sposób masowy) jest niezgodny z prawem⁹⁶⁸. Jako przykład może służyć broń chemiczna czy biologiczna. Oba rodzaje broni mogą być wyzwolone w atmosferze i w konsekwencji dryfować w sposób niekontrolowany z wiatrem, nie ograniczając się przez to precyzyjnie do wojsk przeciwnika, co jest sprzeczne ze zwyczajowymi zasadami prawa humanitarnego⁹⁶⁹.

⁹⁶⁷ Por. art. 57 ust. 2(b) Protokołu Dodatkowego I. Na temat tej zasady wypowiedział się MTS w sprawie platform wiertniczych: W październiku 1987 r. Sea Isle City – kuwejcki tankowiec płynący pod banderą Stanów Zjednoczonych w pobliżu wybrzeży Kuwejtu – został trafiony rakieta. Stany Zjednoczone uznając, że odpowiedzialność za atak ponosi Iran, zbombardowały irański kompleks naftowy Reshadat. W kwietniu 1988 r. amerykański okręt wojenny Samuel B. Roberts wpłynął na minę w pobliżu wybrzeży Bahrajnu. Stany Zjednoczone uznając, że odpowiedzialność za atak ponosi Iran, zbombardowały irańskie kompleksy naftowe Nasr i Salman. USA podnosiły, że w obu przypadkach siła zbrojna została użyta przeciwko Iranowi w ramach wykonywania prawa do samoobrony. Argumentowano przy tym, że zaatakowane kompleksy przemysłowe były wykorzystywane przez Iran do celów militarnych (miały służyć m. in. do zbierania informacji wywiadowczych na temat ruchów obcych jednostek pływających w regionie). Użycie siły przeciwko nim spełniać miało warunek „konieczności” i „proporcjonalności”. MTS nie zgodził się z tym stanowiskiem stwierdzając (dość ogólnikowo), że nie udowodniono, by oba ataki na instalacje naftowe były rzeczywiście koniecznymi środkami podjętymi w odpowiedzi na irańskie ataki. Trybunał podkreślił, że Stany Zjednoczone nie zwracały się do Iranu z żądaniem, by ten zaprzestał wykorzystywania platform do celów wojskowych. Odnosząc się do kryterium „proporcjonalności” MTS podkreślił, że ataki amerykańskie przeprowadzone były na bardzo szeroką skalę (zniszczono nie tylko same platformy, ale także dwie irańskie fregaty, kilka innych jednostek pływających oraz samolot), co było nieproporcjonalne do aktów zarzucanych Iranowi (dwa izolowane ataki, które nie doprowadziły do zatonięcia jednostek i ofiar w ludziach).

⁹⁶⁸ J-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary...*, str. 3-8, 37-43, 244-50; Ramey, *supra* note 7, at 36-39; M.N. Schmitt, *The Principle of Discrimination in 21st Century Warfare*, Yale Human Rights and Development Law Journal, t. 2, nr 143, 1999.

⁹⁶⁹ Zob. Konwencja o broni chemicznej (Dz. U. z 1999 r., Nr 63, poz. 703). Por także: D.A. Koplow, *ASAT-isfaction...*, str. 1244.

4.2. Niszczenie i konfiskata mienia

IV Konwencja haska z 1907 r. w art. 23(g) zabrania niszczenia lub zagarniania własności nieprzyjaciela, oprócz wypadków, gdy takiego zniszczenia lub zagarnięcia wymaga konieczność wojenna⁹⁷⁰. Ta sama konwencja w art. 53 stanowi: „armia, zajmująca daną miejscowość, może rekwirować tylko gotówkę, fundusze i oblige dłużne (papiery wartościowe), stanowiące własność państwową oraz składy broni, środki transportowe, magazyny i zapasy zaprowiantowania i wogóle wszelki ruchomy majątek państwa, mogący służyć do celów wojennych. Wszystkie środki, stosowane na lądzie, morzu i w powietrzu celem przenoszenia wiadomości, przewożenia osób i rzeczy poza wypadkami, podpadającymi pod prawo morskie, składy broni i wogóle wszelki rodzaj amunicji wojennej, mogą być zarekwirowane nawet gdy stanowią własność osób prywatnych, ale podlegają zwrotowi, odszkodowania zaś uregulowane będą po zawarciu pokoju”⁹⁷¹.

Istnieje pogląd, zgodnie z którym konwencja ta nie obowiązuje w stosunku do obiektów w kosmosie nawet na zasadzie analogii, gdyż Układ z 1967 r. stanowi, że „przestrzeń kosmiczna łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, nie podlega zawłaszczeniu przez państwa ani przez ogłoszenie suwerenności, ani w drodze użytkowania lub okupacji, ani w jakikolwiek inny sposób”⁹⁷². Skoro przestrzeń kosmiczna i ciała niebieskie nie podlegają zawłaszczeniu to automatycznie niemożliwe jest zniszczenie lub zagarnięcie środków telekomunikacyjnych czy jakichkolwiek innych, nawet w przypadku konieczności wojennej⁹⁷³. Art. 11 Traktatu o Księżycu idzie nieco dalej stanowiąc, że „(...) rozmieszczenie personelu, pojazdów kosmicznych, sprzętu, urządzeń, stacji i instalacji na lub pod powierzchnią Księżyca, w tym struktur związanych z jego powierzchnią lub pod powierzchnią, nie tworzy prawa własności na powierzchni lub pod powierzchnią Księżyca albo na wszelkich innych jego obszarach (...)”⁹⁷⁴.

Zgodnie z innym poglądem tylko „przestrzeń kosmiczna łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, nie podlega zawłaszczeniu”, a zatem obiekty znajdujące

⁹⁷⁰ Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.

⁹⁷¹ Tamże.

⁹⁷² Art. II Układu z 1967 r.

⁹⁷³ Por. M. Byers, S. Chesterman, *Changing the rules about rules? Unilateral humanitarian intervention and the future of international law* [w:], J.L. Holzgrefe, R.O. Keohane (ed.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press 2003, str. 177-187

⁹⁷⁴ Tłumaczenie autora.

się w próżni, jak satelity, stacje kosmiczne itp. są jak najbardziej przedmiotem zawłaszczenia, gdyż na mocy ogólnego 'prawa flagi' - w przypadku kosmosu prawa państwa, w którym obiekt został zarejestrowany - poszczególne kraje sprawują jurysdykcję nad swoimi urządzeniami i osobami znajdującymi się w przestrzeni kosmicznej⁹⁷⁵. W konsekwencji okupowanie czy atakowanie obiektów, które nie znajdują się w miejscu klasyfikowanym jako ciało niebieskie, może być dozwolone. Autorzy broniący tego poglądu przytaczają analogię do kabli podmorskich i światłowodowych. Kable takie, łączące terytorium okupowane z terytorium neutralnym mogą być przejęte lub zniszczona w przypadkach absolutnej konieczności. Po przywróceniu pokoju muszą zostać przywrócone do stanu poprzedniego, a w razie zniszczenia obowiązuje odpowiednie odszkodowanie⁹⁷⁶. Ponadto IV Konwencja haska z 1907 r. może mieć zastosowanie do zajęcia centrów kontroli naziemnej, skąd możliwa jest ingerencja w kontrolę danego obiektu kosmicznego (zmiana orbity, przeznaczenia, dostęp do informacji przez niego przechodzących itp.).

Na mocy IV Konwencji genewskiej z 1949 r. mocarstwu okupacyjnemu nie wolno niszczyć majątku ruchomego lub nieruchomego stanowiącego indywidualną lub wspólną własność osób prywatnych, państwa lub osób prawnych prawa publicznego, organizacji społecznych lub spółdzielczych, z wyjątkiem przypadków, w których zniszczenia te byłyby bezwzględnie konieczne dla operacji wojskowych⁹⁷⁷. Należy jednak zaznaczyć, że przepis ten dotyczy tylko zniszczenia mienia, a nie zajęcia. Władze okupacyjne mają w pewnych okolicznościach prawo rekwirowania własności prywatnej, prawo do konfiskaty mienia ruchomego należącego do państwa, które może być używane do operacji wojskowych, a także prawo administrowania i korzystania z nieruchomości należących do okupowanego państwa⁹⁷⁸. Nadmierne niszczenie jest uważane za naruszenie prawa międzynarodowego i może być ścigane jako zbrodnia wojenna na podstawie art. 8(2)(iv) Statutu Rzymskiego⁹⁷⁹

⁹⁷⁵ J. Kish, *The Law...*, str. 143.

⁹⁷⁶ Por.: Cuba Submarine Telegraph Company Ltd. (Great Britain) vs. United States, Arbitrary Award of 9 November 1923, 6 RIAA 118, Eastern Extension, Australasia and China Telegraph Company Claim (Great Britain) vs. United States, Arbitrary Award of 9 November 1923 6 RIAA 112. L.C. Green, *The Contemporary Law of Armed Conflict*, 2nd ed., Manchester University Press 2000, str. 150 i n.

⁹⁷⁷ Art. 53 IV Konwencji genewskiej z 1949 r.

⁹⁷⁸ J.S. Pictet, *The Geneva Conventions of 12 August 1949: Commentary*, ICRC, Geneva 1952, str. 301 i n.

⁹⁷⁹ Podstawą prawną może być tu m.in. art 147 IV Konwencji genewskiej z 1949 r.: „Za ciężkie naruszenie w rozumieniu artykułu poprzedniego uważa się popełnienie któregośkolwiek z następujących

4.3. Neutralność

Pomimo iż najważniejsze umowy międzynarodowe odnoszące się do neutralności - V Konwencja haska z 1907 r., IV Konwencja genewska z 1949 r. oraz Protokół dodatkowy I - nie wspominają przestrzeni kosmicznej, prawa i obowiązki mocarstw i osób neutralnych w razie wojny mają również zastosowanie do operacji w kosmosie, w tym operacji informacyjnych. W przypadku, gdy państwo neutralne pozwala stronie wojującej na używanie swych satelitów teledetekcyjnych, pogodowych itp., przeciwna strona wojująca co do zasady ma prawo domagać się zaprzestania tych działań⁹⁸⁰. Jeśli państwo neutralne odmawia, lub jeśli z jakiegoś powodu nie jest w stanie zapobiec takiemu wykorzystywaniu, 'pokrzywdzona' strona wojująca może mieć ograniczone prawo samoobrony, aby zapobiec takiemu wykorzystywaniu przez wroga, na przykład poprzez zagłuszenie takiego sygnału⁹⁸¹.

Wydaje się jednak, że istnieje częściowy wyjątek od 'zakazu' wspomagania stron wojujących przez państwo neutralne, a konkretnie w zakresie przekątnikowych systemów łączności. V Konwencja haska z 1907 r. stanowi, że „mocarstwo neutralne nie jest obowiązane zabronić lub ograniczyć stronom wojującym używalności kabli telegraficznych lub telefonicznych, jak również aparatów telegrafu bez drutu, które są bądź ich własnością, bądź własnością towarzystw albo osób prywatnych”⁹⁸². Jednakże urządzenia te „winny być równomiernie stosowane względem stron walczących. Mocarstwo neutralne czuwać będzie, by uszanowano stosowanie tych zobowiązań przez towarzystwa lub osoby prywatne, posiadające kable telegraficzne lub telefoniczne, jak również aparaty telegrafu bez drutu”⁹⁸³. Nic w tej konwencji nie

czynów na szkodę osób lub mienia, chronionych przez Konwencję: umyślne zabójstwo, torturowanie lub niehumanitarne traktowanie, włączając w to doświadczenia biologiczne, umyślne powodowanie wielkich cierpień albo ciężkie zamachy na nienaruszalność fizyczną lub zdrowie, bezprawne deportacje lub przeniesienia, bezprawne pozbawianie wolności, zmuszanie osoby podlegającej ochronie do służby w siłach zbrojnych Mocarstwa nieprzyjacielskiego, pozbawianie jej prawa do tego, aby była sądzona w sposób słuszny i bezstronny zgodnie z postanowieniami niniejszej Konwencji, branie zakładników, niszczenie i przywłaszczanie majątku nie usprawiedliwione koniecznością wojkową i wykonywane na wielką skalę w sposób niedozwolony i samowolny”.

⁹⁸⁰ Art. 3 V Konwencji haskiej z 1907 r.: „Również zabronione jest stronom wojującym: a) zakładanie na terytorium neutralnego mocarstwa stacji radio-telegraficznej lub jakiegokolwiek aparatu, przeznaczonego do użytku jako środek dla komunikacji pomiędzy siłami wojującymi na lądzie lub morzu; b) używanie wszelkiej instalacji tego rodzaju, założonej przez nich przed wojną na terytorium mocarstwa neutralnego w celu wyłącznie wojskowym, która to instalacja nie była otwarta dla korespondencji publicznej”.

⁹⁸¹ Office of General Counsel, U.S. Department of Defense, *An assessment of international legal issues in information operations*, 09/01/2009, dostępne na: <http://www.iwar.org.uk/law/resources/DOD-IO-legal.doc>. str. 10 (22/03/2014).

⁹⁸² Art. 8 V Konwencji haskiej z 1907 r.

⁹⁸³ Art. 9 *Supra*.

sugeruje, że ma ona zastosowanie do systemów, które generują informacje, a nie tylko przekazują komunikaty. Urządzenia te obejmowałyby obrazy satelitarne, systemy nawigacyjne i wiele innych, często stosowanych w wywiadzie⁹⁸⁴.

Szczególny problem przedstawiają prywatne i publiczne konsorcja międzynarodowe. Systemy informacyjne zbudowane wokół elementów kosmicznych wymagają tak ogromnych inwestycji i dostępu do zaawansowanych technologii, że często nawet państwa rozwinięte wolą podzielić koszty, badania i użytkowanie z innymi narodami. Sytuacja taka ma miejsce między innymi w sojuszach wojskowych, takich jak NATO. O ile członkowie NATO mają wspólne cele, sytuacja nie jest już tak prosta w przypadku prywatnych firm międzynarodowych. Zapewniają one często łączność i dostarczają informacji zarówno dla celów cywilnych jak i wojskowych. Szerokie członkostwo nie gwarantuje, że wszyscy partycypujący będą sprzymierzeńcami w potencjalnych przyszłych konfliktach⁹⁸⁵. Istnieje możliwość, że jeden lub kilku współwłaścicieli aktywów kosmicznych może korzystać w czasie konfliktu z tych samych środków dla własnych - niezależnych od konfliktu - interesów, a tym samym powiązać się z danym konfliktem i stać się celem ataku zbrojnego. Niektóre międzynarodowe konsorcja próbowały rozwiązać ten problem, czego najlepszym przykładem jest wspomniana wcześniej umowa Inmarsat⁹⁸⁶. Organizacja zaczęła wymagać od swoich członków pisemnej deklaracji, że będą wykorzystywali systemy wyłącznie do celów pokojowych, zgodnie z artykułem 3(3) Konwencji Inmarsat, wprowadzając jednocześnie szereg innych wytycznych⁹⁸⁷. Jest to jednak tylko jedna z wielu obecnie istniejących firm, stąd problem jest jak najbardziej aktualny.

5. Odpowiedzialność za szkody

Kwestia odpowiedzialności za obiekty kosmiczne została uregulowana w art. VI i VII Układu z 1967 r., które to artykuły zostały dalej rozwinięte i doprecyzowane w późniejszej Konwencji o odpowiedzialności z 1972 r. Tematyka ta jest bardzo

⁹⁸⁴ G.M. Goh, *Keeping...*, str. 271.

⁹⁸⁵ Office of General Counsel, U.S. Department of Defense, *An assessment of international legal issues in information operations*, 09/01/2009, dostępne na: <http://www.iwar.org.uk/law/resources/DOD-IO-legal.doc>. str. 11 (22/03/2014).

⁹⁸⁶ Zob. rozdział III(2)2.1. niniejszej pracy.

⁹⁸⁷ J.L. Magdelenat, *INMARSAT...*, str. 266-281; W.D. von Noorden, *Space Communications...*, Part I str. 25-34, oraz Part II str. 147-160.

szeroka i doczekała się ogromnej liczby publikacji⁹⁸⁸. Z racji tego, iż ma ona jedynie pośrednie znaczenie do poruszanej tematyki, niniejsza rozprawa ograniczy się do zwrócenia uwagi na dwie kwestie: szkodę oraz związek przyczynowo-skutkowy. Oba aspekty mogą mieć kluczowe znaczenie przy dochodzeniu roszczeń, zwłaszcza

⁹⁸⁸ Wybrane publikacje książkowe: J. Y. Ahn, *Product Liability in Space Transportation: The Liability of the Manufacturer of Space Object*, Leiden 2005; R. Bender, *Space Transportation Liability: National and International Aspects*, Kluwer Law International 1997; W. Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009; T. Gadkowski, *Odpowiedzialność międzynarodowa państwa za szkodę jądrową*, Poznań 1990; B. A. Hurwitz, *State Liability for Outer Space Activities: In Accordance with the 1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*, Dordrecht 1992; V. Kayser, *Launching Space Objects: Issues of Liability and Future Prospects*, Springer 2010; L. Ravignon, *Gestion et partage des risques dans les projets spatiaux: Question d'actualité: 2e Colloque de la Commission spatiale de la Société française de droit aérien et spatial*, Pedone 2008. Wybrane artykuły: I. Awford, *Legal Liability Arising from Commercial Activities in Outer Space* [w:] S. Mosteshar (ed.), *Research and Invention in Outer Space, Liability and Property Rights*, Kluwer Academic Publishers 1995; H. A. Baker, *Liability for Damage Caused in Outer Space by Space Refuse*, AASL, t. XIII, 1988, str. 183 i n.; A. Bianchi, *Environmental Harm Resulting from the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space: Some Remarks on State Responsibility and Liability* [w:] F. Francioni, T. Scovazzi (ed.), *International Responsibility for Environmental Harm*, London/Boston 1991; J. R. Bonin, *Responsibility and Liability in International Space Law as a Matter of Sequence and Succession*, 52 PCLOS, 2009, str. 27 i n.; J. A. Bosco, *Liability of the United States Government for Outer Space Activities which Result in Injuries, Damages or Death According to United States National Law*, JALC, t. 51, 1986-1987, str. 809 i n.; P. D. Bostwick, *Liability of Aerospace Manufacturers: MacPherson v. Buick Spatters into the Space Age*, JSL, t. 22, 1994, str. 72 i n.; A. Bearly, *Reflections upon the Notion of Liability: The instances of Cosmos 954 and Space Debris*, JSL, t. 34, nr 2, 2008; D. E. Cassidy, *Current Space Insurance: Market Conditions*, JSL, t. 25, 1997, str. 155 i n.; D. E. Cassidy, *Allocation of Liabilities between Government and Private Sector and Implications on Insurance for Space Commercialization*, 33 PCLOS, 1990; B. Cheng, *International Responsibility and Liability for Launch Activities*, Air and Space Law, t. 20, nr 6, 1995, str. 297-310; C. Q. Christol, *Limits to State's Liability for Extra-territorial Activities*, 44 PCLOS, t. 44, 2001, str. 319-325; C. Q. Christol, *International Liability for Damage Caused by Space Objects*, AJIL, t. 74, 1980, str. 346-371; M. Couston, *Le régime de la responsabilité juridique et financière dans la nouvelle loi spatiale française*, Revue française de droit aérien et spatial, t. 253, nr 1, 2010, str. 5-16; P. Dempsey, *Liability for Surface Damage Caused by Aerospace Vehicles*, 52 PCLOS, 2009, str. 221 i n.; I. H. P. Diederiks-Verschoor, *L'Assurance: Satellites*, AASL, t. X, 1985, str. 319 i n.; F. von der Dunk, *Too-Close Encounters of the Third-Party Kind: Will the Liability Convention Stand the Test of the Cosmos 2251-Iridium 33 Collision?*, 52 PCLOS, 2009, str. 199 i n.; F. von der Dunk, *Passing...*, str. 400-438; F. von der Dunk, *Liability for Global Navigation Satellite Services: A Comparative Analysis of GPS and Galileo*, JSL, t. 30, nr 1, 2004, str. 129-179; F. von der Dunk, *The 1972 Liability Convention: Enhancing Adherence and Effective Application*, 41 PCLOS, 1998, str. 366-73; J. M. de Faramiñan Gilbert, *Convention sur la responsabilité internationale pour les dommages causés par des objets spatiaux*, Proceedings of the ECSL Summer Course on Space Law and Policy, University of Lapland, Finland, ESA/ECSL Publications 1998, str. 1-24; S. Freeland, *There's a Satellite in My Backyard! - Mir and the Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*, University of New South Wales Law Journal, t. 24, nr 2, 2001, str. 462-484; M. Gerhard, *Transfer of Operation and Control with Respect to Space Objects: Problems of Responsibility and Liability of States*, ZLW, nr 3, 2002; A. A. Golrounia, M. Barami, *Outer Space Treaty and State Responsibility: a change of Concept*, 44 PCLOS, 2001, str. 73-77; P. Haanappel, *Enforcing the Liability Convention: Ensuring the Binding Force of the Award of the Claims Commission* [w:] M. Benkö, K.-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2...*, str. 113 i n.; F.Y. Hashim, *The Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects and the Domestic Regulatory Responses to Its Implication*, Proceedings of the United Nations/Republic of Korea Workshop on Space Law: United Nations Treaties on Outer Space: Actions at the National Level, Daejeon, Republic of Korea, 3-6 November 2003, United Nations 2004, str. 483 i n.

jeśli szkoda została spowodowana w wyniku działań wojskowych lub para-militarnych⁹⁸⁹.

Konwencja o odpowiedzialności dla swych celów definiuje szkodę jako: „(...) utratę, uszkodzenie mienia lub majątku państw lub osób fizycznych lub prawnych albo majątku międzynarodowych organizacji międzyrządowych”⁹⁹⁰. W dalszych artykułach konwencja ta nie ogranicza się do odszkodowania za konkretną formę szkody. Szkoda może być zatem zarówno materialna jak i niematerialna⁹⁹¹. Miara należnego odszkodowania za szkody spowodowane przez obiekt kosmiczny podlega klasycznej zasadzie *restitutio in integrum*. Obejmuje ona obowiązek przywrócenie rzeczy do stanu z przed incydentu, a roszczenie o zwrot może obejmować zarówno *damnum emergens*

⁹⁸⁹ S. Hobe, *Aerospace Vehicles: Questions of Registration, Liability, and Institutions: A European Perspective*, AASL, t. XXIX, 2004; R. Jakhu, *Safety and Liability Aspects of Solar Power Satellites*, 53 PCLOS, 2010 (IAC-10.E7.5.7); R. Kaul, *Liability Implications of the Use of Global Navigation Satellite Systems (GNSS) for Communication, Navigation, Surveillance/Air Traffic Management (CNS/ATM) in Civil Aviation, with Special Focus on India*, AASL, t. XXXV, 2010; A. Kerrest, *Liability for Damage Caused by Space Activities*, [w:] M. Benkö, K.-U. Schrogl (ed.), *Essential Air and Space Law 2...*, str. 91 i n.; D. H. Kim, *Legal Problems Concerning Space Debris and Liability Convention*, 52 PCLOS, 2009, str. 210 i n.; S. Kozuka, *Third Party Liability Arising from GNSS-Related Services*, 52 PCLOS, 2009, str. 232 i n.; G. Lafferrenderie, *Jurisdiction and Control of Space Objects and the Case of an International Intergovernmental Organisation (ESA)*, ZLW, nr 2, 2005; J. Lampertius, *The Need for an Effective Liability Regime for Damage Caused by Debris in Outer Space*, MJIL, t. 13, nr 2, 1992, str. 447 i n.; P. Larsen, *The Legal Consequences of U.S. Legislative Implementation of the Liability Convention*, 53 PCLOS, 2010 (IAC-10.E7.5.15); R. J. Lee, *The Liability Convention and Private Space Launch Services: Domestic Regulatory Responses*, AASL, t. XXXI, 2006; P. Manzini, A. Masutti, *An International Civil Liability Regime for the Galileo Services: A Proposal*, Air and Space Law, t. 33, nr 2, 2008, str. 114-131; S. Marchisio, *The 1983 Italian Law N. 23 on the Compensation for Damage Caused by Space Objects*, ZLW, nr 2, 2005, str. 261-270; M.C. Mineiro, *Law and Regulation Governing U.S. Commercial Spaceports: Licensing, Liability, and Legal Challenges*, JALC, t. 73, nr 4, 2008, str. 759-805; X. Mo, *National Liability for Damage outside Territory Caused by Space Objects and Suggestions to China's Legislation*, 46 PCLOS, 2003, str. 202-209; Z.N. O'Brien, *Consumer Protection and the Limitation of Liability in the National Regulation of the Space Industry*, 48 PCLOS 2005, str. 229-239; Z. N. O'Brien, *Liability for Injury, Loss or Damage to the Space Tourist*, 47 PCLOS, 2004, str. 386-396; S. Ospina, *International Responsibility and State Liability in an Age of Globalization and Privatization*, AASL, t. XXVII, 2002; L.D. Roberts, *Addressing the Problem of Orbital Space Debris: Combining International Regulatory and Liability Regimes*, BCICLR, t. 15, 1992, str. 51 i n.; B. Schwatz, M.L. Berlin, *After the Fall: An Analysis of Canadian Legal Claims for Damage Caused by Cosmos 954*, *Revue de Droit de McGill*, Vol. 27, 1982, str. 676-719; L.J. Smith, *Facing Up to Third Party Liability for Space Activities: Some Reflections*, 52 PCLOS 2009, str. 255; L.J. Smith, *Grounding Space: Liability for Commercial Space Operations* [w:] A.C. Ciacchi [et al.] (ed.), *Haftungsrecht im dritten Millennium (Liability in the Third Millennium): Liber amicorum Gert Brüggemeier*, Nomos 2009; M. Stayduhar, *Flying the Friendly Skies May not be so Friendly in Outer Space: International and Domestic Law Leaves United States' Citizens Space Tourists without a Remedy for Injury Caused by Government Space Debris*, *University of Pittsburgh Journal of Technology Law and Policy*, t. 7, 2006, str. 1 i n.; A.D. Terekhov, *International Liability for Damage Caused by Space Objects with Nuclear Power Sources on Board*, 36 PCLOS, 1992; J. Tort, *Astronauts in Space Sojourns: Liability and Insurance Issues: Ethical Considerations*, Legal and Ethical Framework for Astronauts in Space Sojourns: Proceedings of the ECSL/ESA/IDEST/UNESCO Symposium, House of UNESCO, Paris, 29 October 2004, str. 87 i n.; K.M. Weidaw, *The Lunar Base: Liability in Perspective*, 45 PCLOS, 2002, str. 375-395; G. P. Zhukov, *The Problem of Absolute Liability on the Moon*, 52 PCLOS, 2009, str. 251.

⁹⁹⁰ Art. 1(a) Konwencji o odpowiedzialności.

⁹⁹¹ E. Wins, *Weltraumhaftung im Völkerrecht*, Berlin 2000, str. 296 i n.

(stratę poniesioną) jak i *lucrum cessans* (utrata spodziewanych korzyści). Musi jednak istnieć rozpoznawalny interes prawny samego państwa albo podmiotu prawnego w imieniu którego państwo dochodzi roszczenia za straty spowodowane przez obiekt kosmiczny⁹⁹².

Bezpośredni związek przyczynowy jest zazwyczaj wymagany do udowodnienia, że obiekt kosmiczny spowodował szczególne szkody. Związek przyczynowy może być oczywisty od okoliczności faktycznych sprawy, zgodnie z maksymą *res ipsa loquitur* (rzecz mówi sama za siebie) uznaną przez MTS jako ogólną zasadę prawa międzynarodowego⁹⁹³. Jak w przypadku sprawy Cosmos-954, gdzie resztki radzieckiego satelity spadły na terytorium Kanady⁹⁹⁴, same szczątki obiektu kosmicznego i miejsce ich znalezienia mogą stanowić dowód *prima facie*, że to właśnie one spowodowały szkodę. O wiele trudniejsze jest oparcie się na dowodzie *prima facie*, gdy do szkody doszło w kosmosie zważywszy, że potrzebny jest dowód winy co w niektórych przypadkach może być niemożliwe do osiągnięcia. Podobnie jest w przypadku szkód pośrednich, które są wynikiem szeregu zdarzeń wynikających z pierwotnego działania w przestrzeni kosmicznej - jak w przypadku szczątków kosmicznych czy działań militarnych w kosmosie. Szczególnym przypadkiem jest ustalenie związku przyczynowego w odniesieniu do uszkodzenia przez przedmioty niematerialne, takie jak zakłócenia elektromagnetyczne czy radiowe, mogące doprowadzić do nieprawidłowego działania czy nawet w efekcie końcowym do bezużyteczności obiektu kosmicznego i naziemnego⁹⁹⁵.

6. Wnioski

Na militarne wykorzystanie przestrzeni kosmicznej należy patrzeć w kontekście powszechnie obowiązującego prawa międzynarodowego, a w szczególności KNZ. Użycie siły w kosmosie jest ograniczone przez KNZ lecz nie zabronione, gdyż państwa mają prawo przeprowadzania manewrów wojskowych i testów broni konwencjonalnej w przestrzeni kosmicznej (lecz nie na Księżycu i ciałach niebieskich) zgodnie z Układem z 1967 r.⁹⁹⁶ Wobec nowych uwarunkowań technologii kosmicznych

⁹⁹² S. Hobe, B. Schmidt-Tedd, K-U. Schrogl, G.M. Goh (ed.), *Cologne Commentary...*, Vol.1, str. 141.

⁹⁹³ Sprawa Cieśniny Kofu, ICJ Rep. 1949, par. 22.

⁹⁹⁴ Cosmos 954 Claim, (Canada vs. USSR), 1979, 18 ILM 899.

⁹⁹⁵ S. Hobe, B. Schmidt-Tedd, K-U. Schrogl, G.M. Goh (ed.), *Cologne Commentary...*, Vol. 1, str. 141-142.

⁹⁹⁶ Zob. art. IV Układu z 1967 r.

i w konsekwencji kształtowania się nowych tendencji w praktyce państw, konieczne jest ostrożne dostosowanie zasad dotyczących (zakazu) użycia siły. Ponieważ bardzo trudne - jeśli w ogóle możliwe - jest uzyskanie przez państwa kompromisu celem wprowadzenia zmian do KNZ, rozwiązania należy szukać w prawie zwyczajowym.

W przypadku, gdy obiekty kosmiczne bezpośrednio lub pośrednio doprowadzają do zniszczenia mienia lub utraty życia, działanie takie będzie najprawdopodobniej stanowić (zgodne z prawem bądź bezprawne) użycie siły, w ramach interpretacji KNZ. Jak wskazano na przykładzie ataków cybernetycznych, kryterium rodzaju broni może stracić w przyszłości na ważności, a zwłaszcza przy rozpatrywaniu czy doszło do zakazu użycia siły czy też nie. I chociaż w większości przypadków atak cybernetyczny będzie raczej niezgodną z prawem ingerencją w sprawy państwowe, a nie użyciem siły w jej tradycyjnym rozumieniu, z pewnością działanie takie może stanowić zagrożenie dla pokoju i bezpieczeństwa. Działania informacyjne w przestrzeni kosmicznej trudno sklasyfikować w obrębie tradycyjnych zasad prawa wojennego. Wyzwania te są głównie określone przez właściwości prawa i technologii. Prawo międzynarodowe pozostaje dość konserwatywne, podczas gdy technologia jest ciągle pogłębiania, a szybkość postępu technologicznego daleko wyższa od postępu prawa. MTS podkreślił, że „międzynarodowe prawo humanitarne ma zastosowanie do nowych technologii”⁹⁹⁷ - pytanie tylko, w jaki sposób je stosować. Chociaż art. III Układu z 1967 r. otwiera drzwi do stosowania przepisów z innych gałęzi prawa międzynarodowego, stosowanie analogii jest zazwyczaj szczątkowe i nie wszystkie przepisy da się zastosować do specyficznego środowiska kosmicznego.

W literaturze podkreśla się czasem, że ograniczanie kosmosu wyłącznie do 'celów pokojowych' niekoniecznie jest dopuszczalne, gdyż mogłoby to naruszyć prawo do samoobrony gwarantowane przez prawo międzynarodowe. Pomimo, iż zabronione jest militarne wykorzystanie ciał niebieskich, nie uprzedza to jednak prawa do samoobrony, po uprzednim spełnieniu określonych warunków. Warto nadmienić, że nawet jeśli państwo bezskutecznie powoła się na samoobronę, sytuacja taka niekoniecznie skutkować musi prawnym uznaniem wojny. Jako przykład służy tu konflikt mandzurski z 1931 r., podczas którego Japonia atakując Chiny powoływała się między innymi na działania w samoobronie. Argument ten nie został przyjęty na forum Ligii Narodów i w ostateczności działania Japonii uznano za bezprawne. Stwierdzono

⁹⁹⁷ Opinia dot. broni jądrowej, ICJ Rep. 1996, par. 85–87.

przy tym, że ze względu na brak odniesienia do pojęcia wojny przez strony konfliktu - prawnie ona nie istnieje⁹⁹⁸. Współcześnie podobna sytuacja może mieć miejsce w przypadku tzw. „konfliktów asymetrycznych”⁹⁹⁹.

Jak w przypadku każdej operacji wojskowej, gdy obiekty kosmiczne są wykorzystywane podczas konfliktu zbrojnego, wybrane cele ataków muszą być uzasadnione, a każdy atak musi być zgodny z zasadami rozróżniania, proporcjonalności i konieczności. Władze mocarstw posiadających technologie kosmiczne powinny zdawać sobie sprawę, że wszelka akcja wojskowa w kosmosie może w konsekwencji doprowadzić do globalnego chaosu na Ziemi. Brak komunikacji satelitarnej i internetu może drastycznie wpłynąć na systemy finansowe, naukę, ekonomię niemal wszystkich państw i wiele innych sfer życia, co nie zawsze mieści się ramach powyższych zasad. Pomimo, iż operowanie w kosmosie daje ogromną przewagę nad przeciwnikami, ma także pewne słabości. Jedną z nich jest fakt, że obiekty kosmiczne poruszają się po orbitach, które są przewidywalne i przez to podatne na cele ataków. Ponadto obiekty orbitalne - przeciwnie do naziemnych - trudno jest utrzymać w stanie używalności, nie wspominając o naprawie, która może być wręcz niemożliwa. Obecne satelity nie posiadają systemów obronnych - co może się w przyszłości zmienić¹⁰⁰⁰. Z ICBM sytuacja jest nieco inna, gdyż od wielu lat znana jest idea tak zwanych tarcz antyrakietowych. Budowa jednej z nich miała mieć nawet miejsce w Polsce¹⁰⁰¹. Jednak w obu przypadkach efekt końcowy (zniszczenia - satelity bądź pocisku) ma lub może mieć miejsce w przestrzeni kosmicznej, co w konsekwencji może doprowadzić do tworzenia szczątków zagrażających całej orbicie, na której się znajdują. Dlatego też kroki odwetowe nie muszą - a wręcz nie powinny - być podejmowane w przestrzeni kosmicznej. Prawie wszystkie obiekty kosmiczne są zależne od instrukcji stacji naziemnych skąd wychodzą i dokąd przychodzą sygnały. W literaturze często wskazuje się, że w razie konieczności lepiej jest zniszczyć właśnie taką stację naziemną ze względu na niebezpieczeństwo skażenia środowiska kosmicznego, które może

⁹⁹⁸ M. Kowalski, *Prawo...*, str. 58-59.

⁹⁹⁹ Więcej na ten temat zob.: M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne bezpieczeństwa państw obszaru atlantyckiego*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2007; S. Wojciechowski, R. Fiedler (red.), *Zagrożenia asymetryczne współczesnego świata*, Poznań 2009; W. Sokała, B. Zapala (red.), *Asymetria i hybrydowość - stare armie wobec nowych konfliktów*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2012.

¹⁰⁰⁰ D.A. Koplów, *ASAT-isfaction...*, str. 1201.

¹⁰⁰¹ Zob. więcej na ten temat: P. Siurnicki, *Budowa tarczy antyrakietowej w Polsce a demilitaryzacja przestrzeni kosmicznej* [w:], Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszona-Kostrzewa (red.), *Wykorzystanie...*, str. 195 i n.

wynikać ze szczątków kosmicznych, tudzież niekontrolowanego wybuchu jądrowego zasilanego obiektu kosmicznego¹⁰⁰². Zniszczenie obiektu kosmicznego jako środek odwetowy powinno uważane być za nieproporcjonalne, nadmierne i w konsekwencji bezprawne¹⁰⁰³. Zasady rozróżniania, proporcjonalności i konieczności przemawiają przeciwko używaniu technologii nadmiernie powodującej tworzenie szczątków. Nawet gdy planowana operacja spełniałaby ważny cel wojskowy, może być niezgodna z prawem ze względu na nadmierne, niekontrolowane, a w dużej mierze nieprzewidywalne szkody dla przyszłych działań w przestrzeni kosmicznej, zwłaszcza dokonywanych przez państwa niezaangażowane w dany konflikt. W miarę postępu technologicznego powstaje zatem swoista presja wymagająca od nowych technologii precyzji. Im bardziej zaawansowana technologia tym mniejsze powinny być straty w ludziach, zniszczonym mieniu, oraz szkody uboczne. Dotyczy to również lepszego przestrzegania pozostałych zasad prawa humanitarnego, w tym neutralności. Z drugiej strony pojawia się pytanie czy zasada neutralności w ogóle powinna odnosić się do przestrzeni kosmicznej, a jeśli tak, to jakimi kryteriami należałoby się kierować.

Analizując wykorzystanie kosmosu do celów wojskowych można skonkludować, że pierwszym punktem wyjścia dla działań militarnych powinna być zawsze zasada, że strony konfliktu nie mają nieograniczonych środków i metod prowadzenia wojny i wokół tej zasady należy opracowywać dalsze normy potencjalnego użycia siły w i z kosmosu¹⁰⁰⁴. Na zasadę tę wskazują między innymi takie umowy międzynarodowe jak Protokół genewski o zakazie używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych z 1925 r.¹⁰⁰⁵, Konwencja o zakazie rozwijania, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz ich zniszczeniu z 1972 r.¹⁰⁰⁶, czy Konwencja genewska o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich z 1977 r.¹⁰⁰⁷ Zasada ta zawarta w ww. umowach nigdy nie została uznana za 'niekompatybilną' z prawem do samoobrony¹⁰⁰⁸.

¹⁰⁰² B. Hurwitz, *The Legality...*, str. 148.

¹⁰⁰³ J.F. McMahon, *Legal Aspects...*, str. 379.

¹⁰⁰⁴ D. Fleck (ed.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, 2nd Edition, 2008, str. 126.

¹⁰⁰⁵ Polska ratyfikowała Protokół 4 lutego 1929 r. (Dz. U. nr 28 poz 279 i 280).

¹⁰⁰⁶ Polska ratyfikowała tę Konwencję w 1976 r. (Dz.U. 1976 nr 1 poz. 1).

¹⁰⁰⁷ Polska jest stroną Konwencji od 1977 r. (Dz.U. 1977, Nr 31, poz. 132).

¹⁰⁰⁸ G. Zhukov, Y. Kolosow, *Internatonal...*, str. 60.

Drugim punktem wyjścia dla działań militarnych powinna być klauzula Martensa¹⁰⁰⁹, której najnowszy wyraz znajduje się w art. 1(2) Protokołu Dodatkowego I: „W przypadkach nie objętych niniejszym protokołem i innymi umowami międzynarodowymi osoby cywilne i kombatanci pozostają pod ochroną i władzą zasad prawa międzynarodowego wynikających z ustalonych zwyczajów, zasad humanizmu oraz wymagań powszechnego sumienia”. Jak podkreślił STSM, klauzula ta „okazała się być skutecznym środkiem w dobie szybkiego rozwoju technik wojskowych”¹⁰¹⁰.

¹⁰⁰⁹ Wyrażona w preambule do IV Konwencji haskiej z 1907 r. Została zaakceptowana jako ogólna zasada prawa międzynarodowego przez STSM w sprawie Lotus w 1927 r. (PCIJ Ser. A N10). Znajduje się również w: art 63 I Konwencji genewskiej, art. 62 II Konwencji genewskiej, art. 142 III Konwencji genewskiej, art. 158 IV Konwencji genewskiej oraz w art. 1 I Protokołu dodatkowego.

¹⁰¹⁰ Opinia dot. broni jądrowej, ICJ Rep. 1996, par. 78.

ZAKOŃCZENIE

Każdy z rozdziałów podsumowano szczegółowymi wnioskami, jednak w kontekście całej rozprawy autor dokonuje syntezy, która wiąże się z tezą i celami badawczymi.

Prawo kosmiczne nie jest w pełni spójnym zbiorem zasad i praktyk. Jego postanowienia oddają uwarunkowania historyczne i ewolucję, poprzez okres zimnej wojny, nastawienia pomiędzy państwami partycypującymi w działalności kosmicznej, po obecne i przyszłe oczekiwania. Żyjemy w czasie kiedy militaryzacja przestrzeni kosmicznej jest rzeczywistością, a zależność od satelitów wojskowych urosła do ogromnych proporcji. Można jednak zaryzykować stwierdzenie, że militaryzacja nie skutkuje jeszcze zbrojeniami kosmicznymi. Poza kilkoma testami ASAT, żadne państwo nie umieściło dotychczas broni konwencjonalnej na orbicie okołoziemskiej. Można polemizować czy skierowanie jednego satelity na trajektorię innego celem zniszczenia jest użyciem broni, jednak kłóciłoby się to z przeznaczeniem satelitów, których głównym celem nigdy nie jest tylko i wyłącznie neutralizacja innych obiektów kosmicznych. Nie doszło również do użycia siły czy realizacji prawa do samoobrony w środowisku kosmicznym. Istniejący reżim prawny dość dobrze spełnia swoją rolę. Pytanie brzmi, jak utrzymać tę sytuację.

Przez lata przedkładano wiele propozycji ustanowienia reżimu kontroli kontrowersyjnych przedsięwzięć. Począwszy od Planu Barucha z 1946 r. dotyczącego kontroli energii atomowej¹⁰¹¹, poprzez irańską propozycję stworzenia Międzynarodowej Agencji Kosmicznej ONZ z 1967 r.¹⁰¹², francuską ideę Międzynarodowej Agencji Monitoringu Satelitów z 1978 r.¹⁰¹³, propozycję Parlamentu Europejskiego dotyczącą stworzenia międzynarodowej agencji wywiadowczej z 1983 r.¹⁰¹⁴, po pomysły tworzenia systemów weryfikacji i kontroli satelitów telekomunikacyjnych, teledetekcyjnych, nawigacyjnych i innych obiektów kosmicznych, a nawet organizacji do spraw szczątków kosmicznych¹⁰¹⁵. Pomimo iż powyższy katalog wskazuje na chęci

¹⁰¹¹ B. Cheng, *International Co-Operation and Control: From Atoms to Space*, CLP, nr 15, 1962, str. 233; R. Jakhu, R. Trecroce, *International Satellite Monitoring for Disarmament and Development*, AASL, t. 5, 1980, str. 510; I.A. Vlasic, *Disarmament...*, str. 137-8.

¹⁰¹² O.O. Ogunbanwo, *International...*, str. 206.

¹⁰¹³ V. Kopal, *Evolution of the Main Principles of Space Law in the Institutional Framework of the United Nations*, JSL, nr 12, 1984, str. 25.

¹⁰¹⁴ J.E.S. Fawcett, *Outer Space...*, str. 111-117.

¹⁰¹⁵ G. Clark, L.B. Sohn, *World Peace Through World Law*, 3rd ed., Harvard University Press 1966, str. 196-7; F. Nozari, *The Law...*, str. 40-42; D.D. Smith, *Space Stations: International Law and Policy*, Boulder, Colorado 1979, str. 145; G. Zhukov, Y. Kolosov, *International...*, str. 63;

zabezpieczenia przed potencjalnymi problemami i zagrożeniami, żadna z propozycji w ostateczności nie została zaakceptowana. Powodem jest prawdopodobnie rozwój technologiczny. XXI wiek przyniósł większą harmonię tego rozwoju, gdyż nie ma już hegemonii tylko dwóch głównych mocarstw, a z roku na rok przybywa coraz więcej 'nowych graczy'. Wprowadzają oni naturalny balans niejako 'wymuszający' na pozostałych państwach powstrzymanie się od kroków niebędących w interesie ludzkości. Zauważalny jest ponadto wzrost międzynarodowej współpracy, a także przekazywanie działań podmiotom prywatnym co w pewien sposób wpływa na wzrost wzajemnego zaufania.

Jak udowodniono w kontekście tezy rozprawy, użycie broni w kosmosie, oprócz broni nuklearnej i masowej zagłady, nie jest zabronione w świetle obecnie obowiązującego prawa międzynarodowego. Całkowita demilitaryzacja kosmosu nie jest wskazana, gdyż wiele cywilnych operacji i osiągnięć nie miałyby miejsca bez szerokiego udziału wojskowości. Należy zwrócić uwagę, że użycie broni w kosmosie - w tym paradoksalnie także broni nuklearnej - może być w niektórych przypadkach zbawienne. Jednym ze wskazanych w niniejszej rozprawie przykładów jest prawdopodobna konieczność użycia tejże broni przeciwko asteroidzie będącej na trajektorii naszej planety. Można polemizować, czy z racji tego należałoby tworzyć nowy traktat regulujący kosmiczne zbrojenia? Odpowiedź wydaje się być negatywna. Istniejący *Corpus Iuris Spatialis* dobrze spełnia swoją rolę, a zatem wystarczające byłoby wprowadzenie poprawek do już istniejących przepisów prawnych. Przykładem może być wspomniana poprawka do art. IV Układu z 1967 r., która zezwala na ochronę ludzkości przed zagrożeniami pozaziemskimi¹⁰¹⁶.

Jak wskazuje J. Kranz, „użycie siły może być legalne (*legal*) i politycznie oraz moralnie uzasadnione (*legitimate*); nielegalne (*illegal*), ale uzasadnione; legalne, ale nieuzasadnione. Legitymizacja jawi się jako istotna kwestia, aczkolwiek nie powinna prowadzić do lekceważenia elementów prawnych. Ważna w tym względzie jest i będzie interpretacja KNZ, która zakazuje użycia siły w 'sposób niezgodny z celami Narodów Zjednoczonych'”¹⁰¹⁷. W wyniku podboju kosmosu pojawia się niekiedy rozdźwięk między uzasadnioną prawnie legalnością a legitymizacją użycia siły w oparciu o różne cele i wartości. Przykładem może być zarówno zniszczenie satelity generujące szczątki kosmiczne, jak i potencjalny kontratak

¹⁰¹⁶ Zob. rozdział IV(3)3.2 niniejszej rozprawy.

¹⁰¹⁷ J. Kranz (red.), *Świat współczesny...*, Warszawa 2009, str. 228.

dokonany w wyniku ataku cybernetycznego. Państwa i organizacje międzynarodowe niekiedy poszukują sposobów adaptacji norm międzynarodowych do nowych warunków. Najbardziej kontrowersyjnym przejawem wydaje się być naruszenie prawa w celu jego zmiany, czego przykładem jest ewolucja historyczna prawa do samoobrony. Niebezpiecznym symptomem są działania państw nie pociągające za sobą żadnej reakcji społeczności międzynarodowej. Za przykład służą tu niektóre testy ASAT prowadzące do niszczenia satelitów w kosmosie, ale i uderzenie zbrojne Izraela przeciwko Syrii w 2007 r.¹⁰¹⁸

Zapewnienie ciągłego bezpiecznego dostępu do przestrzeni kosmicznej i jej użytkowania jest i powinno być jednym z głównych priorytetów zarówno dla rządów państw jak i prywatnych operatorów. Prewencja rozprzestrzeniania się szczątków kosmicznych jest obecnie w centrum inicjatyw na arenie międzynarodowej, dążąc do ulepszenia technicznego, prawnego i politycznego zakresu dla działań w kosmosie¹⁰¹⁹. Dlatego też w przypadku rozważania użycia siły bądź środków odwetowych, należy w pierwszej kolejności brać pod uwagę realizację celów wojskowych na powierzchni Ziemi, a nie w kosmosie. Jak wskazano, przeniesienie areny walki w przestrzeń kosmiczną może być katastrofalne w skutkach dla niemal całej ludzkości. W razie gdyby użycie siły w kosmosie było nieuniknione, należy maksymalnie zminimalizować potencjalne szkody i rozprzestrzenianie się szczątków kosmicznych, a w idealnej sytuacji ich uprzątniecie - miejmy nadzieję, że taka technologia powstanie.

Mając na uwadze cele badawcze niniejszej rozprawy należy stwierdzić, że nowatorska technologia wcale nie musi prowadzić do tworzenia nowej umowy. Analiza historyczna wskazuje na przypadki, kiedy nowe rodzaje broni wprowadzały mylne wrażenie o konieczności tworzenia norm prawnych. Przykładem mogą być niemieckie okręty podwodne U-boot z pierwszej wojny światowej, których zaawansowanie stanowiło zaskoczenie dla ówczesnej społeczności międzynarodowej. Po kilku nieudanych próbach stworzenia traktatu odnoszącego się do ich zakazu stosowania zaraz po wojnie, jedyne co udało się osiągnąć to podpisanie protokołu dotyczącego przepisów o akcji wojennej łodzi podwodnych, którego brzmienie ograniczało się do dwóch tylko norm odnoszących się do statków

¹⁰¹⁸ M. Kowalski, *Prawo...*, str. 256.

¹⁰¹⁹ D.M. Bielicki, *Gruz kosmiczny...* str. 119 i n.

handlowych¹⁰²⁰. Gdyby obecnie rozpoczęły się prace legislacyjne nad projektami umów dotyczących zbrojeń kosmicznych czy wojny cybernetycznej, podstawą normą prawną w nich zawartą byłoby najpewniej odesłanie do już istniejących przepisów prawa konfliktów zbrojnych z KNZ na czele, stąd prawdopodobny wkład takich umów jest znikomy. Potencjalna liczba ich ratyfikacji także stoi pod znakiem zapytania, gdyż praktyka ostatnich lat wykazała, że państwa skłonne są raczej do przystępowania do prawnie niewiążących MoU, aniżeli do (nowych) traktatów kosmicznych. Pewien wyjątek może stanowić sytuacja, kiedy arena walki faktycznie przeniesiona zostałaby do przestrzeni kosmicznej, gdyż drastycznie zmieniłyby się metody walki, odpowiadające cechom charakterystycznym przestrzeni kosmicznej. Takiej sytuacji nie należy wykluczać, gdyż każda inna strefa (ziemska, morska, powietrzna) była polem walki. Jak na razie jest to jednak tylko hipotetyczna sytuacja i miejmy nadzieję, że jak najdłużej nią pozostanie. Obecne, w miarę stabilne i racjonalne, wykorzystanie kosmosu nie oznacza bynajmniej, że należy zaprzestać dalszych działań legislacyjnych. Jak wskazano w niniejszej rozprawie, prawo międzynarodowe powinno zostać doprecyzowane, zwłaszcza w kwestii niektórych definicji prawnych. Pierwszorzędne znaczenie ma tu granica pomiędzy przestrzenią powietrzną i kosmiczną. W nawiązaniu do tezy rozprawy, należałoby także doprecyzować istniejący już Układ z 1967 r. w odniesieniu do broni nuklearnej i pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej.

Jeśli kiedykolwiek satelity czy inne obiekty kosmiczne przybiorą formę konkretnych broni wojskowych, prawo i polityka powinny odpowiednio odzwierciedlać te zmiany. Sytuacja prawna jest zatem w dużym stopniu zależna od postępu naukowo-technologicznego. Nie jest jasne czy i jak prawo kosmiczne będzie

¹⁰²⁰ Dz.U. z 1937 r., nr 55, poz. 425. Zgodnie z Protokołem: „(1) W akcji swojej względem statków handlowych, łodzie podwodne winny stosować się do przepisów prawa międzynarodowego, którym podlegają nawodne okręty wojenne. (2) W szczególności - z wyjątkiem przypadku uporczywej odmowy zatrzymania statku, po skierowaniu do niego przepisowego żądania, lub przypadku czynnego oporu przy rewizji - okręt wojenny nawodny lub też podwodny, nie może zatopić statku handlowego, względnie uczynić go niezdolnym do dalszej żeglugi, nie umieściwszy uprzednio pasażerów, załogi i dokumentów okrętowych w bezpiecznym miejscu. W tym celu łodzie okrętowe nie mogą być uważane za miejsca bezpieczne, chyba że uwzględniając stan morza i warunków atmosferycznych, bezpieczeństwo pasażerów i załogi zostanie zapewnione przez bliskość lądu lub obecność innego statku, który byłby w możności zabrać ich na pokład”. Protokół stanowił załącznik do przepisów ustalonych w części IV traktatu londyńskiego z dnia 22 kwietnia 1930 r. w sprawie ograniczenia i redukcji uzbrojenia morskiego (112 LNTS 65), który jednak nie był przestrzegany przez państwa-strony traktatu. Również druga morska konferencja genewska z 1932 r. nie przyniosła rezultatów w dziedzinie zbrojeń morskich, a późniejszy drugi traktat londyński z 1936 r., nie spełnił przewidywanej funkcji rozbrojeniowej. Zob. więcej: R. Chesneau, *Conway's All the World's Fighting Ships 1922-1946*, London 1992, str. 35 i n.

funkcjonować w trakcie, potencjalnego, konfliktu zbrojnego w kosmosie. Należy ufać, że do takowego nie dojdzie, gdyż jak powiedział wspomniany już Sun Tzu: „Bywają drogi, którymi iść nie należy. Bywają armie, których nie należy atakować. Bywają miasta, których nie należy zdobywać. Bywają tereny, na których nie toczy się wojny i o które nie należy się ubiegać”¹⁰²¹.

¹⁰²¹ S. Tzu, *Sztuka Wojny*, Rozdział 8: Dziewięć zmiennych, paragraf 7, Wyd. II, Gliwice 2008.

BIBLIOGRAFIA

1. Monografie i prace zbiorowe

- Achilleas P. (ed.), *Droit de l'espace: Télécommunication, observation, navigation, défense, exploration*, Editions Larcier, Paris 2009
- Ahn J.Y., *Product Liability in Space Transportation: The Liability of the Manufacturer of Space Object*, Leiden 2005
- Ambrosini A., *Proceedings of the VIIth IAF Congress*, Remarks, Rome 1956
- Andrade A.L., *The Global Navigation Satellite System: Navigating into the New Millennium*, Aldershot 2001
- Aust A., *Modern Treaty Law and Practice*, Cambridge 2000
- Baker P., *The Story of Manned Space Stations: an introduction*, Berlin 2007
- Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2007
- Baslar K., *The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law*, The Hague 1997
- Bastid S., *Les Traités dans la Vie Internationale*, Paris 1985
- Baylis J., *Contemporary Strategy. Theories and Policies*, London 1975
- Bederman D.J., *International Law Frameworks*, New York 2001
- Bedjaoui M. (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, Paris and Dordrecht 1991
- Bello E.G., Ajibola B. (ed.), *Essays in Honour of Judge Taslim Olawale Elias*, t. 1, Dordrecht 1992
- Bender R., *Launching and Operating Satellites: Legal Issues*, Utrecht Studies in Air and Space Law, t. 18, The Hague 1998
- Bender R., *Space Transportation Liability: National and International Aspects*, Kluwer Law International 1997
- Benkö M., Graaff W. de, Reijnen Gijsbertha C.M., *Space Law in the United Nations*, Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht/Boston/Lancaster 1985
- Benkö M., Schrogl K-U. (ed.), *Essential Air and Space Law 2: Space Law – Current Problems and Perspectives for Future Regulation*, Vol. II, The Netherlands 2005
- Benkö M., Schrogl K-U., *Space Law: Current Problems and Perspectives for Future Regulation*, Utrecht 2005
- Berezowski C., *Międzynarodowe prawo lotnicze*, Warszawa 1964
- Berezowski C., *Zagadnienia zwierzchnictwa terytorialnego*, PWN, Warszawa 1957
- Bernhardt R. (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, t. II, Amsterdam 1995
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo Międzynarodowe Publiczne*, Warszawa 2004
- Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982
- Bloomfield L.P. (ed.), *Outer Space: Prospects for Man and Society*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall 1962
- Bogaert E.R.C. Van, *Aspects of Space Law*, Kluwer Law and Taxation Publishers: Deventer 1986
- Böckstiegel K.-H. (ed.), *Environmental Aspects of Activities in Outer Space (Proceedings of a Colloquium)*, Cologne 1988
- Böckstiegel K.-H. (ed.), *Handbuch des Weltraumrechts*, Cologne 1991
- Böckstiegel K.-H. (ed.), *Project 2001 – Legal Framework for the Commercialisation and Use of Outer Space. Recommendations and Conclusions to Develop the Present State of Law*, Cologne 2002
- Böckstiegel K.-H., Benkö M., *Space Law: Basic Legal Documents*, Dordrecht 1993

- Borchert H. (ed.), *Europas Zukunft zwischen Himmel und Erde - Weltraumpolitik für Sicherheit, Stabilität und Prosperität*, Baden-Baden 2005
- Bowett D.W., *Self-Defence in International Law*, Manchester 1958
- Breau S., Jachec-Neale A. (ed.), *Testing the Boundaries of International Humanitarian Law*, British Institute of International and Comparative Law, London 2006
- Brownlie I., *International Law and the Use of Force by States: Revisited*, Oxford 2001
- Brownlie I., *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford 2008
- Byers M., *Custom, Power and the Power of Rules: International Relations and Customary International Law*, Cambridge 1999
- Byers R.B., Larrabee F.S. (eds.), *Confidence-building measures and international security*, New York 1987
- Cassese A., *International Law*, Second Edition, Oxford University Press: New York 2005
- Cassese A. (ed.), *United Nations Peace-Keeping – Legal Essays*, Sijthoff and Noordhoff: Alphen aanden Rijn 1978
- Catalano Sgrosso G., *International Legal Framework for Remote Sensing*, Workshop on Legal Remote Sensing Issues, Project 2001, University of Cologne Institute of Air and Space Law, Cologne 1999
- Cheng B., *General Principles of Law As Applied by International Courts and Tribunals*, Cambridge 1987
- Cheng B., *Studies in International Space Law*, Oxford 1997
- Cheng Ch-J. (ed.), *The use of air and outer space: Cooperation and Competition*, The Hague 1998
- Chesterman S., Lehnardt Ch. (ed.), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulations of PMC*, Oxford University Press 2007
- Ciacchi A.C. [et al.] (ed.), *Haftungsrecht im dritten Millennium (Liability in the Third Millennium): Liber amicorum Gert Brüggemeier*, Nomos 2009
- Clausewitz C. von, *O wojnie*, Warszawa 2006
- Cocca A.A., *Consolidacion del derechoespacial: Contribucion del pensamiento argentino a la codificacion del espacio*, Buenos Aires 1971
- Cocca A.A. (et al), *Encuadre Juridico de la Actividad Economica en el Espacio / Legal Framework for Economic Activity in Space*, Buenos Aires 1983
- Creola P., *Raumfahrt und Völkerrecht*, Zurich 1967
- Czapliński W., *Odpowiedzialność za naruszenie prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009
- Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne – zagadnienia systemowe*, wyd. 2, Warszawa 2004
- Detter I., *Essays on the Law of Treaties*, London 1967
- De Wet E., *The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council*, Oxford 2004
- Diederiks-Verschoor I.H.Ph., *An Introduction to Space Law*, Second Revised Edition, Kluwer Law International, The Hague 1999
- Dinstein Y., *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge 2004
- Dinstein Y., *War, Aggression and Self-Defence*, 5th ed., Cambridge 2011
- Domagała A., *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*, Branta 2008
- Duffy H., *The “War on Terror” and the Framework of International Law*, Cambridge 2005

- Dunk F.G. von der, Brus M.M.T.A. (ed.), *The International Space Station – Commercial Utilization from a European Legal Perspective*, Martinus Nijhoff Publishers: Leiden/Boston 2006
- ECSL, *Regulation of the Global Navigation Satellite System (GNSS): A Conference to Examine Legal and Policy Interests Involved in the Implementation of GNSS*, 14-15 November 1996, ESTEC, Noordwijk, 1997
- Ehrlich L., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958
- Elias T., *Modern Law of Treaties*, Dobbs Ferry 1974
- Enders T., Siebenmorgen P., Weisser U., *Schlüssel zum Frieden. Sicherheitspolitik in einer neuen Zeit*, Bonn 1990
- Evans M.D., *International Law*, Oxford 2006
- Fasan E., *Weltraumrecht*, Mainz 1965
- Fawcett J.E.S., *International Law and the Uses of Outer Space*, Manchester 1968
- Fawcett J.E.S., *Outer Space – New Challenges to Law and Policy*, Clarendon Press: Oxford 1984
- Finnis J., *Prawa naturalne i uprawnienia naturalne*, Warszawa 2001
- Fleck D. (ed.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, 2nd Edition, 2008
- Francioni F., Scovazzi T. (ed.), *International Responsibility for Environmental Harm*, London/Boston 1991
- Frankowska M., *Prawo traktatów*, Warszawa 1997
- Frankowska M., *Umowy międzynarodowe w formie uproszczonej*, Warszawa 1981
- Gadkowski T., *Międzynarodowa kontrola pokojowego wykorzystania energii atomowej*, Poznań 1985.
- Gadkowski T., *Odpowiedzialność międzynarodowa państwa za szkodę jądrową*, Poznań 1990
- Gadkowski T., *Zakaz użycia siły zbrojnej - nowe tendencje w prawie i praktyce międzynarodowej [w:] Bezpieczeństwo współczesnego świata; Materiały z III międzynarodowej konferencji, WSHiU w Poznaniu, Poznań 2013.*
- Gál G., *Space Law*, Oceana Publications: Dobbs Ferry, New York 1969
- Galicki Z., Kamiński T., Myszona-Kostrzewa K. (red.), *Wykorzystanie przestrzeni kosmicznej, Świat-Europa-Polska*, Warszawa 2010
- Galtung J., *Peace By Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization* 1996
- Galtung J., *Transarmament and the Cold War – Essays in Peace Research*, Vol. VI, Copenhagen 1988
- Goedhart R.F.A., *The Never Ending Dispute: Delimitation of Air Space and Outer Space*, France 1996
- Goldblat J., *Arms Control: A Guide to Negotiations and Agreements*, Oslo 1994
- Gorove S., *Developments in Space Law, Issues and Policies*, Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht/Boston/London 1991
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe w zarysie*, wydanie XIV, LexisNexis 2011
- Górbiał A., *Legal Definition of Outer Space*, Prace Międzyuczelnianego Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1980
- Górbiał A., *Międzynarodowe Prawo Kosmiczne*, PWN, Warszawa 1985
- Górbiał A. (red.), *Prawo międzynarodowe. Źródła i materiały*, t. II, Katowice 1970
- Green L.C., *The Contemporary Law of Armed Conflict*, 2nd ed., Manchester University Press 2000
- Gregorczyk M., *Prawo kosmiczne*, Warszawa-Kraków 1973
- Grzebyk P., *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010

- Guggenheim P., *The Concept of Jus Cogens in Public International Law*, Geneva 1967
- Haanappel P.P.C., *The Law and Policy of Air Space and Outer Space – A Comparative Approach*, The Hague/London/New York 2003
- Haley A.G., *Space Law and Government*, New York 1963
- Hannikainen L., *Peremptory Norms (jus cogens) in International Law*, Helsinki 1988
- Harrison Dinniss H., *Cyber Warfare and the Laws of War*, Cambridge 2012
- Henckaerts J-M., Doswald-Beck L., *Customary International Humanitarian Law*, t. I, Cambridge University Press 2005
- Henderson I., *The Contemporary Law of Targeting. Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack under Additional Protocol I*, Leiden 2009
- Henkin L., *International Law, Politics and Values*, Dordrecht 1995
- Henkin L., Crawford P.R., Schachter O., Smit H., *International Law – Cases and Materials*, Third Edition, American Casebook Series, St. Paul (MN) 1993
- Hermida J., *Norms Governing Launch Services by NASA and Commercial US Private Companies*, rozprawa doktorska, Catholic University of Cordoba 2000
- Higgins R., *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Oxford 1994
- Hobe S., Schmidt-Tedd B., Schrogl K-U., Goh G.M. (ed.), *Cologne Commentary on Space Law in three Volumes, Volume 1: Outer Space Treaty*, Carl Heymanns Verlag 2009
- Hobe S.[et. al.], *Rechtliche Rahmenbedingungen einer zukünftigen kohärenten Struktur der europäischen Raumfahrt*, Berlin 2006
- Holzgreffe J.L., Keohane R.O. (ed.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press 2003
- Hoof G. J. H. van, *Re-thinking the Sources of International Law*, Deventer 1983
- Hudson M.O., *The Permanent Court of International Justice*, New York 1934
- Hurwitz B.A., *State Liability for Outer Space Activities: In Accordance with the 1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*, Dordrecht 1992
- Hurwitz B.A., *The Legality of Space Militarization*, Amsterdam 1986
- Ibler V. (ed.), *Mélanges offerts á Juraj Andrassy*, The Hague 1968
- Iwanejko M., *Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości*, Kraków 1974
- Jacewicz A., Markowski J., *Kosmos a zbrojenia*, Warszawa 1988
- Jacewicz A., *Pojęcie siły w Karcie Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 1977
- Jacewicz A., *Użytkowanie kosmosu do celów wojskowych*, Warszawa 1986
- Jahn E., Lemaitre P., Waever O., *European security. Problems of research on non-military aspects*, Copenhagen 1987
- Jasani B. (ed.), *Peaceful and Non-Peaceful Uses of Space—Problems of Definition for the Prevention of an Arms Race*, UNIDIR, Geneva 1991
- Jasentuliyana N., *International Space Law and the United Nations*, The Hague 1999
- Jasentuliyana N. (ed.), *Maintaining Outer Space for Peaceful Uses*, Proceedings of a Symposium held by the United Nations University, The Hague 1984
- Jasentuliyana N., Lee Roy S.K. (ed.), *Manual on Space Law – Volume II*, Oceana Publications Inc./Dobbs Ferry N.Y. 1979
- Jasentuliyana N. (ed.), *Perspectives on International Law, International Space Law and the United Nations*, The Hague 1995
- Jasentuliyana N. (ed.), *Space Law: Development and Scope*, IISL, Westport, Connecticut 1992
- Jenks W.C., *Space Law*, London 1965

- Jennings R., Watts A., *Oppenheim's International Law*, Vol. 1: Peace, 9th Ed., Oxford University Press 2008
- Jessup P.C., Taubenfeld H.J., *Controls for Outer Space and the Antarctic Analogy*, New York 1959
- Kalshoven F., Zegveld L., *Constraints on the Waging of War*, ICRC, Geneva 2001
- Kamiński T., Myszone-Kostrzewa K., *Prawo międzynarodowe publiczne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2009
- Kapp M., *Peacetime Espionage: How international law helps resolve the peacetime capture of spies*, University of California, Berkeley 2005
- Kayser V., *Launching Space Objects: Issues of Liability and Future Prospects*, Springer 2010
- Kish J., *The Law of International Spaces*, Leiden 1973
- Klabbers J., *The Concept of Treaty in International Law*, Dordrecht 1996
- Kolosow J.M., *Borba za mirnyj kosmos. Kritika burżuaznych tieorij kosmiceskogo prawa*, Moskwa 1968
- Kondziela J., *Badania nad pokojem. Teoria i jej zastosowanie*, Warszawa 1974
- Kostecki W., *Strach i potęga: Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012
- Kowalski M., *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego*, Warszawa 2013
- Kranz J. (red.), *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej. Dylematy prawa i polityki*, Warszawa 2009
- Kranz J., *Wojna, pokój czy uspokajanie? Współczesne dylematy użycia siły zbrojnej*, Warszawa 2006
- Krzan B., *Kompetencje Rady Bezpieczeństwa ONZ w międzynarodowym sądownictwie karnym*, Toruń 2009
- Kukułka J., *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1991
- Lachs M., *Umowy wielostronne*, PWN, Warszawa 1958
- Lachs M., *The law of outer space: An experience in contemporary law-making*, Leiden 1972
- Lafferranderie G. (ed.), *Outlook on Space Law Over the Next 30 Years*, Essays published for the 30th Anniversary of the Outer Space Treaty, The Hague 1997
- Lafferranderie G., Marchisio S. (ed.), *The Astronauts and the Rescue Agreement – Lessons Learned*, The European Centre for Space Law, Paris 2011
- Lauterpacht E. (ed.), *International Law, Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht, Volume 1: The General Works*, Cambridge University Press: Cambridge 1970
- Lauterpacht H. (ed.), *Oppenheim's International Law, vol. II – Disputes, War and Neutrality*, London 1952
- Lay S.H., Taubenfeld H.J., *The Law Relating to the Activities of Man in Space*, Chicago 1970
- Legislative Reference Service The Library of Congress, *Legal Problems of Space Exploration*, A Symposium prepared for the use of the Committee on Aeronautical and Space Sciences United States Senate, Washington 22 March 1961
- Leśko T., *Międzynarodowe ograniczenia w prowadzeniu konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1990
- Lowe V., Fitzmaurice M., *Fifty Years of the International Court of Justice*, Cambridge 2007
- Lyall F., Larsen P.B., *Space Law: A Treatise*, Ashgate: Surrey (England) 2009

- Lyall F., Larsen P.B. (ed.), *Space Law, The Library of Essays in International Law*, Ashgate: Surrey (England) 2007
- Łazowski A., Zawidzka-Łojek A., *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 2, Warszawa 2011
- Łoś-Nowak T., *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota - mechanizmy działania - zasięg*, wyd. 4., Wrocław 2004
- Łukaszuk L., *Prawo międzynarodowej otwrotności*, Moskwa 2004
- Machowski J., *Paragrafy dla kosmosu*, Warszawa 1965
- Mahncke D., *Vertrauensbildende Massnahmen als Instrument der Sicherheitspolitik. Ursprung - Entwicklung - Perspektiven*, Melle 1987
- Makarczyk J. (red.), *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century, Essays in Honour of K. Skubiszewski*, The Hague 1996
- Malanczuk P., *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, 7th Revised Ed., New York 1997
- Mandl V., *Das Weltraumrecht, Ein Problem der Raumfahrt*, Pilsen 1932
- Masson-Zwaan T.L., Mendes de Leon P. (ed.), *Air and Space Law: De Lege Ferenda: Essays in Honour of Henri A. Wassenberg*, Martinus Nijhoff Publishers 1992
- Matte N.M., *Aerospace Law*, London/Toronto 1969
- Matte N.M., *Space Activities and Emerging International Law*, Montreal 1984
- May L., *Aggression and Crimes against Peace*. Cambridge 2008
- McDougal M.S., Lasswell H.S., Vlasic I.A., *Law and Public Order in Space*, New Haven, Yale University Press 1963
- McNair A., *The Law of Treaties*, Oxford 1961
- Mosteshar S. (ed.), *Research and Invention in Outer Space, Liability and Property Rights*, Kluwer Academic Publishers 1995
- Myszona-Kostrzewa K., *Nawigacja satelitarna w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2011
- Nahlik S.E., *Kodeks prawa traktatów*, Warszawa 1976
- Nahlik S.E., *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1966
- Nowacki J., *Analogia legis*, PWN, Warszawa 1966
- Nozari F., *The Law of Outer Space*, Stockholm 1973
- O'Connell D.P., *International Law*, Vol. 1, 2nd ed., London 1970
- Ogunbanwo O.O., *International Law and Outer Space Activities*, The Hague 1975
- Olszewski H., Zmierzak M., *Historia doktryn Politycznych i prawnych*, Poznań 1993
- Pattison J., *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect Who Should Intervene?*, Oxford 2010
- Pictet J.S., *The Geneva Conventions of 12 August 1949: Commentary*, ICRC, Geneva 1952
- Pilloud C. et al, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977*, Martinus Nijhoff, Geneva 1987
- Piradov A.S., *International Space Law*, Moscow 1976
- Polkowska M., *Prawo kosmiczne w obliczu nowych problemów współczesności*, Warszawa 2011
- Pop V., *Who Owns the Moon? – Extraterrestrial Aspects of Land and Mineral Resources Ownership*, Space Regulatory Library, t. 4, Springer 2009
- Ravignon L., *Gestion et partage des risques dans les projets spatiaux: Question d'actualité: 2e Colloque de la Commission spatiale de la Société française de droit aérien et spatial*, Pedone 2008
- Radbruch G., *Zarys filozofii prawa*, Księgarnia Powszechna, Warszawa-Kraków 1938
- Ragazzi M., *The Concept of International Obligations erga omnes*, Oxford 1997

- Reijnen G.C.M., *Legal Aspects of Outer Space*, Utrecht 1976
- Reijnen G.C.M., *Utilisation of Outer Space and International Law*, Amsterdam 1981
- Reuter P., *Introduction to the Law of Treaties*, 2nd ed., Geneva 1995
- Reynolds G., Merger R., *Outer Space: Problems of Law and Policy*, 2nd ed., Westview Press, Oxford 1998
- Robinson G.S., White H.M., *Envoys of Mankind*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C. 1986
- Rogers A.P.V., *Law on the battlefield*, Manchester 2004
- Rosenne S., *Developments in the Law of Treaties 1945-1956*, Cambridge 1989
- Saganek P., *Akty jednostronne w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2010
- Sandoz Y., Swiniarski Ch., Zimmermann B., *Commentary on the Additional Protocols of June 8, 1977 to the Geneva Conventions of August 12, 1949*, edycja 1987
- Schindler D., Toman J., *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publisher 1988
- Schmitt M.N., O'Donnell B.T. (ed.), *Computer Network Attack and International Law*, Naval War College, Newport 1999
- Schwarzenberger G., *The Law of Armed Conflict*, London 1968
- Shaw M.N., *International Law*, 5th Ed., Cambridge 2003
- Shearer D., *Private Armies and Military Intervention*, Oxford 1998
- Simma B. (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 2nd ed., Oxford University Press 2002
- Sinclair I., *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, 2nd ed., Blanchester 1984
- Sokała W., Zapala B. (red.), *Asymetria i hybrydowość - stare armie wobec nowych konfliktów*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2012
- Solera O., *Defining the Crime of Aggression*, London 2007
- Stańczyk J., *Przeobrażenia międzynarodowego układu sił w Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Analiza uwarunkowań i mechanizmów w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego*, Warszawa 1999
- Steinberg G.N., *Satellite Reconnaissance: The Role of Informal Bargaining*, Praeger Publishers, New York 1983
- Strauss L., *Prawo naturalne w świetle historii*, Warszawa 1969
- Suchodolski B. (red.), *Wychowanie dla pokoju*, Wrocław 1983
- Swinarski C. (ed.), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff, The Hague 1984
- Szpak A., *Kontrola przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Toruń 2011
- Sztucki J., *Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties*, New York, 1974
- Taubenfeld H.J. (ed.), *Space and Society*, Oceana Publications Inc: Dobs Ferry, New York 1964
- Thesaurus Acroasium of the Institute of Public International Law and International Relations of Thessaloniki, *Air and Outer Space Law*, Vol. X, Thessaloniki 1981
- Tokarczyk R., *Klasycy praw natury*, Lublin 1988
- Tomuschat Ch., Thouvenin J-M. (ed.), *The Fundamental rules of the international legal order*, Leiden 2006
- Traa-Engelman H.L. van, *Commercial Utilization of Outer Space: Law and Practice*, Dordrecht 1993
- Ulrich S., Schnedl G., Pirstner-Ebner R. (ed.), *Funktionen des Rechts in der pluralistischen Wissensgesellschaft: Festschrift für Christian Brunner zum 65. Geburtstag*, Böhlau 2007

- Varynen R. (ed.), *The quest for peace. Transcending collective violence and war among societies, cultures and states*, London 1987
- Vázquez M.S., *Cosmic International Law*, Detroit 1965
- Vlasic I.A. (ed.), *Explorations in Aerospace Law: Selected Essays by John Cobb Cooper 1946-1966*, McGill University Press, Montreal 1968
- Wasilkowski A. (red.), *Działalność kosmiczna w świetle prawa międzynarodowego*, PAN, Wrocław 1990
- Wassenbergh H.A., *Principles of Outer Space in Hindsight*, Dordrecht 1991
- Wins E., *Weltraumhaftung im Völkerrecht*, Berlin 2000
- Wippman D., Evangelista M. (ed.), *New Wars, New Laws? Applying the Laws of War in 21st Century Conflicts*, Transnational Publishers, Ardsley, NY 2005
- Woetzel R.K., *The Nuremberg Trials in International Law, Second Revised Edition with a Postlude on the Eichmann Trial*, London and New York 1962
- Wojciechowski S., Fiedler R. (red.), *Zagrożenia asymetryczne współczesnego świata*, Poznań 2009
- Wyrozumska A., *Ewolucja statusu prawnego Antarktyki a państwa trzecie*, Łódź 1995
- Young A.J., *Law and Policy in the Space Station Era*, Dordrecht 1989
- Zajadło J., *Formuła Radbrucha. Filozofia prawa na granicy pozytywizmu prawniczego*, Gdańsk 2001
- Zaorski R., *Konwencje genewskie o prawie morza*, Gdynia 1962
- Zedalis R.J., Wade C.L., *Anti-Satellite Weapons and the Outer Space Treaty of 1967*, California Western International Law Journal, t. 8, 1978
- Zhukov G., Kolosov Y., *International Space Law*, New York 1984
- Zięba R., *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, wyd. 1. Warszawa 2008
- Zwaan T.L. (ed.), *Space Law: Views of the Future, A compilation of Articles by a New Generation of Space Law Scholars*, International Institute of Air and Space Law, Leiden 1988
- Żylicz M., *International Air Transport Law*, Dordrecht 1992

2. Artykuły w czasopismach naukowych

- Abeyratne R., *The Application of Intellectual Property Rights to Outer Space Activities*, JSL, t. 29, nr 1&2, 2003
- Almond H.H., *General Principles of Law – Their Role in the Development of the Law of Outer Space*, University of Colorado Law Review, nr 57, 1986
- Ambrosini A., *L'uomo nel cosmo e il diritto*, Diritto Aereo, t. 10, nr 295, 1971
- Andries S., *The European Initiative Galileo: A European Contribution to the Global Navigation Satellite System (GNSS)*, AASL, t. XXV, 2000
- Baker A., *Liability for Damage Caused in Outer Space by Space Refuse*, AASL, t. XIII, 1988
- Bartenev V.A., Malyshev V.V., Krasilshikov M.N., *Current GLONASS Status, Upgrades and Prospective*, Air & Space Europe, t. 1, nr 2, 1999
- Baxter R.R., *So-Called 'Unprivileged Belligerency'*, BYIL, t. 28, 1951
- Bearly A., *Reflections upon the Notion of Liability: The instances of Cosmos 954 and Space Debris*, JSL, t. 34, nr 2, 2008
- Beckman J.A., *Citizens Without a Forum: The Lack of an Appropriate and Consistent Remedy for United States Citizens Injured or Killed as a Result of Activity Above the Terrestrial Air Space*, BCICLR, t. 22, 1999

- Belt S.W., *Missile Over Kosovo: Emergence, Lex Lata, of a Customary Norm Requiring the Use of Precision Munitions in Urban Areas*, *Naval Law Review*, t. 47, nr 115, 2000
- Benditt T.M., *Liability for Failing to Rescue*, *Law and Philosophy* 1981
- Bielicki D.M., *Air Law & Space Law – Historical Aspects and Perspectives for Future*, *JBIS*, t. 63, nr 7, London 2010
- Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, *Terroryzm cybernetyczny - zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego i działania amerykańskiej administracji*, Warszawa 2009
- Böckstiegel K.-H., *Proposed Draft Convention on the Settlement of Space Law Disputes*, *JSL*, t. 12, 1985
- Bollweg H.-G., *GNSS-Liability by International or European Union Law?*, *ZLW*, t. 4, 2010
- Bond J., *Peacetime Foreign Data Manipulation as One Aspect of Offensive Information Warfare: Questions of Legality under the United Nations Charter Article 2(4)*, *Naval War College* 1996
- Bond L., *The GNSS Safety and Sovereignty Convention of 2000 AD*, *JALC*, t. 65, 2000
- Bonin J.R., *Responsibility and Liability in International Space Law as a Matter of Sequence and Succession*, 52 *PCLOS*, 2009
- Bosco J.A., *Liability of the United States Government for Outer Space Activities which Result in Injuries, Damages or Death According to United States National Law*, *JALC*, t. 51, 1986-1987
- Bostwick P.D., *Liability of Aerospace Manufacturers: MacPherson v. Buick Sputters into the Space Age*, *JSL*, t. 22, 1994
- Boulding K.E., *The philosophy of peace research*, *Proceedings of the International Peace Research Association Third Conference*, t. 1, Assean 1970
- Bourbonniere M., *Legal Regime for Keeping Outer Space Free of Armaments*, *AASL*, t. 27, nr 109, 2002
- Bourbonnière M., Lee R.J., *Legality of the deployment of conventional weapons in Earth orbit: Balancing space law and the law of armed conflict*, *EJIL*, t. 18, nr 5, 2008
- Bourély M., *International Arrangements for Space Co-operation in Europe*, 24th *PCLOS*, 1981
- Boyle A.E., *Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law*, *ICLQ*, nr 48, 1999
- Bükling A., *Entschliessungen der Vereinten Nationen für das Weltraumrecht, Rechtsnatur und Bedeutung*, *ZLW*, 1964
- Briggs H.W., *Procedures for Establishing the Invalidity of Termination of Treaties under the International Law Commission's 1966 Draft Articles on the Law of Treaties*, *AJIL*, t. 61, 1967
- Cargill Hall R., *Rescue and Return of Astronauts on Earth and in Outer Space*, *AJIL*, t. 63, 1969
- Cargill Hall R., *The Evolution of U.S. National Security Space Policy and its Legal Foundations in the 20th Century*, *JSL*, t. 33, nr 1, 2007
- Cassidy D.E., *Allocation of Liabilities between Government and Private Sector and Implications on Insurance for Space Commercialization*, 33 *PCLOS*, 1990
- Cassidy D.E., *Current Space Insurance: Market Conditions*, *JSL*, t. 25, 1997
- Catalano Sgrosso G., *Legal Status, Rights and Obligations of the Crew in Space*, *JSL*, t. 29, nr 163, 1998

- Chan L.S., *Humanitarian Assistance by International Organisations: A Question of Compulsory Access to Victims*, Singapore Journal of Legal Studies, 1991
- Chandrasekharan M., *The Space Treaty*, IJIL, t. 7, 1967
- Cheng B., *Article VI of the 1967 Space Treaty Revisited: "International Responsibility", "National Activities", and "The Appropriate State"*, JSL, t. 26, nr 1, 1998
- Cheng B., *International Co-Operation and Control: From Atoms to Space*, CLP, nr 15, 1962
- Cheng B., *International Law and High Altitude Flights: Balloons, Rockets and Man-Made Satellites*, ICLQ 1957
- Cheng B., *International Responsibility and Liability for Launch Activities*, Air and Space Law, t. 20, nr 6, 1995
- Cheng B., *Le Traité de 1967 sur l'espace*, JDI, t. 95, 1968
- Cheng B., *Outer Space: The International Legal Framework – The International Legal Status of Outer Space, Space; Space Objects and Spacemen*, Thesaurus Acroasium, t. 19, nr 41, 1981
- Cheng B., *Problems of Space Law: Should there be an agreed upper limit to national airspace?*, The New Scientist, t. 7, London 1960
- Cheng B., *The 1967 Space Treaty*, JDI, 1968
- Cheng B., *The Legal Regime of Airspace and Outer Space – the Boundary Problem. Functionalism versus Specialism: the Major Premises*, AASL, t. 5, 1980
- Cheng B., *The Legal Status of Outer Space*, JSL, t. 1, nr 1 & 2, 1983
- Cheng B., *The United Nations and Outer Space*, Current Legal Problems (CLP), nr 14, 1961
- Cheng B., *United Nations Resolutions on Outer Space: 'Instant' International Customary Law?*, IJILnr 5, 1965
- Cheprov I., *Uses of Outer Space*, 55-64 PASIL, t. 1, 1961
- Chesterman S., *The spy who came in from the Cold War: Intelligence and International Law*, MJIL, t. 27, 2006
- Chesterman S., *'We can't Spy...If we can't buy!': The Privatization of Intelligence and the Limits of Outsourcing 'Inherently Governmental Functions'*, EJIL, t. 9, nr. 5, 2008.
- Chinkin C.M., *The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law*, ICLQ, nr 38, 1989
- Chinkin C.M., *The state that acts alone: bully, good Samaritan or iconoclast?*, EJIL, nr 11(1), 2000
- Christol C.Q., *Judge Manfred Lachs and the Principle of Jus Cogens*, JSL, nr 22, 1994
- Christol C.Q., *International Liability for Damage Caused by Space Objects*, AJIL, t. 74, 1980
- Christol C.Q., *Limits to State's Liability for Extra-territorial Activities*, 44 PCLOS, t. 44, 2001
- Christol C.Q., *The Common Heritage of Mankind Provision in the 1979 Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*, International Lawyer, t. 14, 1980
- Christol C.Q., *The Jus Cogens Principle and International Space Law*, CLOS, t. 26, nr 1, 1983
- Christol C.Q., *The Modern International Law of Outer Space*, XXX 1982
- Clark G., Sohn L.B., *World Peace Through World Law*, 3rd ed., Harvard University Press 1966
- Cocca A.A., *Basic Statute for the Moon and Heavenly Bodies*, V PCLOS, Varna 1962

- Cocca A.A., *Mankind As a New Legal Subject, a New Juridical Dimensions Recognized by the United Nations*, XIII PCLOS, 1970
- Cocca A.A., *Prospective Space Law*, JSL, t. 26, 1998
- Cooper J.C., *Aerospace Law, Subject Matter and Terminology*, JALC, t. 20, 1963
- Cooper J.C., *High Altitude Flight and National Sovereignty*, ILQ, t. 4, nr 411, 1951
- Cooper J.C., *Self-Defense in Outer Space and the United Nations*, Air Force and Space Digest, t. 5, 1962
- Couston M., *Le régime de la responsabilité juridique et financière dans la nouvelle loi spatiale française*, Revue française de droit aérien et spatial, t. 253, nr 1, 2010
- Crane R.D., *Basic Principles in Soviet Space Law: Peaceful Coexistence, Peaceful Cooperation, and Disarmament*, Law and Contemporary Problems, t. 29, 1964
- Crane R.D., *Soviet Attitudes Towards International Space Law*, AJIL, nr 56, 1962
- Czapliński W., *Podstawowe zagadnienia prawa umów międzynarodowych*, Biuletyn Informacyjny BSM Kancelarii Sejmu, Warszawa 1995
- D'Amato A., *Israel's Airstrike Upon the Iraqi Nuclear Reactor*, AJIL t. 77, 1983
- Danilenko G.M., *International 'Jus Cogens': Issues of Law-Making*, EJIL, nr 2, 1991
- Danilenko G.M., *The Concept of the "Common Heritage of Mankind" in International Law*, XIII AASL, 1988
- Dausies M.A., *Neuere Fragen des Weltraumrechtes*, ADV, 1976
- Dekanozov R.V., *Forming of the Principle 'Common Heritage of Mankind' and the Rules of Customary International Law of Outer Space*, 25 PCLOS, nr 219, 1982
- Demarest B., *Espionage in International Law*, Denver Journal of International Law and Policy, t. 24, 1996
- Dembling P.G., Arons D.M., *The Evolution of the Outer Space Treaty*, JALC, nr 33, 1967
- Dembling P.G., Arons D.M., *The Treaty on Rescue and Return of Astronauts and Space Objects*, William and Mary Law Review, nr 9, 1967-1968
- Dempsey P., *Liability for Surface Damage Caused by Aerospace Vehicles*, 52 PCLOS, 2009
- DeSaussure H., *Prospects for the Demilitarization of the Manned Space Station*, Akron Law Review, t. 18, 1948
- DeSaussure H. et al., *Self-Defense – A Right in Outer Space*, AFLR, t. 7, 1965
- DeSaussure H., *The Impacted of Manned Space Station on the Law of Outer Space*, San Diego Law Review, t. 21, 1984
- Diederiks-Verschoor I.H.P., *L'Assurance: Satellites*, AASL, t. X, 1985
- Diederiks-Verschoor I.H.P., *Similarities with and Differences between Air and Space Law, Primarily in the Field of Private International Law*, III RCADI, 1982
- Dodge M.S., *Sovereignty and the Delimitation of Airspace: A Philosophical and Historical Survey Supported by the Resources of the Andrew G. Hailey Archive*, JSL, t. 35, nr 1, 2009
- Doolittle J.W., *Man in Space: The Rescue and Return of Downed Astronauts*, 9 USAF JAG Review 1967
- Douglas H.A., *Death in Pursuit of Space Travel: An Analysis of Current Methods of Recovery for Families of Astronauts and the Need of Reform*, Whittier Law Review, t. 26, 2004.
- Dunk F.G. von der, *A Sleeping Beauty Awakens: The 1968 Rescue Agreement after Forty Years*, Space and Telecommunications Law Program Faculty Publications, JSL, t. 34, 2008
- Dunk F.G. von der, *Liability for Global Navigation Satellite Services: A Comparative Analysis of GPS and Galileo*, JSL, t. 30, nr 1, 2004

- Dunk F.G. von der, *Passing the Buck to Rogers: International Liability Issues in Private Spaceflight*, NLS, nr 86, 2007
- Dunk F.G. von der, *The 1972 Liability Convention: Enhancing Adherence and Effective Application*, 41 PCLOS, 1998
- Dunk F.G. von der, *The Delimitation of Outer Space Revisited: The Role of National Space Laws in the Delimitation Issue*, 46 PCLOS, 1998
- Dunk F.G. von der, *The Role of Law with respect to Future Space Activities*, Space Policy, t. 12, 1996
- Dunk F.G. von der, *Too-Close Encounters of the Third-Party Kind: Will the Liability Convention Stand the Test of the Cosmos 2251-Iridium 33 Collision?*, 52 PCLOS, 2009
- Dunk F.G. von der, *Towards Monitoring Galileo: The European GNSS Supervisory Authority in Statu Nascendi*, ZLW, nr 1, 2006
- Estep S.D., Kaerse A.L., *Space Communications and the Law: Adequate International Control After 1963?*, Michigan Law Review, t. 60, 1962
- Faramiñan Gilbert J.M. de, *Convention sur la responsabilité internationale pour les dommages causés par des objets spatiaux*. Proceedings of the ECSL Summer Course on Space Law and Policy, University of Lapland, Finland, ESA/ECSL Publications 1998
- Fasan E., *Discovery of ETI: Terrestrial and Extraterrestrial Legal Implications*, AA, nr 21, 1990
- Fasan E., *Legal Consequences of a SETI Detection*, AA, nr (10-12), 1998
- Fasan E., *Relations with Alien Intelligences: The Scientific Basis of Metalaw*, Volkerrecht und Politik, Berlin 1970
- Fehr E., Schmidt K.M., *Theories of Fairness and Reciprocity – Evidence and Economic Application*, CESifo Working Papers Series No 403 (2000)
- Ferrazzani M., *The European Initiatives and Programmes for Satellite Navigation*, 41 PCLOS 1998
- Ferrazzani M., *What GNSS Will Mean for Space Law*, ECSL Newsletter, nr 17, 1998
- Fitzmaurice M., *Actors and Factors in the Evolution of Treaty Norms (An Empirical Study)*, Austrian Review of International and European Law, nr 4, 1999
- Fitzmaurice G., *Some Problems Regarding the Formal Sources of International Law*, Symbolae Verziji, 1958
- Fitzmaurice G., *The Definition of Aggression*, ICLQ nr 1, 1952
- Frakes J., *The Common Heritage of Mankind Principle and the Deep Seabed, Outer Space, and Antarctica: Will Developed and Developing Nations Reach a Compromise?*, WILJ, nr 21, 2003
- Franck T.M., *The Power of Legitimacy and the Legitimacy of Power: International Law in an Age of Power Disequilibrium*, AJIL, t. 100, 2006
- Franck T.M., *Who Killed Article 2(4)? Or: Changing Norms Governing the Use of Force by States*, AJIL, t. 64, 1970
- Freeland S., *There's a Satellite in My Backyard! - Mir and the Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*, University of New South Wales Law Journal, t. 24, nr 2, 2001
- Fulghum D.A., Wall R., Butler A., *Cyber-Combat's First Shot: Attack in Syria Shows Israel Is Master of the High-Tech Battle*, 167(21) Aviation Week & Space Technology 28, 2007
- Gadkowski T., *Koncepcja wspólnego dziedzictwa ludzkości w międzynarodowym prawie morza*, Prace Instytutu Nauk Społecznych WSI, nr VI, Koszalin 1986

- Gadkowski T., *Zakaz użycia siły w prawie międzynarodowym*, Zeszyty Naukowe WSO, nr 1, Poznań 1997
- Gaja G., *Jus Cogens beyond the Vienna Convention*, III RCADI, nr 297, 1981
- Gál G., *Some Remarks to General Clauses of Treaty Space Law*, 1 Miskolc Journal of International Law (Miskolci Nemzetközi Jogi Közlemények), 2004
- Galtung J., *An Editorial*, Journal of Peace Research, nr 1, 1964
- Gardner R., *Co-operation in Outer Space*, Foreign Affairs, t. 41, nr 3, 1963
- Garwood-Gowers A., *Self-Defence against Terrorism in the Post-9/11 World*, Queensland University of Technology Law and Justice Journal, nr 4, 2004
- Gerhard M., *Transfer of Operation and Control with Respect to Space Objects: Problems of Responsibility and Liability of States*, ZLW, nr 3, 2002
- Glazer H., *The Law-Making Treaties of the International Telecommunication Union Through Time and in Space*, MLR, t. 60, 1962
- Glennon M.J., *The constitution and chapter VII of the UN Charter*, AJIL, t. 85, 1991
- Glennon M.J., *The Emerging Use-of-Force Paradigm*, Journal of Conflict and Security Law, t. 11, 2006
- Goedhuis D., *An Evaluation of the Leading Principles of the Treaty on Outer Space of 27th January 1967*, NILR, t. 15, 1968
- Goedhuis D., *Conflict in the Interpretation of the Leading Principles of the Moon Treaty of 5 December 1979*, NILR, t. 28, 1981
- Goedhuis D., *Conflicts of Law and Divergencies in the Legal Regimes of Air Space and Outer Space*, RCADI, nr 109, 1963
- Goedhuis D., *Report on General Questions of the Legal Regime of Space*, 50th ILA Conference – Report, Brussels 1962
- Goh G.M., *Keeping the peace in outer space: a legal framework for the prohibition of the use of force*, Space Policy, t. 20, nr 4, 2004
- Goodman T.W., *To the End of the Earth: A Study of the Boundary between Earth and Space*, JSL, t. 36, nr 1, 2010
- Gold J., *Strengthening the Soft International Law of Exchange Arrangements*, AJIL, nr 77, 1983
- Goldie L.F.E., *A Note on Some Diverse Meanings of 'The Common Heritage of Mankind'*, Syracuse Journal of International Law and Commerce, nr 10, 1983
- Golrounia A.A., Barami M., *Outer Space Treaty and State Responsibility: a change of Concept*, 44 PCLOS, 2001
- Gorove S., Gorove M., *Cases on Space Law. Texts, Comments and References*, JSL 1996
- Gorove S., *Legal Problems of the Rescue and Return of Astronauts*, International Lawyer, t. 3, 1968-1969
- Gorove S., *On the Threshold of Space, Towards a Cosmic Law, Problems of the Upward Extent of Sovereignty*, I PCLOS, The Hague 1958
- Gorove K.M., *Delimitation of Outer Space and the Aerospace Object – Where Is the Law?*, JSL, t. 28, nr 1, 2000
- Gospodarek J., *Status prawny obiektów kosmicznych*, Astronautyka, nr 3, 1973
- Green J.A., *Docking the Caroline: Understanding the Relevance of the Formula in Contemporary International Law Concerning Self-Defence*, Cordozo Journal of International Law and Comparative Law, nr 14, 2006
- Grela M., *Koncepcje bezpieczeństwa - raport Sekretarza Generalnego ONZ, Sprawy Międzynarodowe*, nr 7-8, 1986
- Haley A.G., *Space Law and Metalaw: A Synoptic View*, HLR, nr 23, 1956

- Hanley C., *Regulating Commercial Remote Sensing Satellites over Israel: A Black Hole in the Open Skies Doctrine*, Administrative Law Review, t. 52, 2000
- Harris A., Harris R., *The Need for Air Space and Outer Space Demarcation*, Space Policy, t. 22, nr 1, 2006
- Hashim F.Y., *The Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects and the Domestic Regulatory Responses to Its Implication*, Proceedings of the United Nations/Republic of Korea Workshop on Space Law: United Nations Treaties on Outer Space: Actions at the National Level, Daejeon, Republic of Korea, 3-6 November 2003, United Nations 2004
- Hashimoto Y., *The Status of Astronauts towards the Second Generation of Space Law*, 36th PCLOS, Graz 1993
- He Q., *The Problem of Definition and Delimitation of Outer Space*, JSL, t. 10, 1982
- Heijden M. Van der, *Ceiling of Sovereignty: Matters Relating to the Definition and/or Delimitation of Outer Space and Outer Space Activities, Bearing in Mind, Inter Alia, Questions Relating to the Geostationary Orbit*, National and International Boundaries, t. 14, 1985
- Hermida J., *Crimes in Space: A Legal and Criminological Approach to Criminal Acts in Outer Space*, XXXI AASL 2006
- Hobe S., *Aerospace Vehicles: Questions of Registration, Liability, and Institutions: A European Perspective*, AASL, t. XXIX, 2004
- Hobe S., *Legal Aspects of Space Tourism*, NLR, t. 86, nr 2, 2007
- Hobe S., Goh G.M., Neumann J., *Space Tourism Activities – Emerging Challenges to Air and Space Law?*, JSL, t. 33, nr 359, 2007
- Homburg R., *Droit astronautique et droit aérien*, RGDA, t. 21, 1958
- Horsford C., *Principles of International Law in Space Flight*, St. Louis University Law Review, nr 2, 1958
- Houben P.H., *Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Space Objects*, NILR, t. 15, 1968
- Hovell A., *Chinks in the Armour: International Law, Terrorism and the Use of Force*, University of New South Wales Law Journal, nr 27, 2004
- Howe J.D., *Weather Modification and the Law*, University of Pittsburg Law Review, nr 33, 1971
- Huang J., *New Challenges to the Traditional Principles of the Law of War Presented by Information Operations in Outer Space*, Journal of Politics and Law, t. 2, nr 1, 2009
- Infeld D.L., *Precision-Guided Munitions Demonstrated Their Pinpoint Accuracy in Desert Storm; But Is a Country Obligated to Use Precision Technology to Minimize Collateral Civilian Injury and Damage?*, GWLR, t. 26, nr 109, 1992
- Ito A., *Legal Aspects of the International Charter on Space and Major Disasters*, 47 PCOL, 2004
- Jakhu R., Trecroce R., *International Satellite Monitoring for Disarmament and Development*, AASL, t. 5, 1980
- Jakhu R., *Safeguarding the Concept of Public Service and the Global Public Interest in Telecommunications*, Singapore Journal of International and Comparative Law, t. 5, nr 71, 2001
- Jakhu R., *Safety and Liability Aspects of Solar Power Satellites*, 53 PCLOS, 2010 (IAC-10.E7.5.7)
- Jakhu R., Bhattacharya R., *Legal Aspects of Space Tourism*, 45 PCLOS, 2000
- Jenks C.W., *International Law and Activities in Space*, ICLQ, t. 5, 1956

- Jenks C.W., *Le Droit International Des Espaces Célestes, Rapport Préliminaire*, Institut De Droit International, Geneva 1963
- Jenks C.W., *Liability for Ultra-Hazardous Activities in International Law*, RCADI, t. 117, 1966
- Jennings R.Y., *The Caroline and McLeod Cases*, AJIL, t. 32, 1938
- Jessup P.C., *The Reality of International Law*, Foreign Affairs, t. 18, 1939-1940
- Johnson D-H., *The Effect of Resolutions of the General Assembly of the United Nations*, BYIL t. 31, nr 97, 1955
- Johnson R., *Multilateral Approaches to Preventing the Weaponization of Space*, Disarmament Diplomacy, nr 56, April 2001
- Joyner C.C., *Legal Implications of the Concept of the Common Heritage of Mankind*, ICLQ, nr 35, 1986
- Joyner, *UN General Assembly Resolutions and International Law: Rethinking the Contemporary Dynamics of Norm-Creation*, California Western International Law Journal, nr 11, 1981
- Kamenetskaya E., *"Cosmonaut" ("Astronaut"): An Attempt Of International Legal Definition*, 31 PIAFC, 1989
- Kanuck S.P., *Information Warfare: New Challenges for Public International Law*, HLR, t. 37, nr 272, 1996
- Kaul, *Liability Implications of the Use of Global Navigation Satellite Systems (GNSS) for Communication, Navigation, Surveillance/Air Traffic Management (CNS/ATM) in Civil Aviation, with Special Focus on India*, AASL, t. XXXV, 2010
- Kim D.H.; *Legal Problems Concerning Space Debris and Liability Convention*, 52 PCLOS, 2009
- Kolossov Y., Gonchar D.V., *Delimitation of Airspace and Outer Space: A Legal View*, Revista Brasileira de Direito Aeronáutico e Espacial, nr 89, 2006
- Kopal V., *Evolution of the Main Principles of Space Law in the Institutional Framework of the United Nations*, JSL, nr 12, 1984
- Kopal V., *International Law Implications of the Detection of Extraterrestrial Intelligent Signals*, Acta Astronautica, nr 21 (2), 1990
- Kopal V., *The Role of United Nations Declarations of Principle in the Progressive Development of Space Law*, JSL, nr 16, 1988
- Kopal V., *Vladimir Mandl – Founder of Space Law*; CLOS, t.11, 1968
- Koplow D.A., *ASAT-isfaction: Customary International Law and the Regulation of Anti-Satellite Weapons*, MJIL, nr 30, 2008-2009
- Koplow D.A., *Back to the Future and Up to the Sky: Legal Implications of Open Skies Inspection for Arms Control*, California Law Review, nr 79, 1991
- Korovin E.A., *La conquête de la Stratosphère et le droit international*, RGDIP, 1934
- Korowin E.A., *Mieźplanietnoje prawo?*, Mieźdunarodnaja Žizń, nr 3, 1964
- Koskoniemi M., *The Politics of International Law*, EJIL, nr 1, 1990
- Koszowski M., *Fenomen analogii*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny nr 10 (1/2010)
- Kozuka S., *Third Party Liability Arising from GNSS-Related Services*, 52 PCLOS, 2009
- Kroell J., *Einem Weltraumrecht entgegen*, ZLR, t. 1, 1952
- Kroell J., *Eléments créateurs d'un droit astronautique*, RGDIP, t. 16, Paris 1953
- Kuhn A.K., *International Aerial Navigation and the Peace Conference*, AJIL, nr 2, 1920
- Lachs M., *Przestrzeń kosmiczna – nowy wymiar prawa międzynarodowego*, PiP, nr 3, 1966

- Lachs M., *Some reflections on the State of the Law of Outer Space*, JSL, t. 9, nr 1-2, 1981
- Lafferrenderie G., *Jurisdiction and Control of Space Objects and the Case of an International Intergovernmental Organisation (ESA)*, ZLW, nr 2, 2005
- Lampertius J., *The Need for an Effective Liability Regime for Damage Caused by Debris in Outer Space*, MJIL, t. 13, nr 2, 1992
- Larsen P., *Global Navigation Satellite Systems: Universal Technology under Divisive Legal Regimes*, AASL, t. XXVII, 2002
- Larsen P., *Issues Relating to the Civilian and Military Uses of GNSS*, Space Policy, t. 17, 2001
- Larsen P., *The Legal Consequences of U.S. Legislative Implementation of the Liability Convention*, 53 PCLOS, 2010
- Laude E., *Comments' appellera le droitquiregira la viede'air*, RJLA, t.1, 1910
- Lee R.J., *The Jus ad Bellum in Spatialis: The Exact Content and Practical Implications of the Law on the Use of Force in Outer Space*, JSL, t. 29, 2003
- Lee R.J., *The Jus ad Bellum in Outer Space: The Interrelationship Between Article 103 of the Charter of the United Nations and Article IV of the Outer Space Treaty*, 45 ProceedingsIISL, 2002
- Lee R.J., *The Liability Convention and Private Space Launch Services: Domestic Regulatory Responses*, AASL, t. XXXI, 2006
- Lehrman T., *Privatizing the Global Positioning System (GPS): Opportunity or Folly?*, AASL, t. XXIX, 2004
- Lewicki M., *Zjawisko prywatyzacji przemocy w życiu międzynarodowym a prywatne firmy wojskowe*, Rocznik Strategiczny, nr 8, Warszawa 2005
- Liao S.-H., *Will China Become a Military Space Superpower?*, Space Policy, t. 1, 2005
- Lipson L., Ketzehbach N.D., *Report to the NASA on the Law of Outer Space*, Chicago: American Bar Foundation 1961
- Listner M.J., *The Ownership and Exploitation of Outer Space: A Look at Foundational Law and Future Legal Challenges to Current Claims*, Regent Journal of International Law, t. 1, nr75, 2003
- Lyall F., *Who is an astronaut? The inadequacy of current international law*, AA, nr 6, 2009
- Magdelenat J.L., *INMARSAT and the satellites for air navigations services*, Air Law, t. XII, 1987
- Maggs G.E., *How the United States Might Justify a Preemptive Strike on a Rogue Nations Nuclear Weapon Development Facilities under the U.N. Charter*, 57 Syracuse Law Review, 2005
- Magno P., *Prematurity and Anthropocentricity in Legal Regulation of Space?*, PCLOS, t. 7, nr 46, 1964
- Mankiewicz R.H., *Some Thoughts on Law and Public Order in Space*, CYIL, nr 2, 1964
- Mann P., *U.S., Ukraine Sign Space Pact*, Aviation Week and Space Technology, 28 November 1994
- Manzini P., Masutti A., *An International Civil Liability Regime for the Galileo Services: A Proposal*, Air and Space Law, t. 33, nr 2, 2008
- Marchisio S., *The 1983 Italian Law N. 23 on the Compensation for Damage Caused by Space Objects*, ZLW, nr 2, 2005
- Markoff M.G., *Disarmament and 'Peaceful Purposes' Provisions in the 1967 Outer Space Treaty*, JSL, t. 4, nr 3, 1976
- Markov M., *Against the so-called "broader" interpretation of the term "peaceful" in international space law*, XI CLOS, 1968

- Masson-Zwaan T.L., *A Practical Application of EGNOS and Galileo: the ADVANTIS Project*, 47 PCLOS, 2004
- Masson-Zwaan T.L., *The Advantis Project: A Business Case for Galileo?*, European Journal of Navigation, t. 3, nr 3, 2005
- Matte N.M., *Aerospace Law: Telecommunications Satellites*, Recueil des Cours t. 166, nr 119, 1980
- McDougal M.S., *Perspectives for a Law of Outer Space*, AJIL,, nr 52, 1958
- McMahon J.F., *Legal Aspects of Outer Space*, XXXVIII BYBIL, 1962
- Merges R.P., Reynolds G.H., *Space Resources, Common Property and the Collective Action Problem*, New York University Environmental Law Journal, t. 6, 1997
- Meyer A., *Der Weltraumvertrag*, ZLW, 1967
- Meyer A., *Interpretation of the Term 'Peaceful' in the Light of the Space Treaty*, XI CLOS, 1968
- Meyer A., *Rechtliche Probleme des Weltraumfluges*, ZLR, t. 2, nr 1, 1953
- Meyer A., *Space Law and Government: Considerations on the Book with the Same Title by Andrew G. Haley*, ZLW, t. 13, 1964
- Mineiro M.C., *Law and Regulation Governing U.S. Commercial Spaceports: Licensing, Liability, and Legal Challenges*, JALC, t. 73, nr 4, 2008
- Mishra S., Pavlasek T., *On the Lack of Physical Bases for Defining a Boundary between Air Space and Outer Space*, AASL, t. VII, 1982
- Mo X., *National Liability for Damage outside Territory Caused by Space Objects and Suggestions to China's Legislation*, 46 PCLOS, 2003
- Mojzes J., *Dialogue as a methodology of peace*, Dialectics and Humanism, nr 4, 1986
- More V., *Military Uses of Outer Space: A Politico-Legal Perspective*, IJIL, nr 8, 1968
- Mustaque M., *Interoperability of GNSS, Legal Issues and Implications under Private International Law*, 52 PCLOS, 2009
- Myes D.S., *The Moon Treaty in Legal and Political Perspective*, CLOS, nr 23, 1980
- Narayana R.K., *Common Heritage of Mankind and the Moon Treaty*, IJIL, nr 21, 1981
- Neuneck G., Rothkirch A., *The Possible Weaponisation of Space and Options for Preventative Arms Control*, GJASL, t. 55, nr 501, 2006
- Nicholson G., *The Common Heritage of Mankind and Mining: An Analysis of the Law as to the High Seas, Outer Space, the Antarctic, and World Heritage*, New Zealand Journal of Environmental Law (NZJEL), nr 6, 2002
- Niciu M.I., *What is the Meaning of the Use of Cosmos Exclusively For Peaceful Purposes*, XVII Colloquium IISL, Amsterdam 1974
- Noorden W.D., *INMARSAT Use by Military Forces: A Question of Treaty Interpretation*, JSL, nr 23, 1995
- Noorden W.D. von, Dann P.J., *Public and Private Enterprise in Satellite Telecommunications: the Example of INMARSAT*, 29 PCLOS, Innsbruck 1986
- Noorden W.D., *Space Communications to Aircraft: A New Development in International Space Law*, JSL, t. 15, nr 2, 1987
- O'Brien Z.N., *Consumer Protection and the Limitation of Liability in the National Regulation of the Space Industry*, 48 PCLOS 2005
- O'Brien Z.N., *Liability for Injury, Loss or Damage to the Space Tourist*, 47 PCLOS, 2004
- Oduntan G., *The Never Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane Between Airspace and Outer Space*, Hertfordshire Law Journal, t. 1, nr 2, 2003
- Osnicka G.A., *K Woprosu o międzdupłanietnom prawie*, SGP, nr 7, 1958

- Ospina S., *International Responsibility and State Liability in an Age of Globalization and Privatization*, AASL, t. XXVII, 2002
- Ospina S., *Lessons from "The Little Prince" on Space Flight*, 49th PCOL, 2005
- Paikowski D., *Israel's Space Program as a National Asset*, Space Policy, t. 23, 2007
- Parisi F., Ghei N., *The Role of Reciprocity at International Law*, CILJ, nr 36(1), 2003
- Paust J.J., *Use of Armed Force against Terrorist in Afghanistan, Iraq, and Beyond*, CILJ, t. 35, nr 3, 2002
- Pépin E., *International Institute of Space Law – A Brief History*, AIAA, New York 1982
- Pépin E., *Study and Research on Legal Problems Posed by Space-Flight*, VII PIAFC, Rome 1956
- Pépin E., *The Legal Status of the Airspace in the light of progress in aviation and astronautics*, MLJ, nr 3, Montreal 1957
- Perek L., *Management Issues concerning Space Debris*, ESA Proceedings of the 4th European Conference on Space Debris, nr 587, 2005
- Petras C.M., "Eyes on Freedom" – A View of the Law Governing Military Use of Satellite Reconnaissance in US Homeland Defense, JSL, nr 31, 2005
- Petras C.M., "Space For Alpha": Military Use of the International Space Station and the Concept of 'Peaceful Purposes', AFLR, t. 53, 2002
- Petras C.M., *The Debate over the Weaponization of Space - A Military-Legal Conspectus*, XXVIII AASL, nr 177, 2003
- Piasecka P., *Prawnomiędzynarodowe aspekty użycia siły we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Bezpieczeństwo Narodowe nr 19, III – 2011
- Piątek J., *Prywatne firmy wojskowe – nowy charakter prowadzenia wojen w świecie globalnym*, Kultura-Historia-Globalizacja, nr 8/2010
- Pop V., *A Celestial Body is a Celestial Body is a Celestial Body...*, 44 PCLOS, t. 100, 2001
- Prober R., *Shutter Control: Confronting Tomorrow's Technology with Yesterday's Regulations*, Journal of Law and Policy, t. 19, 2003
- Raab D., 'Armed Attack' after the Oil Platform Case, *Leiden Journal of International Law*, t. 17, 2004
- Ramey R.A., *Armed Conflict on the Final Frontier: The Law of War in Space*, Air Force Law Review, t. 48, nr 1, 2000
- Ratner S.J., *Establishing the Extraterrestrial: Criminal Jurisdiction and the International Space Station*, BCICLR, nr 22, 1999
- Reed W.D., Norris R.W., *Military Use of the Space Shuttle*, Akron Law Review, nr 13, 1980
- Reinhardt D.R., *The Vertical Limit of State Sovereignty*, JALC, nr 71, 2007
- Reintanz G., *Vladimir Mandl – The Father of Space Law*, CLOS, t. 11, 1968
- Reisman W.M., *International Legal Responses to Terrorism*, Houston Journal of International Law, nr 22, 1999
- Reisman W.M., Armstrong A., *The Past and Future of the Claim of Preemptive Self-Defense*, AJIL, t. 100, nr 3, 2006
- Reynolds G.H., *International space law: Into the Twenty-First Century*, Vanderbilt Journal of Transnational Law, nr 25, 1992,
- Rhyne C.S., *The Legal Horizons of Space Use and Exploration*, Congressional Record 1959
- Roberts A., Guelff R., *Documents on the Laws of War*, Oxford 2001
- Roberts L.D., *Addressing the Problem of Orbital Space Debris: Combining International Regulatory and Liability Regimes*, BCICLR, t. 15, 1992

- Robinson G.S., *Ecological foundations of Haley's Metalaw*, JBIS, nr 22, 1969
- Robinson G.S., „Metalaw” *Prolegomena to Qualification of Ius Naturale*, GWLR, t. 40, 1972
- Robinson G.S., *Transcending to a Space Civilization: The Next Three Steps toward a Defining Constitution*, JSL, nr 32, 2006
- Roma A., Schrogl K.-U., Sánchez Aranzamendi M., *Policy Aspects of Third Party Liability in Satellite Navigation*, ESPI Report, nr 19, 2009
- Rosas A., *The Militarization of Space and International Law*, JPR, nr 20, 1983
- Rosenberg E., *Space Travel (and Politics): The Evolution of the Commercial Space Launch Amendments Act of 2004*, JSL, t. 31, 2005
- Rosenne S., *The Temporal Application of the Vienna Convention of the Law of Treaties*, CILJ, t. 4, 1970
- Rudniański J., *Prerequisites of peace: the ethics and efficiency of compromise in the situation of relative balance between positive and negative cooperation*, Dialectics and Humanism, nr 1, 1986
- Russell M., *Military Activities in Outer Space: Soviet Legal Views*, HILJ, t. 25, 1984
- Sagar D., *The privatisation of INMARSAT: Special problems*, Proceedings of the Third ECSL Colloquium, Perugia 1999
- Schick F.B., *Space Law & Space Politics*, ICLQ, nr 10, 1961
- Schmitt M.N., *Computer Network Attack and the Use of Force in International Law: Thoughts on Normative Framework*, Colombia Journal of Transnational Law, t. 37 1999
- Schmitt M.N., *Preemptive Strategies in International Law*, MJIL, t. 24, nr 2, 2003
- Schmitt M.N., *The Principle of Discrimination in 21st Century Warfare*, Yale Human Rights and Development Law Journal, t. 2, nr 143, 1999
- Schwartz B., Berlin M.L., *After the Fall: An Analysis of Canadian Legal Claims for Damage Caused by Cosmos 954*, Revue de Droit de McGill, Vol. 27, 1982
- Schwelb E., *Neue Etappen der Fortentwicklung des Völkerrechts durch die Vereinten Nationen*, ADV, 1966
- Sehgal N., *The Concept of the Common Heritage of Mankind and the Moon Treaty*, IJIL, nr 26, 1986
- Siergiejczyk T., *Pokój i polityka pokoju*, Sprawy Międzynarodowe, nr 1-2, 1982
- Simma B., *From Bilateralism to Community Interest in International Law*, RCADI, nr 250, 1994
- Simpson G., *The War in Iraq and International Law*, Melbourne Journal of International Law, nr 9, 2005
- Sinha H.P., *Criminal Jurisdiction on the International Space Station*, JSL, t. 30, 2004
- Sloan B., *General Assembly Resolutions Revisited (Forty Years Later)*, BYIL, nr 58, 1987
- Smith D.D., *Space Stations: International Law and Policy*, Boulder, Colorado 1979
- Smith L.J., *Facing Up to Third Party Liability for Space Activities: Some Reflections*, 52 PCLOS 2009
- Sofaer A.D., *On the Necessity of Pre-emption*, EJIL, nr 2, t. 14, 2003
- Stańczyk J., *Space Law and the Roman Law Concepts*, CLOS, nr 27, 1984
- Stayduhar M., *Flying the Friendly Skies May not be so Friendly in Outer Space: International and Domestic Law Leaves United States' Citizens Space Tourists without a Remedy for Injury Caused by Government Space Debris*, University of Pittsburgh Journal of Technology Law and Policy, t. 7, 2006
- Sterns P.M., *Metalaw and Relations with Intelligent Beings Revisited*, Space Policy, nr 20, 2004,

- Sterns P.M., *SETI and Space Law: Jurisprudential and Philosophical Considerations for Humankind in Relation to Extraterrestrial Life*, AA, nr 46 (10-12), 2000
- Sundhal M., *The Duty to Rescue Space Tourists and Return Private Spacecraft*, JSL, t. 35, 2009
- Szozda Ł., *Prywatne firmy wojskowe*, Bezpieczeństwo Narodowe, nr II-2006/2
- Szpak A., *Prawo kosmiczne w pigułce*, Edukacja Prawnicza, Nr 1 (121) styczeń 2011
- Szpak A., *Zbrodnie wojenne a zbrodnie przeciwko ludzkości w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc (kryteria różnicowania)*, PiP, nr 1/2012
- Taeger T.E., *Legal Controls of the Military Uses of Spacecraft*, British Institute of International and Comparative Law, International Law Series 6, London 1966
- Tan D., *Towards a New Regime for the protection of Outer Space as the „Province of All Mankind”*, YJIL, nr 25, nr. 24, 2000,
- Tate L., *The Status of Outer Space Treaty during “War” and “Those Measures Short of War”*, JSL, nr 32, 2006.
- Tatsuzawa K., *The International Cooperation on the Space Station*, CLOS, t. 33, nr 252, 1991
- Taubenfeld J., *A Regime for Outer Space*, 56 Northwestern University Law Review, 1961
- Taulbee J., *Mercenaries and Contemporary International Law*, California Western International Law Journal America, t. 15, nr 2, 1985
- Terekhov A.D., *International Liability for Damage Caused by Space Objects with Nuclear Power Sources on Board*, 36 PCLOS, 1992
- Thomas F., *What Happens Now? The United Nations After Iraq*, AJIL, nr 97, 2003
- Thomas F., *Who Killed Article 2(3)? Or Changing Norms Governing of the Use of Force by States*, AJIL, nr 64, 1970
- Tomuschat C., *Obligations Arising for States Without or Against Their Will*, RCADI, nr 142, 1993
- Tort j., *Astronauts in Space Sojourns: Liability and Insurance Issues: Ethical Considerations*, Legal and Ethical Framework for Astronauts in Space Sojourns: Proceedings of the ECSL/ESA/IDEST/UNESCO Symposium, House of UNESCO, Paris, 29 October 2004
- Tunkin V., *General Theory of Sources of International Law*, IJIL 1979
- Vereshchetin V.S., Danilenko G.M., *Custom as a Source of International Law of Outer Space*, JSL, nr 13, 1985
- Vereshchetin V.S., *Legal Status of International Space Crews*, III AASL, 1978
- Vereshchetin V.S., *USSR-USA: Co-operation in Space*, International Affairs, t. 21, nr 8, 1975
- Vlasic I.A., *Disarmament Decade, Outer Space and International Law*, MLJ, nr 26, 1981
- Waldrop E.S., *Integration of Military and Civilian Space Assets: Legal and National Security Implications*, AFLR, t. 55, 2004
- Wehringer C.K., *Space, Law and War*, International Journal of Law and Science, t.4, nr 4, New York 1967
- Weidaw K.M., *The Lunar Base: Liability in Perspective*, 45 PCLOS, 2002
- Wiewiórowska K., *Implications of the Moon Agreement for the Legal Status of Outer Space*, CLOS, nr 23, 1980
- Williams S.M., *The Law of Outer Space and Natural Resources*, ICLQ, t. 36, 1987
- Wright Q., *The Cuban Quarantine*, AJIL t. 57, 1963

- Zedalis R.J., Wade C.L., *Anti-Satellite Weapons and the Outer Space Treaty of 1967*, California Western International Law Journal, t. 8, 1978
- Zhao Y., *Developing a Legal Regime for Space Tourism: Pioneering a Legal Framework for Space Commercialization*, 48 PCOL, 2005, 198
- Zhukow G., *Amierikanskije plany ispolzowanija kosmosa w agriessiwnych celach i biezapasnost gosudarstw*, Sowietiskij Jeżegodnik Mieżdunarodnogo Prawa, Moskwa 1962
- Zhukov G., *On the Question of the Interpretation of the Term 'Peaceful Use of Outer Space' Contained in the Space Treaty*, XI CLOS, 1968
- Zhukov G., *The Problem of Absolute Liability on the Moon*, 52 PCLOS, 2009
- Zhukov G., *The Problem of Outer Space Qualifications*, PASIL, 1963
- Żylicz M., *Realizacja idei „otwartego nieba” w prawie lotniczym*, PiP, nr 5, 2003

3. Publikacje techniczne (nieprawnicze)

- Allen W.H. (ed.), *Dictionary of Technical Terms for Aerospace Use*, Scientific and Technical Information Division, NASA, Washington D.C. 1965
- Andrade D., *Trial by Fire: The 1972 Easter Offensive, America's Last Vietnam Battle*, New York 1995
- Begni G., Escadafal R., Fontannaz D., Hong-Nga Nguyen A.-T., *Remote sensing: a tool to monitor and assess desertification*, Les dossiers thématiques du CSFD, nr 2, Montpellier 2005
- Billingham J., *Cultural Aspects of the Search for Extraterrestrial Intelligence*, AA, nr 42 (10-12), 1998
- Buckley-Ebrey P., *The Cambridge Illustrated History of China*, Cambridge University Press 1999
- Campbell J. B., *Introduction to remote sensing*, 3rd ed., The Guilford Press 2002
- Chesneau R., *Conway's All the World's Fighting Ships 1922-1946*, London 1992
- Congress of the USA – Office of Technology Assessment, *U.S.-Soviet Cooperation in Space*, A Technical Memorandum, Washington July 1985
- Crosby A.W., *Throwing Fire: Projectile Technology Through History*, Cambridge University Press 2002
- Dick S. (ed.), *Many Worlds: The New Universe, Extraterrestrial Life & the Theological Implications*, Templeton Foundation Press, Philadelphia and London 2000
- Dreyer J.L.E., *A History of Astronomy from Thales to Kepler*, New York 1953
- Dunham R.C., *Spy Sub - Top Secret Mission To The Bottom Of The Pacific*, New York 1996
- Freitas R.A., *Xenology: An Introduction to the Scientific Study of Extraterrestrial Life, Intelligence, and Civilization*, First Edition, Xenology Research Institute, Sacramento, CA, 1979
- Geisler W., *History of the Development of Rocket Technology and Astronautics in Poland before 1949*, NASA TT F-15744, N-74-28347, NASA Technical Translation, Washington D.C., July 1974
- Hanley G.M., *Satellite Concept Power Systems (SPS) Definition Study*, NASA CR 3317 of 1980
- Harrison A.A., *After Contact: The Human Response to Extraterrestrial Contact*, New York 1997
- Hawking S., *On The Shoulders of Giants. The Great Works of Physics and Astronomy*, Penguin Books, London 2002

- Höffe O., *Immanuel Kant*, Warszawa 1994
- Jensen J.R., *Digital Image Processing: a Remote Sensing Perspective*, 3rd ed., Prentice Hall 2005
- Klerkx G., *Lost in Space, The Fall of NASA*, New York 2004
- Kondratyev K.Y., Ivlev L.S., Krapivin V.F., Varotsos C.A., *Atmospheric Aerosol Properties: Formation, Processes and Impacts*, Berlin 2006
- Kroński T., *Kant*, Warszawa 1966
- Linton Ch.M., *From Eudoxus to Einstein—A History of Mathematical Astronomy*, Cambridge 2004
- Magno P., *Possibility of Existence of Extraterrestrial Beings*, PCLOS, t. 6, nr 40, 1963
- Michaud M.A.G., *Contact with Alien Civilizations: Our Hopes and Fears about Encountering Extraterrestrials*, Copernicus Books, New York 2007
- Mingo J., Dotz W., Moyer G., *Firecrackers: The Art and History*, HongKong 2000
- Mokyr J., *Twenty-five centuries of technological change*, London 2001
- Mori M., Kagawa H., Saito Y., *Summary of Studies on Space Solar Power Systems of Japan Aerospace Exploration Agency (JAXA)*, Acta Astronautica nr 59, 2006
- Mostafa K.H.Y., Goreish I.R., *Disarmament in Outer Space and the Space Treaty*, Revue Egyptienne de Droit International (REDI), t. 27, 1971
- Murray C.D., Dermott S.F., *Solar System Dynamics*, Cambridge University Press 1999
- Neufeld M., *Von Braun: Dreamer of Space, Engineer of War*, New York: Clarkson Potter/Knopf 2007
- Orloff R.W., *Apollo by the Numbers: A Statistical Reference*, NASA History Division, Office of Policy and Plans, NASA History Series, Washington D.C. 2013
- Podwig P., Bukharin O., Kadyshew T., Miasnikow R., Sutyagin I., *Russian Strategic Nuclear Forces*, The MIT Press and Moscow Institute of Physics and Technology 2004
- Possel W.H., *Lasers and Missile Defense: New Concepts for Space-based and Ground-based Laser Weapons*, Paper No. 5, Center for Strategy and Technology, Air War College, lipiec 1998
- Prados J., *The Blood Road: The Ho Chi Minh Trail and the Vietnam War*, New York 1998
- Priest D., Arkin W., *Top Secret America: The Rise of the New American Security State*, Little, Brown and Company 2011
- Reale G., *Historia filozofii starożytnej*, t. 1, Lublin 2008
- Rogers M.E., *Lasers in Space: Technological options for enhancing U.S. Military Capabilities*, Paper No. 2, Centre for Strategy and Technology, Air War College, Maxwell Air Force Base, Alabama 1997
- Slayton D.K., M. Cassutt, *Deke! U.S. Manned Space: From Mercury to the Shuttle*, 1st ed., New York 1994
- Sterns P.M., *Ethics and the Conquest of Space: From Peenemunde to Mars and Beyond*, 50 Proceedings IISL 456-67, 2007
- Stokes M.A., *China's Strategic Modernisation: Implications for the United States*, Report to the US Strategic Studies Institute, September 1999
- Turco R.P., Toon O.B., Ackerman T.P., Pollack J.B., Sagan C., *Nuclear Winter: Global Consequences of Multiple Nuclear Explosions*, Science, 23 grudnia 1983
- Tzu S., *Sztuka Wojny*, Wyd. II, Gliwice 2008
- Ward R., *From Nazi to NASA: The Life of Wernher von Braun*, History Press, 2006
- Williamson R., *The Future of remote sensing from space civilian satellite systems and applications*, Diane Publishing Company 1993

WYKAZ ŹRÓDEŁ PRAWA

1. Umowy wielostronne i statuty trybunałów

IV Konwencja haska dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161)

Traktat Spitsbergeński z dnia 9 lutego 1920 r. (Dz.U. z 1931 r., nr 38, poz. 294; 2 LNTS 8; UKTS (1924) 18 335)

Reguły wojny powietrznej, Haga, 19 lutego 1923 r.

Pakt Brianda-Kellogga z dnia 27 sierpnia 1923 r. (Dz.U. z 1929 r, nr 11, poz. 88)

Protokół genewski z dnia 17 czerwca 1925 r. o zakazie używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych (Dz.U. z 1976 r., nr 1, poz. 1)

Konwencja chicagowska o międzynarodowym lotnictwie cywilnym z 7 grudnia 1944 r. (Dz.U. z 1959 r. r., nr 35, poz. 212; 15 UNTS 295)

Karta Narodów Zjednoczonych wraz ze Statutem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 26 czerwca 1945 r. (Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90)

I Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r., nr 38, poz. 171; 75 UNTS 31)

II Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r., nr 56, poz. 175; 75 UNTS. 85)

III Konwencja genewska o traktowaniu jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 175; 75 UNTS 135)

IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956, nr 38, poz. 171; 75 UNTS 287)

Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga, 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r., Nr 46, poz. 212 z załącznikami)

Statut Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej z dnia 26 października z 1956 r. (Dz.U. z 1958 r. nr 41, poz. 187. Wersja angielska: 276 UNTS 3)

Konwencja genewska o morzu pełnym z dnia 29 kwietnia 1958 r. (Dz.U. z 1963 r., nr 33, poz. 187; 450 UNTS 82)

Traktat Antarktyczny z dnia 1 grudnia 1959 r. (Dz.U. z 1961 r., nr 46, poz. 237; 402 UNTS 71)

Traktat Zakazujący Testów Broni Nuklearnej w Atmosferze, w Przestrzeni Kosmicznej i Pod Wodą z dnia 5 sierpnia 1963 r. (Dz.U. 1963 Nr 52 poz. 288; 13 UST 1313; TIAS No. 5433; 480 UNTS 43)

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. nr 38, poz. 167)

Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi z dnia 27 stycznia 1967 r. (Dz.U. z 1968 r., nr 14, poz. 82; 610 UNTS 205)

Traktat z Tlatelolco o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach z dnia 14 lutego 1967 r. (634 UNTS 281)

Umowa o ratowaniu kosmonautów, powrocie kosmonautów i zwrocie obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z dnia 22 kwietnia 1968 r. (Dz.U. z 1969 r., nr 15, poz. 110; 672 UNTS 119)

Traktatu o nieprolifracji broni jądrowej z dnia 1 lipca 1968 r. (Dz.U. 1970, nr 8, poz. 60)

Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z dnia 23 maja 1969 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 74, poz. 439)

Konwencji o zakazie umieszczania broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów oraz w jego podłożu z dnia 11 lutego 1971 r. (Dz.U. z 1972 r., nr 44, poz. 275; 955 UNTS 115)

Agreement Relating to International Telecommunications Satellites Organisation (ITSO), 20 sierpnia 1971 r. (23 UST 3813, TIAS No. 7532)

Agreement on the establishment of the "INTERSPUTNIK" International System and Organization of Space Communications, 15 listopada 1971 r. (862 UNTS 3)

Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne z dnia 29 marca 1972 r. (Dz.U. z 1973 r., nr 27, poz. 154; 961 UNTS 187)

Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu, sporządzona w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 10 kwietnia 1972 r. (Dz.U. z 1999, nr 63, poz. 703)

Międzynarodowa konwencja o bezpieczeństwie życia na morzu z dnia 1 listopada 1974 r. (Dz.U. z 1984 r., nr 61, poz. 318 ze zmianami; 289 UNTS 3)

Konwencja o rejestracji obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z dnia 14 stycznia 1975 r. (Dz.U. z 1979 r., nr 5, poz. 22; 1023 UNTS 15)

Konwencja o utworzeniu Europejskiej Agencji Kosmicznej, podpisana 30 maja 1975 r. (CSE CS[73]19, rev. 7; 14 ILM 855, 864)

Agreement of the Arab Corporation for Space Communications (ARABSAT), Kair dnia 14 kwietnia 1976 r., (C.VII.1; 44 Telecommunications Journal IX/1977)

Konwencja o utworzeniu Międzynarodowej Organizacji Morskiej Łączności Satelitarnej (INMARSAT) oraz Porozumienie eksploatacyjne dotyczące Międzynarodowej Organizacji Morskiej Łączności Satelitarnej (INMARSAT) z dnia 3 września 1976 r. (Dz.U. 1980, nr 7, poz. 19 z zał.; 1143 UNTS 105; 1979 UKTS 94; 31 UST 1; TIAS 9605 (1976); 15 ILM 1051)

Konwencja z dnia 10 grudnia 1976 r. o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich (Dz.U. z 1978 r., nr 31, poz. 132; 1108 UNTS 151)

Pierwszy Protokół Dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992, nr 41, poz. 175 z załącznikami; 1125 UNTS 3)

Drugi Protokół Dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175 z załącznikami; 1125 UNTS 609)

Konwencja moskiewska o przekazywaniu i wykorzystywaniu danych teledetekcji Ziemi z przestrzeni kosmicznej z 1978 r. (Dz.U. 1980 nr 10 poz. 27; UN Doc. A/33/162)

Międzynarodowa konwencja o poszukiwaniu i ratownictwie morskim z dnia 27 kwietnia 1979 r. (Dz.U. z 1988 r., nr 27 poz. 184; 1143 UNTS 347)

Układ normujący działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich z dnia 18 grudnia 1979 r. (18 ILM 1434)

Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych rodzajów broni konwencjonalnych z dnia 10 października 1980 r. (Dz.U. z 1984 r., nr 23, poz. 104)

Konwencja o prawie morza z dnia 20 maja 1982 r. (Dz.U. z 2002 r., nr 59, poz. 543)

Convention Establishing the European Telecommunications Satellite Organization (EUTELSAT), Paris, 15 lipca 1982 r., XI AASL, nr 416, 1986

Międzynarodowa konwencja telekomunikacyjna z dnia 6 listopada 1982 r. (Dz.U. z 1986 r., nr 35 poz. 173)

Agreement Among the Government of the United States of America, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, and the Government of Canada on Cooperation in the Detailed Design, Development, Operation and Utilization of the Permanently Manned Civil Space Station, podpisane w Waszyngtonie dnia 29 września 1988 r.

Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu rekrutacji, wykorzystywania, finansowania i szkolenia najemników, przyjęta przez ZO ONZ w dniu 4 grudnia 1989 r. (2163 UNTS 75; 29 ILM 89)

Konwencja ramowa ONZ w sprawie zmian klimatu z dnia 9 maja 1992 r. (Dz.U. z 1996 r., nr 53, poz. 238; 1771 UNTS 107)

Konstytucja i Konwencja Międzynarodowego Związku Telekomunikacyjnego z dnia 20 grudnia 1992 r. (Dz.U. z 1998 r., nr 35, poz.196; 1825 UNTS 1; 1996 UKTS 24)

Konwencja z dnia 13 stycznia 1993 r. o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów (Dz. U. z 1999 r., nr 63, poz. 703; 1997 UNTS 317)

Protokół dodatkowy IV w sprawie oślepiającej broni laserowej z dnia 13 października 1995 r. (Dz.U. z 2007 r., nr 215, poz. 1583)

Traktat ustanawiający afrykańską strefę wolną od broni nuklearnej z 1995 r., 35 ILM 689, 706

Traktat o Południowo-Azjatyckiej strefie wolnej od broni nuklearnej z dnia 15 grudnia 1995 r., 35 ILM 635, 640

Protokół dodatkowy z Kioto z dnia 11 grudnia 1997 r. do Konwencji ramowej ONZ w sprawie zmian klimatu z 1992 r. (Dz.U. L 130 z 15 maja 2002 r.; 31 ILM 849)

The Intergovernmental Agreement (IGA) concerning Cooperation on the Civil International Space Station, z dnia 29 stycznia 1998 r. (TIAS 12927)

Agreement on an initial joint polar-orbiting satellite system, with annex, 19 listopada 1998 r. (TIAS 12998).

Kodeks sportowy Międzynarodowej Federacji Lotniczej z dnia 17 kwietnia 2009 r.

2. Umowy dwustronne

Union of Soviet Socialist Republics and France: Agreement on Co-operation in the Study and Exploration of Outer Space for Peaceful Purposes, 30 June 1966, 5 ILM 859

United States of America and Japan: Exchange of Notes Constituting an Agreement Concerning Co-operation in Space Activities for Peaceful Purposes (With Attachment), 31 July 1969, UNTS 1970, nr 10342

Porozumienie pomiędzy ZSRR i USA z dnia 24 maja 1972 r. o współpracy w eksploracji i wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych, TIAS 734

Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, 26 May 1972; 23 UST 3435; TIAS No. 750

USA-USSR Strategic Arms Limitation Treaty I z 1972 r.; 944 UNTS 3

Porozumienie między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o współpracy w dziedzinie badań i wykorzystania przestrzeni kosmicznej w celach pokojowych, sporządzone w Moskwie dnia 13 lipca 1976 r., Dz. U. z 1977 r., nr 31, poz. 135

Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics Concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 5 April 1987, 26 ILM 622

Agreement between the Government of Australia and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on Co-operation in Space Research and the Use of Space for Peaceful Purposes, 1 December 1987, OYOA, t. 60 (1974)

Agreement between the European Space Agency and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics concerning cooperation in the field of the exploration and use of outer space for peaceful purposes, 25 April 1990, ESA Doc. nr 12-1990

Agreement between the European Space Agency and the Government of the Republic of Hungary concerning Cooperation in the Field of the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 10 April 1991, ESA Doc. nr 10-1991

Agreement Between the United States of America and the Russian Federation Concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 17 June 1992

Agreement between the European Space Agency and the Government of Romania concerning space cooperation for peaceful purposes. 11 December 1992; ESA/LEG/157

Porozumienie z dnia 28 stycznia 1994 r. między Europejską Agencją Kosmiczną i Rządem Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące Współpracy kosmicznej dla celów pokojowych (Agreement Between the European Space Agency and the Government of the Republic of Poland Concerning Space Cooperation for Peaceful Purpose), ESA/LEG/164

Agreement between the European Space Agency and the Government of the Hellenic Republic concerning space cooperation for peaceful purposes, 4 July 1994, ESA Doc. nr 20-1994

Agreement between the Government of the Portuguese Republic and the European Space Agency concerning space cooperation for peaceful purposes. 24 July 1996, ESA Doc. nr 34-1996

Agreement between the European Space Agency and the Government of the Czech Republic concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes, 7 November 1996, ESA/LEG/201.

Agreement Between the Government of the Italian Republic and the Government of the French Republic on Cooperation In the Field of Earth Observation, Done in Turin, 29th January 2001, Gazzetta Ufficiale, nr 25, 31/01/2004

Porozumienie z dnia 24 stycznia 2002 r. między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Europejską Agencją Kosmiczną o współpracy w dziedzinie badania i użytkowania przestrzeni kosmicznej do celów pokojowych (Dz.U. z 2003 r., nr 73, poz. 662)

Porozumienie o Europejskim Państwie Współpracującym między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Europejską Agencją Kosmiczną (Dz.U. z 2008 r., nr 154, poz. 959)

3. Deklaracje, zasady i memoranda porozumień

The Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, przyjęta 13 grudnia 1963 r., Rezolucja ZO 1962 (XVIII)

Declaration of the First Meeting of Equatorial Countries, z dnia 3 grudnia 1976 r., Doc. A/AC.105/C.2/L.137, oraz Doc. A/AC.105/320 (1983)

The Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting, przyjęte 10 grudnia 1982 r., Rezolucja ZO 37/92

Memorandum of understanding for a cooperative program concerning design (Phase B) of a permanently manned space station, 3 June 1985, TIAS 11351

The Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Space, przyjęte 3 grudnia 1986 r., Rezolucja ZO 41/65

Memorandum of understanding concerning the Solar Terrestrial Science Program, with related exchange of letters, 30 November 1989, TIAS 12216

Memorandum of understanding concerning space shuttle flight activities in the launch and retrieval of the European Retrieval Carrier Spacecraft, 3 October 1991, TIAS 12217

The Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space, przyjęte dnia 14 grudnia 1992 r., Rezolucja ZO 47/68

The Declaration on Outer Space Benefits, przyjęta 12 grudnia 1996 r., Rezolucja ZO 51/122

Memorandum of understanding enabling early utilization opportunities of the international space station, 11 and 19 March 1997, TIAS 12844.

4. Prawo Unii Europejskiej i Rady Europy

Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z dnia 1 sierpnia 1975 r. (14 ILM 1307)

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1334/2000 z dnia 22 czerwca 2000 r. ustanawiające unijny system kontroli eksportu produktów i technologii podwójnego zastosowania (Dz.U. L 159 z 30 czerwca 2000 r.)

Europejska Biała Księga przyjęta przez Parlament Europejski dnia 11 listopada 2003 r. pod nazwą „przestrzeń kosmiczna: nowa europejska granica dla rozszerzającej się Unii” (COM(2003)0673).

Rozporządzenie nr 428/2009 z dnia 5 maja 2009 r. ustanawiające wspólnotowy system kontroli wywozu, transferu, pośrednictwa i tranzytu w odniesieniu do produktów podwójnego zastosowania (Dz.U. L 134/1 z 29 maja 2009 r.)

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 388/2012 z dnia 19 kwietnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie Rady (WE) nr 428/2009 ustanawiające wspólnotowy system kontroli wywozu, transferu, pośrednictwa i tranzytu w odniesieniu do produktów podwójnego zastosowania (Dz.U. UE z 2012, L.129/12, z dnia 16 maja 2012 r.)

Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.U. UE nr C 326 z dnia 26 października 2012 r.)

5. Rezolucje i dokumenty ONZ

Rezolucja ZO 110(II) „Measures to be taken against propaganda and the inciters of a new war” z 3 listopada 1947 r.

Powszechna Deklaracja Prawo Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., rezolucja ZO 217A (III), U.N. Doc A/810, 71 (1948)

Rezolucja ZO 1348 (XIII) „Question of the peaceful use of outer space” z 13 grudnia 1958 r.

Rezolucja ZO 1472 (XIV) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 12 grudnia 1959 r.

Rezolucja ZO 1721 (XVI) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 20 grudnia 1961 r.;

Rezolucja ZO 1802(XVII) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z dnia 14 grudnia 1962 r.

Rezolucja ZO 1962 (XVIII) „The Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space” z dnia 13 grudnia 1963 r.

UN Doc. A/AC.105/C.2/L.2/Rev.1, Agreement on the rescue of astronauts and spaceships in the event of accident or emergency landing, USSR Revised Draft, 9 March 1964

UN Doc. A/AC.105/C.2/L.9, International Agreement on Assistance to and Return of Astronauts and Objects Launched into Outer Space, United States Proposal, 9 March 1964

UN Doc. WG.I/30, Australia and Canada: Proposal, w: UN Doc. A/AC.105/21, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of the Second Part of its Third Session (5-23 October 1964) to the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Annex I, Proposals and Amendments Relating to Assistance to and Return of Astronauts and Space Vehicles, 23 October 1964

UN Doc. A/AC.105/21, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of the Second Part of its Third Session (5-23 October 1964), Annex III, Text of Certain Provisions of a Draft Agreement on Assistance to and Return of Personnel and Spacecraft, on which Preliminary Agreement was reached by the Informal Working-Party of the Sub-Committee, 23 October 1964.

UN Doc. A/AC.105/21, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of the Second Part of its Third Session (5-23 October 1964), Annex IV, Note by the Secretariat, 23 October 1964

UN Doc. A/AC.105/C.2/L.2/Rev.2 Agreement on the rescue of astronauts and spaceships in the event of accident or emergency landing, USSR Revised Draft, 26 October 1964

UN Doc. A/AC.105/29, Report of the Legal Sub-Committee on the Work of its Fourth Session (20 September – 1 October 1965), Annex I, Proposals and Amendments Relating to Assistance to and Return of Astronauts and Space Vehicles, 1 October 1965

Rezolucja ZO 2130 (XX) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 21 grudnia 1965 r.

Rezolucja ZO 2223 (XXI) „Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space” z 19 grudnia 1966 r.;

UN Doc. A/AC.105/C.2/L.18, Agreement on the Rescue of Astronauts in the Event of Accident or Emergency Landing, USSR Revised Draft, 19 June 1967

UN Doc. A/AC.105/C.2/L.20, Assistance to and Return of Astronauts and Space Objects, Revised Australian-Canadian Proposal Submitted as a Working Paper, 21 June 1967

UN Doc. A/AC.105/C.2/L.23, Agreement on Assistance to, and Rescue and Return of Astronauts, 23 June 1967

Rezolucja ZO 2260 (XXII) „Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space” z 3 listopada 1967 r.

Rezolucja ZO 2453 (XXIII) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 20 grudnia 1968 r.

Rezolucja ZO 2600 (XXIV) oraz 2601 (XXIV) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 16 grudnia 1969

Rezolucja ZO 2625 (XXV) „Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations” z dnia 24 października 1970 r.

Rezolucja ZO 2733 (XXV) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 16 grudnia 1970 r.

Rezolucja ZO 2749 (XXV) „Declaration of Principles Governing the Sea-Bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof, Beyond the Limits of National Jurisdiction” z dnia 17 grudnia 1970 r.

Rezolucja ZO 2776 (XXVI) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 29 listopada 1971 r.

Rezolucja ZO 2915 (XXVII) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 9 listopada 1972 r.

Rezolucja ZO 3182 (XXVIII) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 18 grudnia 1973 r.

Rezolucja ZO 3234 (XXIX) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 12 listopada 1974 r.

Rezoulucja ZO 3314 (XXIX) „Definition of Aggression” z 12 grudnia 1974 r.

Rezolucja ZO 3341 (XXIX) „Organisation of the work of the Economic and Social Council” z dnia 15 grudnia 1974 r.

Rezolucja ZO 3388 (XXX) „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 18 listopada 1975 r.

Rezolucja ZO 31/8 „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 8 listopada 1976 r.

Rezolucja ZO 32/196 „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 20 grudnia 1977 r.

Rezolucja ZO 33/16 „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 10 listopada 1978 r.

Rezolucja ZO 34/66 „International co-operation in the peaceful uses of outer space” z 5 grudnia 1979 r.

Rezolucja ZO 35/14 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 3 listopada 1980 r.

Rezolucja ZO 36/35 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 18 listopada 1981 r.

UN Doc. A/36/192 Traktat o zakazie stacjonowania jakiegokolwiek rodzaju broni
w przestrzeni kosmicznej z 1981 r.

Rezolucja ZO 37/89 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 10 grudnia 1982 r.

Rezolucja ZO 37/92 „The Principles Governing the Use by States of Artificial Earth
Satellites for International Direct Television Broadcasting”, przyjęte 10 grudnia 1982 r.

Rezolucja ZO 38/80 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 15 grudnia 1983 r.

Rezolucja ZO 39/96 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 14 grudnia 1984 r.

Rezolucja ZO 40/162 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 16 grudnia 1985 r.

Rezolucja ZO 41/64 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 3 grudnia 1986 r.

Rezolucja ZO 41/65 „The Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from
Space”, przyjęte 3 grudnia 1986 r.

Rezolucja ZO 42/68 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 2 grudnia 1987 r.

Rezolucja ZO 43/56 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 6 grudnia 1988 r.

Rezolucja ZO 44/46 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 8 grudnia 1989 r.

Rezolucja ZO 45/72 „International co-operation in the peaceful uses of outer space”
z 11 grudnia 1990 r.

Rezolucja ZO 46/45 „International cooperation in the peaceful uses of outer space”
z 9 grudnia 1991 r.

Ad Hoc Committee on the Prevention of an Arms Race in Outer Space (PAROS)
of the Conference on Disarmament, UN Doc. CD/1165 of 12 August 1992

Rezolucja ZO 47/67 „International cooperation in the peaceful uses of outer space”
z 14 grudnia 1992 r.

Rezolucja ZO 47/68 „The Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space” przyjęta 14 grudnia 1992 r.

Rezolucja ZO 48/39 „International cooperation in the peaceful uses of outer space” z 10 grudnia 1993 r.

Rezolucja ZO 49/34 „International cooperation in the peaceful uses of outer space, including the question of the review of the Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies” z 9 grudnia 1994 r.

Rezolucja ZO 50/27 „International cooperation in the peaceful uses of outer space” z 6 grudnia 1995 r.

UN Doc. A/AC.105/572/Rev., „United Nations Treaties and Principles on Outer Space” z 1 kwietnia 1996 r.

Rezolucja ZO 51/122 „The Declaration on Outer Space Benefits, przyjęta 12 grudnia 1996 r.

Rezolucja ZO 51/122 „Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries” z 13 grudnia 1996 r.

Rezolucja ZO 51/123 „International cooperation in the peaceful uses of outer space” z 13 grudnia 1996 r.

Rezolucja ZO 52/56 „Peaceful uses of outer space” z 10 grudnia 1997 r.

UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce Guide to Enactment with 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998, UN Publ. E.99.V.4, New York 1999

Rezolucja ZO 53/45 „Peaceful uses of outer space” z 3 grudnia 1998 r.

Rezolucja ZO 54/53 „Prevention of an arms race in outer space” z 1 grudnia 1999 r.

Rezolucja RB z dnia 18 kwietnia 2000 r., nr 1295 (2000) „on the situation in Angola”, U.N. Doc. S/RES/1295 (2000)

COPUOS Doc. *National Legislation and Practice Relating to the Definition of Outer Space*, A/AC.105/865/Add.1, 20 March 2006

Rezolucja ZO 62/217 „International cooperation in the peaceful uses of outer space” z 22 grudnia 2007 r.

Rezolucja ZO 66/71 „International cooperation in the peaceful uses of outer space” z 9 grudnia 2011 r.

UN GA Addendum A/AC.105/865/Add.4 i 6

6. Raporty, projekty i dokumenty programowe

Draft Code on Rules on the Exploration and Uses of Outer Space by David Davies Memorial Institute 1962

Dokument międzynarodowej Organizacji Morskiej Doc A1/C/9.28

Committee on Space Debris, National Research Council, *Orbital Debris: A Technical Assessment*, NASA Johnson Space Center 1995

Need and Prospects for National Space Legislation, Proceeding of the Project 2001 Working Group on National Space Legislation, Legal Framework for the Commercial Use of Outer Space, Munich, 5-6 December 2000

Historical Summary on the Consideration of the Question on the Definition and Delimitation of Outer Space, Report of the Secretariat, Legal Subcommittee Forty-first session, item 6(a) of the provisional agenda, UN COPUOS: Vienna, 2-12 April 2002

UN/Nigeria Workshop on Space Law, *Meeting International Responsibilities and Addressing Domestic Needs. National Legislations and Policy Selected Texts*, Abuja, Nigeria, 21-24 November 2005

J.L. Gómez del Prado, *Mercenaries, Private Military and Security Companies and International Law*, UN Working Group on the Use of Mercenaries Report, 2009.

NASA Office of Public Affairs, *U.S. Human Space Flight Review Committee Report – NASA Press Briefing*, Washington D.C. 2009

Memorandum of Chiefs of the Military Services Commanders of the Combatant Commands Directors of the Joint Staff Directorates, *Joint Terminology for Cyberspace Operations*, Washington D.C. 2010, sygn. 20318-9999

7. Prawo Rzeczypospolitej Polskiej

Ustawa z 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz.U. z 2011 r. nr 74, poz. 397 z późn. zm.)

Ustawa z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2006 r. nr 90, poz. 631 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553)

Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. o obrocie z zagranicą towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa, a także dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa (Dz.U. z 2004 r. nr 229, poz. 2315; Dz.U. z 2009 r. nr 18, poz. 97; Dz.u. z 2012 r. poz. 707)

Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2002 r., nr 156, poz. 1301)

Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. Nr 64, poz. 565, ze zm.)

Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 12 października 2005 r. w sprawie szczegółowych warunków wykonywania działalności telekomunikacyjnej (Dz.U. z 2005 r., nr 207, poz. 1736)

Krajowa tablica przeznaczeń częstotliwości z dnia 28 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2006 r., nr 246, poz. 1792)

Projekt ustawy - Prawo Kosmiczne (projekt numer: ZD105)

8. Prawo wybranych państw obcych

Australia

Australian Space Activities Act, section 85, no 123 of 1998

Francja

Code pénal L436 (1-5)

Kolumbia

Constitucion Politica de Colombia 1991

Meksyk

Constitucion Politica de Los Estados Unidos Mexicanos de 1917

Republika Południowej Afryki

- Space Affairs Act, 6 September 1993, assented to on 23 June 1993, No. 84 of 1993; oraz No. 65 Space Affairs Amendment Act, No. 1530 (6/10/1995).
- Statutes of the Republic of South Africa – Trade and Industry, Issue No. 27, 21-44.

Stany Zjednoczone

- National Aeronautics and Space Act of 1958 (USC 2451)
- Alien Tort Claims Act (28 USC § 1350).
- Communication Satellite Act of 1962 (47 USC 701)
- Space Activities Act, No. 123 of 1998/ Space Activities Act, No. 8 of 2010
- Special Maritime and Territorial Jurisdiction Act (18 USC §7) 2000.
- US National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2000, §1202
- Patriot Act (Public Law 107-56; 115 Stat. 272; 2001)
- National Defense Authorization Act., P.L. Nr 108-375 § 1034 (2004)
- US National Space Policy 2006-2007 XXXII AASL 475-86
- Military Extraterritorial Jurisdiction Act (18 U.S.C. §§ 3261 – 3267; 2010 r.
- Army Regulation 600-8-22, 11 December 2006/RAR 15 September 2011

- US Federal Aviation Administration: 'Human Space Flight Requirements for Crew and Space Flight Participants: Final Rule', (2006) 71 Fed. Reg. no. 241, 75616-45; CFR Parts 401, 415, 431, 435, 440, 460
- Commanders Handbook on the Law of Naval Operations, NWP 1-14M z lipca 2007 r.
- Commercial Space Launch Act of 2011, 51 U.S.C. Ch. 509, §§ 50901-23 (2011) oraz Commercial Space Launch Amendment Act, 49 U.S.C. §70105(b)(2)(D)
- International Traffic in Arms Regulations, 22 CFR 120-130.
- Export Administration Regulations, 15 CFR 730-774.

Wielka Brytania

- Foreign Enlistment Act 1870 (33 & 34 Vict. c.90)
- Outer Space Act 1986, 1986 Chapter 38 of 18 July 1986
- Copyright, Designs and Patents Act 1988 (1988 c. 48)
- The Copyright and Rights in Databases Regulations 1997 (1997 No. 3032)
- The Copyright and Rights in Databases (Amendment) Regulations 2003 (2003 No. 2501)

WYKAZ ORZECZEŃ

1. Orzecznictwo międzynarodowe

Cuba Submarine Telegraph Company Ltd. (Great Britain) vs. United States, Arbitrary Award of 9 November 1923, 6 RIAA 118

Eastern Extension, Australasia and China Telegraph Company Claim (Great Britain vs. United States), Arbitrary Award of 9 November 1923 6 RIAA 112

The Palmas Island Arbitration (14/04/1928), Permanent Court of Arbitration, 2 UN Report of International Arbitral Awards 829

Wyrok STSM z dnia 7 czerwca 1932 r. w sprawie *Wolnych stref w Górnej Sabaudii i Dystrykcie Gex (Francja vs. Szwajcaria)*, PCIJ Series A, No 24, 1930

Opinia doradcza MTS z dnia 7 grudnia 1944 r. w sprawie *Odszkodowań za szkody poniesione w służbie ONZ*, ICJ Rep. 1949

Wyrok MTS z dnia 9 kwietnia 1949 r. w sprawie *Cieśniny Korfu (Wielka Brytania vs. Albania)*, ICJ Rep. 1949

Opinia doradcza MTS z dnia 20 listopada 1950 r. w sprawie *Zastrzeżeń do Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa*, ICJ Rep. 1951

Wyrok MTS z dnia 12 kwietnia 1960 r. w sprawie *Przejścia przez terytorium indyjskie (Portugalia vs. Indie)*, ICJ Rep. 1960

Wyrok MTS z dnia 18 lipca 1966 r. w sprawie *Południowo-Wschodniej Afryki (Etiopia vs. Afryka Południowa)*, ICJ Rep. 1966

Wyrok MTS z dnia 20 lutego 1969 r. w sprawie *Szelfu kontynentalnego Morza Północnego (Republika Federalna Niemiec vs. Dania i Holandia)*, ICJ Rep. 1969

Wyrok MTS z dnia 5 lutego 1970 r. w sprawie *Barcelona Traction, Light and Power Company Limited (Belgia p. Hiszpania)*, druga faza 1962, ICJ Rep. 1970

Opinia doradcza z dnia 21 czerwca 1971 r. w sprawie *Skutków dla państw nielegalnej obecności RPA w Namibii*, ICJ Rep. 1971

Wyrok MTS z dnia 19 grudnia 1978 r. w sprawie *Szelfu Morza Egejskiego (Grecja vs. Turcja)*, ICJ Rep. 1976

Cosmos 954 Claim, (Canada vs. USSR), 1979, 18 ILM 899.

Wyrok MTS z dnia 24 maja 1980 r. w sprawie *Amerykańskiego personelu dyplomatycznego i konsularnego w Teheranie (Stany Zjednoczone vs. Iran)*, ICJ Rep. 1979

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z dnia 18 marca 1980 r., w sprawie *Procureur du Roi vs. Marc I.V.C. Debaue and Others*

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z dnia z dnia 18 marca 1980 r. w sprawie *S.A. Compagnie Générale pour la Diffusion de la Télévision, Coditel, and others*

Wyrok MTS z dnia 12 października 1984 r. w sprawie *Delimitacji granicy morskiej w zatoce Maine (Kanada vs. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej)*, ICJ Rep. 1984

Wyrok MTS z dnia 27 czerwca 1986 r. w sprawie *Militarnych i paramilitarnych aktywności w i przeciwko Nikaragui (Nikaragua v. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej)*, ICJ Rep. 1986

Prokurator vs. Tadic, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, postanowienie Izby Apelacyjnej MTKJ z dnia 2 października 1995 r., sygn. IT-94-1-T

Opinia doradcza MTS z dnia 8 lipca 1996 r. w sprawie *Legalności groźby i użycia broni jądrowej*, ICJ Rep. 1996

Wyrok MTS z dnia 12 grudnia 1996 r. w sprawie *Platform wiertniczych (Iran vs. Stany Zjednoczone)*, ICJ Rep. 1996 (II)

Wyrok MTS z dnia 11 lipca 1996 r. w sprawie *Zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (Bośnia i Hercegowina vs. Serbia i Czarnogóra)*, ICJ Rep. 1993

Prokurator vs. Akayesu, wyrok Izby Orzekającej MTKR z dnia 2 września 1998 r., sygn. ICTR-96-4-T, par. 631

Prokurator vs. Furundzija, wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 10 grudnia 1998 r., sygn. IT-95-17/1-T

Prokurator vs. Kayishema i Ruzindana, wyrok Izby Orzekającej MTKR z dnia 21 maja 1999 r., sygn. ICTR-95-1-T, par. 174 – 176

Prokurator vs. Kupreskic, wyrok Izby Orzekającej MTKJ z dnia 14 stycznia 2000 r., sygn. IT-95-16-T

Prokurator vs. Musema, wyrok Izby Orzekającej MTKR z dnia 27 stycznia 2000 r., sygn. ICTR-96-13-T, par. 270

Opinia doradcza MTS z dnia 9 lipca 2004 r. w sprawie *Skutków prawnych budowy muru na okupowanym terytorium palestyńskim*, ICJ Rep. 2004

Wyrok MTS z dnia 19 grudnia 2005 r. w sprawie *Działań zbrojnych na terytorium Kongo (Demokratyczna Republika Konga vs. Uganda)*, ICJ Rep. 2005

Wyrok MTS z dnia 3 lutego 2006 r. w sprawie *Działań zbrojnych na terytorium Kongo (Nowy wniosek: 2002) (Demokratyczna Republika Konga vs. Rwanda)*, ICJ Rep. 2006

2. Orzecznictwo sądów Stanów Zjednoczonych

Church v. Hubbard, 6 U.S. Supreme Court 187 (1804)

United States v. Causby, 328 U.S. 256, 66 S. Ct. 1062 (1946)

United States v. Cordoba, 89 F. Supp 298 (E.D.N.Y 1950) Berg. Reaction Motors Division

Berg v. Reaction Motors Division 37 N.J. 396, 181 A.2d 487 (N.J. 1962)

Smith v. Lockheed Propulsion, 247 Cal. App. 2d 774 56 Cal. Rptr. 128 (Cal. App. 4th Dist. 1967)

Pigott v. Boeing, 240 So. 2d 63 (Miss. 1970)

COMSAT v. Franchise Tax Board, 156 Cal. App. 3d 726 203 Cal. Rptr. 770 (Cal. App. 1st Dist. 1984)

Smith v. Morton Thiokol, 712 F. Supp. 893 (M.D. Fla. 1988)

Appalachian Insurance v. McDonnell Douglas 214 Cal. App 3d 1, 262 Cal. Rptr. 716 (Cal. App. 4th Dist. 1989)

Florida Coalition for Peace and Justice v. George Herbert Walker Bush, Civil Action No. 89-2682-OG (D.D.C. 1989)

Smith v. United States, 877 F. 2d 40 (11th Cir. 1989)

Alpha Lyracom Space Communications v. COMSAT 1990-2 Trade Cas. (CCH) P69, 188 (S.D.N.Y. 1990)

Florida Coalition for Peace and Justice v. George Herbert Walker Bush, Civil Action No. 89-2682-Og (D.D.C. 1990)

Transpace Carriers v. United States, 22 Cl. Ct. 80 (1990)

Alpha Lyracom Space Communications v. COMSAT 946 F.2d 168 (2d Cir 1991) cert. Den. 112 S. Ct. 1174 (1992)

American Satellite Co. v. United States, 26 Cl. Ct. 146 (1992)

Martin Marietta v. INTELSAT, 991 F. 2d 94 (4th Cir. 1992)

Smith v. United States, 113 S. Ct. 1178, 122 L. Ed. 2d 548 (1992)

Alpha Lyracom Space Communications v. COMSAT 1993-1 Trade Cas. (CCH), P70, 184 (S.D.N.Y. 1993)

American Satellite Co. v. United States, 998 F. 2d 950 (Fed. Cir. 1993)

Environmental Defence Fund v. Massey, 986 F.2d 528 (D.C. Cir. 1993).

Hughes Aircraft Co. v. United States 29 Fed. Cl. 197 (1993)

Hughes Communication Galaxy v. United States 998 F. 2d 953 (Fed. Cir. 1993)

Smith v. United States, 507 U.S. 197 (1993)

Sea Hunt v. Unidentified Shipwrecked Vessel, Court of Appeals for the Fourth Circuit, 221 F.3d 634 (2000)

United States v. One Lucite Ball Containing Lunar Material, 2003 U.S. Dist Lexis 467 (2003)

Ibrahim et al. v. Titan Corp., 391 F Supp. 2d 10, 14 (DDC 2005)

Saleh et al. v. Titan Corp. et al., 436 F Supp. 2d 55, 58 (DDC 2006)

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Biuro ONZ ds. Przestrzeni Kosmicznej: <http://www.unoosa.org/>

Brytyjskie Towarzystwo Międzyplanetarne: <http://www.bis-spaceflight.com/>

Encyclopedia Astronautica Online <http://www.astronautix.com/>

Encyclopaedia Britannica Online: <http://www.britannica.com>

Encyklopedia PWN Online: <http://encyklopedia.pwn.pl>

ESA: <http://www.esa.int>

FAA: <http://www.faa.gov/>

JAXA: <http://global.jaxa.jp/>

Kosmodrom w Plesiecku: <http://www.plesetzk.ru/>

Międzynarodowa Federacja Astronautyczna: <http://www.iafastro.org/>

Międzynarodowa Federacja Lotnicza: <http://www.fai.org/>

Międzynarodowy Instytut Prawa Kosmicznego: <http://www.iislweb.org>

NASA: <http://www.nasa.gov>

Rosyjskie Ministerstwo Obrony Narodowej: <http://www.mil.ru/>

SETI: <http://www.seti.org/>

Virgin Galactic: <http://www.virgingalactic.com>

Wojskowe Biuro Zarządzania Częstotliwościami <http://www.wbzc.wp.mil.pl/>